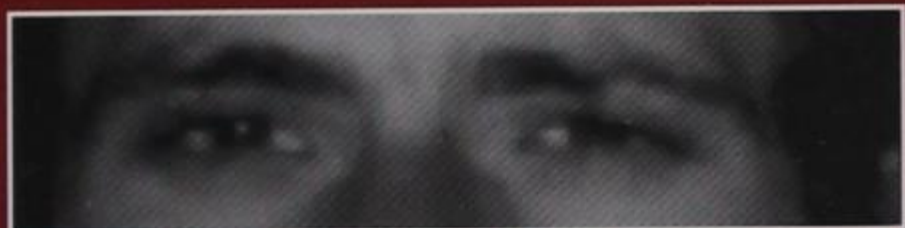

ΒΑΣΙΛΗΣ ΝΙΤΣΙΑΚΟΣ

ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΑΛΒΑΝΩΝ
ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΟΔΥΣΣΕΑΣ

Εθνική Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Εθνική Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

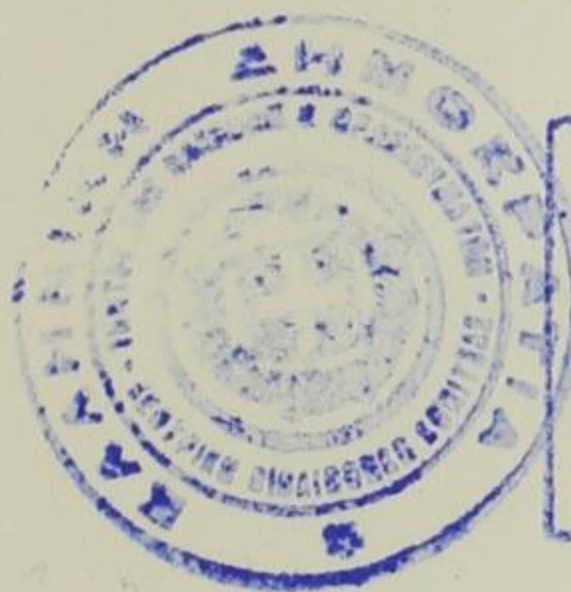
ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ
ΑΛΒΑΝΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ

Εθνική Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Επιμόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Βασίλης Νιτσιάκος

ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ
ΑΛΒΑΝΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΚΟΝΙΤΣΑΣ
ΑΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 59342
ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 6-2-13.
ΤΑΞΙΝ. ΑΡ. ΠΡ. 504.8 ΝΙΤ

Κωδ. Εγχ: 7928

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΟΛΥΣΣΕΑΣ

©
ΒΑΣΙΛΗΣ ΝΙΤΣΙΑΚΟΣ
ΒΙΒΛΙΟΠΟΛΙΣ ΛΕΒΕ, 2003

ΠΡΩΤΗ ΕΚΔΟΣΗ
ΜΑΪΟΣ 2003

ISBN 960-210-452-X

ΕΞΩΦΥΛΛΟ
ΔΗΜΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ - ΑΓΚΟΠ ΚΕΚΛΙΚΙΑΝ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΟΔΥΣΣΕΑΣ
ΑΝΔΡΕΑ ΜΩΡΑΪΤΗ 3 - 114 71 ΑΘΗΝΑ
ΤΗΛ. 36.24.326, 36.25.575 - FAX 36.48.030
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ: ΣΤΟΑ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ
ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ 5 - 105 64 ΑΘΗΝΑ - ΤΗΛ. 32.12.111

e-mail: odisseas@otenet.gr

στον ξένο

Εθνική Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Εταιρεία Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	11
Εισαγωγή	13
Μαρτυρίες	31
Mina S.	33
Mihali K.	47
Islam A.	73
Edmond A.	101
Giorgi P.	123
Neridan P.	145
Κωστας Ν.	157
Gedian I.	185
Violeta H.	199
Eleana L.	211
Ευθαλία Μ.	225
Riko P.	237
Lurka D.	259
Γλωσσάρι	281
Παράρτημα	283

Ελλάδα Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ζώντας στην Ήπειρο και έχοντας αρκετά συχνή παρουσία στην παραμεθόριο περιοχή λόγω καταγωγής, είχα την ευκαιρία, από την πρώτη στιγμή της κατάρρευσης του αλβανικού καθεστώτος και της μαζικής εξόδου Αλβανών προς τη χώρα μας, να γνωρίσω αρκετούς από αυτούς προσωπικά και να νιώσω το δράμα τους. Δεν σκέφτηκα όμως ποτέ να ασχοληθώ συστηματικά επιστημονικά μαζί τους, γιατί μάλλον κυριαρχούσε μέσα μου η ανθρώπινη διάσταση και συναισθηματικά και ηθικά «δεν μου πήγαινε» να κάνω κάτι τέτοιο.

Να όμως που δέκα χρόνια μετά και ενώ τα πράγματα είχαν αρκετά αλλάξει προς το καλύτερο γι' αυτούς μου δόθηκε η ευκαιρία να ασχοληθώ, απαλλαγμένος πια από όποιες αναστολές και πεπεισμένος για την αναγκαιότητα της μελέτης του φαινομένου της μετανάστευσης, και για το καλό των ίδιων των μεταναστών. Δέχτηκα λοιπόν με μεγάλη ευχαρίστηση την πρόταση του φίλου καθηγητή στο Πανεπιστήμιο Πατρών Χ. Κασίμη να συνεργαστώ μαζί του σ' ένα διεπιστημονικό ερευνητικό πρόγραμμα με τίτλο *Οι επιπτώσεις της εγκατάστασης και απασχόλησης ξένου εργατικού δυναμικού στην ελληνική ύπαιθρο*, στο οποίο μάλιστα μου προτάθηκε, εκτός των άλλων, να αναλάβω και την ευθύνη του μέρους της έρευνας που αφορούσε τους ίδιους τους μετανάστες και που ανάμεσα στα άλλα προέβλεπε και εξέταση του θέματος της μεταναστευτικής εμπειρίας, της βίωσης της «ξενιτιάς» τους.

Περισσότερα στοιχεία για την έρευνα αυτή παραθέτω στην εισαγωγή. Εδώ αισθάνομαι την ανάγκη να εκφράσω τις ευχαριστίες μου σ' όλους τους συνεργάτες του ερευνητικού προγράμματος, που τυχαίνει οι πιο πολλοί να είναι και καλοί φίλοι. Στο Χαράλαμπο Κασίμη, για την ευκαιρία που μου έδωσε και για την άψογη συνεργασία. Στην Έρση Ζακοπούλου και στον Απόστολο Παπαδόπουλο για τις εποικοδομητικές συζητήσεις. Στη γυναίκα μου Βούλα Παπαλέτρου, που, χωρίς να συμμετέχει τυπικά στο πρόγραμμα, δέχτηκε πρόθυμα να εμπλακεί σ' αυτό, πραγματοποιώντας συνεντεύξεις με γυναίκες. Στον Κώστα Μάντζο, που συνεργαστήκαμε στενά, ήταν παρών σε όλες τις συνεντεύξεις και μοιράστηκε μαζί μου τις περισσότερες από τις αγωνίες μου. Στους προπτυχιακούς και μεταπτυχιακούς φοιτητές, που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο βοήθησαν.

Άφησα για το τέλος τις ευχαριστίες μου στους ίδιους τους μετανάστες. Σ' όλους αυτούς τους ανθρώπους που δέχτηκαν πρόθυμα να μας μιλήσουν και μας άνοιξαν τις καρδιές τους. Το βιβλίο αυτό ας θεωρηθεί αντίδωρο στην καλοσύνη τους. Κι αν βοηθήσει, έστω και στο ελάχιστο, να ακουσθεί ο δικός τους λόγος στην ελληνική κοινωνία, θα είναι για μένα προσωπικά μια μικρή δικαίωση αυτής της δουλειάς αλλά και εξόφληση ενός χρέους, που αφορά όχι τόσο την επιστημονική όσο την κοινωνική μου συνείδηση.

*Βασίλης Νιτσιάκος
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
14 Φεβρουαρίου 2003*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αν η μετανάστευση αντιμετωπίζεται στα δημόσια πράγματα γενικά σαν μια έκρυθμη κατάσταση, σαν «ανωμαλία», και όχι ως ένα κοινωνικό φαινόμενο σχεδόν σύμφυτο της ανθρώπινης κοινωνίας, αφού τη χαρακτήρισε σε όλη την ιστορική της διαδρομή, ο μετανάστης σπάνια παρουσιάζεται ως πρόσωπο, ως ένας άνθρωπος που για συγκεκριμένους λόγους εγκαταλείπει την πατρίδα του και βιώνει την ξενιτιά του με έναν εντελώς ιδιαίτερο τρόπο, που προσδιορίζεται από μια σειρά παράγοντες τόσο αντικειμενικούς όσο και υποκειμενικούς. Η γνωστή φράση ευρωπαϊκού πολιτικού «θέλαμε εργατικά χέρια και μας προέκυψαν άνθρωποι» αποδίδει με τον πιο εύγλωττο τρόπο τη στάση των «χωρών υποδοχής».

Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμα και στις κοινωνικές επιστήμες, όπου οι μετανάστες αποτέλεσαν ουσιαστικά ένα πολύ σημαντικό πεδίο για την εφαρμογή ποιοτικών μεθόδων στην έρευνα, δεν έγιναν όσα θα περίμενε κανείς πάνω στο ζήτημα της βίωσης της μετανάστευσης, της εμπειρίας της «ξενιτιάς». Κι αυτό φαίνεται κάπως παράδοξο, εάν λάβουμε υπόψη ότι, για παράδειγμα, στο χώρο της Κοινωνιολογίας η ίδια η βιογραφική μέθοδος συνδέεται ιστορικά με το κλασικό έργο των W.S. Thomas - F. Znaniecki, 1918-1920, *The Polish Peasant in Europe and America* (Ο Πολωνός αγρότης στην Ευρώπη και την Αμερική).

Στο παραπάνω βιβλίο οι δύο συγγραφείς αντιμετώπισαν τις

«ιστορίες ζωής» μεταναστών σαν το τέλειο είδος κοινωνιολογικού υλικού, μέσα από το οποίο μπορεί κανείς να προσεγγίσει συνολικά τη ζωή μιας κοινωνικής ομάδας. Εξέφρασαν μάλιστα την άποψη ότι οι προσωπικές μαρτυρίες σχετικά με τη ζωή συγκεκριμένων ανθρώπων είναι πιο σημαντικά τεκμήρια από οποιοδήποτε άλλο ερευνητικό υλικό.

Η επιρροή αυτής της εργασίας υπήρξε τόσο μεγάλη στο χώρο των κοινωνικών επιστημών, που ακόμα και στους κόλπους της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, όπου η ποιοτική προσέγγιση ήταν συστατικό στοιχείο της μεθοδολογίας της (επιτόπια έρευνα με συμμετοχική παρατήρηση, ενδιαφέρον για την ιθαγενή οπτική: *emic approach* κ.λπ.), φαίνεται ότι η καταγραφή και συλλογή ιστοριών ζωής άρχισε να συστηματοποιείται μετά την έκδοση του συγκεκριμένου βιβλίου.¹

Είναι αλήθεια ότι ακόμα και σήμερα, εάν αναζητήσει κανείς βιογραφικό υλικό που να αφορά την εμπειρία της μετανάστευσης διεθνώς, δεν θα βρει και πάρα πολλά πράγματα, παρόλο που η σχετική με τη μετανάστευση βιβλιογραφία πολλαπλασιάζεται διαρκώς, ιδιαίτερα τις τελευταίες δεκαετίες με την εμφάνιση νέων μεταναστευτικών ρευμάτων, τα οποία επαναφέρουν μ' έναν πιο επιτακτικό τρόπο τη συζήτηση για το θέμα «επί τάπητος». Φαίνεται ότι απασχολούν περισσότερο οι οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές επιπτώσεις της μετανάστευσης στις χώρες υποδοχής και όχι η βίωση του φαινομένου από τους ίδιους τους μετανάστες, αφού τα «προβλήματα» που δημιουργούν θεωρούνται πιο σημαντικά από τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι ίδιοι. Σ' αυτήν ακριβώς τη στάση οφείλεται και ο ποσοτικός συνήθως προσανατολισμός της επιστημονικής έρευνας, που έχει ως αποτέλεσμα τα ανθρώπινα πρόσωπα των μεταναστών να καλύπτονται πίσω από μετρήσεις και στατιστικές.

Στην Ελλάδα, μια χώρα που ιστορικά συνήθισε να στέλνει και

¹ Βλ. L.C. Watson-M.B. Watson-Franke, 1985, *Interpreting life histories. An anthropological inquiry*, Rutgers U.P. New Brunswick, New Jersey, σελ. 6.

όχι να δέχεται μετανάστες, τα πράγματα άλλαξαν άρδην στη δεκαετία του 1980 και πήραν αναπάντεχη τροχιά μετά το 1990, με την κατάρρευση των καθεστώτων του πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού και κυρίως του αλβανικού. Η Ελλάδα δέχτηκε εκατοντάδες χιλιάδες μετανάστες, στην πλειοψηφία «παράνομους», χωρίς να είναι έτοιμη για κάτι τέτοιο και δίχως να διαθέτει το κατάλληλο εκείνο θεσμικό πλαίσιο για να αντιμετωπίσει το φαινόμενο. Η ίδια η ελληνική κοινωνία αντέδρασε σπασμωδικά απέναντι στο γεγονός κι ένας ολόκληρος λαός, που στο σύνολό του έφερε στη συλλογική του μνήμη νωπά τα τραύματα της «ξενιτιάς», αντιμετώπισε με τα πλέον αντιφατικά αισθήματα τους «άλλους» που του χτύπησαν από ανάγκη την πόρτα.

Σε ό,τι αφορά την επιστημονική έρευνα, ήταν αναμενόμενο αυτή να τρέξει ασθμαίνοντας πίσω από τα γεγονότα και να προσπαθήσει κατ' αρχάς να καλύψει τα κενά των ερευνητικών υποδομών της πολιτείας, κυρίως σε θέματα σχετικά με τις άμεσες επιπτώσεις της εγκατάστασης και απασχόλησης των μεταναστών στη χώρα, με έμφαση πάντοτε στις οικονομικές, κοινωνικές και άλλες παρενέργειες που προκαλούν. Εκπονήθηκαν λοιπόν κάποια ερευνητικά προγράμματα, έγιναν κάποιες εκδόσεις, από τις οποίες οι περισσότερες αφορούν τα οικονομικά της μετανάστευσης και την πολιτική της διάσταση.² Ένα μικρό μέρος του ενδιαφέροντος κερδίζουν οι ίδιοι οι μετανάστες, αλλά συνολικά ο

² Οι πιο σημαντικές από αυτές τις εκδόσεις είναι οι εξής: Χ. Ναξάκης - Μ. Χλέτσος (επιμ.), *Μετανάστες και μετανάστευση*, 2001, Πατάκης, Αθήνα, η οποία αναφέρεται περισσότερο στις διεθνείς διαστάσεις του φαινομένου και έχει μικρή αναφορά στην ελληνική περίπτωση· Αθ. Μαρβάκης - Δ. Παρσάνογλου - Μ. Παύλου (επιμ.), *Μετανάστες στην Ελλάδα*, 2001, Ελληνικά γράμματα, Αθήνα, στην οποία συμπεριλαμβάνονται και κάποιες απόψεις πολιτικοποιημένων και «επώνυμων» μεταναστών· Λόης Λαμπριανίδης - Αντιγόνη Λυμπεράκη, *Αλβανοί μετανάστες στη Θεσσαλονίκη*, 2001, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη και Ιορδάνης Ψημμένος, *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια*, 1995, Παλαζήσης, Αθήνα, που εστιάζεται στο ζήτημα του κοινωνικού αποκλεισμού των μεταναστών στην Αθήνα.

δικός τους λόγος δεν έχει ακόμα ακουστεί. Μοναδική, από όσο γνωρίζουμε, έκδοση, που δίνει το λόγο σε μετανάστη στο πλαίσιο μιας αυτοβιογραφικής αφήγησης, όπου καταθέτει μια σημαντική μαρτυρία σχετικά με την υποκειμενική βίωση της μετανάστευσης μια Αλβανίδα, συνιστά το βιβλίο *Συζητώντας με τη Λίβια. Μια Αλβανίδα μετανάστρια μιλάει για τη ζωή της* (επιμ. Ελένη Συρίγου-Ρήγου, 2000). Στο βιβλίο του Ι. Ψημμένου, *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια* (1995) εμπεριέχονται μόνο λίγα αποσπάσματα από αφηγήσεις μεταναστών, παρότι η εργασία αφορά τον κοινωνικό αποκλεισμό τους και στηρίζεται σε ποιοτική μεθοδολογία, ενώ θέσεις και απόψεις μεταναστών, περισσότερο πολιτικού χαρακτήρα, φιλοξενούνται στο βιβλίο *Μετανάστες στην Ελλάδα*, που επιμελήθηκαν οι Αθ. Μαρβάκης, Δ. Παρσάνογλου και Μ. Παύλου (2001). Να σημειώσουμε τέλος το άρθρο των R. King, Th. Iosifidis και L. Myrivili, «A migrant's story: From Albania to Athens» (1998), στο οποίο αναλύεται ο λόγος ενός Αλβανού μετανάστη, με βάση μια συνέντευξη που δημοσιεύτηκε σε ελληνική εφημερίδα.³

Θα ήταν παράλειψη βέβαια να μην αναφερθούμε, σε ό,τι αφορά τη μετανάστευση των ίδιων των Ελλήνων στη Γερμανία, στα εξαιρετικά βιβλία του δημοσιογράφου Γ. Ματζουράνη, ο οποίος κατέγραψε και δημοσίευσε αφηγήσεις Ελλήνων μεταναστών, που αποτυπώνουν με συγκλονιστικό τρόπο τη μεταναστευτική τους εμπειρία.⁴ Μια εμπειρία που είχε αποτυπωθεί, άλλωστε, με τον ιδιαίτερα συναισθηματικά φορτισμένο όρο «ξενιτιά» στο ελληνικό δημοτικό τραγούδι⁵ αλλά και στο λαϊκό τραγούδι της μεταπολεμικής περιόδου.

³ Βλ. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 24, 1 (1998), σελ. 157-177.

⁴ Γ. Ματζουράνης, *Έλληνες εργάτες στη Γερμανία (γκασταρμπάιτερ)*, 1974, Gutenberg, Αθήνα και *Τα παιδιά του Νότου*, 1990, Gutenberg, Αθήνα.

⁵ Βλ. ενδεικτικά G. Saunier, *Το δημοτικό τραγούδι της ξενιτιάς*, 1990, Ερμής, Αθήνα.

Η παρούσα έκδοση έρχεται να συμβάλει στην κάλυψη αυτού του κενού στην ελληνική έρευνα και βιβλιογραφία με τη δημοσίευση δεκατριών μαρτυριών Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα. Οι συγκεκριμένες αφηγήσεις αποτελούν αποσπάσματα ευρύτερων (αυτο)βιογραφικών αφηγήσεων, που επελέγησαν από έναν μεγάλο αριθμό συνεντεύξεων (περίπου σαράντα), που πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο ερευνητικού προγράμματος με τίτλο *Οι επιπτώσεις της εγκατάστασης και απασχόλησης ξένου εργατικού δυναμικού στην ελληνική ύπαιθρο*.⁶ Η έρευνα αφορούσε τρεις παραδειγματικές αγροτικές περιοχές: μία πεδινή περιοχή με δυναμική γεωργία (Δήμος Βέλου, Νομός Κορινθίας), μία περιοχή όπου συνδυάζονται αγροτικές και μη αγροτικές δραστηριότητες (Δήμοι Κισσάμου και Ινναχωρίου, Νομός Χανίων) και μία ορεινή «μειονεκτική» περιοχή (Δήμοι Κόνιτσας και Μαστοροχωρίων, Νομός Ιωαννίνων). Τα συνολικά πορίσματα της έρευνας θα δημοσιευτούν σε ξεχωριστή συλλογική έκδοση, γι' αυτό δεν θεωρούμε σκόπιμο να αναφερθούμε σε αυτά. Σημειώνουμε απλά ότι η έρευνα έγινε σε τρία επίπεδα. Το πρώτο αφορούσε ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα νοικοκυριών κάθε περιοχής με τη χρήση ερωτηματολογίων και στόχευε στη συλλογή συγκεκριμένων στοιχείων γύρω από τη συμβολή και το ρόλο του ξένου εργατικού δυναμικού στις αγροτικές εκμεταλλεύσεις κάθε είδους αλλά και στην καταγραφή των απόψεων των ίδιων των αγροτών σχετικά με την παρουσία των μεταναστών. Το δεύτερο αφορούσε τους εκπροσώπους των συλλογικών φορέων των τριών περιοχών και στόχευε στην καλύτερη περιγραφή της υφιστάμενης κατάστασης και στην καταγραφή των απόψεων των εκπροσώπων των φορέων σχετικά με τις επιπτώσεις της εγκατάστασης μεταναστών στις τοπικές κοινωνίες. Η έρευνα

⁶ Το πρόγραμμα υλοποιήθηκε από τα Πανεπιστήμια Πατρών και Ιωαννίνων με χρηματοδότηση από το Υπουργείο Γεωργίας μεταξύ 2000-2002. Επιστημονικός υπεύθυνος ήταν ο Χ. Κασίμης και η ερευνητική ομάδα αποτελιζόταν από τους Β. Νιτσιάκο, Ε. Ζακοπούλου και Α. Παπαδόπουλο. Επιστημονικοί συνεργάτες ήταν οι Μ. Φώκου, Κ. Μάντζος και Χρ. Κασίμη.

στους εκπροσώπους των φορέων έγινε με ερευνητικό εργαλείο την ημι-δομημένη συνέντευξη. Το τρίτο, τέλος, επίπεδο αφορούσε τους ίδιους τους μετανάστες και στόχευε στην αποτύπωση της μεταναστευτικής εμπειρίας των μεταναστών μέσα από τις αφηγήσεις των προσωπικών τους βιωμάτων.

Οι μαρτυρίες που δημοσιεύονται στο παρόν βιβλίο προέρχονται από την ερευνητική συγκομιδή του τρίτου μέρους της έρευνας, της οποίας την επιστημονική ευθύνη είχε ο γράφων. Όπως ήδη αναφέραμε, οι δεκατρείς μαρτυρίες που δημοσιεύονται εδώ επελέγησαν από έναν μεγαλύτερο αριθμό ηχογραφημένων συνεντεύξεων, που πραγματοποιήθηκαν από τον γράφοντα με την παρουσία του συνεργάτη της έρευνας Κ. Μάντζου και τη συνεργασία της κοινωνιολόγου Β. Παπαπέτρου στις περιοχές της Κόνιτσας (Ήπειρος) και του Καστελίου (Κρήτη). Στην Κορινθία οι συνεντεύξεις έγιναν από άλλους συνεργάτες, γι' αυτό δεν κρίναμε σκόπιμο να συμπεριλάβουμε κάποιες από αυτές στην παρούσα έκδοση.

Πριν αναφερθούμε σε εκδοτικά ζητήματα, θεωρούμε απαραίτητο να παρουσιάσουμε πιο αναλυτικά το ερευνητικό πλαίσιο αυτού του μέρους της έρευνας με έμφαση κυρίως στη μεθοδολογία. Κατ' αρχάς, πρέπει να τονίσουμε ότι η επιμέρους αυτή έρευνα αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της συνολικής εργασίας, η οποία είχε διεπιστημονικό χαρακτήρα. Ο συνδυασμός ποσοτικών με ποιοτικές μεθόδους συμπληρώθηκε από την κατ' εξοχήν ποιοτική ερευνητική δουλειά στους μετανάστες, με στόχο όχι μόνο να φωτιστούν και από αυτή την οπτική γωνία τα υπόλοιπα δεδομένα αλλά και να καταγραφεί η ίδια η εμπειρία των μεταναστών, όπως και οι δικές τους θέσεις και απόψεις. Το τρίτο μέρος της έρευνας στόχευε, σύμφωνα με την ερευνητική πρόταση, στη διερεύνηση των κοινωνικών, οικονομικών και θεσμικών συνθηκών διαβίωσης και απασχόλησης των μεταναστών στις περιοχές μελέτης, καθώς και της ένταξής τους στην ελληνική κοινωνία. Η εξέταση όλων αυτών των παραμέτρων δεν μπορούσε παρά να γίνει σε ένα γενικότερο πλαίσιο, που αφορούσε συνολικά τη

μεταναστευτική τους εμπειρία και το οποίο θα περιελάμβανε και τις συνθήκες που ώθησαν τους συγκεκριμένους ανθρώπους να εγκαταλείψουν τη χώρα τους και να αναζητήσουν κάπου αλλού εργασία και γενικότερα καλύτερες συνθήκες ζωής. Υπάρχει έτσι κι αλλιώς ένα «πριν» κι ένα «μετά» της μετανάστευσης, που δεν είναι δυνατό να διαχωριστούν, εφόσον οι δεσμοί των μεταναστών με τη χώρα τους δεν αποκόπτονται κατά κανόνα ποτέ. Στόχος μας λοιπόν ήταν να εξετάσουμε τις συνθήκες απασχόλησης και διαβίωσης των μεταναστών, καθώς και τα γενικότερα ζητήματα που άπτονται της σχέσης τους με τις τοπικές κοινωνίες υποδοχής και την ελληνική κοινωνία και πολιτεία γενικότερα, φωτίζοντας όλα αυτά με στοιχεία του ιστορικού, κοινωνικού, οικονομικού και πολιτισμικού υποβάθρου των μεταναστών αλλά και με στοιχεία που αφορούσαν τις ατομικές και οικογενειακές τους στρατηγικές, καθώς και τις σχέσεις με τη χώρα προέλευσης και τις προοπτικές για το μέλλον. Αναφερόμασταν, με άλλα λόγια, σ' έναν «χωρο-χρόνο» της μετανάστευσης, που συνιστά το ολικό πλαίσιο μιας κοινωνικής εμπειρίας, την οποία φυσικά κάθε πρόσωπο βιώνει με το δικό του μοναδικό τρόπο.

Συνεπώς, πέρα από τα γενικά στοιχεία που αφορούσαν τα «αντικειμενικά» δεδομένα της μεταναστευτικής εμπειρίας, μας ενδιέφερε να καταγράψουμε την υποκειμενική βίωση, πρόσληψη και αναπαράσταση του φαινομένου από τους ίδιους τους μετανάστες, γεγονός που υπαγόρευσε μια κατ' εξοχήν ποιοτική μεθοδολογία με τη χρήση της ημι-δομημένης συνέντευξης στο πλαίσιο επιτόπιας έρευνας. Είναι αυτονόητο ότι για τη συγκεκριμένη μεθοδολογία, που αντλεί αρκετά από την ίδια τη βιογραφική μέθοδο, προβληματικές σχετικές με την «αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος» είναι εντελώς ξένες.⁷ Δεν μας απασχό-

⁷ Βλ. ενδεικτικά Μ. Θανοπούλου - Μ. Πετρονάτη, 1987, «Βιογραφική προσέγγιση: Μια άλλη πρόταση για την κοινωνιολογική θεώρηση της ανθρώπινης εμπειρίας», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 64 (1987), σελ. 20-42 και D. Bertaux (ed.), *Biography and society*, 1981, Sage Publ., London.

λησε, ως εκ τούτου, η επιλογή «δείγματος», αλλά φροντίσαμε να εκπροσωπηθούν όλες οι κατηγορίες μεταναστών, που είχαμε διαπιστώσει ότι υπάρχουν στις συγκεκριμένες περιοχές κατά τις προηγούμενες φάσεις της έρευνας. Έτσι προτείναμε τρία κριτήρια για την επιλογή μεταναστών με τους οποίους θα πραγματοποιούσαμε συνέντευξη: την εθνικότητα, την εποχικότητα ή μονιμότητα της εγκατάστασης και το φύλο. Με βάση αυτό το πλαίσιο, επιλέξαμε τα υποκείμενα της έρευνας μέσα από ένα δίκτυο ανθρώπων που γνωρίζαμε αλυσιδωτά, όντας εγκατεστημένοι για όσο χρονικό διάστημα ήταν αναγκαίο στις περιοχές μελέτης.

Οι αφηγήσεις που παρουσιάζονται εδώ προέρχονται από τις δύο περιοχές, όπου έκανα προσωπικά επιτόπια έρευνα, δηλαδή της Κόνιτσας και του Καστελίου. Στην κάθε περιοχή έγιναν περίπου είκοσι συνεντεύξεις. Στην περιοχή της Κόνιτσας όλες αφορούν Αλβανούς μετανάστες, καθώς το σύνολο σχεδόν των μεταναστών ανήκουν σ' αυτή την εθνικότητα, ενώ στην περιοχή Καστελίου έγιναν συνεντεύξεις με μετανάστες διαφόρων εθνικοτήτων πέραν των Αλβανών, όπως Ρουμάνων, Ρώσων, Σέρβων, Βουλγάρων, Ιρακινών κ.λπ. Από το σύνολο αυτών των συνεντεύξεων τελικά για ουσιαστικούς αλλά και τεχνικούς λόγους αποφασίσαμε να συμπεριλάβουμε στην παρούσα έκδοση αφηγήσεις μόνο Αλβανών μεταναστών. Το κάνουμε αυτό και για λόγους μεθοδολογικής και εκδοτικής συνοχής αλλά και για λόγους που αφορούν τη γλώσσα. Οι Αλβανοί στη μεγάλη τους πλειοψηφία μιλούν αρκετά καλά την ελληνική γλώσσα, ενώ με τις άλλες εθνικότητες υπάρχει σοβαρό πρόβλημα στην έκφραση, σε τέτοιο βαθμό που είναι αδύνατη η διαμόρφωση ευπρόσωπων δημοσιεύσιμων κειμένων από τις ηχογραφημένες συνομιλίες.

Επιλέξαμε λοιπόν έντεκα αφηγήσεις Αλβανών που ζουν στην Κόνιτσα και στα γύρω χωριά και δύο Αλβανών που ζουν στην περιοχή του Καστελίου. Από αυτές οι δέκα είναι ανδρών και οι τρεις γυναικών. Παρότι δεν υιοθετήσαμε κριτήρια αντιπροσωπευτικότητας, μπορούμε να πούμε ότι υπάρχει μια αναλογική εκπροσώπηση ανάμεσα στις δύο περιοχές και τα δύο φύλα με

βάση το συνολικό αριθμό των συνεντεύξεων που πραγματοποιήθηκαν.

Η αποτύπωση της μεταναστευτικής εμπειρίας μέσα από τις αφηγήσεις των μεταναστών έγινε προσπάθεια να ενταχθεί μεθοδολογικά σ' ένα ευρύτερο πλαίσιο αυτο-βιογραφικής αφήγησης, το οποίο συμπληρώθηκε με πολλά άλλα βιογραφικά στοιχεία που προέκυψαν μέσα από συγκεκριμένες ερωτήσεις, οι οποίες προβλέπονταν από έναν οδηγό συνέντευξης που είχε συνταχθεί για το σκοπό αυτό.⁸ Μπορούμε έτσι να πούμε ότι το υλικό που προέκυψε από τις συνεντεύξεις δεν είναι παρά «βιο-ιστορικό» υλικό με έμφαση βέβαια στο κυρίως ζητούμενο της έρευνας, που ήταν η μεταναστευτική εμπειρία. Μιλάμε λοιπόν για «βιο-ιστορίες» μεταναστών, οι οποίες διαμορφώθηκαν στο πλαίσιο μιας συνομιλίας με κάθε μετανάστη (σε όλες τις συνομιλίες με άνδρες ήταν παρών και ο Κ. Μάντζος, ενώ οι συνεντεύξεις με τις γυναίκες έγιναν από γυναίκα, την κοινωνιολόγο Β. Παπαπέτρου, για ευνόητους λόγους). Να σημειώσουμε ότι ένα τέτοιο υλικό, ακόμα και αν είναι στην ουσία αυτοβιογραφικό, δεν συνιστά αυτοβιογραφία, στο μέτρο που προκαλείται από τρίτους. Αυτοβιογραφία αποκαλείται συνήθως μια αναδρομική αφήγηση ζωής σε πρώτο πρόσωπο, για την πραγματοποίηση της οποίας παίρνει την πρωτοβουλία από μόνος του ο αυτοβιογραφούμενος και η οποία είναι συνήθως, όχι πάντοτε, σε γραπτή μορφή. Η «βιο-ιστορία» (life history), κατά την άποψη των ανθρωπολόγων τουλάχιστον, συνιστά οποιαδήποτε αναδρομική αναφορά από ένα άτομο στη ζωή του συνολικά ή εν μέρει, σε γραπτή ή προφορική μορφή, η οποία έχει εκμαιευτεί ή προκληθεί από ένα τρίτο πρόσωπο.⁹

⁸ Ο οδηγός συνέντευξης δημοσιεύεται σε παράρτημα αυτούσιος.

⁹ Βλ. L.C. Watson - M.-B. Watson - Franke, 1985, *Interpreting life histories. An anthropological inquiry*, Rutgers U.P., New Brunswick, New Jersey, σελ. 2. Για μια ακόμα εκτεταμένη αναφορά στην ιστορία, τη θεωρία και τη μέθοδο της βιογραφικής προσέγγισης στην ανθρωπολογία βλ. L.L. Langness - G. Frank, 1981, *Lives. An anthropological approach to biography*, Glan-

Δυο λόγια παραπάνω για το πλαίσιο των συνεντεύξεων θεωρούμε ότι θα βοηθήσουν αρκετά στην καλύτερη ανάγνωση των αφηγήσεων. Η κάθε συνέντευξη κατά κανόνα ακολουθούσε προηγούμενη γνωριμία με τον συγκεκριμένο μετανάστη, συνήθως μέσω κοινών γνωστών, γεγονός που επέτρεπε μια γρήγορη οικοδόμηση εμπιστοσύνης. Εξηγούσαμε ακριβώς τον στόχο της έρευνας στον καθένα και ορίζαμε τη συνάντηση είτε στο χώρο κατοικίας τους είτε σε κάποιον άλλο διαθέσιμο χώρο. Ειδικά στην Κόνιτσα, κάποιες συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν στο δικό μου σπίτι. Πρέπει να τονιστεί ότι δεν συναντήσαμε ιδιαίτερες δυσκολίες στο να πείσουμε τους μετανάστες να συνομιλήσουν μαζί μας και να μας αφηγηθούν σχετικά με την ιστορία της ζωής τους και τη μεταναστευτική τους εμπειρία. Το αντίθετο, στη συντριπτική τους πλειοψηφία ήταν ιδιαίτερα προθυμοί να ανταποκριθούν στην πρότασή μας, δείχνοντας στη συνέχεια ότι είχαν και οι ίδιοι ανάγκη να μιλήσουν για όλα αυτά τα πράγματα. Είναι αλήθεια ότι οι επαφές μας στην περιοχή της Κόνιτσας διευκολύνθηκαν από το γεγονός ότι εγώ προσωπικά κατάγομαι και βρίσκομαι συχνά στην περιοχή. Με αρκετούς μάλιστα μετανάστες γνωριζόμασταν από πριν και τέτοιες γνωριμίες λειτουργούν συνήθως καταλυτικά ως προς την αποδοχή του ερευνητή. Αλλά και στην Κρήτη, που δεν ίσχυαν τα παραπάνω, δεν αντιμετωπίσαμε ιδιαίτερο πρόβλημα. Πρέπει να πούμε ότι συνολικά μία μόνο φορά συνέβη να μην έρθει μετανάστης σε συγκεκριμένη συνάντηση που είχαμε συμφωνήσει κι αυτό έγινε με άνθρωπο που δεν καλλιεργήσαμε επαρκώς προσωπική σχέση μαζί του πριν του κάνουμε την πρόταση για συνέντευξη. Είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι κανένας δεν είχε πρόβλημα με τη χρήση μαγνητοφώνου και πολλοί μάλιστα ενδιαφέρθηκαν ιδιαίτερα για την τύχη που θα είχαν οι αφηγήσεις τους. Μάλιστα κάποιοι από αυ-

der & Sharp Publ., Novato, California. Επίσης για μια κριτική θεώρηση της βιογραφικής μεθόδου βλ. N. K. Denzin, 1989, *Interpretive biography*, Sage Publ., London.

τούς, που συναντώ στην Κόνιτσα ακόμα και τώρα, με ρωτούν με αγωνία πότε θα εκδοθεί το βιβλίο. Μας έκανε άλλωστε ιδιαίτερη εντύπωση το γεγονός ότι πολύ λίγοι εξέφρασαν κάποιους δισταγμούς για τη δημοσιοποίηση των αφηγήσεών τους, οι οποίοι δισταγμοί ωστόσο διαλύονταν κατά κανόνα στο τέλος της επικοινωνίας μας. Είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι κανείς δεν ζήτησε να μιλήσει ανώνυμα. Αυτό έχει να κάνει σε μεγάλο βαθμό και με το γεγονός της νομιμοποίησης και της βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσης και εργασίας στη χώρα, πέραν της εμπιστοσύνης τους που καταφέραμε να κερδίσουμε ως ερευνητές.

Πολύ συχνά οι μετανάστες έδειχναν ιδιαίτερα ικανοποιημένοι με το γεγονός ότι κάποιοι ενδιαφέρθηκαν για τη ζωή τους και το πρόβλημά τους, ότι κάποιοι έσκυψαν ν' ακούσουν το δικό τους λόγο, γι' αυτό συνήθως μετά από ένα αρχικό «κούμπωμα» είχαν την τάση να μιλούν αρκετά και κάποιες φορές η κουβέντα έδειχνε να είναι λυτρωτική γι' αυτούς. Στο αρχικό μας ερώτημα σχετικά με τη ζωή τους γενικά ήταν συνήθως σύντομοι, αλλά με τη βοήθειά μας στη συνέχεια, κατανοώντας καλύτερα το νόημα της συνομιλίας, άρχιζαν τις περισσότερες φορές να αφηγούνται με έντονο τρόπο στιγμές και καταστάσεις που βίωσαν ιδιαίτερα κατά την έξοδο από τη χώρα τους και στα πρώτα χρόνια της διαμονής τους στην Ελλάδα.

Αν και ο οδηγός της συνέντευξης παρατίθεται σε παράρτημα, κρίνουμε σκόπιμο εδώ να αναφερθούμε στα βασικά ζητούμενά της, έτσι ώστε να διευκολυνθεί περισσότερο η πρόσληψη των αποσπασμάτων που δημοσιεύουμε.

Όπως ήδη είπαμε, ορίσαμε ένα «πριν» και ένα «μετά» την έξοδο από τη χώρα προέλευσης. Ως προς το «πριν», βασικό ζητούμενο ήταν τα κοινωνικά και οικονομικά δεδομένα της οικογένειας του μετανάστη, το ιστορικό της ζωής του μέχρι την έξοδο και γενικότερα οι συνθήκες ζωής στη χώρα του.

Από τα παραπάνω προκύπτουν ουσιαστικά και τα αίτια της μετανάστευσης, που αποτελούσαν ένα από τα βασικά ζητούμενα της έρευνας. Η επιλογή της Ελλάδας ως χώρας για εγκατά-

σταση και η ύπαρξη ή όχι προσωπικών ή οικογενειακών στρατηγικών μετανάστευσης εντάσσονταν επίσης στη βασική θεματολογία των συνεντεύξεων. Το χρονικό της μετανάστευσης, οι περιπλανήσεις στο χώρο για αναζήτηση εργασίας, οι όροι συναλλαγής και απασχόλησης μετά την είσοδο και καθ' όλη τη διάρκεια της παραμονής στη χώρα, καθώς και η γενικότερη αντιμετώπιση και οι συνθήκες εργασίας και διαβίωσης, η διαχείριση του οικογενειακού εισοδήματος, οι καταναλωτικές συμπεριφορές και η ποιότητα ζωής, η κοινωνικοποίηση και εκπαίδευση των παιδιών, αφορούσαν επίσης κεντρικά ερωτήματα των συνεντεύξεων.

Ακόμα, οι κοινωνικές σχέσεις και επαφές με τις τοπικές κοινωνίες, τα δίκτυα γνωριμιών, η κοινωνική ένταξη ή ο αποκλεισμός τους, η διατήρηση σχέσεων και επαφών με τη χώρα καταγωγής και οι προοπτικές για το μέλλον συνιστούσαν σημαντικά ζητούμενα των συνομιλιών, όπως επίσης και η βίωση της «ξενιτιάς», οι απόψεις τους για την Ελλάδα και τους Έλληνες και οι θέσεις τους για τον τρόπο που αντιμετωπίζονται αλλά και για το ζήτημα της «ετερότητας».

Ως προς το εκδοτικό μέρος, να πούμε κατ' αρχάς ότι, για λόγους που έχουν να κάνουν με την ηθική της έρευνας, επιλέξαμε να μη δημοσιεύσουμε τα πραγματικά στοιχεία της ταυτότητας των αφηγητών, παρότι οι ίδιοι δεν εξέφρασαν αντιρρήσεις για κάτι τέτοιο. Χρησιμοποιούμε μόνο τα μικρά ονόματα, για τα οποία ωστόσο γνωρίζουμε ότι στις περισσότερες περιπτώσεις δεν είναι τα πραγματικά ονόματα, ή ψευδώνυμα. Είναι άλλωστε γνωστό και το δηλώνουν και πολλοί από τους αφηγητές μας ότι οι Αλβανοί μετανάστες άλλαξαν σε μεγάλο βαθμό τα ονόματά τους, κατά κύριο λόγο όσοι δεν είχαν χριστιανικά ονόματα, για να τύχουν καλύτερης αντιμετώπισης. Αυτό έγινε πολλές φορές και με βάφτιση. Το μαζικό αυτό φαινόμενο αλλαγής ονομάτων αλλά και οι μαζικές βαφτίσεις Αλβανών μεταναστών παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον από πολλές απόψεις αλλά δεν είναι του παρόντος να το θίξουμε. Να σημειώσουμε επιπλέον ότι επιλέξαμε

επίσης να δημοσιεύσουμε μόνο τα αρχικά γράμματα των ονομάτων που ανήκουν σε τρίτα πρόσωπα, στα οποία αναφέρονται θετικά ή αρνητικά οι αφηγητές. Τα στοιχεία πάντως υπάρχουν στο αρχείο μας και φυσικά στις μαγνητοταινίες, οι οποίες είναι διαθέσιμες στους ερευνητές.

Για το ζήτημα της μεταγραφής των συνεντεύξεων ακολουθήσαμε τους κανόνες που έχουν διαμορφωθεί στον επιστημονικό χώρο και κυρίως στη χρήση της βιογραφικής μεθόδου, που αποτελεί τρόπον τινά διεπιστημονικό σταυροδρόμι στις κοινωνικές επιστήμες, καθώς πέρα από την Κοινωνιολογία, την Κοινωνική Ανθρωπολογία, τη Λαογραφία και τη Λογοτεχνική Κριτική χρησιμοποιείται αρκετά και από την Προφορική Ιστορία.¹⁰

Πρώτα από όλα, έχουμε κατά νου ότι το υλικό μιας συνομιλίας είναι προφορικός λόγος, ο οποίος διέπεται από εντελώς διαφορετικούς κανόνες σε σύγκριση με το γραπτό λόγο. Το να μετατρέψεις λοιπόν μια προφορική αφήγηση σε γραπτό κείμενο δεν είναι ούτε απλή ούτε εύκολη υπόθεση. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι μια τέτοια πράξη θα μπορούσε να θεωρηθεί επιστημονικά ανεπίτρεπτη, εάν δεν ήταν αναγκαία για άλλους λόγους. Φυσικά δεν θα μπορούσε κανείς να διανοηθεί την έκδοση δίσκων

¹⁰ Για το ενδιαφέρον της Λαογραφίας για τη λαϊκή αυτοβιογραφία βλ. Μ.Γ. Μασσακλής, 1993, «Αυτοβιογραφίες Ηπειρωτών χωρικών», *Έντεχνος λαϊκός λόγος*, Καρδαμίτσα, Αθήνα, σελ. 247-255· Μ. Αλ. Αλεξιάδης, 1985, «Λαϊκές αυτοβιογραφικές συνεντεύξεις (δείγματα από τη Σορωνή Ρόδου)», *Δωδεκανησιακά Χρονικά*, I(1985), σελ. 38-54 και Α. Κυριακίδου-Νέστορος, 1993, «Τρεις γενιές προσφύγων της Μικράς Ασίας. Η σημασία της προφορικής τους μαρτυρίας», «Ιστορία, προφορική ιστορία, ανθρωπολογία και λαογραφία», *Λαογραφικά μελετήματα II*, Πορεία, Αθήνα, σελ. 233-257. Βλ. επίσης Χρ. Λώλης, *Βίος ατομικός και ιστορία του χωριού Λιγκιάδων* (εισαγ.-επιμ. Β. Νιτσιάκος), 1999, Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων, Γιάννινα, εισαγωγή, σελ. 5-12. Για την Προφορική ιστορία βλ. ενδεικτικά R. Perks - Al. Thomson (eds), 1998, *The oral history reader*, Routledge, London· Ρίκη Βαν Μπουσχότεν, 1998, *Περάσαμε πολλές πόρτες κορίτσι μου...*, Πλέθρον, Αθήνα και το κλασικό έργο του P. Thompson, 1988 (β' εκδ.), *The voice of the past*, U.P. Oxford.

ακτίνας ή μαγνητοταινιών με σκοπό τη ευρύτερη διακίνηση αυτού του υλικού, γι' αυτό, στο μέτρο που κρίνεται σκόπιμη η δημοσίευση ενός τέτοιου υλικού, το βιβλίο είναι ένα «αναγκαίο κακό».

Ο προφορικός λόγος έχει τους δικούς του κανόνες. Η προφορικότητα συνδέεται με διαφορετικές αρχές άρθρωσης του λόγου και διάρθρωσης της σκέψης. Οι κανόνες της προφορικής δημιουργίας μελετήθηκαν αρκετά στο πεδίο του λαϊκής λογοτεχνίας, ιδιαίτερα του δημοτικού τραγουδιού.¹¹ Ωστόσο, σε κάθε προφορική αφήγηση λειτουργούν ορισμένοι βασικοί κανόνες «δημιουργίας», που διαφοροποιούν ως προς τη μορφή και το περιεχόμενο το προϊόν του προφορικού λόγου σε σχέση με εκείνο της γραφής.¹² Μια βασική διαφορά, για παράδειγμα, έχει να κάνει με το γεγονός ότι στον προφορικό λόγο ο αφηγητής λειτουργεί με το υλικό που έχει στη μνήμη του, δεν έχει τη δυνατότητα να ανατρέξει σε άλλες «πηγές», ούτε μπορεί να γυρίζει κάθε τόσο πίσω, όπως ένας συγγραφέας, για να ελέγχει αυτά που λέει, να τα διορθώνει κ.λπ. Ο αφηγητής λέει ό,τι θυμάται και η αφήγηση προχωράει πάντοτε μπροστά. Ακόμα και η όποια διόρθωση ή επαναδιατύπωση καταγράφεται στη ροή της αφήγησης και αποτελεί μέρος της.

Έχοντας λοιπόν υπόψη τα προβλήματα που συνδέονται με τις διαφορές ανάμεσα στον προφορικό και το γραπτό λόγο και τις δυσκολίες μεταγραφής μιας προφορικής αφήγησης σε γραπτό κείμενο, επιχειρήσαμε κάτι τέτοιο με κύριο γνώμονα την όσο το δυνατό πιο πιστή απόδοση του περιεχομένου, του ήθους και του ύφους της αφήγησης, περιορίζοντας τις δικές μας παρεμβά-

¹¹ Βλ. ενδεικτικά A. Lord, *The singer of the tale*, 1981 (α' έκδ. 1961), Harvard U.P., Cambridge, Massachusetts - London και J. Vansina, 1985, *Oral tradition as history*, J. Currey, London - Heinemann, Nairobi.

¹² Βλ. ενδεικτικά για τη σχέση γραπτού και προφορικού λόγου W. J. Ong, 1982, *Orality and literacy. The technologizing of the word*, London, New York· J. Goody (ed.), 1968, *Literacy in traditional societies*, Cambridge και P. Βαν Μπουσχότεν, *ό.π.*

σεις στις άκρως απαραίτητες, ώστε το τελικό κείμενο πέρα από πιστό να είναι και ευανάγνωστο και εύληπτο.

Αισθανόμαστε λοιπόν την ανάγκη να εξηγήσουμε, για λόγους επιστημονικής δεοντολογίας, πώς ακριβώς επεξεργαστήκαμε τις μεταγραφές των αφηγήσεων, για να γνωρίζει ο αναγνώστης πώς ακριβώς προέκυψε το κείμενο που διαβάζει. Πρώτα πρώτα πρέπει να πούμε ότι οι μαγνητοταινίες, στις οποίες εμπεριέχονται αυτούσιες οι συνομιλίες μας με τους αφηγητές, θα κατατεθούν στο Αρχείο του Τομέα Λαογραφίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, έτσι ώστε να είναι διαθέσιμες σε κάθε ενδιαφερόμενο. Θεωρούμε κάτι τέτοιο απαραίτητο, πέρα από τη ίδια την αρχαιολογική αξία που έχει, και για λόγους αρχής αλλά και για να μπορεί όποιος επιθυμεί να ακροασθεί ολόκληρες τις συνομιλίες, αφού τα δημοσιευόμενα εδώ δεν είναι παρά αποσπάσματα από τις αφηγήσεις των μεταναστών, που κρίθηκαν ενδιαφέροντα για μια τέτοια έκδοση.

Ως προς την επεξεργασία λοιπόν των αφηγήσεων, πρέπει να σημειώσουμε τα ακόλουθα. Για τη μεταγραφή τους άκουσα προσεκτικά αρκετές φορές το ηχογραφημένο υλικό. Η πρώτη μεταγραφή έγινε αυτούσια, χωρίς να γίνει προσπάθεια οποιασδήποτε παρέμβασης σε όσα αποτυπώθηκαν στις μαγνητοταινίες. Στις επόμενες ακροάσεις στόχος ήταν η σταδιακή επεξεργασία των κειμένων που προέκυψαν, έτσι ώστε μέσα από γλωσσικές, εκφραστικές και συντακτικές παρεμβάσεις, που δεν θα αλλοίωναν το περιεχόμενο των αφηγήσεων, να καταστούν τα κείμενα ευανάγνωστα και εύληπτα. Σημειώνουμε ότι, στο μέτρο που τα ελληνικά των αφηγητών δεν ήταν και τόσο καλά, κάναμε τις απαραίτητες διορθώσεις και δεν θεωρήσαμε σκόπιμο να τηρήσουμε τη φωνητική τους απόδοση, εφόσον δεν πρόκειται για διαλέκτους ή ιδιώματα παρά για ιδιότυπες επιρροές από τις τοπικές κοινωνίες, οι οποίες θα ενδιέφεραν μόνο τους γλωσσολόγους ενδεχομένως και θα δυσκόλευαν από την άλλη την πρόσληψη των αφηγήσεων. Διατηρήσαμε ωστόσο χαρακτηριστικά ιδιοματικά στοιχεία της γλώσσας τόσο των μεταναστών ελληνικής καταγωγής

όσο και αυτών που ζουν στην Κρήτη και μιλούν το τοπικό ιδίωμα. Τονίζουμε ότι επειδή η έκδοση προορίζεται και για το ευρύ κοινό, η αναγνωσιμότητα αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα γι' αυτές τις επιλογές. Άλλωστε, όπως ήδη τονίσαμε, το πρωτογενές υλικό είναι διαθέσιμο για περαιτέρω επιστημονική μελέτη.

Δεν άλλαξε τίποτα ως προς τη δομή και τη ροή της αφήγησης, απλώς αφαιρέθηκαν κομμάτια που κρίναμε ότι δεν χρειαζόταν να δημοσιευτούν, σημεία που αποτελούσαν επαναλήψεις και άλλα που είχαμε δυσκολία να κατανοήσουμε ακριβώς το περιεχόμενο εξαιτίας της γλώσσας. Σ' αυτές τις περιπτώσεις χρησιμοποιούμε το σύμβολο της παρένθεσης με αποσιωπητικά (...) Φυσικά δεν συμπεριλαμβάνονται τα δικά μας ερωτήματα ούτε οποιεσδήποτε άλλες παρεμβάσεις, αλλά είναι ευκόλως εννοούμενες από τις απαντήσεις. Ας σημειωθεί ότι, παρά το γεγονός ότι ζητούσαμε από τους μετανάστες κατ' αρχάς να μας αφηγηθούν όλη την ιστορία της ζωής τους, έχοντας βέβαια εξηγήσει από πριν το ειδικό μας ενδιαφέρον για τη μεταναστευτική τους εμπειρία, σε πολύ λίγες περιπτώσεις είχαμε εξαρχής μεγάλες αφηγήσεις. Συνήθως χροιάζονταν κι άλλες ερωτήσεις ή παροτρύνσεις από εμάς, όπως να μπουν οι αφηγητές σε τροχιά συνεχούς αφήγησης. Όπως γίνεται αντιληπτό από την ανάγνωση των κειμένων, δεν συμπεριλήφθηκαν καθόλου διάλογοι.

Σε ό,τι αφορά τις παρεμβάσεις μας στο κείμενο, πέρα από τις αφαιρέσεις, χρειάστηκε αρκετές φορές να προσθέσουμε λέξεις ή φράσεις, για να διευκολύνουμε την κατανόηση προτάσεων και σ' αυτές τις περιπτώσεις οι πρόσθετες λέξεις ή φράσεις περιλαμβάνονται σε αγκύλες [].

Ωστόσο, η προφορική αφήγηση είναι κατά κάποιον τρόπο και μια παράσταση. Πέρα από το λεκτικό της μέρος, υπάρχουν μη λεκτικά στοιχεία, που είναι πολύ σημαντικά για την απόδοση του ύφους της. Χειρονομίες, μορφασμοί, επιφωνήματα, σωματικές κινήσεις, εκφράσεις και βλέμματα συνιστούν συστατικά στοιχεία της αφήγησης, τα οποία είναι δύσκολο να αποδοθούν σ' ένα κείμενο. Αυτή την αξεπέραστη δυσκολία προσπαθήσαμε να αντι-

μετωπίσουμε σημειώνοντας σε παρένθεση σχόλια σχετικά με το ύφος και την έκφραση του αφηγητή. Κατά τ' άλλα χρησιμοποιήθηκαν όλα τα σημεία στίξης και οι κανόνες της συγγραφής κειμένων για την καλύτερη απόδοση των αφηγήσεων. Τα αποσιωπητικά χρησιμοποιούνται όταν ο αφηγητής αναζητά κάποια λέξη και δεν τη βρίσκει και όταν αφήνει κάποια φράση ανολοκλήρωτη, είτε γιατί αφήνει να εννοηθεί αυτό που θέλει να πει ή για άλλο λόγο. Φυσικά οι επιλογές για τη χρήση συγκεκριμένων κάθε φορά σημείων στίξης ανήκουν σ' εμάς και βασιζονται όχι μόνο στην ακρόαση των μαγνητοταινιών αλλά και στην ίδια την ερευνητική εμπειρία, που έχει καταγραφεί αρκετά ευκρινώς στη μνήμη μας.

Έτσι κι αλλιώς, πάντως, ο συγγραφέας-διαμεσολαβητής δεν φέρει την ευθύνη μόνο για την απόδοση των αφηγήσεων σε κείμενα αλλά και για την ίδια την «παραγωγή» τους. Είναι περιττό να πούμε ότι κάθε αφήγηση, που προκύπτει μέσα από μια συνάντηση-συνομιλία ενός ερευνητή και ενός αφηγητή, φέρει και τη σφραγίδα του πρώτου. Η συνέντευξη ως τεχνική της επιστημονικής έρευνας βασίζεται άλλωστε σε μια προσωπική σχέση του ερευνητή με τον «πληροφορητή»: αυτό σημαίνει ότι το τελικό προϊόν είναι αποτέλεσμα της επικοινωνίας που δημιουργείται ανάμεσά τους. Αυτά είναι θέματα που έχουν συζητηθεί αρκετά στο πεδίο της βιογραφικής μεθόδου και δεν χρειάζεται, νομίζουμε, να επεκταθούμε εδώ περισσότερο.¹³

Ως προς το άλλο βασικό ζήτημα, που έχει απασχολήσει αρκετά τους επιστήμονες σε ό,τι αφορά τις προσωπικές μαρτυρίες, αυτό της αξιοπιστίας, αποκομίσαμε γενικά την εντύπωση ότι οι αφηγητές λειτούργησαν μ' έναν ειλικρινή τρόπο. Αυτό άλλωστε

¹³ Βλ. ενδεικτικά D. Bertaux, *ό.π.*, σελ. 8 και F. Ferrarotti, «On the autonomy of the biographical method», στο D. Bertaux, *ό.π.*, σελ. 19-27, σελ. 20. Επίσης Άλκη Κυριακίδου - Νέστορος, «Ο χρόνος της προφορικής ιστορίας», *Σύγχρονα Θέματα*, 35-36-37 (1988), σελ. 233-238. Τώρα και στα *Λαογραφικά μελετήματα II*, 1993, Πορεία, Αθήνα, σελ. 258-270.

μπορεί κανείς να το διαισθανθεί ακούγοντας και μόνο το ηχογραφημένο υλικό. Τουλάχιστον εμείς είμαστε πεπεισμένοι γι' αυτό. Εν πάση περιπτώσει, έτσι κι αλλιώς πρόκειται για προσωπικές μαρτυρίες, που αφορούν υποκειμενικά βιώματα και απόψεις, και ως τέτοια έχουν καταγραφεί και ενδιαφέρουν. Είναι ξένη προς το πνεύμα του παρόντος εγχειρήματος οποιαδήποτε προβληματική γύρω από την «αντικειμενική αλήθεια». Μας ενδιέφερε να ακούσουμε αυτούς τους ανθρώπους, όχι για να ελέγξουμε την αξιοπιστία τους ή την ειλικρίνειά τους, αλλά για να δούμε πώς αισθάνονται και πώς σκέφτονται. Δεν μας ενδιέφερε κάποια άλλη αλήθεια πέρα από τη «δική τους αλήθεια». Μας ενδιέφερε να φωτίσουμε τα όποια «αντικειμενικά δεδομένα» είχαμε συλλέξει στο πλαίσιο της υπόλοιπης έρευνας με τη ματιά και τα αισθήματα των ανθρώπων που κατ' εξοχήν αφορά η μετανάστευση, των μεταναστών.

Πέρα από οτιδήποτε άλλο, εμείς διδαχτήκαμε από την αλήθεια αυτών των ανθρώπων. Είδαμε τον πραγματικό πόνο στα μάτια τους, την οργή για την αδικία στο πρόσωπό τους. Είδαμε την απορία για τη μεγάλη περιφρόνηση. Ακούσαμε ένα ηχηρό «γιατί;» για την απόρριψη. Πήραμε τις περισσότερες φορές μια περήφανη απάντηση: «Με τα χείλια που έχω φιλάω»...

Μαρτυρίες

Εθνική Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Επιμόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Mina S.

Ο Mina S. γεννήθηκε στη Ράχοβα της Επαρχίας Ερσέκας της Αλβανίας το 1972. Ήρθε στην Ελλάδα για πρώτη φορά το 1994. Από το 1996 ζει και εργάζεται στο Πληκάτι Κόνιτσας.

Γεννήθηκα στη Ράχοβα, δεκαέξι Αυγούστου του χίλια εννιακόσια εβδομήντα δύο. Μεγάλωσα εκεί. Ο πατέρας μου είχε πέντε παιδιά, τρία αγόρια και δύο κορίτσια. Εγώ τελείωσα το δημοτικό σχολείο στη Ράχοβα, να πούμε τώρα, μαζί με το λύκειο και το γυμνάσιο το έκανα στην Ερσέκα. Τελείωσα το χίλια εννιακόσια ενενήντα. Μετά πήγα για δύο χρόνια στα Τίρανα, σ' ένα σχολείο που έμαθα μηχανικός για τα αλεύρια. Δούλευα εκεί στο εργοστάσιο στην Ερσέκα δύο χρόνια και το χίλια εννιακόσια ενενήντα δύο έφυγα φαντάρος. Γύρισα το χίλια εννιακόσια ενενήντα τέσσερα. Στο εργοστάσιο εκεί που δούλευα εγώ δύο χρόνια το είχε το κράτος και ήθελε να το πάρει ιδιώτης. Δεν μπορούσα να μπω συνεταιίρος σ' αυτή την εργολαβία που την πήραν αυτοί κι έμεινα χωρίς δουλειά. Και τότε πολλοί Αλβανοί ήρθαν στην Ελλάδα για δουλειά. Και δούλευαν εδώ πέρα, γύριζαν ξανά κι έφερναν πολλά χρήματα. Να κάνουν μια καλύτερη ζωή. Κατάλαβα κι εγώ σαν... πάλι, να έρθω για δουλειά. Πήγα το χίλια εννιακόσια ενενήντα τέσσερα, πήγα στη Λάρισα. Περάσαμε τα

σύνορα, πήραμε ένα ταξί μ' έναν Αλβανό μέχρι τη Λάρισα. Μας πήρε από τριάντα πέντε χιλιάρια για καθένα από την Πυρσόγιαννη μέχρι τη Λάρισα. Δούλεψα εκεί περίπου ένα μήνα, έμασα κάτι χρήματα, περίπου εκατό χιλιάρια, γύρισα στην Αλβανία, γιατί μ' έπιασε η αστυνομία. Εκεί ήμασταν παράνομοι.

Τον άλλο το χρόνο πήγα στην Αθήνα. Ξανά με τα πόδια ξεκινήσαμε από τη Ράχοβα, δέκα άτομα απ' το χωριό. Με τα πόδια πήγαμε μέχρι Γρεβενά. Από τα Γρεβενά με ταξί μέχρι Λάρισα και πήγα Αθήνα με το τρένο. Δούλεψα κι εκεί ένα μήνα, μ' έπιασε ξανά η αστυνομία. Έμασα κάτι χρήματα, γύρισα πίσω. Χαρτιά δε μπορούσα να βγάλω, δηλαδή βίζα και λοιπά, κι υποχρεωμένος άκουσα ότι στο Πληκάτι πάνε, δουλεύουν πολλοί Αλβανοί κι είχαν έρθει πριν από μένα. Και στο 1996 ήρθα για δουλειά στο Πληκάτι. Ήρθα εδώ πέρα, βρήκα δουλειά... Ο πρώτος που με πήρε δουλειά ήταν ο Τ. Σ. Με πλερώνε πέντε χιλιάρια την ημέρα. Δούλεψα πέντε μήνες τον πρώτο χρόνο στο Σ. και στους άλλους, όπου έβρισκα δουλειά, και το χειμώνα γύριζα πίσω. Έτσι έκανα και το δεύτερο χρόνο και τον τρίτο. Και φέτος είναι που εγώ κάνω έξι χρόνια. Ε, εδώ βολευόμαστε καλά. Φέτος, όπως είπα, δούλεψα με το Δ. Ν. στην Αετομηλίτσα, σε κάποιον εργολάβο από τα Γιάννενα, τον Μ. Π., φτιάσαμε τα τεχνικά στο δρόμο — τη δουλειά μας —, τα πήραμε τα λεφτά και τώρα δουλεύουμε γύρω στα χωριά του δήμου Μαστοροχωρίων. Καλντερίμια και τέτοια, πλακοστρώσεις και ό,τι δουλειά βρισκόμαστε. Εδώ στο Πληκάτι δουλεύουμε είκοσι εικοσιπέντε άτομα, που είναι οι περισσότεροι από το χωριό μου Ράχοβα. Είναι ένα χωριό ορθόδοξο. Περίπου ήταν εφτακόσια άτομα και τώρα έχουν μείνει περίπου πεντακόσια. Γιατί μετριούνται εκατό πενήντα άτομα που έχουν πάει στην Αθήνα. Και πολλοί άνθρωποι έχουν πάει Αμερική, Γερμανία, Ιταλία, Γαλλία, Αγγλία για δουλειά.

Ήρθα στο Πληκάτι τον πρώτο χρόνο, όπως είπα, το χίλια εννιακόσια ενενήντα έξι. Δούλεψα εδώ. Την άλλη χρονιά πήρα και τον αδερφό μου τον Σ., που δούλεψε κι αυτός τρία χρόνια. Και

φέτος έφυγε για δουλειά. Κέρδισε το λόττο της Αμερικής, να πάει να δουλέψει εκεί οικογενειακώς. Και τώρα έμεινα μαζί με τον άλλο αδερφό. Κι αυτός έχει τρία χρόνια που δουλεύει εδώ. Δουλεύουμε μαζί, παρέα· όπως να 'ρθει η δουλειά. Τι να σας πω άλλο για το χωριό μου...

Νόμιζα, απ' τους φίλους μου, που μου έλεγαν δηλαδή, ότι η Ελλάδα είναι πολύ καλά, πολύ καλά. Ερχόταν κάποιος... ήρθε Α. Κ., πριν αλλάξει το σύστημα, ήρθε στη Ράχοβα, στο χωριό μου. Είχε τον ξάδερφό του. Είχε τον ξάδερφο. Είχε έρθει κι αυτός εδώ. Και γύριζε κι ο Τ., στη Ράχοβα ήρθε κι είχε φέρει κάτι πράγματα εκεί. Κι έλεγαν «κοίταξε τι πράγματα έχει η Ελλάδα, κοίταξε τι έχουμε εμείς...» Εμείς ούτε μπορούσαμε να μιλάμε γι' αυτό που ήταν στην Ελλάδα κι αυτό που δεν είχαμε εμείς. Κι απ' τους φίλους μου ήξερα ότι η Ελλάδα είναι πολύ καλά. Δηλαδή άμα ερχόταν κάποιος κι έφερνε ένα ζευγάρι παντελόνια, μ' εκείνα τα παντελόνια τα τζηνς που είχαμε εμείς και μ' αυτό που έφερνε αυτός ήταν η μέρα, με τη νύχτα. Και καλά ρούχα, πολύ καλά ρούχα. Κι είχαμε ακούσει ότι στην Ελλάδα τα ρούχα τα βρίσκεις όχι στο δρόμο, αλλά υπάρχουν πολλά και πολύ φτηνά. Τα τρόφιμα είναι ακριβά. Αυτό είχαμε ακούσει και δεν ξέραμε τίποτα άλλο.

Για πρώτη φορά στην Ελλάδα ήρθα εδώ στο Πληκάτι, μπήκα το χέλι εννιακόσια ενενήντα ένα. Πέντε μήνες είχε που είχε αλλάξει το σύστημα κι ήρθα έτσι κλεφτά απ' το σπίτι μου, γιατί φοβόταν να μ' αφήσουν μ' όλα αυτά τα πράγματα που είχαν γίνει στα σύνορα, που είχαν σκοτώσει πολλούς ανθρώπους. Φοβήθηκαν. Κι ήρθα μαζί με δύο φίλους μου και κοιμηθήκαμε εδώ στο σπίτι του Π. Ν. Μας κράτησε μια μέρα και φύγαμε την άλλη μέρα. Όταν φύγαμε, μας έδωσε κι ένα σακί με κάτι ρούχα μέσα. Εμείς δεν μπορούσαμε ν' αντέχουμε, τι είχε μέσα. Μόλις πήγαμε πέρα στον Άγιο Κωσταντίνο, ανοίξαμε το τσουβάλι κι είδαμε κάτι πράγματα, κάτι παντελόνια, κάτι πουκάμισα, κάτι μπουφάν μέσα και τα μοιράσαμε τα τρία άτομα όπως ήμασταν και φύγαμε για το χωριό. Ήθελα να ξανάρθω στην Ελλάδα. Μ' αυτά που είδα

την πρώτη φορά εδώ στο Πληκάτι, να ξανάρθω για δουλειά και τα λοιπά. Δούλευα μετά κι άλλα δύο χρόνια στην Ερσέκα, πήγα φαντάρος, μετά ήρθα πάλι...

Την πρώτη φορά ήρθαμε απ' τα σύνορα, μπήκαμε εδώ. Μας ρώτησαν «από πού είστε;» Είχαν έρθει και κάτι συγχωριανοί μου κι είχαν περάσει πολύ καλά. Κάποιος δούλευε δυο μέρες, κάποιος δούλευε μια βδομάδα... Έφερε κάτι λεφτά, έφερε κάτι πράγματα που είχαν δώσει οι Πληκαδίτες κι είπαμε εμείς «τι γίνεται εκεί; Παρίσι είναι; Τι είναι;»

Οι δικοί μου δεν ήξεραν. Δυο μέρες κάτσαμε εδώ. Δε δουλέψαμε, αλλά είδαμε τα πράγματα, είδαμε το χωριό. Εδώ μας έκανε εντύπωση, γιατί κάθε κολώνα είχε φως, οι δρόμοι εδώ στο Πληκάτι ήταν στρωμένοι με μπετό, πλακάκια η πλατεια και τα λοιπά. Άλλαζε πολύ η Ράχοβα με το Πληκάτι. Έβλεπες τότε στο Πληκάτι σε κάθε σπίτι μπορεί να είχε κούρσα. Εμείς δεν είχαμε τίποτα. Δεν υπήρχε ένα ταξί να πήγαινες, να είχες μια ανάγκη, να πήγαινες όπου ήθελες. Δεν υπήρχε ταξί...

Μετά ξανάρθα, μετά από φαντάρος. Δούλευα δυο χρόνια. Ερχόμουνα αυτά τα δύο χρόνια, ερχόμουνα στο Πληκάτι για δύο μέρες, για μία μέρα... Ερχόμουνα το πρωί κι έφευγα το βράδυ. Ερχόμασταν, φέρναμε στάρι. Στάρι... Αυτό τον καιρό το στάρι είχε αξία. Εδώ στο Πληκάτι το 'παιρνες εξήντα δραχμές, στην Αλβανία το 'βρισκες τριάντα, τριάντα πέντε δραχμές. Και το φέρναμε από ένα φόρτωμα. Το αγόραζα εκεί και το πουλούσα εδώ. Εκεί το 'παιρνες τα εκατό κιλά, ένα φόρτωμα που έπαιρνε το άλογο, το αγόραζες τρεις χιλιάδες δραχμές κι εδώ το πουλούσες έξι χιλιάδες δραχμές. Άμα έβρισκες και καμιά άλλη δουλειά εδώ πέρα μπορούσες να κάνεις, μπορούσαμε να δουλέψουμε... Ήρθα τρεις τέσσερις φορές έτσι... Ε, δεν ήταν σωστό κι αυτό να έρθεις μια μέρα και να φύγεις. Δεν έπαιρνες τίποτα, δεν έβγαζες τίποτα. Και μετά ήρθαμε για δουλειά. Από τότε που εγώ ήρθα για δουλειά, δουλεύω περίπου εφτά οχτώ μήνες. Και μετά, το χειμώνα, πάω πίσω, κάθομαι στο σπίτι. Το πρώτο χρόνο δούλευα χωρίς χαρτιά και μετά έβγαλα τα χαρτιά. Και

τώρα ακόμα είμαι με χαρτιά. Τα θεωρώ κάθε χρόνο τα χαρτιά.

Στο δρόμο είχαμε, παίρναμε μαζί μας ψωμοτύρι (...) Παίρναμε για μια βδομάδα σε μια τσάντα, βάζαμε δυο ψωμιά, πίτα, κρέας, τυρί, απ' όλα. Τα πάντα. Κάναμε τρεις μέρες και πήγαμε μέχρις ένα χωριό, όταν ήτανε να πάμε Αθήνα μιλάω, σ' ένα χωριό στα Γρεβενά, δέκα χιλιόμετρα (...) Εκεί είχαμε κάτι τηλέφωνα από κάτι ταξιτζήδες, που αυτοί έκαναν αυτή τη δουλειά. Αυτά τα τηλέφωνα κυκλοφορούσαν σ' όλη την Αλβανία. Ήταν κάποιος Βασίλης και κάποιος Μάκης. Το ξέραμε εμείς και πηγαίναμε σε κάποια χωριά στα Γρεβενά και λέγαμε ότι είμαστε πέντε Αλβανοί, θέλουμε να πάμε Λάρισα, Αθήνα... Πήγαμε εκεί τη νύχτα. Την άλλη μέρα το πρωί πήγε κάποιος που ήξερε καλύτερα ελληνικά, βγήκε στο χωριό, ρώτησε για τον ταξιτζή, τον βρήκε και μας είπε: «Το βράδυ θα περιμένετε στο τάδε μέρος, θα 'ρθω εγώ να σας πάρω, να σας πάω Λάρισα». Νύχτωσε, ήρθε αυτός, μας πήρε οχτώ άτομα σε μια κούρσα, σ' ένα AUDI 100. Πήγαμε οχτώ άτομα. Πληρώσαμε από δεκαπέντε χιλιάρικα ο ένας. Κάναμε συμφωνία μέχρι τη Λάρισα (...) Δηλαδή πήγαμε, πέντε άτομα μπήκαμε (...) μπήκαμε πίσω, στο κάθισμα πίσω, ένας μπήκε μπροστά — να μη φαινόταν — κι άλλοι δύο μπήκανε πίσω στο πορτ παγκάζ. Φοβηθήκαμε στο δρόμο να μην πάθουμε τίποτα. Του μιλούσαμε εμείς κι ακούγονταν από μέσα «είσαστε καλά,» «Εντάξει.»! Πήγαμε σε κάποιο μέρος, αυτός ο ταξιτζής είχε κι άλλους Αλβανούς να τους πάει την ίδια νύχτα. Είχε κι άλλες δύο παρέες. Και μας πήγε σε κάποιο μέρος και μας είπε «θα σταματήσετε εδώ». Μας πήρε αυτός από πέντε χιλιάρικα και μας είπε «από δέκα χιλιάρικα θα δώσετε στους άλλους δύο ταξιτζήδες που θα 'ρθουν να σας πάρουν». Ήταν από τη Λάρισα αυτοί κι ήρθαν, μας πήραν, — ήξεραν το μέρος εδώ. Ήρθαν αυτοί, φώναζαν «πού είστε, πού είστε;» Βγήκαμε εμείς στο δρόμο. «Εσείς είστε που σας έφερε ο Μάκης;» «Εμείς.» «Ελάτε, θα σας πάω εγώ τώρα μέχρι τη Λάρισα.» Μας πήγε αυτός στη Λάρισα.

Καθίσαμε μια νύχτα εκεί, τις δώδεκα η ώρα τη νύχτα μας πήγε. Την άλλη μέρα το πρωί, πήγαμε Αθήνα με το τρένο. Πλη-

ρώσαμε κι εκεί (...) Στο τρένο φοβήθηκα πολύ. Όταν μπήκα στο τρένο, να μη με πιάσουν τουλάχιστο εκεί στη Λάρισα και μπήκα σε μια τουαλέτα κι άμα ερχόταν κάποιος αστυνομός την ίδια στιγμή θα είχα φύγει, θα είχα πετάξει απ' το παράθυρο, να μη με πιάσουν, γιατί πλήρωσα δεκαπέντε χιλιάρικα. Είχαμε κι άλλες τρεις μέρες με τα πόδια και να σε πιάσουν αυτή τη στιγμή είναι άλλο πράγμα.

Εκεί που πήγαμε ήταν καλύτερα. Γιατί το μεροκάματο ήταν μέχρι πέντε χιλιάρικα. Και οι άνθρωποι ήταν κάπως καλύτεροι εκεί. Ο αφεντικός μου που δούλευα εγώ ήξερε και αρβανίτικα. Μπορούσα να συνεννοηθώ και αρβανίτικα (...) Βρήκα, όπως είχα βγει ένα βράδυ, έκανα παζάρι. Πήρα ένα ψωμί, πήρα κάτι ξυνόγαλα, κάτι τέτοια, και έφευγα για το σπίτι. Εκείτο μέτρα πριν να μπω στο σπίτι σταματάει μια κούρσα και μου λέει «πού είναι η Πλαστίκα;» Πλαστίκα είναι ένα μαγαζί που βγαίνουν οι Αλβανοί για δουλειά. Η Πλαστίκα ήταν ακριβώς στα πόδια μου. Αυτή η πλατεία (...) τη λέγανε Πλαστίκα. Κι εγώ λέω «δεν ξέρω πού είναι». Και κάνω να φύγω. Κατάλαβα, αυτός που μου έρχεται κοντά κάτι θέλει να μου κάνει. Έφυγα λίγο πιο πέρα. Αυτός με κυνηγούσε, ένας άνθρωπος ήταν πιο πέρα με πολιτικά ρούχα κι ήρθε από πίσω, μ' έπιασε στο χέρι και μου λέει «αστυνομία». Μπήκα εκεί, με πήγανε στη Θήβα. Δεν κατάλαβε κανένας. Ο φίλος μου ερχόταν για μια ώρα, θα μ' έπαιρνε να βγούμε έξω στην αγορά. Πάει στο σπίτι, φώναζε «Μ., Μ., !», δεν ήμουνα εγώ. (...) Το κλειδί ήταν εκεί που κοιμόμουνα, σ' αυτό το δωμάτιο που κοιμόμουνα εγώ. Κατάλαβαν ότι με είχε πιάσει η αστυνομία. Γύρισα πίσω, ήρθα στην Ερσέκα. Ήθελα να ξαναπάω, γιατί είχα τη δουλειά (...)

Όπως μας πήγανε εκεί, μόλις μπήκα εκεί πέρα, είδα κάποιον αστυνομό που χτύπησε έναν Αλβανό. Τον χτύπησε πολύ, πολύ άσχημα. Κάτι είχε πει αυτός και τον είχε χτυπήσει. Μόλις μπήκα εκεί, μου 'παν οι φίλοι μου οι Αλβανοί «καλώς ήρθες, αλλά αυτός που μπαίνει εδώ στη φυλακή της Θήβας μπορεί να κάτσει και δέκα μέρες!» Όσο να γεμίσει το λεωφορείο να πας, να σε

βγάλουν στο τελωνείο. Ήμασταν... ήταν δεκατρία άτομα και δύο που μας έπιασαν, εμένα κι ένα άλλο παιδί, γίναμε δεκαπέντε. Έπαιρναν και τηλέφωνο αυτή τη νύχτα οι αστυνόμοι και στον Αλίαρτο και... όχι Λαμία, Λιβαδειά, και στη Λιβαδειά. Έπαιρναν τηλέφωνο, είχαν πιάσει κι από 'κει. Κι εμείς χαρήκαμε, γιατί άμα γινόταν πολλά άτομα, την άλλη μέρα μας έβγαζαν εκεί πέρα. Ε, και δεν μας έδωσαν τίποτα. Κοιμόμασταν κάτω, χωρίς ρούχα, χωρίς τίποτα. Μπορούσαμε μόνο κάθε τρεις τέσσερις ώρες να βγούμε έξω να πάμε στην τουαλέτα. Κι ένα μπουκάλι νερό μας έδινε ο αστυνόμος εκεί πέρα και τίποτα άλλο. Ούτε ρούχα, ούτε τίποτα. (...) Κι όταν θυμήθηκα αυτά που τραβήξα εκεί, αυτή τη νύχτα, όταν θυμήθηκα και το δρόμο τις πέντε μέρες που έφτασα μέχρι το Κριεκούκι, είπα καλύτερα να πάω στο Πληκάτι να δουλεύω, άμα υπάρχει δουλειά και να μη πάω εκεί. Ήρθα εδώ, έπιασα δουλειά με πέντε χιλιάρικά το μεροκάματο (...)

Στην Αλβανία τα χωράφια τα πήραμε στο... όταν άλλαξε το σύστημα. Το ενενήντα άλλαξε. Εμείς τα πήραμε το ενενήντα δύο τα χωράφια. Είχαμε πάρει από δυο στρέμματα κάθε σπίτι και μετά πήραμε από πέντε στρέμματα κάθε άνθρωπος. Αυτό τον καιρό που πήραμε τα χωράφια εμείς στο σπίτι ήμασταν οχτώ άτομα και πήραμε από πέντε. Περίπου σαράντα στρέμματα. Είχαμε και κάτι ζώα. Είχαμε δυο γελάδες και περίπου δέκα πρόβατα. Το χωριό έχει ένα βουνό, αλλά έχει πολλά ζώα. Πολλά ζώα έρχονται και... δεν έχουμε πολύ μέρος. Και απ' τα άλλα χωριά έρχονται. Τα σύνορα είναι πολύ στενά. Δεν έχουμε πολύ μέρος να... γιατί είναι πολλά και τα ζώα... Έχει μέρος, αλλά είναι πολλά, πάρα πολλά και τα ζώα και δεν μπορούν να ζήσουνε αυτά τα ζώα. Με τα δέκα πρόβατα που είχαμε εμείς και που έχουμε ακόμα δε βγάζουμε τίποτα (...) Για το σπίτι μόνο (...)

Από το ενενήντα μέχρι το ενενήντα πέντε σπέρναμε πολλά, περίπου δέκα στρέμματα στάρι, παίρναμε εικοσιπέντε, είκοσι, τριάντα τόνους στάρι. Κάναμε και ψωμί. Δεν γινόταν καλό το ψωμί, γιατί και τα χωράφια ήθελαν πότισμα, λίπασμα και όλα...

τα πάντα. Δεν μπορούσαμε να τα κάνουμε κι αυτά. Το τρακτέρ, τα μηχανήματα που κάνουν τη δουλειά ήταν πολύ ακριβά. Πέντε χιλιάρικα ένα στρέμμα να το βγάλουμε και τα λοιπά. Και σιγά σιγά, όσο πάει ο καιρός, και αυτά τα χωράφια τ' αφήνουμε έτσι. Εμείς σπέρναμε δέκα στρέμματα σάρι. Άλλα πέντε καλαμπόκι, άλλα πέντε κριθάρι και κρισάρα... πώς το λέτε στα ελληνικά... κάποιο που το τρώνε τα πρόβατα, το άλογο.

Μ' αυτά μπορούσαμε να... με το σάρι που παίρναμε εμείς. Στην αρχή φάγαμε, κάναμε ψωμί, γινόταν καλά. Μετά όσο ήρθε κι ο σπόρος χάλασε. Χάλασε γιατί είχε μέσα... Δεν ήταν εκατό τοις εκατό σάρι. Είχε πολλούς σπόρους κι έβγαινε το ψωμί... δεν έβγαινε καλό το ψωμί. Με το καλαμπόκι που σπέρναμε, μπορούσαμε να βγούμε άκρη μόνο για δέκα κότες που είχαμε στα σπίτια. Για κότες. Το ρίχναμε στις κότες. Και κάποια στρέμματα που είχαμε τριφύλλι και τέτοια, δε γινόταν καλά γιατί δεν είχε νερό (...) Για τα γελάδια και τα αυτιά (...) Δεν είχε νερό να τα ποτίζουμε και τα χωράφια είχαν πολλές πέτρες. Δεν ήταν καλά. Στην αρχή, στον καιρό του Χότζα, τα χωράφια ήταν μικρά. Με το σύστημα του Χότζα, έβαλε τις μπουλντόζες και τα 'κανε όλα τα χωράφια ένα. Τα 'τσιάζε ένα. Εκεί που υπήρχε τοίχο, στα σύνορα δρόμος, έγιναν ένα και τώρα βγαίνουν οι πέτρες μία μία στα χωράφια (...) Και απ' τα χωράφια δεν μπορείς να βγάζεις τίποτα. Μπορείς να δουλεύεις όλη την ημέρα και όσο να ζήσεις. Μέχρι εκεί μπορείς να φτάσεις (...) Να βγάζεις τίποτα να το πουλήσεις δε μπορείς. Με τίποτα...

(...) Τίποτα. Με μια σύνταξη που έπαιρνε ο πατέρας αυτά τα χρόνια. Πηγαίναμε για λουλούδια (...) Τσάι, λουλούδια, τριανταφυλλιά, κέδρα (...) Αυτά τα πουλάγαμε στο κράτος. Τώρα τα παίρνουν ιδιώτες. Μέχρι το χίλια εννιακόσια ενενήντα τέσσερα τα 'παιρνε το κράτος. Και δυο μήνες πήγαινα για ξύλα. Πήγαινα για ξύλα για τον εαυτό μου. Εμείς τα έχουμε μακριά τα ξύλα στο χωριό και δεν μπορούσαμε να τ' αγοράσουμε. Ήταν πολύ ακριβά. Και πήγαινα εγώ κάθε μέρα με το άλογο. Για το χειμώνα, το χειμώνα (...) Για το σπίτι μας. Να κάνεις ένα φόρτωμα

ξύλα ήθελες πέντε ώρες. Δύο ώρες μακριά να πας, δύο ώρες να γυρίσεις κι άλλη μία ώρα να δουλεύεις. Πέντε ώρες. Να βγει το μεροκάματο. Έπαιρνα κι άλλα δύο ζώα. Κάποιος που δεν είχε... δεν είχε το παιδί του –άμα ήτανε στην Αθήνα, έστελνε τα λεφτά στην οικογένεια– κι έπαιρνα εγώ το άλογο. Και με πλήρωνε ένα χιλιάρικο το φόρτωμα. Αυτά τα λεφτά είχα μόνο στο χέρι που μπορώ να κάνω κάτι για τον εαυτό μου. Εκτός απ' τη δουλειά που έκανα για το σπίτι, έβγαζα κι ένα χιλιάρικο, δύο χιλιάρικα (...)

Τώρα, μετά από πολλά χρόνια που πολλοί άνθρωποι δουλεύαν στην Ελλάδα, άλλαξαν τα πράγματα. Και κάθε οικογένεια έχει και κάποια λεφτά και μπορεί να ζήσει καλύτερα. Κι εγώ στο σπίτι μου το χίλια εννιακόσια ενενήντα δεν είχα. Είχα καλά το σπίτι, το πάπλωμα, κουβέρτες είχαμε, γιατί κάναμε απ' το... έκανε η μάνα πολύ ωραία να τα δεις. Και μετά δεν είχα τηλεόραση με χρώμα. Στο χίλια εννιακόσια ενενήντα έξι αγόρασα από 'δω. Είχα κάτι λεφτά που είχα βγάλει απ' την Ελλάδα και κάτι λεφτά που είχα βγάλει απ' τα λουλούδια κι αγόρασα το... αυτό. Μετά από δύο χρόνια αγόρασα και το ψυγείο και τώρα μια βδομάδα αγόρασα το πλυντήριο. (...)

Και σήμερα που δουλεύω εδώ στο Πληκάτι το μυαλό μου είναι εκεί... για το χωριό. Μ' αρέσει να είμαι στο χωριό... Όπως όλους. Εκεί που κοιτά τον ήλιο το πρωί, εκεί θέλει να ζήσει και να πεθάνει.

(...) Όπως είπα. Με τα χωράφια και τα λοιπά. Κάποιος έχει και το παιδί του ή τον αδερφό του, τον πατέρα, πολλούς ανθρώπους. Πάνε δουλεύουνε το καλοκαίρι και το χειμώνα γυρίζουν πίσω. Και οι γυναίκες κάθονται και με δύο γελάδια, με κάτι πρόβατα, κάνουν τα χωράφια (...) Αυτά βοηθούνε. Δεν μπορείς να ζεις μ' αυτά. Αλλά... αν κάποιος που δεν έχει δουλειά, που δεν μπορεί να πάει στην Ελλάδα, δουλεύει εκεί πέρα και βγάζει κάτι.

Όλες οι οικογένειες έχουν κάποιον στην Ελλάδα: τώρα έχουν. Λίγες οικογένειες μπορεί να έχουν μείνει που είναι και σήμερα στη φτώχεια. Εγώ θυμάμαι δεν είχα... Ήθελα να πάω στο σχο-

λείο, όταν ήμουνα μικρός, δεν είχα ν' αγοράσω ένα ζευγάρι παπούτσια. Τ' αγόραζα, αλλά με πολλές δυσκολίες...

Εδώ κάποιες δουλειές έχουμε κάνει στα χωράφια, σε κάνα κήπο, θερίσματα, ξύλα... Τέτοιες δουλειές. Λίγες είναι αυτές οι δουλειές. Περισσότερο έχουμε δουλέψει οικοδομές. Όπως είπα, το πρώτο χρόνο δούλευα περισσότερο με το Σ.Τ. Μπορούσα να κάνω και κάτι τοιχία απ' τον παππού, όπως έμαθε τον αδερφό. Ο αδερφός μου μ' έμαθε κι εμένα κάποια δουλειά, να χτίζω πέτρα (...) Όχι μάστορας σοβαρός, αλλά ήξερα. Κι εδώ έκανα κάτι τοιχία... στα χωράφια, από 'δω, από κει, αλλά όχι στην πλατεία να φαίνονται τέτοιες δουλειές (...) Ήρθα εδώ, δούλευα με τον αυτόν, όπως είπαμε, το Σ. Και καλό μεροκάματο. Πέντε χιλιάρικα... Πέντε χιλιάρικα. Τόσο έπαιρνα και στην Αθήνα, τόσο έπαιρνα κι εδώ. Δεν είχα ψωμί εδώ, αλλά δούλευα μέχρι τις τρεις τέσσερις η ώρα. Κι αυτός άφηνε τη δουλειά. Από αυτή την ώρα μέχρι το βράδυ είχε κι άλλες ώρες που εγώ μπορούσα να κάνω κάτι. Κι έκανα κάτι... Κάποιος είχε ένα αυλάκι ν' ανοίξει ή ξύλα. Οι περισσότερες δουλειές ήταν τ' απόγεμα. Ξύλα, κουβάλησα ξύλα. Είχα και το άλογο εδώ πέρα. Είχα το άλογο το δικό μου. Το έπαιρνα και το παίρνω κάθε χρόνο. Το κρατάει ο αδερφός μου που κάθεται εδώ περισσότερο, γιατί εγώ δουλεύω περισσότερο από 'δω κι από κει. Αυτός που κάθεται εδώ το κρατάει. Κι έπαιρνα δουλειές (...) τα ξύλα, έκανα συμφωνία. «Πόσο τα φέρνεις από κει, από 'δω;» «Τόσα λεφτά.» Κι έκανα, δούλευα τ' απόγεμα. Εβγαζα και δυο τρία χιλιάρικα σ' αυτό τον καιρό κι έβγαινα πολύ καλά. Εδώ μπορούσα να κάνω σε πέντε μήνες πεντακόσια χιλιάρικα δραχμές.

Πήγα στο σπίτι μου, τα πήγα αυτά τα... και ήταν πολλή βοήθεια για την οικογένειά μου. Και τον άλλο χρόνο ξαναήρθα στο Πληκάτι. Δε δούλευα μαζί με τον Τ. Δούλευα άλλες δουλειές. Αυτό το χρόνο πήρα κι έφερα και τον αδερφό μου εδώ πέρα, γιατί αυτός ήξερε να κάνει κάποιες δουλειές και βρήκε κι αυτός τον εαυτό του. Με το επάγγελμα που είχε μπορούσε να δουλεύει κι οδηγός. Δούλευε κι οδηγός, είχε δίπλωμα. Μετά, ξανά δού-

λευα τον άλλο το χρόνο με το Σ.Τ. Μας πλήρωνε καλά. Παίρναμε και δουλειές με το μέτρο.

(...) Μένω σ' ένα σπίτι που φτιάχνει κάποιος. Το άφησε στη μέση και μου 'χει αφήσει ένα δωμάτιο. Τέσσερα χρόνια έμενα στον Π. Στο σπίτι του Π. Δεν πλήρωνα ενοίκιο, αλλά τον βοηθούσα. Βοηθούσα στο μαγαζί. Και αυτός είχε πάρει εργολαβία τα σκουπίδια όλα τα χρόνια. Και τον βοήθησα μια φορά, μια μέρα την εβδομάδα δύο ώρες (...)

Έτσι κάνουμε. Φεύγουμε τα Χριστούγεννα και γυρίζουμε το Μάρτη. Στο χωριό μας καθόμαστε. Κάποια δουλειά, άμα υπάρχει, στα χωράφια... Να καθαρίσεις, να κάνεις κάνα χωράφι, κάνα τοίχο που 'χει πέσει... Τέτοιες δουλειές. Πάμε στην πόλη, να μην πω κάθε μέρα, τρεις φορές... τέσσερις φορές την εβδομάδα (...)

Να μάσεις κάποια λεφτά όσο να έχεις το μυαλό. Κάποιος που έχει το μυαλό, ν' αγοράσει ένα σπίτι ή ν' ανοίξει μία δουλειά στην Αλβανία (...)

Θέλω να πάω στο χωριό. Κι αν παντρευτώ, θα πάω δέκα χρόνια να ζήσω στην Αθήνα, να μάσω κάποια λεφτά μαζί με τη γυναίκα και πάλι θα γυρίσω στην Αλβανία. Θα κάνω κάτι για τη ζωή μου. Ν' αγοράσεις ένα σπίτι και ν' ανοίξεις μια δουλειά. Αυτό είναι το θέμα. Κι όλοι οι Αλβανοί αυτό κάνουν. Πολλοί που δουλέυαν στα δέκα χρόνια γύρισαν στην Αλβανία και άνοιξαν δουλειές.

Περισσότερο έχουν πάει Αθήνα. Τα παίρνουν τα παιδιά απ' το χωριό. Όποιος πάει. Και στο χωριό το ξέρουν όλοι που έχει πέντε χρόνια, παράδειγμα, στην Αθήνα και θα ετοιμάσει κάποια λεφτά. Όλοι εκεί πάνε. Αυτός έχει λεφτά, έχει αυτό, έχει αυτό... Κι έτσι παντρεύονται τα παιδιά τώρα. Τα παίρνουν τα κορίτσια. Έχουν. Έχουν μαζέψει κάποια χρήματα, τα παίρνουν, πληρώνουν, βγάζουν μια βίβα, μια άδεια και πάνε στην Αθήνα. Αυτό το μυαλό έχουν σήμερα τα κορίτσια να διαλέξουν. Να διαλέξουν τις πόλεις και να πάνε στο άλλο κράτος (...)

Έχουν πάρει και Μουσουλμάνες. Αλλά εμένα μ' αρέσει... Γιατί το 'χω κι απ' τον παππού μου, που μου 'λεγε ότι «ο Χάρος

να σε γίνει γάιδαρος και να μην ανέβαινες καβάλα. Όχι να τον έχεις μαζί σου!» (...) Κι εδώ που κάθομαι, δεν κάνω παρέα με Μουσουλμάνους (...)

Και αρβανίτικα και ελληνικά μιλάμε με τους ανθρώπους εδώ. Τους λέω κάποια φορά «κι εσείς Αλβανοί είστε, γιατί μιλάτε αλβανικά». «Όχι, εμείς δεν είμαστε Αλβανοί.» Λένε κάποια φορά «Αλβανοί... Άντε, Αλβανός...» Εγώ λέω «τι καταλάβατε εσείς που είστε Έλληνες κι εμείς που είμαστε Αλβανοί; Κάποια δουλειά που δεν μπορείτε να το κάνετε, το κάνουμε εμείς!» Αυτοί δε μπορούνε, πολλοί Έλληνες, να σηκώσουν ένα βάρος. Εμείς το σηκώνουμε. Εμείς δουλεύουμε και στο κρύο. Είμαστε μαθημένοι από αυτά τα πράγματα. Μπορούμε να καθίσουμε και έξω μια νύχτα, να δουλεύουμε και στη βροχή. Αυτοί δε δουλεύουν. Εμείς το κάνουμε όμως. Είμαστε μαθημένοι (...)

Όταν ήρθαν οι Αλβανοί στην αρχή και ήρθαν με ρούχα σκισμένα, όπως λένε και τούτοι εδώ, έτσι έρχονταν όλοι από τη φτώχεια. Δεν είναι κι αυτό. Όποιος έρχονταν πρώτη φορά στην Ελλάδα, δεν έρχονταν με παλιά ρούχα ή με ρούχα σκισμένα. Λένε και τούτοι εδώ ότι «ήρθαν πολύ φτωχοί εδώ... Σηκώσατε το χέρι... το κεφάλι...» Το σηκώσαμε, αλλά από τη δουλειά μας, από την ιδρο μας. Όχι απ' αυτινούς. Γιατί (...) κανένας δε σου 'πε «έλα, να σου δώσω εγώ ψωμί». Ή έμεινες μια μέρα χωρίς δουλειά, κανένας δε θα σου πει «έλα να φας σε μένα». Εκτός από τη δουλειά. Μας έχουν για πολλές δουλειές. Για πολλές δουλειές μας έχουν ανάγκη. Παράδειγμα, για τα ξύλα, άσε τα οικοδομικά. Για τα ξύλα. Οι άνθρωποι που μένουν εδώ είναι στην ηλικία εβδομήντα και πάνω. Δεν μπορούνε να κάνουνε τα ξύλα, τουλάχιστον τα ξύλα. Ας' τα χωράφια και τα ζώα που δε μπορούνε και δε μπορούνε... Τουλάχιστον τα ξύλα που χρειάζονται οπωσδήποτε το χειμώνα. Δε μπορεί ένας γέρος να τα σχίζει, να τα κουβαλήσει, να τα βάλει μέσα. Αυτές τις δουλειές τις κάνουν οι Αλβανοί. Και στα οικοδομικά. Έχουμε πάει, δουλεύουμε, και Κόνιτσα, Γιάννινα, οικοδομές και όλες τις δουλειές να κάνουμε (...)

Στην Αλβανία κυκλοφοράει μια λέξη: «Τον πιο καλύτερο

Έλληνα να τον σκοτώνεις τον πρώτο!» Γενικά έτσι κυκλοφοράει αυτό το... Γενικά. Υπάρχουν και καλοί άνθρωποι και κακοί υπάρχουν. Ο Έλληνας, λένε, θα σε πίνει το αίμα μέχρι το τέλος, για να σου δώσει τα λεφτά. Δε σ' αφήνει αίμα (...)

Αρκεί να έχει δουλειά εδώ. Και τη δουλειά, τη δουλειά μας τη βρήκαμε εδώ πέρα. Γι' αυτό είμαστε ευχαριστημένοι. Ευχαριστημένοι, γιατί στην Αλβανία δεν υπάρχει τέτοια δουλειά. Δεν υπάρχει. Η Αλβανία θέλει χρόνια να γίνει, να έχει δουλειά, ν' ανοίξουν οι δουλειές, να δουλέψεις (...)

Βλέπεις τώρα αλλάζουν και τα ονόματα. (...) Τ' άλλαξαν κι εκεί στην Αλβανία. Τ' άλλαξαν κανονικά. Πήγανε εκεί που γεννηθήκανε, στο δήμο, τ' άλλαξαν τα ονόματα. Πλήρωσαν πολλά λεφτά, να μπορούσαν να φαίνονται Έλληνες, να φαίνονται Ορθόδοξος. Όχι Βορειοηπειρώτης. Ορθόδοξος. Το έχουν κάνει πολλοί (...)

Και ξέρεις γιατί τον καλέσαμε το δήμαρχο; Γιατί εδώ αυτοί οι γερόντοι και κάποιοι άλλοι μας κοιτάνε... «Ε, δεν έχουν τίποτα στην Αλβανία. Δεν ξέρουν να κάνουν ζωή.» Κι εγώ γι' αυτό είπα: «Έχετε κέφι, δήμαρχος; Σας αρέσει να 'ρθετε; Να δείτε κι εμάς τι ζωή κάνουμε, τι πανηγύρι;» Γι' αυτό περισσότερο. Να μας κοιτάνε με άλλο μάτι κι αυτοί. Να ξέρουν ότι κι εμείς έχουμε ένα σπίτι, έχουμε ένα κρεβάτι, έχουμε μια τουαλέτα... Έχουμε αυτό που έχουμε. Με αυτά τα χείλια που έχω θα σε φιλήσω. Αυτός είμαι εγώ. Αυτό έχω σήμερα, δεν έχω τίποτα άλλο. Εσύ μπορείς να ζεις με περισσότερα. Να δεις πώς ζω κι εγώ. Κι ήρθαν κι ευχαριστήθηκαν. (...)

Όταν πάω εκεί, δε μου κάνουν τα πόδια να 'ρθω εδώ. Γιατί ξέρω που εδώ θα 'ρθω, θα πάω στο κρεβάτι, τα ρούχα άπλυτα... Εκεί πάω και με πιάνει ο ύπνος ίσα. Παράδειγμα, θα φάω ζεστό φαγητό. Σήμερα εγώ δεν έχω τι να φάω, παράδειγμα. Θα φάω... ή στο μαγαζί θα φάω ή τυρί, βούτυρο, ό,τι έχω πάρει απ' το σπίτι... Κάτι τέτοιο.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΚΟΝΙΤΣΑΣ

Mihali K.

Ο Mihali K. γεννήθηκε στη Βαλοβίστα της Πρεμετής το 1966. Ζει και εργάζεται στην Κόνιτσα από το 1991.

Γεννήθηκα εδώ στη Βαλοβίστα και ξεκινήσαμε όλοι το ελληνικό σχολείο. Μόνο στη δεύτερη τάξη είχαμε αλβανική γλώσσα, αλλά την αλβανική γλώσσα δεν... δεν τη χρησιμοποιούσαν και πολύ. Ε, μιλούσαν μόνο ελληνικά εκεί στο χωριό. Το εβδομήντα τέσσερα εβδομήντα πέντε φύγαμε από 'κει, πήγαμε στο Πρεμετή, στο χωριό του πατέρα μου. Εκεί είχα κάτι προβλήματα με το δάσκαλο, εγώ δεν ήξερα αλβανικά και με χτυπούσε ο δάσκαλος για να μάθω, για να μάθω τα αλβανικά, γιατί εγώ δεν μπορούσα να τα... να τα πω στ' αλβανικά και τα έλεγα στα ελληνικά και αυτός μ' έδειρε. Ε, μέχρι σε κάποιο σημείο, ζορίστηκα και 'γω λίγο, να πούμε, τα 'μαθα τα αλβανικά, ξέχασα μετά λίγο τα ελληνικά αλλά πάλι τα θυμήθηκα όταν ήρθα εδώ, στην Ελλάδα.

Μετά από 'κει, ε, μεγάλωσα λίγο εγώ, χώρισε η μάνα μου τον πατέρα μου, μείναμαν μόνοι μας. Παντρεύτηκε η μάνα μου, παντρεύτηκε κι ο πατέρας μου, είχαμαν, πόσο ήμουν εγώ, δεν είχα τελειώσει το σχολείο, να πούμε. Ήμασταν μικρά παιδιά. Μόνοι μας εκεί στο χωριό, μας κυνηγούσαν όλοι, να πούμε, όλο το χωριό μας κυνηγούσε. Μετά δεν είχα πού να πάω, ήταν και η

ζωή, η κακιά, να πούμε τότε, λέει, μου λέει ο θεός μου, μου λέει «παιδί μου τι να κάνεις τώρα εδώ, δεν...», μου λέει, «να πας κάπου με γίδια, για να... μέχρι που να μεγαλώσεις», μου λέει.

Και 'γω πηγαίνω με τα γίδια, που λες, εκεί, ε, μεγάλωσα, που λες, πήγα φαντάρος. Πήγα φαντάρος από 'κει, είχα έναν λοχαγό, που ήμασταν συγγενείς με το λοχαγό, κι αυτός μπήκε σε κάτι, ε, ήταν φίλος με τον πεθερό μου που είναι τώρα και μου λέει «αν θέλεις», μου λέει εμένα, «να αρραβωνιαστείς», μου λέει, «και να παντρευτείς», μου λέει. Του λέω 'γω «α, εγώ είμαι μικρός», του λέω, «ακόμα δεν βγήκα από φαντάρος», ακόμα ήμουνα φαντάρος, ήθελε κάνα τρεις τέσσερις μήνες για να απολυθώ. Τέλος πάντων, πηγαίνουμε εκεί, αρραβωνιάζομαι, που λες, το ενενήντα απολύθηκα, έρχομαι εδώ πάνω, λέω του πεθερού μου «θα φύγω τώρα για την Ελλάδα», του λέω, «γιατί είμαι φτωχός, θέλω να δουλέψω». Μου λέει αυτός «ε, κάτσε», μου λέει, «πού να πας τώρα, αφού ακόμα δεν είναι ανοιχτά τα σύνορα, θα σε σκοτώσουν, θα σε κάνουν», μου λέει εμένα, «δεν ξέρεις τους δρόμους», μου λέει. «Ορέ όπου να 'ναι εγώ θα φύγω», του λέω, «με σκότωσαν, δεν με σκότωσαν, εγώ θα φύγω, δεν υπάρχει άλλη λύση τώρα.» Για να κάτσεις ακόμα δεν γινόταν. Ήταν πολύ αυστηρά τα μέτρα.

Τέλος πάντων, το ενενήντα ένα είχαμαν έρθει εδώ στην Τράπεζα. Δουλεύαμαν με το Γ.Μ., που 'χει τώρα το μπαρ, εδώ πάνω στο Σουρλούκα, είναι απ' τα Τρίκαλα, Βλάχος κι αυτός, πρέπει να τον ξέρεις. Μου λέει «πόσο θέλεις;» μου λέει, «ε, δεν ξέρω», του λέω. Αρχές ήταν, πού ξέραμαν εμείς πόσο ήταν η δραχμή και πόσο... πόσο έπαιρναν οι άλλοι! Μας κοροΐδευαν τότε, μας εκμεταλλεύονταν. Τέλος πάντων, έρχεται ένας εδώ, απ' την απάνω Κόνιτσα, απ' την απάνω Κόνιτσα είναι κάτι τρία αδέρφια που έχουν γίδια και του λέω... «Δουλέψτε και να ζητάτε τις παράδες», λέει. Ειλικρινής άνθρωπος. Είναι αυτός ο Γιώργος, που 'χει πάρει η κόρη του ένα οδηγό του λεωφορείου που 'ναι από 'δω, από την κάτω Κόνιτσα. Είναι στο νοσοκομείο, τώρα, στο Χατζηκώστα είναι (...) Μας λέει αυτός «να του πείτε θέλετε τόσα, πα-

ράδες». Γιατί τότε ήταν και χαμηλότερα, δηλαδή το ενενήντα, μιλάμε το ενενήντα ένα, ενενήντα δύο ήταν... Εντάξει, πάμε, το βρίσκουμε, «παιδιά», μου λέει, «εγώ δίνω σαράντα χιλιάδες το μήνα». Σαράντα χιλιάδες τι είναι, δεν είναι τίποτα τότε. Τι να 'παιρνες και τι να... Καλά, εντάξει, για μέσα, ε, είχαν λίγο αξία, να πούμε, γιατί ήταν ένα προς έξι η δραχμή. Μια δόση με ζόρισε, μας ζόρισε αυτός, ο πατέρας αυτουνού, ήταν κι ο πατέρας του, του Γ.Μ. εδώ και μας λέει «α, παιδιά, εσείς δεν δουλεύετε», λέει, «εγώ έχω πολλά έξοδα», λέει (...) Εμείς κάναμαν πέντε, έξι, επτά αλλά είχε και κάτι ζώα, όμως, πέρα βρέχει, πέρα βρέχει. Εκείνα τα ζώα τα 'παιρνες και μόλις φόρτωνες το πρώτο, το δεύτερο, το τρίτο, το τέταρτο τα 'παιρνε όλα σβάρρα καταή¹... Καταή στο λάκκο πήγαιναν όλα. Μια, δυο, μου λέει αυτός «δεν δουλεύετε», μου λέει. «Πώς δεν δουλεύουμε;» λέω, «τι, θέλουν τάισμα τα ζώα, δεν θέλουν...». «Πώς, σας δίνω και φαϊ, σας κρατάω εδώ με όλα τα καλά!», λέει. Εν τω μεταξύ, τι τρώγαμαν, όλο φακές, τρεις τέσσερις μέρες, πρωί, μεσημέρι, βράδυ, πρωί, μεσημέρι, βράδυ... Μια στιγμή τσακώθηκα. Ήταν κάτι παιδιά απ' το Δίστρατο και λέν, μου λέει αυτός, -πρέπει να, να τον ξέρεις τον Θ.Κ., που τον λέν-, «α, λέει, πήρα την καραμπίνα, θα σας σκοτώσω», μου λέει. Του λέω «ρίξε», του λέω. «Αμα έχεις κώλο, ρίξε», του λέω. «Εμείς εδώ είμαστε, δεν φεύγουμε!» (...) Μαζί δουλεύαμε αλλά ήταν χώρια η δουλειά. Ήταν χώρια η δουλειά. Σαν παράδειγμα να 'ρχομαι σαν Έλληνας να δουλεύω σε σένα και 'γω να πάρω Αλβανούς τώρα, να μου δουλεύουν, εγώ δεν μπορώ να δουλεύω. Του λέω «με τόσο χαμηλή, με χαμηλό μεροκάματο που παίρνουμε εμείς, μπορούμε, μπορούμε να βγαίνουμε πέρα και να δουλεύουμε όσο που δεν μπορούμε;» του λέω. «Μας τρώνε τα πόδια απ' το πρωί μέχρι το βράδυ», του λέω. «Ούτε για ύπνο δεν χορταίνουμε», του λέω. «Πώς γίνεται αυτό το πράγμα;» του λέω. «Αμ', μου λέει, αυτή έτσι 'ναι η δουλειά», μου λέει. «Πώς είναι έτσι η δουλειά;» του λέω, «να δουλεύεις

¹ Τα έσερνε όλα κάτω.

απ' το πρωί μέχρι το βράδυ», του λέω, «για να πάρεις τι;» του λέω. «Ένα κομμάτι ψωμί και από πάνω και μας κρίνεις και το φαΐ που τρώμε...». «Α», λέει, «εδώ στην Ελλάδα είναι διαφορετική η δουλειά», λέει, «δεν είναι σαν την Αλβανία. Η Αλβανία ήταν επί Χότζα». «Δεν το κατάλαβα», του λέω, «γιατί εσείς πεθάνατε από 'δω που είσαστε στην Ελλάδα», του λέω, «τόσο σκληρά δουλεύετε;» του λέω. «Δεν δουλεύετε τόσο σκληρά», του λέω, «αλλά πρέπει να έχετε κάποια δικαιολογία», του λέω, «γιατί και 'μεις άνθρωποι είμαστε, δεν είμαστε ζώα!» Μετά, σε κάμποση ώρα, τσακώθηκα μ' αυτόν, ε, το ενενήντα δύο ήρθα εδώ...

Τέλος πάντων, ήρθα εδώ στο ενενήντα δύο, ήρθα εδώ και μας κοιτούσαν έτσι, άγρια. Ήταν, Μάρτη μήνα ήταν. Βγαίνω 'δω, ακριβώς εδώ, ήταν η πλατεία, βγαίναμαν εδώ, πουθενά δουλειά. Μια, δυο, τρεις μέρες, τίποτα. Είχαν έρθει κάνα δυο φίλοι εδώ, τρία τέσσερα άτομα γρηγορότερα από μένα. «Ρε παιδιά», του λέω, «άμα βρείτε και καμιά δουλειά και για μένα», του λέω, «τρώω και 'γω κάνα κομμάτι ψωμί!», του λέω. Μου λέει ένας, ο πρώτος, λέει «άμα ήρθες εδώ τώρα», λέει, «μετά από ένα μήνα, λέει, θα χέσεις!» Αλβανοί ήταν, από 'δω, απ' το Λεσκοβίκι. «Σ' ένα μήνα θα χέσεις εδώ!» μου λέει. «Δεν έχεις να τρως εδώ», λέει. «όλο κονσέρβες και τέτοια θα τρως», λέει. «Μετά από ένα μήνα θα με θυμίσεις αυτό το λόγο.» Και πράγματι έτσι ήταν. Πραγματικά έτσι ήταν. Τέλος πάντων, βγαίνει μια άλλη μέρα εδώ, βγαίνει ένας απ' την κάτω Κόνιτσα, ο Γ.Χ., στην αδερφή του. Πηγαίνω σ' αυτήν, σκάβω τον κήπο. Εμένα μ' είχε σκίσει η πείνα! Που.. πουθενά, δεν είχα τίποτα. Μ' έβαλε να φάω αυτή -ε, είμαστε και λίγο σόι τώρα να πούμε μ' αυτή-, γιατί εγώ δεν ήξερα δηλαδή ότι έχω και σόι εδώ. Παίρνω να φάω, σκάβω τον κήπο, εν τω μεταξύ, είχε έρθει η θεία κάνα δυο μήνες γρηγορότερα από μένα εδώ, λέει «έλα να κάτσεις σε μένα», μου λέει, πηγαίνω εκεί. Πηγαίνω εκεί πέρα, δεν μου καθόταν καλά και τα παιδιά της κι οι κοπέλες. Τους λέω «γιατί κάθεστε έτσι σαν... σαν κρύοι άνθρωποι;» λέω. «ή δεν με γουστάρετε», λέω, «να κάθομαι εδώ μέσα;» Μου λέει η μεγάλη η κόρη της «α», μου λέει,

«να φύγει», μου λέει, «γιατί δεν ξέρεις τι άνθρωπος είναι!» Αφού είμαστε πρώτα ξαδέρφια! Τι διάολο γίνεται τώρα... Και βγαίνω έξω, πάω για δουλειά πάλι την άλλη μέρα, βλέπω 'γω, πάλι, την άλλη μέρα, «α, δεν είναι δουλειά αυτή», λέω· «καλύτερα ας φύγω και να ησυχάσω», λέω.

Ε, πηγαίνω στον αδερφό της μετά, είχε το σπίτι εδώ, αρχές ήταν. Στον αδερφό αυτηνής, που είπα, στο Χ.Γ. και μου λέει «πόσο θες;» μου λέει. Του λέω 'γω «δεν ξέρω τι να σε πάρω», του λέω. Αρχές ήταν. «Εγώ», μου λέει, «θα σου δώσω ένα τάληρο», λέει. Ένα τάληρο δεν παίρναμαν τότε, δεν παίρναμαν. Δύο χιλιάρικα, τρία χιλιάρικα, αρχές, τόσο παίρναμαν. «Εντάξει;» «Εντάξει.» Βγαίνω την πρώτη μέρα, τη δεύτερη του λέω «εγώ θα φύγω, δεν έχω πού να κάτσω», του λέω. Αυτός είχε πάει στη Γερμανία, μου λέει «δεν θα φύγεις», μου λέει εμένα, «θα κάθεται στο σπίτι μου. Τελειώνουμε αυτή τη δουλειά και μετά βλέπουμε», λέει αυτός. Εγώ βαριόμουνα βέβαια, αρχές, που τον ήξερα, αφού δεν τον ξέρεις τον άνθρωπο, τι να λέει η δουλειά; «Ορέ Χρήστο», του λέω, «δεν μπορώ να κάτσω έτσι», του λέω, «εγώ ντρέπομαι· αφού έχεις και τη γυναίκα, έχεις και τέτοια.» «Έλα στο σπίτι μου, ορα, άστα αυτά», λέει· «έλα κάτσε εδώ τώρα και κάνε, κάνε τη δουλειά σου, να πούμε.» Εντάξει, πήγα στο σπίτι το βράδυ, εκατσα εκεί πέρα, ωραία, δεν έχω παράπονο απ' αυτόν τον άνθρωπο, δεν έχω ποτέ παράπονο. Ποτέ δεν έχω παράπονο. Έρχεται την άλλη μέρα, τελειώνω, πάω μέσα –τότε δεν είχαμαν ούτε χαρτιά ούτε τίποτα· αρχές, που! Ούτε διαβατήρια δεν είχαμαν. Είχα διαβατήριο, αλλά είχα... τότε είχα βγάλει τη βίζα, αλλά ήταν πριν να τελειώσει η βίζα. Από 'δω δεν είχε, απ' το Μολύβι² δεν είχε τελωνείο, όπως σφραγίζουν τώρα. Θα πήγαινες αναγκαστικά απ' την Κακαβιά, σαν να κάνεις από 'δω τον κύκλο εκεί και να πας από 'κει στην Κακαβιά. Είναι πολύ μακριά. Είναι διπλός ο δρόμος, τριπλός, όχι διπλός. Και φεύγουμε μέσα που λες εσύ, έρχεται η θεία μου «α», μου λέει, «για-

² Μολυβδοσκεπάστος.

τί φεύγεις;» μου λέει εμένα· «μη φεύγεις, μην ακούς τα παιδιά μου.» «Κοίταξε, εγώ αλεπουδίσιες δουλειές δεν σηκώνω», της λέω. «Αυτό είναι πονηριά», της λέω. «Ή καλύτερα να μου πεις απ' την αρχή να κάτσω ή να μη μου πεις καθόλου.» Εντάξει, φεύγω, πάω για μέσα, πάω από 'δω, πηγαίνουμε από 'δω, απ' το Μάζι, Σαραντάπορο, στο ποτάμι, χωνόμασταν στο ποτάμι κατευθείαν, –τότε λειτουργούσαν τα λουτρά τα δικά μας, που είναι η Καλόβρουση απέναντι μεριά είναι τα λουτρά τα δικά μας, εκεί που είναι τα Καβάσιλα τώρα, προς τα κάτω. Πηγαίναμαν εκεί στο χωριό, καθόμουνα καμιά βδομάδα, πάλι το δρόμο προς τα 'δω. Ερχόμασταν εδώ, δηλαδή, τότε συνοριακοί δεν υπήρχαν, ήταν μόνο αυτά τα... λίγοι αστυνομικοί που είχαν εδώ πέρα. Έρχομαι 'δω, ξανά απ' το Μάζι εδώ, την άλλη μέρα για δουλειά. Ε, κάπου κάπου έκλεινα κάνα, όταν ήθελε κάποιος το απόγευμα, ερχόμουν για καμιά δουλειά, ένα χιλιάρικο, ένα πεντακοσάρικο, ό,τι δουλειά, οτιδήποτε δουλειά πήγαινα. Την άλλη μέρα πηγαίνω κανονικά, πού πήγα τότε, δεν θυμάμαι τώρα. Καλό το μεροκάματο, εντάξει, μετά έβιαξε η δουλειά, ερχόταν και μεγάλωνε το μεροκάματο.

Μια δόση μετά, ήταν ένας Μ. απ' το Νικάνωρ. «Θα 'ρθεις για δουλειά;» «Θα 'ρθω.» Β.Μ. λέγεται. Ήταν εργολάβος. Εγώ δούλευα σκληρά· πολύ σκληρά. Μου λέει «θα 'ρθεις για δουλειά;» μου λέει. «Θα 'ρθω. Πόσο μεροκάματο δίνεις;» Μου λέει «έξι χιλιάδες», μου λέει. «Έξι, έξι», του λέω, «θα 'ρθω. Το οκτάωρο.» «Το οκτάωρο.» Πηγαίναμαν στο Ελεύθερο εδώ πάνω που ρίξαν κάτι δρόμους όλο μπετά. Εγώ κουβαλούσα όλο με το καρότσι, γεμάτο το καρότσι. Απ' το πρωί, στις επτά η ώρα το πρωί, μέχρι τις δέκα η ώρα το βράδυ. Έρχομαι εδώ, είχε πάρει και τρία τέσσερα άτομα, αλλά αυτοί ήταν λίγο γέροι, να πούμε, δεν έκαναν τίποτα. Έρχομαι εγώ δέκα η ώρα το βράδυ, μου λέει «να, να πάρε έξι χιλιάδες.» Του λέω «τι 'ναι αυτά; Αφού είπαμαν οχτώ ώρες. Από τις οχτώ ώρες κάναμαν δεκάξι ώρες», του λέω· «ή δεκατέσσερις ώρες, πόσο πήγαν, και έξι χιλιάδες;» «Αμ, τόσο έχουμε συμφωνία.» «Εμ, αφού με κράτησες παραπάνω»,

του λέω. «Άμα κάνεις εσύ έτσι...», μου λέει. Εγώ δεν είχα, εν τω μεταξύ, δεν είχα ούτε χαρτιά εγώ. Μου 'χε τελειώσει η βίζα. Μου λέει «έλα να πάμε στην αστυνομία», μου λέει. Η πονηριά όμως... «Ποιανού το λες έτσι;» του λέω 'γω, αφού σου 'κανα τη δουλειά», του λέω. Του δίνω μια γροθιά στην κοιλιά, αυτός έμεινε έτσι. Σηκώθηκα, έφυγα εγώ. Μου λέει εμένα «θα σε πάω στην αστυνομία.» Του λέω «θα δώσεις τα λεφτά που χρωστάς», του λέω, «και μετά.» Και από τότε δεν μου τα 'χει δώσει ακόμα. Ναι, και τώρα του λέω «όποτε σε βρω μπροστά, θα σε φτύσω», του λέω, «γιατί είσαι πονηρός», λέω. Κι έρχεται την άλλη μέρα εδώ να πάρει κάτι άτομα εδώ πάνω, δεν τους άφησα εγώ. «Μη πάτε, γιατί τέτοιο, έτσι κι έτσι μου 'κανε· μη πάτε καθόλου. Άστο να πάρει ό,τι θέλει», λέω στους άλλους. Εν τω μεταξύ έναν τον ήξερα, ήταν λίγο γρηγορότερα από μένα αυτός, αυτός μ' είχε δείρει μια φορά (...) Από τέτοιο, από συμφωνίες (...) Εγώ δουλεύω μόνο με τους φίλους, μόνο με γνωστούς δουλεύω, δηλαδή αυτοί όλοι με ξέρουν. Δεν υπάρχει άτομο, έχω τόσα χρόνια εδώ πέρα, αλλά είναι πονηροί, είναι πολύ πονηροί (...)

Ε, πήγαινα 'γω στα καφενεία, ερχόταν κι ένας με κλαρίνο από μέσα, μαζί με το Θωμά εδώ (...) Τέτοιο καιρό ήταν. Χειμώνας... Οκτώβρη, Νοέμβρη, Δεκέμβρη. Κάθε βράδυ γλεντάγαμαν με το Θωμά μαζί, από 'κει από 'δω, ό,τι έβγαιναν απ' εκεί τα πληρώνε αυτός. «Πάμε για δουλειά;» «Πάμε», του λέω. Δουλεύαμε πάνω με τον Π.Χ., ένας καλουπατζής. Ε, δουλεύαμε σ' ένα παπά. Του λέω εγώ «θα του ζητήσω λίγο ψωμί, γιατί πείνασα.» Πεινούσα. «Θα του ζητήσω λίγο.» «Όχι, ρε, δεν έχει ψωμί», μου λέει. «Ε, τι να κάνω, αφού πεινάω, να μην του ζητήσω λίγο ψωμί;» του λέω. «Όχι, καθόλου.» Ε, το βούλωσα, δεν του 'πα τίποτα, ούτε ψωμί, ούτε... Ήμασταν τρία άτομα. Εγώ, ο αδερφός κι ένας άλλος. Μου λέει ο αδερφός μου «πέστου», λέει, «γιατί πεινάμε. Πες του να μας δώσει λίγο ψωμί, δεν είναι ντροπή. Ντροπή δεν είναι για φαϊ.» Να, κι ένας Έλληνας άμα σου πιάνει το σπίτι θα του δώσεις, τι θα τον κάνεις, δεν θα τον βάλεις στο σπίτι σου να κοιμηθεί; Ανθρώποι είμαστε.

Μου λέει «όχι» αυτός (...) Δεν μ' άφησε το αφεντικό να ζητήσω» (...)

Πήγαμαν, που λες, το βράδυ εκεί, πήγαμαν σ' ένα σπίτι που 'χαμε δουλέψει εκεί γρηγορότερα. Του λέω «βάλε λίγο τσίπουρο να πιω», του λέω. Μας έφερε το μπουκάλι αυτός, το ήπιαμαν όλο, έτσι. Θέλαμαν δε θέλαμαν, έτσι για να μας φύγει η πείνα. Τι να κάνουμε, τι να κάνουμε, μας έπιασε και το τσίπουρο. Ήρθαμαν εδώ στην Κόνιτσα μετά κι απάνω στην καρότσα εγώ, σκόπ! Ερχόμαστε το βράδυ, τι να φας; Την άλλη μέρα ξανά απάνω, πηγαίνω, μου λέει ο αδερφός μου «εγώ θα του ζητήσω λεφτά», λέει, «να πάω να πάρω λίγο ψωμί», λέει, «στο φούργο απάνω.» «Δεν έχω λεφτά», του λέει αυτός· «δεν έχω.» «Δώσε, εμείς δουλεύουμε, δεν θα μας δώσεις να φάμε;» του λέει. «Θα σας δώσω το βράδυ», λέει· «τώρα δεν έχω μαζί μου» «Εντάξει;» «Εντάξει.» Ε, ο ξαδερφός μου έπαιρνε από λίγο, να πούμε, για τον εαυτό του, γιατί είχε τη μάνα του από 'δω. Φάγαμαν μόνο αυτό. Αυτό που είχε. Το μοιράσαμε. Φύγαμε από 'κει μετά, ήρθαμαν, δουλεύαμαν εδώ, όπου βρισκόμασταν. Ξεκίνησαν κι οι γνωριμίες κι αυτά, πηγαίναμαν στα σπίτια, δουλεύαμαν. «Α, εσείς οι Αλβανοί», λέει, «δεν είστε καλοί άνθρωποι.» «Γιατί, ορέ γαμώ τον αντίθεό σου», λέω, «δεν είμαστε καλοί άνθρωποι;» «Εμ, τώρα αυτά που ακούμε...», λέει. «Ε, τι ακούς; Εδώ στην Κόνιτσα έχεις ακούσει τίποτα;» «Ε, εδώ όχι, αλλά παρακάτω», λέει, «γίνονται πολλά.» «Εμένα δεν μ' ενδιαφέρει τι γίνονται παρακάτω. Εδώ είμαστε σωστοί άνθρωποι; Είμαστε σωστοί άνθρωποι;» «Ναι.» «Αφού λες “είμαστε”, τι λες και βγάζεις γλώσσα παραπέρα;» (...)

Πηγαίναμαν για τα Γιάννενα τότε, να βγάλουμε την πράσινη κάρτα, πόσο έχει, εδώ και τρία τέσσερα χρόνια; Τι είχα εγώ τότε, δεν θυμάμαι τι είχα, αλλά κάτι χαρτί είχα όμως, και βγαίνουν, είχαν μπει αυτοί οι συνοριακοί. Λέει «χαρτιά», λέει, «πασαπόρτ»³, λέει ο αστυνομικός που μπήκε μέσα. Ε, τα βγάζω και 'γω, είχα αυτή την άδεια του ΟΑΕΔ, μας έδωσαν ένα χαρτί άσπρο. «Α»,

³ Διαβατήριο.

λέει, πετάγεται ένας απ' την Κόνιτσα, «α, στην Κόνιτσα», λέει, «είναι πεντακόσιοι και δεν τους πιάνουν· κι αυτοί εδώ δεν τους πιάνουν καθόλου», λέει. Λέω «να του πω τίποτα, άστο, δεν βαριέσαι, γιατί να γίνομαι κακός;» Δεν του 'πα τίποτα. Πετάγεται ένας Έλληνας, λέει (...) «Εσύ, κύριε», του λέω, «γιατί λες αυτό το λόγο;» Λέει ο υπεύθυνος «αφού είναι κανονικά με χαρτιά, δουλεύουν, κάνουμε τη δουλειά μας», λέει. «Κάνουμε τη δουλειά μας και τα κατηγοράμε κιόλας από πάνω!» λέει. Εκεί στο λεωφορείο μέσα. Του λέει «έτσι είναι.» «Καλά», του λέω 'γω, «όταν θα 'ρθεις στην Κόνιτσα να πάρεις κάναν Αλβανό, θα σου πω εγώ», του λέω· «θα σου πω εγώ», του λέω. (...)

Τέλος πάντων, ήρθαμαν εδώ, δουλέψαμαν. Πάλι εδώ δεν... αυτό το κανονικό το μεροκάματο δεν στο δίνουν πάλι. Δεν στο δίνουν. Άμα σ' έβλεπε ο άλλος, «θα βρω έναν Αλβανό, θα πάρω· θα πάω να τον πάρω με δυο τρία χιλιάρικα», κατάλαβες; «Τόσο δίνω γι' αυτή τη δουλειά.» «Δώσε κι ένα χιλιάρικο παραπάνω», «όχι, δεν σου δίνω, θέλεις να το κάνεις;» «Ε, πώς να το κάνουμε, αυτό είναι πολύ», του λέω, «για να το κάνω αυτό, θέλω κι ένα χιλιάρικο παραπάνω.» Μου λέει «όχι.» Το κάναμαν. Το κάναμαν από ανάγκη. Τι να κάνουμε; Τι να κάνουμε; Αρχές, δεν είχαμαν και σπίτι. Ήρθαμαν μια φορά εδώ κάτω, να πούμε, που ήταν ένα κτίριο παλιό του δήμου εδώ πάνω, εδώ κάτω, πήγαμαν να το δούμε μια μέρα, κάποιος πήρε τηλέφωνο στην αστυνομία. Έρχεται η αστυνομία εκεί, μας πιάνει. Μας πιάνει με κλωτσιές, με... μας έδειραν. «Τι θέλετε εδώ;» «Ε, ήρθαμε να δούμε. Δεν έχουμε σπίτι, ήρθαμε να δούμε.» Αν ναι, να καθόμαστε, εντάξει. Άμα δεν καθόμαστε, δεν καθόμαστε. Σκόλασε. Μας έδειρε. Εγώ έφαγα πολλά, πολλές κλωτσιές απ' τους αστυνομικούς εδώ πέρα. Α, μας πήραν εκεί, μας κράτησαν μια νύχτα και μας άφησαν πάλι.

Την άλλη μέρα πήγαμαν για δουλειά. Πάλι πήγα... μ' αυτόν τον Βασίλη που σου λέω, που πήγαμαν απάνω σ' αυτό. Είχαμε μια μέρα στο χωριό, έσχιζα κάτι ξύλα. Και μου λέει αυτός, εδώ που ερχόμασταν το απόγευμα, το βράδυ, μου λέει «άμα κλείνουν

τα σύνορα», μου λέει εμένα, «θα σας διώξουν όλοι μέσα», λέει, «πού θα πάτε μετά;» «Πρώτος είσαι εσύ, του λέω, που θα σε γαμήσω. Πρώτος είσαι εσύ», του λέω, «σκόλασε» (γελάει), του λέω. «Κατέβα απ' το αμάξι», μου λέει. «Γιατί να κατέβω;» του λέω, «γιατί, επειδή σου 'πα αυτό το λόγο;» του λέω.

Τέλος πάντων, ήρθαμαν εδώ πέρα, όλο στις φασαρίες εδώ. Πήγα σε μια γριά εδώ κάτω, να πούμε, δεν είχε ούτε άντρα αυτή, ούτε αδερφό, μια αδερφή είχε μόνο. Πήγαμαν, χαλάσαμε τα τοίχια εδώ πέρα, φασαρίες εδώ με τους γειτόνους εκεί (...) Εν τω μεταξύ ήταν δικός της ο τοίχος. Δικός της ο τοίχος. Ήθελαν να το πάρουν οι άλλοι και δεν ξέρω ακόμα τι έκαναν. Τον παράτησα έτσι και έφυγα. Ήρθε η αστυνομία, ήρθε δυο τρεις φορές εκεί. Φύγαμαν από 'κει, ταλαιπωρία μεγάλη. Εδώ ταλαιπωρία, τι να κάνω...

Μετά πήρα τη γυναίκα εδώ, ήρθα με τη γυναίκα, έχω πόσο... Το ενενήντα έξι (...) Την έφερα νύχτα από 'δω, μαζί με τον αδερφό μου. Φέραμαν τις γυναίκες, ε, βλέπαμαν ότι δεν βγαίναμαν πέρα, δηλαδή να κάθεται μόνος σου εδώ σαν σκυλί και να... Πιάσαμε ένα σπίτι εδώ, πήραμαν τις γυναίκες. Εδώ δεν είχαμαν τίποτα· τι... τι είχα πάρει, κάτι κουβέρτες, κάνα δυο στρώματα που 'χαμαν αγοράσει πριν έρθουν οι γυναίκες, ε, βάψαμαν και λίγο το σπίτι εδώ, ήρθαν οι γυναίκες, δεν είχαμαν φωτιά, σόμπες, ξύλα, τίποτα δεν είχαμαν. Μάλλον είχαμαν πάρει ένα πετρογκάζ και ζεσταίναμαν απ' το πετρογκάζ. Ε, μ' αυτό που κάνεις φαϊ. Μου λέει το μικρό «κρουώνω, κρουώνω», μου λέει. Του λέω «εδώ είναι η Ελλάδα», του λέω, «δεν είναι Αλβανία· εκεί είχαμαν ξύλα, εδώ δεν έχουμε ξύλα», του λέω. Ε, ήταν μικρός, πόσο ήταν, τώρα είναι δέκα χρόνια. Τρία, τριάνμισι χρόνια ήταν το παιδί, πόσο ήταν. Ε, μεγάλωσε το παιδί, πήγε στα νήπια, κάναμε όλα τα χαρτιά εδώ, η γυναίκα τώρα δουλεύει η γυναίκα. Δουλεύει πέρα στο Γ., στα ψάρια. Ε, πήγε, τελείωσε τα νήπια, το 'βαλα στο σχολείο, τώρα είναι Τετάρτη τάξη. Εντάξει, καλά είμαστε τώρα. Εντάξει, ξέρουμε και λίγο τους νόμους κι αυτά. Αλλά πάλι δεν μ' αρέσει. Να 'χεις έναν, να 'χεις έναν να σου πει

την αλήθεια· ότι θέλεις αυτό, θέλεις αυτό, θέλεις αυτό, θέλεις αυτό, κανένας δεν σου λέει... «Ρε παιδί, θέλεις να βάλεις τόσα ένσημα, να βγεις ταμείο ανεργίας ή πρέπει να κάνεις αυτό ή πρέπει να πάρεις ένα αυτοκίνητο», ξέρω 'γω, «θα κάνεις αυτά τα χαρτιά...» Ή ένα ή το άλλο, οτιδήποτε. «Πρέπει να βάλεις τόσα ένσημα, πρέπει ν' ασφαλιστείς.» Μόνο ένας που θυμάμαι ήταν ο Λ.Β., που μου 'λεγε απ' την αρχή «βάλε ένσημα, βάλε ένσημα», λέει. «Ε, μωρέ τι τα θέλω;» «Θα σου χρειαστούν.» Ο μοναδικός άνθρωπος που μου 'λεγε από τότε που ήρθα, που δούλευα μαζί του. Από τότε γνώρισα, τον γνώρισα αυτόν, που ρίξαμαν μπετά, τσιμέντα. Μου 'χε ρίξει μια φορά μαζί... πώς δεν με πλάκωσαν τα τσιμέντα (...) Πάνω στον κουβά ήμουνα (...) και με σήκωσε μέχρι απάνω τρία μέτρα ύψος κι έπεσα από πάνω. Δεν άντεχε το φορτίο ο κουβάς και μ' έριξε κάτω, χτύπησα εδώ στα γόνατα. Θέλω να σου πω ότι χωρίς ασφάλεια δεν μπορείς να δουλέψεις. Ειδικά εμείς· κι ακόμα, κι ακόμα εδώ δεν ασφαλίζουν. Δεν σου βάζει· δηλαδή πας, δουλεύεις, δουλεύεις σ' έναν και σου λέει «δεν έχω ένσημα και πάλι τα 'χω βάλει αλλού.» «Καλά, ορέ γαμώτο, εγώ δουλεύω κι αλλού θέλεις να κολλήσεις ή μου λες, εγώ που δουλεύω θες ν' αγοράζω ένσημα;» Μου λέει, ο ίδιος μου λέει, δούλευα σ' αυτόν και μου λέει «θέλεις ν' αγοράσεις ένσημα;» «Καλά δεν ντρέπεσαι;» του λέω, «και μου λες αυτό το λόγο;» του λέω. «Να δουλεύω σε σένα και να μη μου κολλήσεις ένσημα; Δεν μπορώ να καταλάβω», του λέω, «πώς είναι δυνατόν», του λέω. Είχαμε το Θωμά, τότε που άνοιξε το μπαρ κάτω εδώ· ε, δεν είχαμε έρθει πολλοί, λίγοι, οκτώ άτομα ήμασταν· ε, δεν είχαμαν δουλειές, ερχόμασταν εδώ στο Θωμά, τον βοηθούσαμεν εδώ, χτίσαμεν το μπαρ εκεί κάτω, ξηλώσαμεν – είχε το παλιό το μαγαζί. Τον βοηθούσαμεν α, έτσι, α, μας έδινε ένα, ένα μεσημέρι μας έδινε καλά αυτός. Δεν λέω για το Θωμά. Ο Θωμάς μας είχε βοηθήσει. Εδώ που πηγαίναμαν μετά, όταν τελειώναμαν το βράδυ, βγαίναμαν στα καφενεία, «τι τους φέρνεις, τι τους φέρνεις, αυτά είναι κοπρόσκυλα», λέει! Έλεγαν αυτοί που δεν μας δεχόταν. «Αυτά είναι κοπρόσκυλα», λέει! Πετά-

γεται ένας, του λέει, του πετάει το μπουκάλι με τη μύρα στο κεφάλι. Πήρε τα ποδάρια κι έφυγε! (...)

Μετά δουλεύαμαν εδώ πέρα. Ξεφορτώναμαν μύρες εδώ στο σούπερ μάρκετ. Απ' το πρωί μέχρι το βράδυ, ένα τάληρο (...) Το χειμώνα φεύγαμαν, γιατί δεν υπήρχε δουλειά. Όπως τώρα. Το χειμώνα δεν υπάρχει δουλειά (...)

Εγώ δουλεύω σοβατζής, μάστορας· χτίζω πέτρα και πλακόστρωτο κάτω.(...) Δικιά μου δουλειά, δικιά μου (...) Είμαστε τρία μπατζανάκια (...) Έχω εργολαβία δικιά μου (...) Έχω κάνα τρία χρόνια (...) Έχω μπετονιέρες, έχω καρότσια, σκαλωσιές, αυτά. Αυτά που μου χρειάζονται. Αυτά που μου χρειάζονται τα έχω (...) [Μέσα] δούλευα, χτίζαμαν πολυκατοικίες, στο Λεσκοβίκι. Ολο πολυκατοικίες πενταόροφες (...)

Γεννήθηκα δεκαεννιά Αυγούστου χίλια εννιακόσια εξήντα επτά στη Βαλοβίστα (...) Η μάνα μου ήταν από εκεί κι ο πατέρας μου ήταν απ' το Μπένι, Πρεμετή. Ο πατέρας μου είχε κάποιες, κάποια γνωριμιά εδώ που ήταν φαντάρος και γνώρισε τη μάνα μου και την πήρε. Ε, εγώ είμαι πρώτος απ' τα παιδιά (...) Είμαστε τρία αδέρφια και μια αδερφή (...) Το σπίτι που μέναμε ήταν της μάνας (...) Το πήρε προίκα αλλά το έφτιαξε ο πατέρας (...) Ο παππούς είχε φύγει στην Αμερική (...) Η μάνα ήταν με τη γιαγιά. Ε, ο παππούς είχε φύγει απ' το σαράντα τέσσερα. Είχε φύγει στην Αμερική. Δηλαδή, όταν ήταν αυτοί οι αντάρτες, τον έπιασαν το σαράντα, τριάντα εννιά ήταν μάλλον· τριάντα εννιά, σαράντα. Όχι σαράντα τέσσερα ήταν, σαράντα τρία, σαράντα τέσσερα. Τον έπιασαν κάπου εδώ στη Ζιέπι, αυτοί οι μαφιόζοι που έλεγαν τότε – ακόμα δεν είχαν καθαρίσει τα πράγματα. Δηλαδή τον έπιασαν αυτοί κι ήρθαν εδώ στην Ελλάδα κι έφυγε κατευθείαν στην Αμερική. Δεν ξέρω πώς γινότανε τα πράγματα τότε (...) Άφησε τις τρεις τις κόρες και τη γυναίκα του (...)

Ο πατέρας μου ήταν τζομπάνος στα πρόβατα του κράτους (...) Η μάνα στα χωράφια (...) Δεν υπήρχε άλλη δουλειά. Όλοι δούλευαν τότε και ποιος δεν δούλευε, τον κατηγορούσε ο Χότζας(...)

Στην οικογένεια μιλούσαμε ελληνικά και βλάχικα (...) Ο πατέρας μιλούσε αλβανικά (...) Εγώ δεν μπορούσα να μιλήσω με τον πατέρα μου, γιατί δεν ήξερα, γιατί εγώ καθόμουνα με τη γιαγιά περισσότερο. Ε, ήμουνα απ' τα πρώτα τα παιδιά και καθόμουνα με τη γιαγιά. Στο ίδιο σπίτι αλλά καθόμουνα χώρια· σ' ένα δωμάτιο με τη γιαγιά (...) Ε, μιλούσα, μιλούσα με τον πατέρα, έτσι όταν έβγαινα έξω αλλά αυτός μου τα 'λεγε στα αλβανικά και 'γω στα ελληνικά. Τα καταλάβαινα, όμως (...) Η γιαγιά μιλούσε ελληνικά και βλάχικα (...) Η μάνα ήξερε και αλβανικά (...)

Σχολείο πήγα στη Βαλοβίστα. Τρεις τάξεις (...) Μετά φύγαμαν απ' το χωριό, γιατί κάτι προβλήματα με τη μάνα μου...είχε κανονίσει με άλλον άντρα (...) Δεν ήτανε στα χωριάματα, αλλά έφυγαν από 'κει, μήπως ήταν διαφορετική η ζωή (...) Πήγαμε στο χωριό του πατέρα μου (...) Κι εκεί πάλι τα 'φτιαξε μ' έναν άλλο... Τους έδιωξε ο πατέρας μου εκεί επί τόπου (...) Και χώρισαν. Ε, εμείς ήμασταν μικρά. Εγώ δεν είχα τελειώσει το σχολείο, αυτού στα τελειώματα, πόσο ήμουν, δεκατρία, δεκατέσσερα χρόνια, κάπου εκεί· εγώ ο μεγάλος, τα άλλα ήταν μικρά (...) Στην αρχή πήγαμαν, καθόμασταν με τον πατέρα εκεί· ξέραμε ότι είχε δίκιο ο πατέρας (...) Η μάνα μου χώρισε με τον πατέρα μου κι έφυγε απ' το χωριό και παντρεύτηκε στο Φίερι (...) Ο πατέρας μου ξαναπαντρεύτηκε μετά από ενάμιση χρόνο και πήρε μια γυναίκα με επτά παιδιά απ' τη Βαλοβίστα (...) Ελληνίδα ήταν· όλοι σ' αυτό το χωριό, ήταν εθνικό χωριό, δεν είναι... Ε, ξέρουν κι αλβανικά. Το βρήκε εκεί πέρα και του λέει ο θεός μου, του λέει «εσύ άφησες την καλύτερη και πήρες τη χειρότερη», του λέει. Ε, εν τω μεταξύ, την πήρε, να πούμε, δεν τα 'κουσε αυτά, πηγαίναμαν εμείς, γιατί είχε πάρει το μικρό τον αδερφό, του 'κανε χίλια δυο (...) Δεν τον έδινε να φάει, έξω τον άφησε, χειμώνας τότε (...) Γιατί δεν ήθελε. Δεν τον ήθελε αυτή (...) Και κοιμόταν έξω, – όπως είναι τώρα τα σπίτια, έκαναν τα... με άχυρο τα... για τα ζώα το χειμώνα τότε στην Αλβανία–, αυτός είχε ανοίξει γούρνα μέσα και όλο το αυτό έτρωγε μήλα· ό,τι φρούτα είχε έξω αυτός τα μάζευε. Και του πήγαινα σε κάνα δυο μέρες, του πήγαινα ένα

ψωμί, ό,τι είχα, λίγο τυρί, που ήμουν με τα γίδια τότε, γιατί αλλιώς δεν έβγαινα πέρα (...) Εγώ έμεινα μόνος μου. Δεν ήθελα να πάω με τον πατέρα μου (...) Εγώ ήμουν μεγαλύτερος και καταλάβαινα ορισμένα πράγματα (...) Και δούλευα στο χωριό τσομπάνος στα πρόβατα του συνεταιρισμού (...) Πού να πήγαινα; Ένα ψωμί έπαιρνα, το φαΐ, γάλα ή τυρί ή βούτυρο είχαν. Πήγαινα και στον αδερφό μου, του 'δινα και αυτουνού κάνα κομμάτι ψωμί και του λέω «πώς περνάς;» του λέω. Μου λέει «άσε», –ξυπόλυτος ήταν, δεν είχε τίποτα, φτώχεια–, τα δικά της τα παιδιά, τα κρατούσε καλά. Κι όποιος να 'ναι, ποια μάνα τα δικά της τα παιδιά δεν τα κρατάει; Τα κρατάει. Αυτόν δεν τον ήθελε καθόλου. Του λέω «ούτε φαΐ δεν σου δίνει;» «Ούτε φαΐ δεν μου δίνει», λέει. «Πού κάθεται;» Μου λέει «έξω κάθεται.» Μέσα είναι... «καλαρίτες» λέγονται αυτά, με άχυρο που τους βάζουν το χειμώνα τα ζώα να μη σαπίζουν. Του λέω «γιατί δεν σε βάζει μέσα;» «Δεν με θέλει η αυτή η μητοιά», λέει. «Καλά, ο πατέρας, ο μπαμπάς», του λέω 'γω, «δεν σε βάζει μέσα καθόλου;» Μου λέει «όχι, με χτυπάει κι ο μπαμπάς», λέει. «Πώς σε χτυπάει;», του λέω. «Με χτυπάει», λέει. Πάω, τσακώνομαι κι εγώ μια δόση εκεί πέρα, ήθελε και μένα να με... να με σκοτώσει... Πετάγοντας, τι ήμουν, μικρός τι, τρέχοντας κι εγώ, πώς γλίτωσα. Παρά λίγο να πέσω σε χαράδρες· γιατί όλο χαράδρες είναι από 'κει το μέρος. Έφυγα εγώ, ε, μετά από δυο τρεις μήνες μου 'ρχεται στο χωριό. Λέει στ' αδέρφια του, λέει «εσείς κρατάτε το παιδί να του φάτε τα λεφτά», λέει (...) Τι παίρναμαν τότε, το μήνα τρεις χιλιάδες το μήνα, λεκ. Τρεις χιλιάδες λεκ τότε, επί Χότζα, το μήνα. Αυτά δεν έβγαιναν με τίποτα, να πούμε. Με τίποτα δεν έβγαιναν. Όχι, μου λέει ο μεγάλος ο αδερφός, μου λέει «σύρε να πας να δεις μια φορά τι γίνεται», λέει, «πώς είναι η κατάσταση εκεί πέρα», λέει. «Γιατί δεν θέλουμε να μας λέει έτσι, αυτό κι αυτό», λέει. «Σύρε και συ, όπως βλέπεις, άμα είναι καλά κάτσε», λέει, «άμα δεν είναι καλά, μη κάθεται», μου λέει. Πηγαίνω και 'γω εκεί πέρα, που λες,– ε, τώρα εκεί πάνω πέθανε ο πατέρας, πόσο έχει, τρεις βδομάδες δεν έχει κλείσει τώρα–, πηγαί-

νω και 'γω εκεί πέρα, βλέπω, τι να βλέπω εκεί... Μικρά παιδιά. Ένα, δύο, τρία, τέσσερα, πέντε, έξι, επτά, ήταν οχτώ, εννιά παιδιά. Λέω 'γω «τι να φάω 'γω εδώ πέρα;» του λέω. Λέω με τον εαυτό μου «πού, εδώ δεν βγαίνει με τίποτα», να πούμε.

Τέλος πάντων, πάω εκεί...μπα, την άλλη μέρα πηγαίνω για δουλειά, σ' αυτό το χωριό της μητριάς, –στο χωριό της μητριάς πήγε ο πατέρας μου (...) Στο Ογκρέ Μπέη, το χωριό. Είναι ψηλά πολύ. Δουλεύω αυτό το μήνα, παίρνουν τα λεφτά αυτοί, κατάλαβα εγώ, δεν μου 'δωσε ούτε ένα... ούτε ένα κατοστάρικο. Τότε είχαν αξία αυτά τα λεφτά. Ούτε ένα κατοστάρικο να πω έναν καφέ. Της λέω «πήρες τα λεφτά», της λέω, «δώσε μου ένα κατοστάρικο εμένα.» «Όχι», μου λέει, «δεν έχεις!» Η μητριά... «Άι, γαμώ τον αντίθεό σου», λέω 'γω... Το άλλο το κοντύλιο πάλι, δηλαδή κάθε δεκαπέντε μέρες έπαιρναν τα χρήματα... κάθε δεκαπέντε μέρες ήταν κανονικά αυτά, σπάνια. Πάλι τα ίδια. Έρχεται το τρίτο κοντύλιο, πάω και τα παίρνω μόνος τα λεφτά. Ήταν... πέντε Γεναρίου ήταν. Πάω, τα παίρνω εγώ, πριν δυο μέρες, πριν τα δώσουν στους υπόλοιπους, του λέω «θα τα πάρω 'γω», του λέω, «μην τα δίνεις» του λέω. Ήταν και καλός άνθρωπος και ήξερε τι με σύμφωνε εμένα. Πηγαίνω το βράδυ στο σπίτι, μου λέει η μητριά «εσύ που πήρες τα λεφτά», μου λέει, «έξω απ' το σπίτι μου», μου λέει. Η μητριά... «Γιατί να φύγω;» της λέω. «Είναι ιδρώτα μου· θέλω να φάω κι εγώ», της λέω. «Ή μια φορά να φάω, μια φορά να μη φάω.» Κι η πραγματικότητα έτσι ήταν. Μια φορά την ημέρα έφαγα. Αφού δεν έβγαινε, δεν μπορούσε να ταΐζει τα παιδιά της. Μου λέει «έξω απ' το σπίτι», μου λέει. «Καλά σου λέει», μου λέει ο πατέρας μου. «Καλά και συ της δίνεις δικαίωμα;» του λέω του πατέρα μου. «Ναι», μου λέει. Και πετάγεται ο μεγάλος, το παιδί αυτηνής, «καλά σου λέει», μου λέει κι αυτός. Μια γροθιά του δίνω εγώ, του παιδιού αυτουνού, του παιδιού της μητριάς· μια γροθιά, μια γροθιά στον πατέρα –ήμουνα μικρός, τι ήμουνα– και βγήκα έξω. Πριν να βγω έξω, δεν πρόλαβα να βάλω τα δυο τα παπούτσια. Με το ένα το παπούτσι. Ήταν χιόνι μέχρι εδώ, ήταν χιόνι. Με πετάει έξω. Βγήκα έξω

κατά τις εννιά η ώρα το βράδυ, πού να πήγαινα, δεν είχα πού να πήγαινα. Άγνωστο χωριό ήταν... Πού να πάω, πού να πάω, δεν ήξερα πού να πάω. Κρύωσα, ψόφησα στο κρύο, ψόφησα... Πήγα σ' ένα στάβλο. Εκεί ήταν κάνα δυο τσομπαναραίοι εκεί, που καθόταν όλη νύχτα. Και του λέω, έναν απ' αυτουνούς, «θα πάει κανένας σπίτι σήμερα, να κάτσω, να κάτσω εδώ να κοιτάω τα γελάδια;», λέω. Ήταν στάβλος. «Για να κάτσω σήμερα εδώ και να φύγω αύριο», λέω. «Εντάξει», μου λέει, «φεύγω 'γω, κάτσε», μου λέει, «μέχρι να σηκωθεί αυτός.» «Εντάξει», του λέω 'γω, «μην έχεις πρόβλημα.» Χωρίς φαϊ εγώ, το βράδυ πήγα, ξημέρωσε... πήγα σ' ένα, που είχα κάτι, σαν φίλος... ήταν απ' την Πρεμετή η γυναίκα του. Μου λέει «ε, Μιχάλη, έφαγες;», μου λέει. «Έφαγα, έφαγα», του λέω 'γω εντωμεταξύ δεν είχα φάει. «Έλα 'δω», μου λέει, «πού... πού έφαγες εσύ;» μου λέει. Ε, μου 'βαλε κάτι, λίγο... λίγο τυρί, κάτι ελιές εκεί πέρα· του λέω 'γω «φεύγω, γεια σας», του λέω, «θα σας αφήσω τώρα, θα φύγω», του λέω. Ήταν εννιά η ώρα το πρωί, δεν ήξερα και το δρόμο στο χωριό. Από 'κει που ήρθα εγώ δεν... δεν το θυμόμουν· ήταν πολύ μακριά. Και ήθελα να πέσω από κοντά. Χιόνι ήταν μέχρι εδώ στο γόνατο, ε, και 'γω έφυγα, να πούμε, μικρός ήμουν, πόσο ήμουν, δεκατέσερα χρονών, δεκαπέντε, κάπου εκεί. Περπατάω, περπατάω, περπατάω, με πιάνει η νύχτα στο βουνό απάνω... στο βουνό. Που... δεν έβλεπα τίποτα· έτσι ήταν, όπως είναι με ομίχλη τώρα. Βογκούσαν οι λύκοι απάνω στο βουνό, πού να πήγαινα; Μικρό παιδί, δεν ήξερα και τον φόβο, να πούμε. Βρίσκω μια σπηλιά εκεί από κάτω, δεν είχε χιόνι εκεί. Άμα είχα φύγει καμιά δεκαπενταριά, είκοσι μέτρα παραπέρα, θα 'χα πέσει σε μια χαράδρα πεντακόσια μέτρα βάθος. Χαράδρα... Ευτυχώς που δεν έφυγα· δεν ήξερα και το δρόμο. Έγινε νερό από τη μέση και κάτω, μούσκεμα. Κρύωσα. Δεν κοιμήθηκα πουθενά. Λύκοι βογκούσαν «αού, αού!», όλη νύχτα. Λύκοι... Βουνό... που να... μες στο δάσος ήμουν. Γενάρης μήνας ήταν... Τέλος πάντων, ξημέρωσε. Ξημέρωσα, πώς ξημέρωσα, αυτού, απ' το πρωί που ξημέρωσε φτάνω οχτώ η ώρα, εννιά η ώρα το βράδυ στην Πρεμετή. Όλη την ημέρα ήμου-

να όλο νερό απ' τη μέση και κάτω. Πηγαίνω 'κει, έκοψα εισιτήριο για το ξενοδοχείο. Πού να ξέρω, πού να ξέρω... Λίγο φωτιά, δεν είχα πού να... Όπως ήμουνα με τα ρούχα, έπλυνα λίγο τα ποδάρια, όπως ήμουνα με τα ρούχα στο κρεβάτι μέσα. Στο κρεβάτι μέσα, ξεράθηκα⁴. Δεν κοιμήθηκα αλλά μου ξεράθηκαν τα παντελόνια κι οι κάλτσες κι αυτά...

Έρχομαι εδώ στο χωριό, στους θείους μου. Και μου λέει ο θείος «α, τι έγινε;» λέει. Λέω «με 'διωξε», του λέω, «γιατί πήρα τα χρήματα», του λέω, «γιατί δεν μου 'δινε κανονικά φαΐ», του λέω, «κι έφυγα», του λέω. «Τι να 'κανα; Κι άλλο να κάτσω;» Μου λέει «καλά έκανες· κάτσε εδώ», μου λέει, «μη φεύγεις· έχεις το σπίτι σου», μου λέει, –γιατί ο πατέρας μου το 'χε αφήσει το σπίτι· το κρατούσαμεν εμείς. «Κάτσε εδώ», μου λέει εμένα, «να πας με τα γίδια», μου λέει, «να δουλεύεις για τον εαυτό σου», λέει. «Να μην έχεις ανάγκη τ' αλλουνού», λέει. Τότε τι ήταν; Καθεστώς που μας κυνηγούσαν όλοι. Τέλος πάντων, πάω με τα γίδια εγώ, ε, μετά κάμποσο καιρό πήγα φαντάρος. Πήγα φαντάρος, ε, όλοι στο χωριό «ο Μιχάλης», –δηλαδή ήμασταν τρία αδέρφια, είχα και τα άλλα αδέρφια, τα πήρα εγώ και τα άλλα τα αδέρφια–, «ο Μιχάλης, ο Βλαδίμηρος και ο Άρης, λέει, κλέβουν στο χωριό.» Εν τω μεταξύ, τι να κλέβουμε εμείς; Άμα πας, βλέπεις τώρα δεν έχω ντομάτα και τέτοιο, ξέρω, σου ζητάω μια ντομάτα και δεν μου δίνεις... Δεν μου 'διναν ντομάτα. Ντομάτες εκεί, το τελάρο έξω ήταν γεμάτο ντομάτες και του ζήτησα μια ντομάτα δεν μ' έδινε κανένας. Γιατί δεν μας έδιναν· μας ξέκαναν. Τέλος πάντων, πηγαίνω με τα γίδια, πήρα και τον αδερφό μου, κουβαλούσε το γάλα, γιατί τότε κουβαλούσαμε το γάλα με τα μουλάρια· ήταν μακριά, δεν πήγαινε ούτε αυτοκίνητο, ούτε... τι... ούτε αυτοκίνητο τότε που να κουβαλούσε το γάλα... Πήγαμεν και οι τρεις εκεί πέρα να πούμε, α, μεγαλώσαμεν (...) Μετά πήγα εγώ φαντάρος· κανονικά εγώ είχα το δικαίωμα να μη πήγαινα καθόλου... Ε, ήμουνα μεγάλος, ήμουνα μεγαλύτερος απ' τα παιδιά,

⁴ Στέγνωσα.

ήμουν σαν πατέρας, κατάλαβες; Δεν σε πιάνει το δικαίωμα να πας φαντάρος. Τέλος πάντων, πήγα, γιατί άμα πας φαντάρος, είναι καλύτερα να πας... Είναι καλύτερα, γιατί είναι και κάποια πράγματα που μαθαίνεις· μαθαίνεις ορισμένα πράγματα. Μαθαίνεις, μαθαίνεις πολλά πράγματα φαντάρος. Πήγα 'γω εκεί πέρα, ε, είχα τ' αδέρφια, άμα μου 'στέλναν κάνα πεντακοσάρι-κο το μήνα, όσα είχαν τη δυνατότητα (...) Εγώ υπηρέτησα στο Δυρράχιο, στα σύνορα με τη Μακεδονία εδώ. Μετά ήρθα εδώ στην Πρεμετή και μετά πήγε ο άλλος ο αδερφός μου. Ε, μετά όταν... πριν απολυθώ, αρραβωνιάστηκα εγώ, ε, μου λέει μια ξα-δερφή μου, μου λέει «θέλεις να σου κάνω μια γυναίκα;» «Ε, εντά-ξει», της λέω 'γω, –δεν... ακόμα ήμουν μικρός, πόσο ήμουν εγώ, δεκαοχτώ χρονών, δεκαεννιά, είκοσι χρονών παντρεύτηκα–, της λέω 'γω (...) τέλος πάντων, μπήκαν όλοι εκεί οι θείες μου (...) Ε, μπήκαν αυτοί, της λέω «όχι, δεν θέλω», της λέω 'γω. Πού ήξερα εγώ από γυναίκα τότε και... τι θα πει γυναίκα; (...) Δεν είναι σαν τώρα, πως είναι η κοινωνία ετούτη εδώ, είναι διαφορετική η κοι-νωνία εδώ στην Ελλάδα. Βγεί μέσα απομάκρυναν ο κόσμος. Κά-ποτε ήμασταν άπλυτοι, πεινασμένοι και σ' έβλεπε ο άλλος, τι να τον κάνω εγώ τον άλλο... Κατάλαβες τι γίνεται; Αλλά ήταν η ζωή μαύρη· τι να λέμε... Τέλος πάντων, πήγε κι ο άλλος ο αδερφός – εγώ αρραβωνιάστηκα–, πήγε κι ο άλλος ο αδερφός, ο δεύτερος, τον βόηθησα εγώ μαζί με τον άλλο τον αδερφό, πήγε κι ο άλλος, τα ίδια πράγματα, αρραβωνιάστηκε κι ο δεύτερος. Ήταν δύο φί-λες· η γυναίκα μου με τη γυναίκα του αδερφού μου είναι φίλες, από 'δω, απ' το Λεσκοβίκι. Πήρα εγώ τη δικιά μου, λέει, «να του κάνουμε κι αυτουνού», λέει η γυναίκα. Της λέω «άμα είναι καλή, γιατί να μη το κάνεις»(...) Ήρθαν και... ήρθε κι ο θείος μου, αδέρ-φια, φίλοι... Όταν παντρευτήκαμαν εμείς, είχαμαν, πώς λέγεται αυτό που... βάζουν άλλον... βάζουν άλλον για να παντρεύσει... Προ-ξενητή... Ε, τέλος πάντων, παντρεύτηκε κι ο αδερφός μου, ήρθε κι ο μικρός εκεί (...) Με πολιτικό. Δεν υπήρχε εκκλησία τότε· δεν υπήρχε εκκλησία, εγώ είμαι αβάφτιστος, η γυναίκα μου είναι βα-φτισμένη (...) Πρόλαβε ο... ήταν ο παππούς της ήταν πολύ έξυπνος·

ο παππούς αυτού του Λάζαρου, έξυπνος... Τη βάφτισε κρυφά (...)

Παντρεύτηκαμε, ήρθα μετά εδώ, στην Ελλάδα, ε... κάνα δυο χρόνια (...) Πήγα στο Λεσκοβίκι σάγαμπρος (...) Δούλευα χτίστης. Έχτιζα πολυκατοικίες (...) [Μέναμε] μαζί με τον πεθερό. Στον πεθερό (...) Είχε άλλα δυο παιδιά και μια κόρη (...) Ε, μετά από ένα χρόνο, μου βρήκε ένα σπίτι, δηλαδή ήταν κρατικά τα σπίτια τότε, ε, κανόνιζε εκεί πέρα, έφυγα και 'γω στη δουλειά. Ε, τώρα χάλασε αυτό το σπίτι, δεν υπάρχει πια (...) Ήταν παλιά τα σπίτια. Εμ τι... Επί Τουρκίας. Επί Τουρκίας, ας πούμε. Ε, μετά... ήρθα εδώ στην Ελλάδα (...) Εδώ [στην Κόνιτσα] έμενα όπου έβρισκα σπίτι. Δεν νοίκιαζα. Παλιά σπίτια, παλιά σπίτια (...) Με κάποιους φίλους έτσι. Από 'κει, από 'δω, από 'κει από 'δω, (...)

Κονσέρβες τρώγαμε, τι να τρώγαμε. Πρωί, μεσημέρι, βράδυ κονσέρβες τρώγαμε, τι να τρώγαμε. Ε, μετά έτσι συνηθίζεις μετά: ξέρεις... ποιος είναι ο ένας, ποιος είναι ο άλλος, ξέρεις ότι... μετά μαθαίνεις πολλά πράγματα, δεν είναι...

[Τη γυναίκα την έφερα] το ενενήντα έξι. Νοίκιαζα το σπίτι εγώ αυτό, το 'χα νοικιάσει προηγουμένως: το είχα νοικιάσει, αλλά δεν είχαμαν χαρτιά τότε και μας έδιωξε η αστυνομία (...) και φύγαμαν. Μετά ήρθα ξανά, είχα βγάλει βίζα, το νοίκιαζα μετά: τη Νίνα την πήρα έτσι λαθραία τότε, -δεν είχαν μπει οι αστυνομικοί ούτε αυτοί οι συνοριακοί που 'ναι τώρα (...) Τώρα πληρώνω περίπου χιλιάδες (...) Δύο δωμάτια είναι (...) Κουζίνα και υπνοδωμάτιο, κουζίνα κι υπνοδωμάτιο είναι και καμινέ (...)

Ε, ήρθα μετά με τη γυναίκα εδώ, πρόπερσι... πρόπερσι, -ήταν ένας συγγενής εδώ πέρα, Κ. λέγεται, απ' την Αγία Βαρβάρα. Είχε δουλέψει μέσα, ήταν τσομπάνος (...) μέσα στο Λεσκοβίκι. Και μου λέει «είσαι βαπτισμένος;» μου λέει (...) Λέω «όχι, εγώ δεν είμαι βαπτισμένος, η γυναίκα μου είναι βαπτισμένη.» «Το παιδί;» λέει, «όχι.» «Εμείς θέλουμε να βαπτίσουμε το παιδί», λέει. «Αμα θέλετε, γιατί όχι.» Ε, πάει, ρωτάει το δεσπότη «να το κάνουμε εδώ;» δεν ήθελε ο δεσπότης εδώ (...) Μου λέει «θα πάμε μέσα.» «Εντάξει.» Πάμε μέσα, πάμε μέσα. Εν τω μεταξύ ήρθαν μέσα. «Πρέπει», μου λέει, «να βαφτιστείς και 'συ», μου λέει, «να

στεφανωθείτε και μετά να βαφτίσουμε το παιδί.» «Εντάξει· πότε θα πάτε εσείς, εμείς δεν λέμε όχι», λέω. Κι έτσι έγινε. Έτσι έγινε. Πέρσι το κάναμαν ή πρόπερσι, δεν θυμάμαι τώρα. Τέλος πάντων, ήρθαν μέσα αυτοί, περάσαμε πολύ ωραία· κάναμαν τραπέζια μέσα, μετά ήρθαμαν εδώ...

(...) Για το μέλλον, λέω να σκολάσει το παιδί, θα δω το παιδί... πώς θα πάει το παιδί· άμα θέλει να σπουδάσει εδώ, ας κάτσει να σπουδάσει εδώ, θα κάτσω εδώ μετά (...) Άμα σπουδάζει το παιδί, καλά· το κυνηγάω κι εγώ, δεν μπορώ να το αφήσω, γιατί ένα αγόρι έχω (...) Μέχρι που να σπουδάσει το παιδί [θα μείνουμε εδώ] (...) Μετά βλέπουμε το μέλλον (...) Το παιδί ξέρει αλβανικά αλλά για να γράφει όχι. Γιατί εδώ στην Ελλάδα έκανε σχολείο μόνο (...) Στο σπίτι μιλάμε αλβανικά (...)

Δεν έχω τόσα λεφτά. Δεν έχω τόσα λεφτά (...) Βγάζεις, αλλά δεν έχεις τόσα λεφτά. Εγώ δεν κάνω ψέμα. Κακά τα ψέματα. Είναι πολλά τα έξοδα τώρα. Είναι... πας, πας, παίρνεις είκοσι χιλιάδες σούπερ μάρκετ και τι αγοράζεις, δεν αγοράζεις τίποτα. Δεν σου βγαίνουν, τι παίρνεις, τίποτα. Τότε εγώ στην αρχή που ήρθα μ' ένα τάλιρο βγήκα μια βδομάδα. Τώρα με είκοσι χιλιάδες δεν βγαίνεις πέρα με τίποτα. Και τι παίρνεις; Δεν παίρνεις τίποτα. Σαν χαρτιά σου φεύγουν τα λεφτά. Και πληρώνουμε και μαζί με τη γυναίκα (...)

Εξαρτάται απ' το παιδί. Τι θέλει αυτός. Αν αυτός θέλει να καθεται εδώ, αναγκαστικά κάτι θα κάνουμε. Κατάλαβες; Γιατί εγώ θα κάτσω πίσω απ' αυτόν, με το παιδί· δεν μπορώ να το αφήσω έτσι, όπως έμεινα μόνος μου (...)

Εγώ αισθάνομαι και Αλβανός και Έλληνας. Και τα δυο μαζί... και τα δυο (...) Ε, το βλάχικο τώρα το ξέχασα, σαν να το ξέχασα· κοίταξε, άμα δεν... δηλαδή μου μιλάνε... αν τον ξέρεις το Γ. Κ., τον έχω απέναντι, και μου μιλάει αλλά κάποιες λέξεις δεν μπορώ να τις καταλάβω. Και τα ξέρω από μικρό παιδί, από την τρίτη τάξη που είχα τη γιαγιά μου και μέχρι τώρα αλλά είναι πολλά τα χρόνια· είναι είκοσι τρία χρόνια τώρα, είκοσι τέσσερα χρόνια· είναι πολλά.

(...) Ίδια φάτσα, ίδια ράτσα είμαστε (...) Σάμα τι είναι Αλβανία, τι είναι Ελλάδα. Ίδιο κράτος είναι. Άμα υπάρχει κράτος και μέσα, γιατί να μην ερχόμασταν ελεύθεροι κι από 'δω. Γιατί, στα παλιά χρόνια, πώς έρχονταν; Οι Έλληνες πήγαν, πήγαν μέχρι τη Βόρεια Αλβανία, οι Έλληνες, στα παλιά τα χρόνια και ζητούσαν ψωμί. Ζητούσαν ψωμί! Μου 'λεγε ένας Έλληνας, όταν πήγαινε στα μπάνια εδώ πέρα, «πήγα στον Αμάραντο, ήμουν μαζί με τη γυναίκα», λέει, «και κατέβηκα από πάνω απ' τα λουτρά», λέει, «και πήγα στο πρώτο σπίτι», -ήξερε κάτι αλβανικά αυτός, λίγα πράγματα. Λέει «λίγο ψωμί», του λέει στ' αλβανικά: «έκανε σαν δεν ήξερε, δεν ήξερε ελληνικά καθόλου. Του λέει «από πού είσαι;», του λέει στα ελληνικά. «Από το Φιέρι», του λέει αυτός, ο Έλληνας: Έλληνας με Έλληνα, κατάλαβες; «Από το Φιέρι», του λέει. Λέει «λίγο ψωμί», του λέει, «λίγο ψωμί, γιατί πεινάμε», λέει, στα αλβανικά. Λέει «για τους Έλληνες», λέει, «έχει ψωμί αλλά για τους Αλβανούς δεν έχει ψωμί», λέει. «Ορέ πεινάμε!» Του λέει η γυναίκα του «δώσ' του λίγο, δώσ' του λίγο να φάει», του λέει. «Δώσ' του λίγο να φάει», του λέει. «Άστο μωρέ, αυτά είναι παλιοτομάρα», της λέει αυτός. Και πάει και παίρνει τηλέφωνο την αστυνομία κι έρχεται η αστυνομία εκεί πάνω. Και πάει και του λέει «ποιος πήρε τηλέφωνο;» «Εγώ πήρα τηλέφωνο.» «Ποιος είναι αυτός;» λέει. «Αυτός εδώ είναι», λέει. «Καλά ντι χαζός είσαι;» του λέει. «Εσύ είσαι πιο μαλάκας απ' αυτόν», λέει. «αυτός ούτε μοιάζει γι' Αλβανό», του λέει. «Τόσο χαζός είναι», του λέει ο Έλληνας ο άλλος: «τόσο χαζός είναι, πάει και παίρνει τηλέφωνο.» Όχι, θέλω να σου πω ότι υπάρχουν καλοί, υπάρχουν και κακοί άνθρωποι στην κοινωνία αυτή. Αλλά οι καλοί είναι λίγοι... οι καλοί είναι λίγοι... κι αυτοί δεν φαίνονται σε... σε γκρουπ μεγάλο: οι λίγοι δεν φαίνονται, γιατί τους κρύβουν οι άλλοι...

(...) Η Ελλάδα, η Ελλάδα να, αφού έβλεπες από 'δω, είχε φως κατ' αρχήν: το πρώτο που φαινόταν από μακριά. Κάθε, κάθε βράδυ εκεί κόβονταν το φως. Δεν ερχόταν, κάποια βλάβη είχε, έκοβαν τα... κι ακόμα έτσι είναι! Και σήμερα στη συνεδρίαση που

έκανε η Νέα Δημοκρατία⁵ έλεγε «γιατί να... γιατί να κόψουμε το φως που να δίνουμε στην Ελλάδα;», λέει. Έλεγε ο Σαλί Μπερίσας. «Πρέπει να 'χουμε επαφές με όλα τα κράτη.» «Αλλά το σοσιαλιστικό κόμμα», λέει, «τα 'κοψε όλα», λέει. «Γιατί να τα κόβει;» έλεγε ο Μπερίσας στη συνεδρίαση (...) Έλεγε ο Χότζας, ο Χότζας το...ογδόντα εφτά ήταν, ογδόντα οχτώ, κάπου εκεί, «πήγαμαν», λέει, «στην Ελλάδα τριακόσια αυτοκίνητα με καλαμπόκι», λέει, «γιατί δεν είχαν ψωμί να φαν!» Δηλαδή η πολιτική τέτοια [είναι]. (...) Η Ελλάδα, η Ελλάδα ήταν πιο πλούσια από 'μας. Και πράγματι έτσι ήταν· ήταν, ήσασταν πιο μπροστά, δηλαδή από μας (...) Ε, ήταν... διαφορετικά... διαφορετικά από ό,τι έλεγαν οι άλλοι, δηλαδή και μέσα τότε επί Χότζα που... ήταν χωρισμένα, που χώρισαν τα σύνορα τότε, δούλευαν πολλοί Αλβανοί εδώ, άφησαν πολλά λεφτά εδώ, που δούλευαν στο βουνό... πολλά λεφτά, μιλάμε εκατομμύρια· δηλαδή είχαν αξία τότε όμως, είχαν αξία τότε όμως τα λεφτά. Αυτοί που έλεγαν τότε, οι σιαρτζήδες⁶, που έβαζαν με τα πριόνια, έκαναν σανίδες και τέτοια, στα παλιά χρόνια· ήταν όλη αυτή η πλευρά το ριζό αυτού του βουνού, της Νεμέρτσικας, όλοι εδώ έρχονταν και δούλευαν· και όλα τα χρήματα εδώ ήταν· εδώ τα 'χαν όλα τα χρήματα αυτοί. Ελληνικά χρήματα· και τους κυνηγούσαν τότε επί Χότζα. Τους κυνηγούσαν! Τους είχαν πάρει όλα τα βιβλιάρια, ό,τι χαρτιά είχαν από 'δω, απ' την Ελλάδα, γιατί αυτά τα κρατούσαν. Αλλά το καθεστώς ήταν τέτοιο που δεν τους άφηνε, ήταν κι εκεί αυστηροί νόμοι... «γιατί κρατάς αυτά τα λεφτά;» Και το 'βαναν και φυλακή· και φυλακή! Μπήκαν, πόσο κόσμο έβαλε άδικα μέσα στη φυλακή και τους κλώτσησε μέσα στη φυλακή! Ήταν αυστηρός νόμος· ήταν αυστηρός νόμος, κακά τα ψέματα...

[Οι Έλληνες] καλοί άνθρωποι είναι, αλλά δεν έχουν μπέσα. Δεν έχουν μπέσα (...) Τώρα, όπως κατάντησε, ούτε οι Αλβανοί

⁵ Το Δημοκρατικό Κόμμα.

⁶ πριονάδες <σιάρα=χειροπρίονο>.

δεν έχουν μπέσα. Κανένας δεν έχει μπέσα τώρα. Τώρα να φυλάγεσαι απ' τα ρούχα σου... Να φυλάγεσαι απ' τα ρούχα σου! Άλλα συμφωνείς κι άλλα σου λέει (...) Όχι ίδιοι είναι [Έλληνες και Αλβανοί]. Όχι, όχι γιατί να ξεχωρίσουν; Τι έχουν να χωρίσουν; (...) Όχι, μόνο που μας βλέπουν εμάς λίγο διαφορετικά. Μας βλέπουν εμάς λίγο διαφορετικά (...) Δηλαδή «Αλβανός... δεν τον θέλω 'δω», ξέρω 'γω, «δεν θέλω να τον βλέπω», μ' αυτή την έννοια.

(...) Πολύ καλά [είμαι εδώ]. Και 'γω, να σου πω την αλήθεια, από μια άποψη, δεν θέλω να πάω μέσα, από μια άποψη γιατί άμα πάω μέσα... όχι, θα πάω στον ένα, όχι δεν θα πάω στον άλλον..., «α δεν μου 'δωσες ένα τάλιρο εμένα», «όχι δεν μου 'δωσες εμένα»... Ε, πολλά, συμβαίνουν πολλά και δεν θέλω να πάω. Μέχρι χτες, λέω, εμένα, εμένα δεν... δεν με κοίταζε κανένας και τώρα μου λεν «δεν μου 'δωσες κανα φράγκο;» Να παν να χεστούν... Τι να λέει η δουλειά, Ζωή, ζωή, ζωή είναι πόλεμος. Η ζωή είναι πόλεμος... Η ζωή είναι πόλεμος.

(...) Έχω πάρει και τα νεκροταφεία στην απάνω Κόνιτσα... Νεκροθάφτης. Νεκροθάφτης. Έχω την απάνω Κόνιτσα. Τι να κάνεις; Ε, τώρα το χειμώνα καλά είναι. Η ζωή τα 'χει... (...) Είχε πεθάνει αυτός που ήταν, –ήταν Έλληνας πρώτα, ήταν δυο Έλληνες πρώτα. Εγώ το πήρα λίγο χαμηλότερα, δεν το πήρα... Όχι δημοπρασία, έτσι το βρήκα 'κει τυχαία, επειδή δούλευα εκεί πάνω στο δρόμο κι είχε πεθάνει μια γυναίκα και μου λέει ο μπατζανάκης, –αυτός εν τω μεταξύ δεν ξέρει τη γλώσσα–, και μου λέει εμένα «ήρθε ένας», μου λέει, «κάτι ζητάει», λέει, «για τα νεκροταφεία απάνω.» Πήγα απάνω, «τι θέλεις;» του λέω. «Α, ήθελα... ήθελα να σκάψω, γιατί πέθανε η κουνιάδα μου», λέει... Αυτός που 'ναι στο πρακτορείο τώρα ο Παναγιώτης. Λέει «αφού δεν έχουμε άτομο», λέει, «να αναλάβει να κάνει αυτή τη δουλειά.» Λέω «τα παίρνω 'γω, ρε», του λέω, «τα παίρνω εγώ», του λέω. Μου λέει «μη φοβάσαι.» Του λέω «τι να φοβάμαι; δεν έχω τίποτα να χάνω.» «Καλά», μου λέει «πόσα θες;» «τριάντα και τριάντα», του λέω. «Εντάξει», λέει. Και από τότε... (...) Ναι, τριά-

ντα η ταφή και τριάντα η... τον τάφο... Ζωή να ζήσουμε. Ζωή για να ζήσουμε. Κι όποιος όποιος δεν μπορεί να την κάνει αυτή τη δουλειά! Γιατί, όταν φεύγω, ρωτάω πολλά παιδιά εδώ, α, μπα, φοβούνται! Δεν παν. «Τι να κάνω, φοβάμαι να βλέπω όνειρα κάθε βράδυ;» Τη λέω την πεθερά μου, «πω πω! μακριά, άσε μη... μη μου λες για τέτοια πράγματα», λέει...

(...) Δεν έχω τόσα ένσημα. Δεν έχω τόσα ένσημα και αγόρασα κάτι ένσημα τώρα. Τουλάχιστο να παίρνω το δωρόσημο απ' το ΙΚΑ. Ε, σιγά σιγά τα μαθαίνεις αυτά τα πράγματα, δεν είναι ότι τα μαθαίνεις όλα μια φορά. Αυτά έτσι περνάει ο καιρός και τα μαθαίνεις. Σου λέει κι αυτός τι θέλει... πρέπει να βάλεις τόσα για να πάρεις αυτά, άμα χτυπήσεις, πρέπει να βάλεις εκατό ένσημα για να πληρώνεσαι τα... δηλαδή πρέπει να πάρεις μια άδεια που χτυπάς στο χέρι, πρέπει να πληρώνεσαι απ' την ασφάλεια αλλά πρέπει να 'χεις εκατό ένσημα για να... για να ασφαλίσεις, κατάλαβες; (...) Άμα δεν τα 'χεις, τα αγοράζεις (...) Πέρσι δεν είχα πενήντα ένσημα. [Χρειάζεσαι] εβδομήντα πέντε, ογδόντα ένσημα, για να πεις θα μείνω... Οπότε τι να λέει η δουλειά; (...) Εσύ τώρα, παραδείγματος χάρη, κάνεις κάποια δουλειά, έτσι δεν είναι; Και δεν... δεν τα κολλάς όλα τα ένσημα στον Μιχάλη και τους λες «έχω εγώ, έχω εγώ τόσα ένσημα με πέντε χιλιάρικα ή με έξι χιλιάρικα.» Λέει αυτός «ναι, εντάξει, τα αγοράζω εγώ με πέντε χιλιάδες.» Του δίνεις βιβλιάριο, τα κολλάει και παίρνει τα μισά τα λεφτά πίσω. Ε, τα μισά ε, παίρνει τουλάχιστον... κάμποσα γιατί είναι, πόσο είναι τώρα το ένσημο, είναι δεκατρείς δεκατέσσερις χιλιάδες. Ένα τάλιρο το παίρνει αυτός πίσω. Δεν χάνει τίποτα, κερδίζει. Το κάνουν πολλοί γι' αυτό είπα και γρηγορότερα ότι κάθεσαι, δουλεύεις και σου λέει από πάνω «θέλεις ν' αγοράζεις ένσημα;» Καταντάει ξεφτίλα. Είναι κάποια πράγματα... δεν είναι σωστά. Δεν είναι σωστά, τι... (...) Ο Έλληνας έχει αυτό, που θέλει να κερδίζει μόνο για τον εαυτό του. Δεν σου λέει ότι «ε, ξέρεις τι, πρέπει... πρέπει να κάνεις αυτό.» Να σου μαθαίνει. Να σου μαθαίνει. Να σου λέει ορισμένα πράγματα αυτά που δεν ξέρεις. Ξέρεις ότι εκεί που πας, πρέπει να

πάρεις ένσημα, πρέπει να κολλήσεις ένσημα. Είναι υποχρεωμένος ο άλλος να σου κολλήσει ένσημα. Αλλά εμείς λέμε «άντε», είμαστε σε ξένο τόπο και λέμε «άντε μη τσακωθούμε και δεν θα μας δώκουν δουλειά.» Είναι αυτά τα πράγματα. Όταν πάτε εσείς στη Γερμανία είστε κανονικά· έτσι δεν είναι; Εδώ όμως δεν είναι αυτά τα πράγματα και ειδικά αυτοί που έχουν πάει στη Γερμανία κάνουν τα περισσότερα... Είναι χειρότεροι αυτοί, γιατί τα ξέρουν όλα τα κόλπα... Είναι χειρότεροι αυτοί. Εκεί που πας μια μέρα, μια μέρα... ξέρω ότι θα πάρω δεκαπέντε χιλιάδες, θα πάρω δέκα χιλιάδες, αλλά θα μου, θα μου κολλήσει το ένσημο, πώς να το κάνουμε; Αλλά δεν στο λέει κανένας αυτό. Εδώ λέει «πόσο δουλεύεις;» «Μια μέρα.» «Ε, και τι έγινε, θέλεις ένσημο;» Ε, πώς να το κάνουμε; Σκοτώθηκα... Έσπασα το χέρι, έσπασα το κεφάλι, έσπασα το ποδάρι, τι να κάνουμε! (...) Να, σκοτώθηκε ένα παιδί προχτές εδώ, πριν ένα μήνα. Το ακούσαμε στο..., δεν ήταν ασφαλισμένος πουθενά. Αλλά κάποιος πρέπει να πληρώσει γι' αυτόν. Έτσι δεν είναι; Το σωστό. Πολύ σωστό. Όπου και να πας, πρέπει να πληρώνουν, να βάλεις ένσημα, ν' ασφαλιστείς. Αλλά δεν το κάνουν όλοι. Και σου λέω και 'δω με τους φίλους μου που δουλεύω, «γιατί, ορέ γαμώτο, δεν το κάνετε, δεν του λέτε;» Μια μέρα... μια μέρα, ως και μισή μέρα, πρέπει να του δώσεις. Δεν μπορείς να του δώσεις ένσημο; Δώσ' του λεφτά. Δώσ' του λεφτά παραπάνω. «Α, δεν κατάλαβες καλά», λέει. Τι να τους πεις παραπάνω. Και να πας να τους κάνεις καταγγελία, σε βλαστημάν, «α, τον πούστη, μωρέ· αυτόν τον πούστη να πάρεις για δουλειά; Μακριά απ' αυτόν τον πούστη»!

(...) Δεν κάναμαν, δεν κάναμαν [σύλλογο], γιατί, κοίταξε, να σου πω, κι ένα πράγμα· εδώ... εδώ ο καθένας κοιτάει τα λεφτά του, δηλαδή να κάνουν λεφτά. (...) Ναι για το συμφέρον μας [είναι], αλλά ποιος να το καταλάβει, ποιος να το καταλάβει; Κανένας δεν το καταλαβαίνει. Και 'μεις, και 'μεις που ήμασταν, που δουλεύαμαν εδώ, ερχόμασταν από μια γέφυρα, που άνοιξε εδώ το τελωνείο, απ' τη Βλαχοψηλοτέρα πέρα, ήταν δυο τρεις ώρες μακριά με τα ποδάρια κι ήταν μια εδώ, ήταν... είχε μόνο τα σύρ-

ματα, χοντρά σύρματα· λέω «ορέ παιδιά», τους λέω, –ήταν όλοι μια μέρα εδώ, δεν είχε κανένας δουλειά–, «ορέ παιδιά», τους λέω, «έλα να βάλουμε από... από είκοσι τριάντα χιλιάδικα», λέω, «ν' αγοράσουμε ένα, δυο, τρία αυτοκίνητα ξύλα», τους λέω, «να κάνουμε τη γέφυρα», τους λέω, «να περνάμε... Ε, δεν είναι δουλειά αυτή», τους λέω, «για μας είναι, δεν είναι για κανένα άλλο», τους λέω. «Α, λέει, εγώ να βάλω, τι να βάλω, καλύτερα να πάω...» «Καλά, ορέ, δεν συμφέρει καλύτερα να πας από πιο κοντά;» του λέω, «τόσο χαζός είσαι;» Δεν μπορείς να βρεις άκρα. Δεν μπορείς να βρεις άκρα εδώ. Γιατί πονηρεύτηκαν κι αυτοί· μη νομίζεις ότι... κι αυτοί πονηρεύτηκαν. Και τους τα λέω ολοένα. Τους τα λέω ολοένα. Τι να κάνεις αυτή τη δουλειά; Γιατί εσύ, παραδείγματος χάρη, όταν πας και τον παίρνεις σε μια δουλειά, «πόσο θέλεις;» «Θέλω οχτώ χιλιάδες μεροκάματο.» Και πάει εκεί, πάει εκεί και κάνει και λιγότερες ώρες και ζητάει «α, εγώ θέλω τόσα», λέει. «Αφού κάναμε συμφωνία, ρε!» «Όχι, εγώ τόσα θέλω!» Ε, πώς, με τι δικαιολογία το λες αυτό το πράγμα; Μ' έχουν πιάσει εμένα εδώ τόσα άτομα. «Πρέπει και σεις», τους λέω, «κι εσείς να του εξηγήσετε.» Πάρ' τον, δείξ' του. «Αυτή 'ναι η δουλειά. Πόσα θέλεις; Να το πάρεις από 'δω, να το πας εκεί, πόσα θέλεις; Μη μου κάνεις μουρ, μουρ, μουρ, μετά, όταν τελειώνεις.» Δηλαδή τον παίρνει... τον παίρνει ο άλλος, «έχω αυτό το χώμα εδώ.» Βλέπει αυτός που τελειώνει γρήγορα, «α, κάνε μου και λίγο αυτό, κάνε μου και λίγο αυτό, α, κάνε μου και λίγο αυτό!» «Για κάτσε... Έχουμε συμφωνία γι' αυτό. Θέλεις να δώσεις παραπάνω γι' αυτό;» «Μα όχι, εσύ τελείωσες γρήγορα.» «Ε, πώς τελείωσα γρήγορα...γι' αυτή τη δουλειά είχαμαν συμφωνία.» (...) Μετά κάπως μπερδεύεται η δουλειά, κατάλαβες;

Islam A.

Ο Islam A. γεννήθηκε στο Τσέρνο της επαρχίας Λιούσνιας το 1971. Εγκαταστάθηκε στην Κόνιτσα το 1990, όπου ζει και εργάζεται μέχρι σήμερα. Είναι παντρεμένος με ελληνίδα.

Γεννήθηκα σ' ένα χωριό της Λούσνιας, επαρχίας, που είναι πιο πάνω απ' το Φίερι, αν το 'χεις ακουστό· κεντρική Αλβανία, παραθαλάσσια μέρη. Καμπίσιοι είμαστε εμείς εκεί πέρα, δεν είμαστε έτσι... Τσέονο λέγεται το χωριό. Είμαστε πέντε αδέρφια και τρεις αδερφές. Μεγάλη οικογένεια. Εγώ είμαι απ' τους μικρότερους. Έχω κι έναν μικρότερο. Τώρα είναι δεκαέξι δεκαεφτά χρονών. Ο πατέρας αγροτικές δουλειές. Στον κάμπο. Η μητέρα στο σπίτι. Τα μεγαλύτερα αδέρφια δουλεύαν κι αυτά, έτσι, αγροτικές δουλειές. Ε, η κατάσταση μέσα πώς ήταν; Όλα με μέτρο. Από θέμα οικονομικής, έτσι... πώς να το πούμε; Δεν είχε όσα ήθελες και να πάρεις και...και να ήθελες, δεν έφταναν τα χρήματα. Ήταν κι αυτό. Ήταν ένα σάνταρ μεροκάματο. Το 'χαν υπολογίσει για να φτάσει ίσα ίσα για δεκαπέντε μέρες. Γιατί κάθε δεκαπέντε μέρες πληρωνόμασταν. Εγώ ο ίδιος δεν ασχολήθηκα πολύ με την αγροτική ζωή εκεί πέρα. Ίσως επειδή ήμουν και μικρός. Μετά απ' το σχολείο, το δημοτικό που λέμε, οχτώ χρόνια που το 'χουμε εμείς εκεί πέρα, πήγα σε γυμνάσιο. Τέσ-

σερα χρόνια. Από 'κει ξεκίνησα να πάω πανεπιστήμιο. Σαν έγιναν αυτές οι αντράλες που έγιναν, που άλλαξαν και τα σύνορα, μπήκε και λίγο η δημοκρατία, ε, είπαμε εδώ δεν έχει προκοπή, δεν βγαίνει τίποτα, ούτε βιβλία στο σχολείο, ούτε τίποτα... Πανεπιστήμιο τώρα να φαντάζεσαι ούτε βιβλία, ούτε τίποτα.

Πάμε να φύγουμε για μια καλύτερη ζωή. Όχι επειδή πεινούσαμε και είχαμε πρόβλημα πείνας. Και περνάμε από 'δω. Από... περιοχή της Ερσέκας. Βγήκαμε στο Ασημοχώρι. Ακριβώς. Χιονιάδες με την ακρίβεια. Μ' έναν άλλο ξάδερφο. Δουλεύει στην πίσσα αυτός, στη Βίγλα πέρα. Αν το 'χετε... Περάσαμε εκεί με τα πόδια, κοιμηθήκαμε μια βραδιά στα σύνορα, άιντε σιγά σιγά και λίγο κρυφά μη μας δουν κι οι φαντάρτοι, βγήκαμε στον εθνικό δρόμο, στην Πυρσόγιαννη. Μας βρίσκει εκεί κάποιος Κ., πρέπει να τον ξέρεις. Ο Λ. Αυτός ασχολιόταν τότε με τον συνεταιρισμό, έκοβε ξύλα. Πάνω στο Πληκάτι. Κατεβαίνει με μια κλούβα φολκσβάγεν, ε, σταματάει. Κάνουμε και 'μεις άουτο στοπ, πού να ξέρουμε, πού να πάμε; Καλά μπήκαμε, αλλά ούτε γλώσσα, ούτε τίποτα. Ήμασταν... Μας φέρνει εδώ στην Κόνιτσα. Στην πλατεία. Τώρα για να συνεννοηθούμε μ' αυτόν τι, πώς, τι δουλειά θα κάνουμε... Έλεγε με νοήματα τέτοια, τίποτα. Και μας φέρνει εδώ στο μακαρίτη, στο Λ. Στην πλατεία, στον πλάτανο, που πέθανε... Ε, και μας ήξερε. Και μας εξηγεί. Δυόμισι χιλιάδικα μεροκάματα και το φαϊ τζάμπα. Στο βουνό η δουλειά, ξύλα, κοψιμο, κουβάλημα... Πέρασε ένας μήνας, δυο μήνες, τρεις μήνες, τίποτα. Ούτε λεφτά, ό,τι φάγαμε και ήπιαμε... Ε, κάνουμε λίγο υπομονή, εντάξει. Ε, κάποια στιγμή θα πάμε και στην Κόνιτσα. Δεν γίνεται τώρα όλο το χειμώνα να το περάσουμε εδώ, γιατί έπιασαν και τα χιόνια εκεί (...) Τότε εμείς που ήρθαμε ήταν Ιούλιος, που είχαμε φτάσει στα σύνορα; Από 'κείνο τον καιρό μέχρι το Νοέμβριο, που έπιασαν τα πρώτα χιόνια, ήμασταν εκεί. Μετά κατεβήκαμε. Ήρθαμε εδώ, αξύριστοι σαν παπάδες και μας έβαλε πάνω στο σπίτι. Ένα παλιό εκεί που έχει, που 'ναι ο Λ. τώρα κι έχει φτιάξει ένα καινούργιο. Εκεί μετά... κάτι ξύλα που είχαμε φέρει απ' το βουνό τα σκίζαμε, τα κάναμε και τα πηγαί-

ναμε στα σπίτια. Και λίγο με τον ένα, λίγο με τον άλλο, στη γειτονιά, πηγαίναμε και λίγο στο καφενείο, στη Ρ.Λ. πάνω, την έχω και νουνά κιόλας, μ' έχει βαφτίσει... Ε, πώς θα ξεκινήσουμε, πώς τούτο, χαρτιά πουθενά, ήμασταν λαθραίοι, σαν ποιος έδινε τότε βίζες και ποιος έδινε διαβατήρια... Τίποτα, έτσι. Όλα παράνομα ήταν τότε. Ε, να πάτε στην εκκλησία, να βαπτιστείτε... Αφού έχετε το πρόγραμμα ότι... να καθήσετε εδώ και να πάρετε μια αρχή από 'δω –ό,τι έγινε, έγινε τώρα–, το ξέραμε ότι αυτούς τους μήνες που δουλέψαμε ήταν μαύροι μήνες. Δεν πληρωνόταν. Πήγαμε σιγά σιγά στην εκκλησία, μια φορά, δυο, τρεις, μας σταματάει ο Σεβαστιανός, ο μακαρίτης, του 'παν κι οι άλλοι, φυσικά. Πού να μας γνωρίζει ότι ήμασταν Αλβανοί και... και λέει «εσείς οι δύο», λέει, «τέρμα», λέει, «στο τέλος της εκκλησίας έχουμε λίγο να πούμε». Εκεί που έδινε το αντίδωρο. Άντε, είπαμε εμείς τώρα, όπως ήμασταν θα μας στείλει τώρα (γελάει). Μας πήρε πάνω στη μητρόπολη, κουβεντιάσαμε εκεί, «τι, πώς, τι είστε;» Είπαμε 'μεις την αλήθεια, «είμαστε Αλβανοί, έτσι κι έτσι, δουλεύουμε στον τάδε άνθρωπο, περνάμε αυτές τις δυσκολίες, ούτε πληρωνόμαστε, ούτε τίποτα...» Απ' την ίδια στιγμή λέει «να φύγετε», λέει. «Ούτε», λέει, «αστυνομίες», λέει, «ούτε δικαστήρια», λέει, «ούτε μηνύσεις, τίποτα», λέει. «Αυτά», λέει, «είναι μακριά απ' το θεό», λέει, «δεν έχει», λέει, «πίστη και μπέσα» και πώς τη λένε...

Πού να πάμε; Καλά, φεύγουμε απ' αυτόν, αλλά πού να κοιμηθούμε, πού τέτοιο; Δεν είχαμε. Πώς συνεννοήθηκε, πώς βρήκε τώρα εδώ άκρη με το Γιώργο και ήρθαμε εδώ στο πατρικό. Μας βάζει, ήταν μια κουζίνα εδώ έξω, αν θυμάσαι. Μας βάζει εκεί μέσα και από θέμα δουλειάς λέει «ό,τι μπορώ θα τα κάνω», λέει, «θα πω κι εγώ δυο κουβέντες στην εκκλησία», λέει, «να σας γνωρίσει και ο κόσμος, να σα δει. Τι δουλειά κάντε ακριβώς;» Τι ξέραμε εμείς, ό,τι υπάρχει, ό,τι περνάει απ' το χέρι μας, σάματι ήμασταν επαγγελματίες; Δεν ήμασταν, ούτε... Και εκεί, που λες, μια Κυριακή, μας βγάζει εκεί μπροστά στην εκκλησία, μετά τη λειτουργία. «Έχουμε δυο καλά παιδιά, είναι από την Αλβανία, τον ένα τον λεν Σπύρο», λέει, «τον άλλο τον λεν

Αντρέα, δεν είναι βαφτισμένοι», λέει, «απλώς έχουν πάρει το όνομα.» Ε, να μην υπάρχει αυτός ο ρατσισμός, πως λεν, α, Αλβανός και Τούρκος και... Τα ξέρεις αυτά τώρα. Ακόμα ισχύουν αυτά. Και αρχίζει μετά η δουλειά. Πότε ο ένας, πότε ο άλλος... Ήξερε πού μέναμε. Κι από 'κείνη τη στιγμή μετά σιγά σιγά γνωριστήκαμε με τον κόσμο. Ε, είχαμε δικαιώματα μέσα στην Κόνιτσα. Πέρα απ' την Κόνιτσα ήμασταν παράνομοι. Κι η αστυνομία ήξερε ότι μας είχε ο δεσπότης και δεν μας πείραζε, δεν μας έλεγε τίποτα. Ούτε χαρτιά, ούτε τούτο «είσαι παράνομος»...

Από 'κείνη τη στιγμή μετά σιγά σιγά ψιλοπιάναμε τα λεφτά. Δεν γνωρίζαμε πώς είναι ακριβώς η δραχμή, πώς τούτο... Ε, βλέπαμε 'κει στο καφενείο και σ' αυτά αλλά δεν είχαμε πιάσει δικά μας λεφτά στα χέρια. Να πούμε «αυτά είναι δικά μας»· ότι τα δουλέψαμε και έχουμε κάποια λεφτά στην τσέπη. Δουλεύουμε και οι δυο, εκείνο τον καιρό μας έπιασε ο Π.Χ. Αρχίζαμε και καλουπώναμε μ' αυτόν. Εργάτες. Σπρώξαμε κάμποσους μήνες μ' αυτόν, σαν έπιασε λίγο χειμώνας έκοβαν κι οι δουλειές και λέει «παιδιά», λέει, «εγώ έναν θα κρατήσω τώρα», λέει, «δεν έχω πολλή δουλειά», λέει. Ε, είπαμε και 'μεις «θα ρίξουμε τώρα κορώνα γράμμα, όποιος είναι ο τυχερός...» Κι έτυχε να καθήσω εγώ μ' αυτόν. Ο άλλος έφυγε μετά με το Γ.Μ. Χρειαζόταν εκεί πέρα στη Βίγλα έναν εργάτη να ετοιμάζει πίσσα εκεί στα μηχανήματα κι έπιασε δουλειά εκεί. Από 'κείνα τα χρόνια αυτός μέχρι σήμερα δουλεύει ακόμα εκεί.

Περνάει λίγο ο καιρός, βρίσκω έναν άλλο μάστορα. Μαραγκό, που έφτιαχνε πατώματα, νταβάνια, τέτοια. Ρίξαμε εκεί μια πλάκα στο σπίτι αυτό εδώ, ήταν η τελευταία δουλειά με αυτόν. Πώς πέσαμε στη συζήτηση «τι, πώς, πού δουλεύετε;» Ε, του λέω «όσο και να 'ναι τώρα, κλείνουν κι οι δουλειές και δεν έχουμε...» «Άμα θέλεις», λέει, «έλα να σε πάρω εγώ», λέει. Πήγα μ' αυτόν μετά. Είπα και στον Π. φυσικά ότι «εφόσον δεν έχεις δουλειά κάθε μέρα τώρα, δεν έρχομαι τώρα, τι να κάνω. Χρειάζομαι ένα μεροκάματο καθημερινό.» Πήγα σ' αυτόν, έκατσα τεσσεράμισι χρόνια; Δούλεψα καλά μ' αυτόν. Ό,τι έπαιρνα μερο-

κάματο, απ' ασφάλεια τίποτα. Μηδέν. «Θα σου βάλω σήμερα αύριο, σήμερα αύριο»... Έπαιρνα μεροκάματο πέντε χιλιάρικα και μου βγήκε, τελευταία μέρα που έφυγα, είχα φτάσει εφτά. Δουλειά, απ' το πρωί το βράδυ. Δεν είχε ωράριο. Εντάξει. Δεν ήταν δουλειά, να δουλεύουμε, πώς το λεν, πιάνουμε εννιά η ώρα και, α... με το πάσο μας, με το αυτό, δεν δουλεύαμε, πώς το λεν, να 'μασταν ζορισμένοι... Δεν αντέχεις κιόλας. Να δουλεύεις κάθε μέρα έτσι... Αλλά ήταν πολλές οι ώρες, που λέμε. Ε, σε κάποια στιγμή, εφόσον είχα παντρευτεί, –παντρεύτηκα το ενενήντα τέσσερα–, χρειαζόμουν τα απαραίτητα χαρτιά. Για να βγάλουμε βιβλιάριο υγείας. Εφόσον κάνουμε κι ένα παιδί, δεν μπορούσαμε μετά. Άντε σήμερα, άντε αύριο, να το βγάλουμε το βιβλιάριο, πουθενά. Τα μαζεύω και φεύγω. Λέω «δεν πιάει άλλο», λέω. «Εφόσον δεν βγάζεις...» Και πιάνω δουλειά στο Μ. Αλουμίνια. Είναι στην αγορά. Ο γιος του Γ.Μ. Εκεί αρχίζαμε τώρα μια κανονική ζωή. Και μ' ασφάλεια κι ένα μεροκάματο λογικό και με ωράριο. Εκεί κατάλαβα ότι κάνω μια κανονική ζωή. Απ' τις έξι η ώρα το πρωί μέχρι τις τρεις το απόγευμα. Είχαμε κάνει μια συμφωνία ότι έχω μια τέχνη, πατώματα, νταβάνια, είχα πάρει κι εργαλεία τότε εγώ, είχα ξεκινήσει να πάρω εργαλεία, κάτι μηχανήματα, και δουλεύα ελεύθερες ώρες μετά. Απογέματα εδώ στην Κόνιτσα, σαββατοκύριακα δούλευα στα χωριά. Και μέχρι πριν πέντε μήνες δούλευα σ' αυτόν. Σαν ήρθε η κακιά η ώρα, ότι δεν τα βρήκαμε εκεί σ' ένα σημείο, εν πάση περιπτώσει, αποφάσισα να ανοίξω δικιά μου δουλειά. Κι έτσι βρίσκομαι σ' αυτό το στάδιο που είμαι σήμερα.

(...) Ασχολούμαι με πατώματα, νταβάνια, μοκέτα, πλαστικό δάπεδο, επενδύσεις, παρκέ. (...) Στην Κόνιτσα, στα Γιάννενα, όπου είναι. Σ' όλη την Ελλάδα... δεν υπάρχει.

(...) Ήρθα εγώ παράδειγμα σ' εσένα, σου 'φτιαξα το σπίτι και μου λες. Έχεις και το τηλέφωνο, ξέρεις και το όνομα και το μεταδίδεις σ' άλλο φίλο σου, σ' έναν άλλο και του λες ότι έμεινα ευχαριστημένος απ' το τάδε μάστορα, μου 'κανε αυτή τη δουλειά... Ε, έτσι ο ένας με τον άλλο... Έχω και μόνιμα εδώ στην

Κόνιτσα δύο ξυλουργούς, που παίρνουν κουφώματα και πόρτες και τέτοια, τα νταβάνια και τα πατώματα τα δίνουν σε μένα (...) Σ' ένα χωριό, άμα πάω, στον ένα θα πάω, μετά από μία δύο βδομάδες θα με φωνάξει ο άλλος, γιατί αρχίζει κι η κουβέντα στα καφενεία και... Πως μπαίνει ο ένας στο σπίτι του άλλου και «ποιος σου το 'κανε, ποιος ήταν αυτός; Α, έχω και 'γω ένα νταβάνι, ένα πάτωμα», κι έτσι... Είναι λίγο δύσκολο ν' αποκτήσεις ένα κύκλωμα... Αλλά τι να κάνεις. Κάθε αρχή και δύσκολα.

(...) Φτάσαμε σ' ένα σημείο που ήμασταν δεκατέσσερα άτομα στο σπίτι. Δηλαδή παντρεύτηκε ο ένας αδερφός μου και έκανε κι αυτός τρία παιδιά, μαζί με τη σύζυγο... Στο ίδιο το σπίτι. Είχαμε μια μεγάλη κατσαρόλα και «φέρτε» κάθε μέρα. Τα καθημερινά φαγητά, είχαμε και λίγο, δυόμισι στρέμματα γύρω γύρω απ' το σπίτι, δικά μας. Αυτό ήταν το δικό μας. Το σπίτι, το χωράφι, τίποτ' άλλο. Μας αφήναν να κρατούσαμε μία γελάδα ή ένα πρόβατο, δυο γίδια, όχι παραπάνω. (...) [Ο πατέρας] δούλευε... κρατικιά δουλειά έκανε. (...) Αγροτικιά δουλειά. Χωράφια με καλαμπόκια, με τα σιτάρια... (...) Αυτό που λέμε «κοπερατίβα». (...) Η μάνα είχε δουλειές του σπιτιού... Εννιά παιδιά. (...) Η πρώτη, η μεγαλύτερη ήταν παντρεμένη... Απ' το σπίτι είχαν φύγει μία αδερφή, δύο, τρεις. Αυτές είχαν φύγει, είχαν δημιουργήσει δικές τους οικογένειες και ο μεγάλος ο αδερφός ήταν μαζί με μας. (...) Έφερε νύφη μέσα και απόκτησε... Έφυγε μετά σε κάποια στιγμή, όταν άρχισε η γκρίνια. (...) Δεν μπορούσες εύκολα απ' το σπίτι να 'φευγες. Δεν είχες και σπίτι. Δεν μπορούσες εύκολα να χτίσεις και σπίτι, ήταν λίγο δύσκολα τα πράγματα, οπότε λίγο μαζεμένοι ήμασταν. Μας ερχόταν και λίγο ζόρι να 'φευγε κάποιος απ' το σπίτι, απ' τη δικιά του οικογένεια, με δικό τ' σπίτι. Αλλά κι έτσι πως ήρθε η στιγμή... Άρχισε και λίγο η γκρίνια... (...) Ήταν μεγάλα τα κορίτσια [όταν έφυγε]... Τρίτη τάξη. Μεγαλούτσικα. Κι έτσι αρχικά αυτός απόκτησε ένα σπίτι, σ' ένα χωριό που δούλευε, ήταν αυτό... αποθήκη όπλων, που κρατούσε όπλα κι αυτά, επειδή ήταν λίγο... έδειξε καλή διαγωγή... και το 'δωσαν σ' αυτόν. Δωρεάν, έτσι...

(...) Μείναμε εμείς οι υπόλοιποι μετά. Εμείς οι υπόλοιποι που μείναμε, ήμασταν όλοι ανύπαντροι μετά. Η μόνη θηλυκιά στο σπίτι που ήταν, ήταν η μητέρα. (...) Είχε τελειώσει πριν λίγα χρόνια ένας αδερφός μου και είχε πιάσει δουλειά σε γραφεία. Λογιστής. Πώς το λεν; Κι ο άλλος ο αδερφός δούλευε όχι σε αγροτικές δουλειές, δούλευε ε... πώς τα λένε; Όχι κοπερατίβα¹, πως λέμε 'μεις, σ' άλλο τμήμα, πιο προχωρημένο και πιο τέτοιο. Όχι εργοστάσιο ακριβώς. Αυτοί έχτιζαν σπίτια. Χτίστες, σοβατζήδες, τέτοια... (...) Εκεί, για να περάσεις και να κάνεις αυτή τη δουλειά, σοβατζής ή χτίστης, σε πήγαινε το κράτος τρεις μήνες να κάνεις σαν σεμινάριο. Να ξέρεις πέντε πράγματα. Δεν μπορεί ένας άσχετος να πιάσει μυστρί και να σοβατίζει. Υπήρχε κάποιος νόμος τότε. Και ο άλλος ο αδερφός δούλευε αγροτικές δουλειές. Κι από 'κείνη τη στιγμή μετά ο ένας έφυγε. Ανύπαντρος. Δούλευε στα Τίρανα. Ήταν εκεί οι ανάγκες και πληρωνόταν και πιο καλά. Όταν έγινε αυτή η φασαρία, που έγινε, με τις πρεσβείες τότε, αυτός βρέθηκε κοντά στην ιταλικιά πρεσβεία. Μπήκε μέσα εκεί. Για έξι μέρες, επτά μέρες, πόσο έμειναν κλεισμένοι εκεί μέσα και μετά τους διώξαν για έξω. (...) Πήγε Ιταλία αυτός. (...) Αυτός έκανε κάμποσα χρόνια εκεί πέρα, γύρισε μετά. Έχει δικιά του δουλειά στην Αλβανία. Άνοιξε μια μάντρα, που απασχολεί τον αδερφό μου κι έναν χωριανό ακόμα. Εντάξει. Τακτοποιημένος αυτός. Έχει δουλειές κι αυτά... Και παντρεύτηκε. Στην Αλβανία φυσικά. Έφυγε αυτός, μου 'ρθε και μένα λίγο έτσι, για να φύγω κι εγώ. Από 'κει δεν μπορούσα εύκολα να φύγω και διάλεξα το δρόμο εδώ. Στην Ελλάδα. (...) Ο πατέρας εκείνη τη στιγμή μετά βγήκε στη σύνταξη. (...) Εκείνα τα χρόνια, απ' ό,τι θυμάμαι εγώ, ήταν τρεις χιλιάδες λεκ². Ήταν... για εκείνα τα χρόνια, πριν δεκατρία χρόνια, ήταν καλά τα λεφτά. Καλά... Εντάξει ζούσες.

(...) Εγώ, όταν πήγα στο πανεπιστήμιο, δεν πήγαινα καθημε-

¹ Συνεταιρισμός.

² Αλβανικό νόμισμα.

ρινά. Πήγαινα τρεις φορές την εβδομάδα. (...) Στο Ελμπασάν. Πήγαινα για Ιστορία, Γεωγραφία. Δεν μπορούσα να πήγαινα, να πιάσω εκεί θέση, να κοιμηθώ και να τέτοιο, γιατί και τα οικονομικά ήταν λίγο δύσκολα. (...) Πήγαινα πρωί και γύριζα βράδυ. Τρεις φορές την εβδομάδα και συγχρόνως δούλευα και στις αγροτικές δουλειές, να παίρνω και κάποια χρήματα. (...) Αυτά που παίρναμε, τα παραδίναμε στον αρχηγό του σπιτιού. Δεν τα κρατούσαμε εμείς. Όταν είχαμε ανάγκη, παράδειγμα, «πατέρα θα φύγω αύριο να πάω σχολείο», πόσο ήταν το εισιτήριο πηγαίνελα, άντε και θα σου τύχει να φας κάτι, άντε «πάρε κολατού μαζί σου και ώρα καλή.» Αυτή ήταν η τακτική της οικογένειάς μας. Δεν ήταν... απόκτησα εγώ το μεροκάματό μου και το κρατούσα εγώ και έκανα εγώ όπως ήθελα. Δεν ήταν έτσι. (...) Κι οι αδερφές, που θυμάμαι εγώ, ήμουν πιτσιρικάς, αυτή την τακτική κάναν... Ε, είχαν προορισμό, εντάξει, να μαζέψουν προίκα τώρα να παντρέψουν την αδερφή. Είχαν κάποιο στόχο. Προίκα... εντάξει. Το κρεβάτι, δύο τρία τέτοια, πού ξέρω, κουβέρτες, τι ήταν αυτά, παπλώματα, λίγα πράγματα, δεν ήταν... Και κάναμε έναν παραδοσιακό γάμο. Καλούσαμε τους γείτονες, τους φίλους μας, ήταν κι αυτά κάποια έξοδα. Και κάναμε το κουμάντο μας δύο χρόνια πριν. Αρραβώνας, αυτά, τι ήταν να γίνουν κι έτσι. Κάναμε ένα γάμο, πολιτικό γάμο. Πηγαίναν εκεί πριν παντρευτούν, πριν δυο τρεις μέρες στο δημαρχείο, πώς γίνεται... σε κάποιες... και δίνουν το λόγο. Εντάξει, «τον θέλεις, τη θέλεις» κι... ένα λουκούμι κέρασμα εκεί κι εντάξει. Αυτό ήταν. Δεν είχαμε παπάδες και χότζες πως... Φυσικά είχα ένα όνομα μωαμεθανικό, έτσι μ' έλεγαν Ισλάμ μέσα, αλλά δεν ήξερα από θεό, από τέτοιο. Δεν υπήρχε θρησκεία. Την είχαν διακόψει το εξήντα επτά, αν θυμάμαι καλά. Δεν υπήρχε, δεν είχαν τέτοιο... Α, πήρες τον τάδε που τον λένε Παντελή, παράδειγμα, αυτός είναι χριστιανός. Δεν είχαν τέτοιο... αγαπούσες όποιον ήθελες εσύ, τον έφερνες στο σπίτι. Δεν είχαν προβλήματα θρησκευτικά. Εκείνα τα χρόνια (...) [Τ' αδέρφια μου] παντρεύτηκαν με Μουσουλμάνους (...) Ο μοναδικός που δεν... είμαι εγώ (...) Η δικιά μας η περιοχή ήταν Μουσουλμάνοι.

(...) Όχι [δεν φύγαμε] από θέμα πείνας. (...) Όταν μπήκαν οι τηλεοράσεις... εκείνο τον καιρό που 'μουν πιτσιρικάς εγώ, ένας είχε... αυτός που είχε μια τηλεόραση είχε και καλή δουλειά, μια κρατικιά δουλειά και... είχε μια τηλεόραση ασπρόμαυρη. Ε, μαζευόμασταν εκεί, βλέπαμε, κάναμε, ράναμε, λίγο κρυφά, το πηγαίναμε σε ξένα. Εκεί σε μας έπιανε Ιταλία πιο πολύ. Ε, δεν καταλαβαίνεις αλλά βλέπεις. «Τι είναι αυτά;» «Τι είναι αυτά;» και σιγά σιγά, όσο μεγαλώνει ο άνθρωπος, τόσο το μυαλό δουλεύει και συγκρίνει μετά, τι γίνεται εκεί και τι γίνεται εδώ, τι έχουμε εδώ. Κι έτσι μετά αρχίζει η αυτή, σαν ζήλια, ότι... «αυτοί έχουν κι αυτοκίνητο», –γιατί βλέπαμε και έργα, ταινίες κι αυτό– «αυτοί έχουν κι αυτοκίνητα και τέτοια, εμείς εδώ... ένα ποδήλατο, που λέει ο λόγος, δεν έχουμε.»

(...) Είχαμε κάποια απαίτηση στη ζωή. Να 'χουμε και μερικά πράγματα στο σπίτι, να 'χουμε πιο ευκολία, δεν... (...) Ούτε ψυγείο, ούτε κουζίνες. Ένα σίδερο είχαμε, που σιδερώναμε. Αυτή την ηλεκτρικιά συσκευή στο σπίτι κι ένα ράδιο. Αυτά τα δυο. Όχι πολλές μπρίζες στο σπίτι. Μια δυο μπρίζες υπήρχαν. Είχαμε εκείνα τα χρόνια φως, ρεύμα. Τώρα, αυτή τη στιγμή, με το που άνοιξαν και μπήκαν ολες οι ηλεκτρικές συσκευές έπεσε η τάση και... και τώρα όμαρ πάς στην Αλβανία δεν βλέπεις καλά, είναι... Άσε που με την κακοκαιρία μέσα είναι σκοτάδι.

(...) Ένα χρόνο [πήγα στο πανεπιστήμιο]. Το παράτησα μετά. (...) Δεν πρόλαβα να πάω [στρατιώτης]. Έφυγα μικρός. Έφυγα δεκαεννιά χρονών. Όταν πας πανεπιστήμιο δεν σε παίρνουν μετά. Δεν σε καλούν για φαντάρο.

(...) Λέγαμε εκεί απάνω στην κουβέντα, μετά απ' το φαγητό ότι, ε, κάποια στιγμή πρέπει να φύγω, δεν είναι καλά εδώ, όσο και να δουλεύουμε τίποτα δεν κάνουμε· ίσια ίσια βγαίνουνε για τα έξοδα του σπιτιού, τι θα φάμε, να πιούμε και να ντυθούμε. Τίποτα. Δεν... Με χίλιες δυσκολίες, έπρεπε να κάνεις αυστηρή οικονομία για να φτιάξεις ένα σπίτι. Και τι σπίτι... με τοιμεντόλιθα και τουβλέτα, ξέρεις τώρα, με απλά πράγματα. Όχι σπίτι, πως γίνεται εδώ (...) Ε, «πού θα πας εκεί, ποιον θα βρεις εκεί;»,

τα ξέρεις τα παλιά τα μυαλά, δεν είναι... (...) Δεν έφυγα με τη θέληση του πατέρα. Με τη δικιά μου τη θέληση και κρυφά. «Θα φύγω αύριο, θα πάω στην αδερφή μου να την επισκεφτώ.» Πουθενά. Αλλού πήραμε το δρόμο... Ε, σαν λείπαμε μια μέρα, δυο, οπ!, «αυτός συζητούσε γι' αυτή τη δουλειά' οπότε έφυγε.»

(...) Έτσι, στα τυφλά. Είπαμε ότι θα φύγουμε και... Ούτε σύνορα ξέραμε, ούτε τίποτα (...) Ήρθαμε στο τελευταίο χωριό, στην Ερσέκα και είχαμε κάποια χρήματα εκεί τότε, πιάνουμε εκεί ένα τσομπάνο και του λέμε έτσι κι έτσι, «έχουμε αυτό το πρόβλημα, θα σου πληρώσουμε, πόσο θες, θα μας πας ακριβώς στα σύνορα' θα μου πεις "εδώ είναι Ελλάδα, εδώ στην Αλβανία"» «Εντάξει.» Τον πληρώσαμε εκεί, του δώσαμε τριακόσια λεκ. Ήταν καλό μεροκάματο γι' αυτόν. Παράτησε τα ζώα εκεί πέρα... Μεταπόδια. Μία ώρα; Γιατί υπήρχαν και φυλάκια αλβανικά εκεί. Αν σ' έβλεπαν, σ' έπιαναν και... έτρωγες ένα χέρι ξύλο και...

(...) Καλοκαίρι του ενενήντα ένα. Ιούλιος. Θυμάμαι καλά και την ημερομηνία. Δεκαοχτώ ήταν. «Αυτή είναι η πυραμίδα», λέει, «περνάς», λέει, «και φεύγεις», λέει. Παίρνει τα χρήματα αυτός κι εμείς... κατηφόρα μετά (...) Ήταν απόγευμα. Περπατούσαμε εμείς και μετά περίπου μισή ώρα νύχτωσε μετά και δεν μπορούσαμε. Ήτανε δάσος, πυκνό δάσος και δεν... Σταματήσαμε μετά εκεί πέρα κι ανάψαμε μια μικρή φωτιά εκεί.

(...) Όχι [τον δρόμο δεν τον ξέραμε]. Στα τυφλά. «Θα κατεβείτε κάτω», λέει, «και θα δείτε», λέει. «Τα χωριά», λέει, «φαίνονται», λέει. «Έχουν φώτα, δρόμοι», λέει, «αυτά», λέει. «Ποια φώτα; Δυο τρεις κολώνες που φαίνονται;» «Καμία σχέση με τα δικά μας τα χωριά», λέει, «φαίνονται», λέει (...) Νυχτώσαμε εκεί, είχαμε πάρει και λίγο κολατσιό απ' το σπίτι, το φάγαμε εκεί, μας πήρε ο ύπνος, ξημερώσαμε εκεί και σιγά σιγά κατεβήκαμε. Ποτάμι ποτάμι, για να μη μας δουν και βγήκαμε στον άσφαλτο. Κάτω εκεί που βρέθηκε ο Κ.

(...) Μας έφερε πρώτα εδώ στην Κόνιτσα, κάναμε συμφωνίες, αυτές που είπαμε και ξανά πίσω. Στο Πληκάτι (...) Εκεί μια καλύβα με... με νάυλον, με δυο τρία τσίγκια πάνω και... Είχαν (...)

μια κουζίνα, δυο τρεις κατσαρόλες (...) Είχαν κάτι γκαζάκια για καφέδες, για... Ε, πιο πολύ κονσέρβα πήγαινε και το βράδυ, όταν γυρνούσαμε, κάναμε κάνα κοτόπουλο στη σχάρα, κοτόπουλο βραστό, φασουλάδα, διάφορα έτσι (...) Ήμασταν μακριά απ' το χωριό. Αν πηγαίναμε με τα πόδια, ήμασταν μια ώρα; Ήμασταν ψηλά πολύ (...) Αν κάθесαι στη Βούρμπιανη, απέναντι απ' τη Βούρμπιανη, στο βουνό. Εκεί ήμασταν. Βλέπαμε τη Βούρμπιανη εμείς. Το Πληκάτι δεν το βλέπαμε.

(...) [Μείναμε εκεί] μέχρι όταν άρχισαν τα χιόνια, Νοέμβριος (...) Κι αν δεν έριχνε χιόνια, ακόμα εκεί θα 'μασταν (...) Μας έφερε μετά στην Κόνιτσα. Σ' ένα δωμάτιο, ούτε παράθυρα, ούτε πόρτα. (...) Πήραμε και κουβέρτες και καρφώσαμε στον τοίχο και... Ούτε ταβάνι, ούτε... Και είπαμε καλύτερα απ' το βουνό είμαστε εδώ. Γιατί εκεί ήμασταν σε καλύβα με ναύλον, με τέτοια (...) Καθήσαμε εδώ και κάναμε λίγο υπομονή. Σαν πηγαίναμε στο καφενείο και κουβεντιάζαμε με τον έναν με τον άλλον και μας άνοιγε ο κόσμος τα μάτια! (...) Απ' τον πρώτο μήνα αρχίζαμε να λέμε τις πρώτες λέξεις. Στους έξι μήνες αρχίζαμε να συνεννοηθούμε. Εντάξει, όχι και τόσο καλά, όπως τα λέω τώρα... Και σιγά σιγά βάλκαμε στόχο ότι πρέπει να τη μαθαίνουμε τη γλώσσα, γιατί δεν γίνεται αλλιώς... Γιατί αλλιώς δεν μπορείς να συνεννοηθείς με τον άλλο. Και αρχίζαμε και στο καφενείο, ο άλλος που μας το 'λεγε μ' άλλον τρόπο, το «να φύγεις απ' τον Κ.» κι ο άλλος που το 'λεγε μ' άλλον τρόπο, δεν μπορεί κι ο καθένας να το πει ξεκάθαρα «φύγε»...

(...) Δουλεύαμε. Είχε φέρει και ξύλα εκεί πέρα και τα κόβαμε, τα σκίζαμε, φορτώναμε και τα πηγαίναμε σε κάθε σπίτι από ένα τόνο, ενάμιση τόνο (...) Ούτε γι' αυτό [πληρωθήκαμε] (...) Εννιά μήνες... Αυτά ήταν εννιά μήνες. Δηλαδή μετράμε απ' τον Ιούλιο... Μέτρα εννιά μήνες, τότε μετά διακόψαμε. Τα πρώτα λεφτά τα πιάσαμε... ήταν στο Ν.Σ. Του Παύλου εκεί πέρα. Μας έβαλε εκεί ο Π. Που σκάβαμε τα θεμέλια και 'κει αρχίσαμε να πιάσουμε μεροκάματο. Πέντε χιλιάδες τη μέρα (...) Μέναμε εδώ στο παλιό (δείχνει). (...) Εδώ μετά είχαμε ένα καλό, δεν πληρώ-

ναμε ούτε ρεύμα, ούτε νερά, ούτε τίποτα. Μετά, στο τέλος τέλος, που ήρθε η στιγμή που ήθελε να το φτιάξει ο Γ. είχαμε αποκτήσει κι εμείς κάτι, κάποιες ηλεκτρικές συσκευές. Πλυντήριο, τηλεόραση και τέτοια κι άρχισε το ρεύμα να ξοδεύεται. Του 'ρχονταν, θυμάμαι τότε, δεκαπέντε χιλιάρικα το ρεύμα; Ε, «παιδιά», λέει, «έχετε τόσο καιρό δεν με πληρώσατε», λέει, «αυτή τη φορά ήρθε λίγο παραπάνω», λέει, «σαν πιάσετε δουλειά κι αυτά», λέει, —μας έκανε, δεν μπορώ να πω ότι ο Γ. δεν εξηγήθηκε καλά με 'μας— άλλες φορές... σάματι³ δεν ξέραμε και 'μεις ακόμα πώς λειτουργεί το σύστημα με το ρεύμα και μ' αυτά. Εντάξει, βρήκαμε σπίτι, ρεύμα... πώς μετρούσαν... Δεν είχαμε μπει ακόμα στο πνεύμα να πληρώνουμε. Θέλαμε τότε να τα πάρουμε. Να δίνουμε μας ερχόταν λίγο ζόρι. Κι έτσι αρχίσαμε να πληρώνουμε (...). Φύγαμε από 'κει και νοικιάσαμε πιο δίπλα στον Γ. Τ. (...). Εκεί είχαμε ένα ενοίκιο είκοσι χιλιάρικα. Εκείνα τα χρόνια. Μέναμε και οι δυο εκεί. Ενάμιση χρόνο, δυο; Σαν έφτιαξε η μακαρίτισσα η κυρά Ο. τα υπόγεια κάτω, τα έφτιαξε η Α. για να 'χει παρέα η γιαγιά, και δυσκολευόταν μετά να βάλει καναν άνθρωπο στο σπίτι, είχε και λίγο πάρε δώσε με την Ε. και της λέει αυτή «είναι δυο παιδιά», λέει, «διάλεξε», λέει, «πάρε απόφαση να τα πάρεις.» Αυτή έψαχνε για ζευγάρι...

(...) Ε, μας βροίσκει και μας λέει «αυτό κι αυτό», λέει, «αλλά εσείς δεν είστε παντρεμένοι», λέει. Γιατί έφτιαξε καλό διαμέρισμα κάτω εκεί που μένουμε. «Εγώ θέλω», λέει, «να 'χει παρέα η γιαγιά», λέει. Τώρα εμείς για την ώρα ήμασταν έτσι. «Αν σου κάνουμε έτσι όπως είμαστε, καλώς. Δεν σου κάνουμε...» Και μας πήρε τελικά. Πηγαίναμε λίγο ξύλα απάνω, κάτι ψώνια που ήθελε, εντάξει. Ήταν, μέχρι τελευταία στιγμή που πέθανε, η γιαγιά ήταν εντάξει. Απλώς δεν είχε παρέα...

(...) Εκεί μας έβαλε ένα ενοίκιο. Όσο πληρώναμε εκεί τα δίναμε κι εκεί. Αλλά ήταν πιο καλό το σπίτι. Με καλύτερη άνεση, με... Κι εδώ είχαμε ένα χώρο τόσο (δείχνει), σ' αυτό το χώρο

³ Μήπως.

είχαμε δυο κρεβάτια, μια κουζίνα και λίγο παραπέρα μια τουαλέτα με ντους. Εντάξει, η ζωή όσο πήγαινε, πήγαινε προς το καλύτερο μετά. Εδώ στο Γ. κάναμε...ντούς κάναμε έξω. Στο εξωτερικό την τουαλέτα, πως ήταν εκείνα τα χρόνια... Κι έτσι βάζε⁴ η ζωή προς το καλύτερο μετά. Και από τότε μετά, που γνωριστήκαμε και με το Δεσπότη, μας έβαλε σε κατηχητικό να μάθουμε, να διαβάζουμε. «Για να βαπτιστείς», λέει, «πρέπει να μάθεις και δυο τρία πράγματα», λέει, «πώς γίνεται» και είχαμε κλείσει ραντεβού κάθε βράδυ ερχόμαστε εδώ στο γηροκομείο οι δυο μας... Ήταν μέσα εκεί μόνιμοι στο γηροκομείο. Βορειοηπειρώτες. Αυτοί πηγαίνουν και σχολείο κιόλας. Αλλά εμείς ήμασταν έξω (...)

Ο Ι., μαζί με τον άλλο τον καλόγερο, τον πάτερ Κ. Κάθε βράδυ εκεί, το Σύμβολο της Πίστης, το Πάτερ Ημών και την ιστορία του Χριστού, όλα αυτά... (...) Κι έτσι πέρασαν κάμποσοι μήνες εκεί, περίπου ένα χρόνο; Ένα και; Και πήρε αυτός μετά την απόφαση ο Σεβαστιανός και μας βάπτισε. Ήμασταν εκείνη τη μέρα δυο Αλβανοί και τέσσερις... τέσσερις Βορειοηπειρώτες. Εμείς ήμασταν μεγαλύτεροι και σε ηλικία... (...) Στον Άγιο Νικόλαο εδώ πέρα (...) Το περίμενα με πολλή αγωνία.(...) Βέβαια. Απ' τη στιγμή που είχα αποφασίσει ότι θα καθήσω εδώ και θα πάρω και μια... –δεν μπορούσα και να βγάλω και τα απαραίτητα έγγραφα–, και λέγανε «άμα θα παντρευτείς μια Ελληνίδα, θα τα αποκτήσεις αυτά». Κι έτσι έβαλα εγώ στόχο και λέω να παντρευτώ και επειδή το 'χω ανάγκη –γιατί σπίτι δουλειά, δουλειά σπίτι, χρειάζεται μια γυναίκα–. Ως πότε; Επειδή, εντάξει, θα το σπρώξεις ένα χρόνο, δυο, τρία, πέντε χρόνια, κάποια στιγμή δεν τη γλιτώνεις αυτή τη δουλειά. Κι έτσι γνωριστήκαμε με μια κοπέλα απ' τη Βούρμπιανη, είναι ανηψιά της Λ. εδώ πέρα. Μας ήξερε η Λ. και πέσαμε στην κουβέντα «πού, τι, πού μένει, ποια είναι»(...) Ούτε ακριβώς προξενιά, αλλά ούτε έτσι.(...) Πήγα εγώ ο ίδιος στη Βούρμπιανη. (...)

Να εξηγήσουμε λίγο από 'κει στα βαπτίσιμα, που λέγαμε.

⁴ Έγερνε, πήγαινε.

Εκεί πέρα μεγάλο καζάνι, χωθήκαμε μέσα, ήταν πολύ λάδι πάνω, ο πρώτος κι ο..., που μπήκα μέσα, –με την ηλικία πήγαινε αυτή η δουλειά–, ο μεγαλύτερος και μετά τα μικρά. Μετά, Χριστούγεννα, Πάσχα μας καλούσε και γιορτές έτσι και μας έλεγε ο Σεβαστιανός «κάθε Κυριακή να 'ρθείτε εδώ σε μας, στο γηροκομείο, να φάμε μαζί.» Μας ήθελε πάρα πολύ. Είχε πολύ, έτσι, σεβασμό. Βαφτιστήκαμε και νιώθαμε λίγο καλύτερα. Νιώθαμε λίγο αλλιώς. Πήραμε λίγο... Είχαμε άλλον αέρα (...) Ε, τη στιγμή που αρχίζεις και πιστεύεις και... πιστεύεις κάπου, νιώθεις έναν προστάτη στη ζωή σου. Μάθαμε και δυο τρία πράγματα που δεν τα ξέραμε... Μπήκαμε στο δρόμο του Θεού με λίγα λόγια. Δεν ήταν ένα πράγμα που μου το είπαν οι άλλοι, ότι πρέπει να γίνει με το ζόρι αυτό. Αυτό ήταν με τη δικιά μας τη θέληση. (...) Δεν μας έπιασε κανένας να μας πει «άμα δεν κάνεις αυτό, δεν θα γίνει εκείνο.» Ήθελα να πιστεύω κάπου. Εκεί που μεγαλώσαμε δεν είχαμε κάποιες αρχές από μια θρησκεία κι αλλάζουμε θρησκεία τώρα που... (...) Ε, δεν είχαμε συζητήσει με την οικογένεια. Ότι εγώ θα βαφτιστώ και θα γίνω Χριστιανός. Δεν είχαμε.

(...) Όταν ήρθαμε στον Κ. εκεί στο βουνό, δυσκολευόταν ο άνθρωπος. «Εσένα σε λεν Ισλάμ, εσένα σε λεν Τζελντέτ» «Ε», φώναζε μια δόση, «ε, εσύ, ε, ο άλλος». Δεν μπορούσε να τα τυπώσει καλά τα ονόματα. Ε, του λέμε και 'μεις «φώναξε την άλλη μέρα τον έναν έτσι και τον άλλο αλλιώς, Σπύρο κι Ανδρέα.» (...) Κι έμεινε αυτό και... (...) Όχι, εντάξει, έχει τυπώσει καλά στο μυαλό (...) Ε, με το που περνάω τα σύνορα, ο εγκέφαλος ρυθμίζεται αλλιώς μετά... Οι δικοί μου δεν με γνωρίζουν μ' αυτό το όνομα. Ξέρουν ότι έχω αυτό το όνομα, δεν μπορούν να το φωνάξουν. Δεν μπορούν. Και οι φίλοι μου επίσης. Όλοι. Όλο το χωριό. Όποιον γνωρίζω και με γνωρίζει εκεί πέρα δεν ξέρουν. Κι όταν πάω εκεί, το πολύ δέκα μέρες κάθομαι. Μετά ν' αρχίζεις στον καθένα να του λες αυτή την ιστορία και... Άσε που ξέρουν ότι όσοι Αλβανοί είναι εδώ, έχουν άλλο όνομα και... από 'κει λειτουργεί το άλλο το όνομα, το κανονικό το όνομα...

(...) Αρχή αρχή, όταν λέγαμε ότι...να καθήσουμε, κάνουμε, ράνουμε και πήραμε αυτή την απόφαση ν' αλλάξουμε κι όνομα ήταν έτσι ώρα ανάγκης (...) Δεν ξέραμε κιόλας πώς θα παν τα πράγματα παραπέρα. Μετά σιγά σιγά με το... που λέγαν, εντάξει, «έξι μέρες ο άνθρωπος πρέπει να εργάζεται, μία μέρα ξεκουράζεται, να πάει στην εκκλησία, ν' ακούσει το λόγο του Θεού», τούτο και τ' άλλο και... αρχίζει να δουλεύει αλλιώς το μυαλό μετά. Τι είναι αυτά τα πράγματα που λέει έτσι; Πώς είναι έτσι; Εντάξει, ξέραμε δυο τρία πράγματα απ' την Αλβανία, ότι να 'σαι καλός άνθρωπος, να μη σκοτώνεις, να μην κλέβεις, να μη κάνεις, να μη ράνεις. Αυτά τα 'χουμε αρχές κι απ' τα σχολεία και απ' την οικογένεια. Κι αυτά είναι ίδια πράγματα. Όπως αλλάξαμε κράτος, αυτοί οι νόμοι είναι ίδιοι εδώ πέρα. Κι εκεί κι εδώ. Απλώς εδώ ήταν παραπάνω η θρησκεία. Εκεί που τα μαθαίναμε εμείς μόνο απ' το σχολείο κι απ' τους γονείς μας, εδώ τα μαθαίνεις και στην εκκλησία...

(...) Από ανάγκη. Εντάξει. Καλοί άνθρωποι ήμασταν. Μπήκαμε σε πειράματα, τότε, α, μας έλεγε κανένας το εύκολο είναι έτσι, το εύκολο χρήμα είναι αλλιώς... Από 'κει και πέρα μπορούσες να διαλέξεις ποιον δρόμο... Αλλά ευτυχώς που ήμασταν προετοιμασμένοι. Δεν ήρθαμε πιτσιρικά δέκα χρονών και να μας γελάσουν με μια καραμέλα κι εντάξει! Ήμασταν λίγο ψημένοι. Εγώ ήμουν τότε δεκαεννιά, ο ξάδερφός μου ήταν δεκαοχτώ και δεν μπήκαμε σ' αυτά τα... Και σιγά σιγά μετά έγινε... η ανάγκη που λέγαμε έγινε... προσαρμόζεται σε τέτοιο... το θες και μόνος σου μετά. Είναι ανάγκη... από μέσα. Σου 'ρχεται από μέσα, ότι όντως είναι καλό και δεν είδα ότι... και στην εκκλησία να λεν ψέματα, ότι έτσι τούτο, έτσι τ' άλλο. Δηλαδή να κατηγοράει και να... τα πιστεύεις κιόλας, δηλαδή αυτά που 'γίναν στην πράξη...

(...) Οι πρώτοι που μας βοήθησαν και από θέμα οικονομικής και όλα, γνώσεις... όλα, τα πάντα. «Ό,τι δυσκολίες έχετε», λέει, –θυμάμαι τότε που μας είχε πει ο Σεβαστιανός–, «ό,τι θέλετε, εμένα να 'χετε πατέρα», λέει, –τα θυμάμαι αυτά τα λόγια–, «εγώ είμαι ο δεύτερος πατέρας», λέει, «θέλετε χρήματα, θέλετε ρού-

χο, ό,τι θέλετε, ό,τι θέλετε, δεν υπάρχει. Θα 'ρθείτε εδώ σε 'μένα, να μου τα πείτε...»

(...) Κοίτα να δεις, εγώ έχω αυτή τη δυσκολία. Μου 'ρχόταν ζόρι, δεν πήγαινα. Ποτέ δεν πήγαινα να ζητήσω χρήματα κι αυτά. Παρόλο που 'λεγε αυτός ότι «εγώ είμαι εδώ». Και τότε που θυμάμαι, αρχή αρχή που είχαμε ξεκινήσει, μας έδωσε κάποια χρήματα, από είκοσι χιλιάρικα ο καθένας, «πάρτε αυτά να ξεκινήσετε, ν' αγοράσετε τρόφιμα αυτά... κι όταν θα πιάσετε λεφτά», λέει, «θα 'ρθείτε εδώ σ' εμένα», λέει, «να σας τα στείλω εγώ στην τράπεζα, ν' ανοίξουμε λογαριασμούς, να 'χετε δικά σας εκεί μέσα, να μη τα κρατάτε στο σπίτι...», δεν μπορώ να πω κουβέντα, ήταν πραγματικά πατέρας, έτσι...

(...) Οι πρώτοι. Μετά ήρθαν οι υπόλοιποι, μετά. Οι ιδιώτες. Ήρθε η κυρά Ο. μετά... (...) Με το που είπε πρώτη κουβέντα στην εκκλησία, ότι «έχω δυο παιδιά, κάνουν δουλειές, κηπάρια, ξύλα ό,τι θέλετε, εργατικά χέρια άμα θέλετε...»... Ε, μετά ήρθε η κυρά Ο. (...) Μας αφήνει από δεκα χιλιάδες, μας φέρνει γλυκά, βουτήματα. Ήταν απ' τις πρώτες γυναίκες και απ' τους πρώτους ανθρώπους που ήρθε στο σπίτι μας, που μας επισκέφτηκε. «Μη στενοχωριέστε, όλα θα πάν καλά», λέει... Μας έδωσε κουράγιο με λίγα λόγια.

(...) Με την Α. [τη γυναίκα μου] (...) μετά από την ώρα εργασίας, πως πλενόμασταν κάτω και τέτοια, ξεκουραζόμασταν λίγο, βγαίναμε εδώ στον πλάτανο πάνω, καλοκαίρι. Ε, λέει, «είστε νέα παιδιά, να κοιτάξετε να βρείτε καμιά κοπέλα, τι έτσι ανύπανδρα...» (...) Η Λ., ο Π.Ν. (...) «Χρειάζεται να παντρευτείτε», λέει, «δεν είναι... είστε μόνοι σας, δεν μπορείτε...» Ε, κι έτσι πέσαμε σε συζήτηση, σε κουβέντα. «Έχω 'γω μία», λέει, «ανηψιά», λέει, «αλλά δεν μπορώ να τέτοιο», λέει, –από φόβο τώρα, λέει «αυτός εδώ ξένος.» Που, εντάξει, είχαμε δείξει καλή διαγωγή, μας εμπιστευόταν ο κόσμος, αλλά να 'ρθει σ' αυτό το στάδιο, όμως, ο καθένας να σ' δώσει την κοπέλα, ήταν λίγο δύσκολη απόφαση. Ε, όσο κι αν τέτοιωνε ο καιρός, ακουγόταν τότε: «Αλβανοί έκλεψαν, σκότωσαν ή κάνουν»... Υπάρχει μια κακή φήμη. Όπως και

σήμερα ακόμα. Ε, αρχίσαμε και γνωριστήκαμε και με τα ξαδέρφια της Α. Τότε εγώ είχα αγοράσει μια μοτοσυκλέτα. Καθαρή Δευτέρα, θυμάμαι καλά; Δεν δουλεύαμε τότε. Του λέω «να πάμε στο χωριό σου, να μου γνωρίσεις το χωριό σου.» Εγώ είχα άλλο πονηρό... Εντάξει, μου λέει τούτη εδώ ότι «έχω μία», αλλά λέω «άμα δεν τη βλέπεις; Ποια είναι αυτή; Πώς είναι αυτή; Μη μου δώσει καμιά...» (γελάει) Ξέρεις... πώς γίνονται. Τα μαζεύουμε, πάμε στο χωριό, για καλή τύχη εκείνη την ώρα έφευγε ο πεθερός μου απ' το σπίτι, -είχε κι αυτός ένα παπάκι, πρέπει να τον ξέρεις-, πήγε στο καφενείο αυτός κι εμείς τσουπ στο σπίτι! Δεν μας γνώριζε. Ήμασταν και καλυμμένοι με κράνος και μ' αυτά. «Για, εδώ είναι το σπίτι», λέει, «έλα πάμε», λέει, «ευτυχώς έφυγε κι ο θείος», λέει, «επειδή είναι και λίγο νευρικός και αυτά, μπορεί να μη μας βάλει και μέσα», λέει. Ε, μπήκαμε μέσα, ήξερε αυτή, μ' ήξερε, ερχόταν εδώ στη Λ. κι αυτά, ότι είμαστε δυο παιδιά, μαζί καθόμασταν και, ε, πηγαίναμε εκεί για καφέ, για τέτοια, βοηθούσαμε, μας είχαν σαν δικιά τους παιδιά, όλη η γειτονιά, όχι μόνο αυτοί... Κι έτσι μπήκαμε μέσα, πουθενά τα παιδιά. Είχε αυστηρό νόμο, όπως η Αλβανία. Ναι, αλλά κοιτάω, βλέπω την πεθερά, τη γιαγιά -τόρα που πέθανε, έχει κλείσει σαράντα μέρες, η μάνα της Λ. Κατάλαβε αυτή. «Για να 'ρθει τώρα αυτός στο σπίτι, δεν ήρθε για καφέ! Άλλο σκοπό έχει». Ε, σαν της είπε κι ο ξάδερφος έτσι κι έτσι, «ήρθε για την Α.», λέει. «Δεν ήρθε να πει και τίποτα, απλώς να δει», λέει, «γιατί του 'παμε κι εμείς», λέει. «Τώρα από 'κει και πέρα, άμα πείτε 'σεις εντάξει, θα προχωρήσει αυτός, άμα δεν πείτε εσείς, τι να...» Σαν ο κόκορας έτοιμος, θυμάμαι... Ε, τα συνηθισμένα κεράσματα, καφέ εντάξει. Μ' άρεσε... Με την εμφάνιση εξωτερική και... Μπήκε μέσα, «τι κάνετε, πως είστε, τι θα πιείτε;» «Εντάξει», λέω 'γω, «έτσι, πρέπει να κουβεντιάσουμε και λίγο.» Έρχομαι εδώ, συζητάω με την ξαδέρφη της, -πρέπει να την ξέρεις τη Σ.-, μιλάω, «έτσι μ' άρεσε με την πρώτη ματιά», λέω. Τώρα, από 'κει και πέρα, παραμέσα δεν ξέρω. Αν δεν μιλήσεις κιόλας... «Ε, πάρτην ένα τηλέφωνο», λέει. Μετά άρχισαν τα πράγματα να προχωρά-

νε... Την παίρνω ένα τηλέφωνο, συζήτησα, λέω «να, εγώ είμαι αυτός, με ξέρεις, δεν ήρθα για να σε δω μόνο, έχω άλλο σκοπό...» «Ε, να 'ρθεις απ' το σπίτι», λέει, «να κουβεντιάσουμε», λέει... Κι αυτηνής της άρεσε. Δεν είχε την αντίδραση, «οπ, δεν κάνω εγώ σχέση με Αλβανούς» και τούτο και το άλλο. Δεν είχε τέτοιο πράγμα. Είχαν καλό, έτσι... απ' την οικογένειά της. Μετά ήταν κι αυτή μικρή. Δεκαοχτώ χρονών; Εγώ τότε βρισκόμουν... Εικοσιτρία χρονών; Μετά από μια βδομάδα τα μαζεύουμε, πάμε να κουβεντιάσουμε. Παίρνω τη Λ., μαζεύουμε ένα ταξί, πάμε να δούμε, να κουβεντιάσουμε, τι θα γίνει, πώς θέλει; Εφόσον έγινε... οι άλλες λεπτομέρειες μετά μεταξύ στα αδέρφια... «την τάδε ημερομηνία θα 'ρθούμε να κάνουμε, να το δείτε το παιδί, να κουβεντιάσετε, να δει κι αυτός την κοπέλα κι αν μετά καταλήγεται, δίνετε ένα λόγο για τέτοιο.» Ήρθαμε εκεί πέρα, κουβεντιάσαμε, αρχίσαμε και λέγαμε και πού, και τι, όλα αυτή την ιστορία κι αυτά... «Εντάξει», λέει, «εφόσον κανονίσατε», λέει... Είχα πάρει κι εγώ από μια μέρα, δυο μέρες πριν την κοπελιά... «Εντάξει», λέω, «μου φαίνεσαι καλή κοπέλα», λέω, «θα δείξει τώρα...» Κι ερχόμαστε να δώσουμε λόγο. Δώσαμε το λόγο μας, ορίσαμε μια ημερομηνία για αγοράβώνα και «στα γρήγορα», του λέω, «να γίνει κι ο γάμος», του λέω. «Δεν είμαστε έτοιμοι ακόμα.» «Να γίνει», του λέω, «γιατί δεν μπορώ κι εγώ», του λέω. Την κοπέλα δεν την έδινε!... Όχι τέτοια πράγματα! Με τα παλιά τα μυαλά. «Όταν θα γένει ο γάμος», λέει, «θα την πάρεις», λέει. Κι έτσι μετά, στη γρήγορη κίνηση... «ετοιμάσου κι εσύ», λέει. «Τι να ετοιμαστώ εγώ;» λέω, «εγώ έτοιμος είμαι, θα πάω μια μέρα να αγοράσω το κοστούμι», λέω, «να παραγγείλω το νυφικό, τι έχω εγώ να κάνω», λέω. Είχα εγώ τότε κάποια χρήματα στην άκρη, γύρω στο ένα εκατομμύριο. Είχα μαζέψει κάποια λεφτά. «Εγώ γάμο δεν κάνω», λέω. «Εγώ ανθρώπους δικούς μου δεν έχω», λέω. «Πάω στην εκκλησία», του λέω (...) «Από 'κει και πέρα, άμα εσύ θες γάμο, κάνε. Εγώ δεν έχω κόσμο», του λέω. «Τι να κάνω εγώ; Τη νονά και δυο φίλους έτσι». Και δεν ήταν και υποχρεωτικό να τους καλέσω κι αυτούς. Ποιος με κάλεσε εμένα και ποιος; Εν

πάση περιπτώσει, έγινε αυτό που έγινε, έκανε αυτός το γάμο του, τον παραδοσιακό, στη Βούρμπιανη, στο χωριό, στην πλατεία του χωριού, ένα Σάββατο και την Κυριακή μετά έγιναν τα στέφανα.

(...) Πιο πολύ είχα το φόβο με τους γονείς, με το θέμα της παντρειάς, παρά με το θέμα βαφτίσια. «Ε», λέω, «όσο καιρό θα αντιδρούν», –τα ξέρεις αυτά τα παλιά τα μυαλά «τι θες και παίρνεις από 'κει, εδώ έχουμε τόσες κοπέλες και...» τα ξέρεις αυτά.

(...) Μετά από μήνες, μετά από μήνες, που πήρα την απόφαση, λέω «να το πω τώρα.» Να μη του 'ρθει μετά, όταν θα πάω να δουν και τέτοια. Ε, η μάνα τώρα... τ' αδέρφια μου, εντάξει είναι λογικά. Είναι σπουδαγμένα. Είναι... Η μάνα, τα ξέρεις, είναι όλες οι μανάδες. Αντέδρασε. «Όταν θα 'ρθω εκεί», της λέω, «θα τη δεις», της λέω. «Τώρα εδώ», της λέω, «πώς είναι», της λέω, «έχεις δίκιο.» Ε, με το που πήγα, εντάξει δεν είχε... (...) «Εφόσον δέχτηκε η κοπέλα να 'ρθει εδώ σε 'μας και είμαστε και λίγο εμείς», λέει, «κατώτεροι απ' αυτουνούς», λέει, «και σ' ακούει και σένα», λέει, «καλύτερα που πήρες 'Ελληνίδα», λέει, «παρά δικιά μας.» «Οι δικές μας», λέει, «είνα' μίνα, δυο και σηκώνουν τη μύτη ψηλά», λέει. Δεν έχει τέτοιο πράγμα η δικιά μου. Με το που πήγε, έβαλε τις μπότες εκεί πέρα και δουλειές κανονικά. Τα πιάτα, τα αυτά...

(...) Όχι [αλβανικά δεν μιλάει]. Άρχισε μετά, από τότε που την πήγα πρώτη φορά, άρχισε να μαθαίνει τα πρώτα. Κι εγώ τότε ο χαμένος δεν σκέφτηκα ότι κάποια στιγμή θα πάμε μέσα και πρέπει να ξέρει δυο τρεις κουβέντες. Εντάξει, ήξερε δυο κουβέντες, τρεις. Τι θα πει ψωμί, τι θα πει νερό, τι θα πει αυτό, αλλά όχι να δημιουργήσει ολόκληρες λέξεις. (...) Έκανα εγώ... [μετάφραση] και μετά με νοήματα αυτοί μεταξύ τους. Εντάξει, απλά πράγματα, δεν προχωρούσαν να πιάσουν κουβέντες. Α, πρώτη φορά, δεύτερη φορά, τρίτη φορά, μετά μιας και είχαμε και γειτονιά Αλβανοί γύρω γύρω εδώ που μένουμε, έμαθε καλύτερα...

(...) Ναι, κάθε χρόνο [πάμε μέσα]. Τώρα έχουμε ενάμιση χρόνο που δεν έχουμε πάει (...) Και το παιδί, μαζί! (...) [Δεν μιλάει αλβανικά] να μην το μπερδέψουμε τώρα ακόμα. (...) Όχι ακόμα

για την ώρα. Είναι ακόμα στη φάση που μαθαίνει την ελληνική γλώσσα καλά (...) Ε, την παίρνει αγκαλιά [η γιαγιά] και τούτο και τ' άλλο, λέει αυτή άλλα, τούτο 'δω λέει άλλα κι εντάξει! Τα παιδιά μεταξύ τους τώρα, -έχω κάτι ανεψίδια εκεί που είναι οι δικοί μου-, παιδιά είναι, εντάξει, συνεννοούνται. Παιχνίδια κι αυτά και... Δεν καθόμαστε και 'μεις πολλές μέρες, εντάξει. Το πολύ δέκα μέρες. Δεν είναι ότι καθόμαστε πολλές μέρες και αντιμετωπίζουμε δυσκολία μεγάλη. Στο χωριό εκεί, εντάξει, δεν δυσκολεύεται η Α. Περίπου όλη η νεολαία έχει έρθει εδώ στην Ελλάδα, έκανε δυο τρεις μήνες και ψιλοξέρον. Με το που ανέβηκε στο λεωφορείο στην Κακαβιά, -που πήγαμε πρώτη φορά με λεωφορείο-, μέχρι που κατεβήκαμε ελληνικά μιλούσε. Δεν είχε δυσκολία να καθήσει μουδιασμένη και... «α, βρέθηκα ξαφνικά σε...» Λέει «εδώ», λέει, «βρίσκομαι στην Ελλάδα», λέει. «Όλοι ξέρουν να μιλάν», λέει. Δεν είχε αυτό το πρόβλημα.

(...) Από 'κείνη τη στιγμή που έγινε ο αρραβώνας, συζητήσαμε με τον ξάδερφο, ότι «ή θα φύγεις εσύ ή θα φύγω εγώ», του λέω. «Δεν είναι αρκετό το σπίτι για...» «Ε, θα φύγω εγώ», λέει. Το πήρε αυτός στα λογικά, «κάθεσαι με τη γυναίκα εδώ πέρα, να πάω εγώ εκεί που ήμουν», λέει. Κι έτσι καθήσαμε εκεί. Μέχρι σήμερα εκεί είμαστε. Δεν έχουμε αλλάξει.

(...) Τότε πληρώναμε [ενοίκιο]. Όσο ήταν η κυρά Ο., ναι. Τώρα αυτή τη στιγμή δεν τέτοιο. Μας έχει πει η Α. ότι... «Ό,τι είναι», λέει, «για το σπίτι», λέει, «ό,τι έρχεται λογαριασμό για το ρεύμα, νερά, τέτοια... πλήρωσε αυτά», λέει, «κι εντάξει», λέει. «Δεν είμαστε...» «Τι», λέει... «Τώρα τι να κάνουμε;» Ε, ήταν τότε η κυρά Ο.... Τα ξέρεις τα παλιά τα μυαλά... Θέλει να τέτοιο... Δεν είναι... «Εσείς είστε αφεντικά», λέει, «εγώ δυο φορές το χρόνο που έρχομαι», λέει... Έχουμε και 'μεις το σπίτι, μια ευθύνη εκεί πέρα, τον κήπο, αυλές κι αυτά.

(...) Όχι. Άνεργη [η γυναίκα]. Και να δουλεύει πάλι, έχουμε το πρόβλημα με το παιδί. Πού να το αφήσουμε; Δεν είναι μια ηλικία που να προστατεύει τον εαυτό της μόνη της ακόμα. Και να 'βρισκε δουλειά δηλαδή, δεν θα την πήγαινα ούτε 'γω. Έχω

ανάγκη, αλλά έχω πρόβλημα με το παιδί. Πού θα το αφήσω; Η μάνα της είναι μακριά. Είναι πότε στα Γιάννενα, πότε στη Βούρμπιανη... Ε δεν είναι αυτό λύση. «Α, την πεθερά και...»

(...) Έχουμε κάνει αυτά τα απαραίτητα χαρτιά [για ιθαγένεια] αλλά, όπως βλέπω, είναι λίγο δύσκολα... Αλλά δεν είναι εκεί το πρόβλημα... (...) Άδεια παραμονής αλλοδαπού [έχω]. Όχι πράσινη κάρτα και λευκή κάρτα κι αυτά. Η δικιά μου η περίπτωση είναι αλλιώς, γιατί έχω παντρευτεί Ελληνίδα (...) Με το που παντρεύτηκα εγώ, πήγα στην Αστυνομία και λέω «παντρεύτηκα» και «πρέπει να 'χω χαρτιά τώρα», του λέω 'γω. «Έχεις χαρτιά;» «Δεν έχω», λέω 'γω. «Πώς, τι, πού;» Του λέω την ιστορία, τέλος πάντων. «Τότε, τούτο, έτσι κι έτσι»... «Δώσ' μου τα απαραίτητα χαρτιά», λέει, «τη ληξιαρχική πράξη γάμου και το διαβατήριο και εντάξει». (...) Για πέντε χρόνια. Δηλαδή, όσο ισχύει το διαβατήριο, ισχύει και η άδεια παραμονής...

(...) Για την ώρα είναι εδώ το μωρό. Δεν έχω ακόμη ορίσει ότι θα 'μαι για μια ζωή εδώ, ότι θα πάω κάποια στιγμή μέσα... Τίποτα. Δουλειά και άγιος ο Θεός. Δεν σκέφτομαι. Τη στιγμή που πάει... Αυτή τη στιγμή που πάει η δουλειά καλά εδώ, λέω «καλά είμαι και 'δώ». Δεν είμαι απ' αυτουνούς που λένε «όχι να πάμε στην Αθήνα, στη Θεσσαλονίκη, εκεί που 'ναι τα εργοστάσια.» Δεν ζητάω και τα πολλά. Δεν παραπονιέμαι ότι έκατσα κι ένα μήνα και δυο μήνες χωρίς δουλειά. Εντάξει. Δεν βαριέσαι, εντάξει. Χρειάζεται και λίγο ο άνθρωπος λίγο να ξεκουράζεται. Δεν μ' αρέσει κι εμένα η φασαρία. Έχω μάθει με την ησυχία. Να πάω, με την άπλα μου, στα χωριά μου –εσύ τα ξέρεις τώρα– και όταν πάω μια φορά έτσι Γιάννενα και σε πόλεις έτσι, δεν πάω με όρεξη. Ίσως δεν έχω μάθει τώρα; Έχει συνηθίσει ο εγκέφαλος εδώ, στην ηρεμία, στην...

(...) Όχι για την ώρα, όχι. Για την ώρα, όχι (...) Ίσως κι εκεί να γίνουν αργότερα καλά και να γίνουν και δουλειές και ν' αλλάξει η κατάσταση και που... Αν δω δυσκολίες εδώ, από θέμα δουλειάς δηλαδή, ότι δεν τέτοιο, ίσως να μη πάω στην Αλβανία, ίσως να πάω κάπου αλλού. Για τίποτα δεν είναι σίγουρο.

(...) Όχι. Που λεν μερικοί «α, τώρα εσύ παντρεύτηκες και έχεις το παιδί σου, πρέπει κάποια στιγμή ν' αγοράσεις ένα οικόπεδο...» (...) Τώρα, αυτή τη στιγμή, το μυαλό είναι στα επαγγελματικά. Ν' αποκτήσω το όνομα, να 'μαι εντάξει στις υποχρεώσεις μου... (...)

Τώρα, αυτή τη στιγμή, αυτά τα πέντε φράγκα που έχω μάσει απ' την καινούργια χρονιά θα τα χαλάσουμε όλα. Θα πάρουμε ένα επαγγελματικό αυτοκίνητο. Κλούβα. Όλες αυτές οι οικονομίες, τόσα χρόνια που κάνουμε... (...) Έχω όλα τα απαραίτητα. Πιστόλια, κονφλέρια, παρκετέζες τελευταίας τεχνολογίας, μιλάμε... σβουράκια, τριβία, τα πάντα, τα πάντα... Γύρω στα δυόμισι εκατομμύρια εργαλεία. Τώρα θέλω να πάρω μια κλούβα πετρέλαιο, εφόσον έβγαλα και τα απαραίτητα χαρτιά, δικαιούμαι ένα αμάξι πετρέλαιο... Τώρα έχω ένα I.X. Δεν δικαιούμαι να πάρω αγροτικό και τέτοιο... Αυτό που θέλω να πάρω είχε πέντε οχτακόσια (5.800.000), επειδή θα 'χω ένα αυτοκίνητο και για την οικογένεια και για τη δουλειά. Λέω να του βάλω και air condition και ABS και φτάνει εξήμισι. Συν διακόσια χιλιάρικά οι πινακίδες και η άδεια, έξι εκατόκοσια. (...) Για να τα 'χουμε όλα, δεν τα 'χουμε. Θα δώσουμε τι έχουμε να δώσουμε, θα δώσουμε και το παλιό, —θα το πάρει ο κουνιάδος μου—, και θα μείνουν, ένα, δυο εκατομμύρια, θα μείνουν έτσι... χρόνια έτσι... με δόσεις...

(...) Το παιδί κανονικά. Να πάει να σπουδάσει, να κάνει, να ράνει... αυτά. Είναι μικρό ακόμα. Μετά είναι και κορίτσι. Δεν είναι... Να 'ταν αγόρι, θα το προσαρμόζαμε στη δικιά μου δουλειά. Γιατί όσο και να 'ναι τα πολλά γράμματα βλάπτουν. Τι θα βγει; Εντάξει...

(...) Για την ώρα... εντάξει. Το μόνο πρόβλημα που είναι... είναι τα βερεσέδια⁵, δεν με πληρώνει ο κόσμος. Αλλιώς κάνεις συμφωνία, αλλιώς λέει. Λένε, ξελένε. Θα μου πεις «γιατί δεν πας νόμιμα, με χαρτιά και με τέτοια;» Πάλι... και τέτοια κάναμε και πάλι...

⁵ Εργασία επί πιστώσει.

(...) Ε, στο μέλλον, αν πάει έτσι όπως πήγε σ' αυτούς τους πέντε μήνες, άμα πάει η δουλειά έτσι, θα αποκτήσω έναν εργάτη μόνιμο. Μόνιμο... όταν λέμε μόνιμο, με ασφάλεια, τα πάντα... Ό,τι έχω κάνει από 'δω και πέρα είναι νόμιμο. Δεν μ' αρέσει η παρανομία. Εντάξει. «Μια του κλέφτη, δυο του κλέφτη», λέει, σε τσακίσανε και... τρως το πρόστιμο... Δεν το αντέχουμε για πρόστιμο. Έχω περάσει εγώ αυτά, που δούλευα χωρίς ασφάλεια κι αυτά, και ξέρω πώς νιώθει ο εργάτης. Έκανα εργάτης και ξέρω τώρα. Άμα πάρω εργάτη... Δεν νιώθω εγώ καλά καταρχήν... Τα πέρασα εγώ αυτά. Η πάρε ή μη παίρνεις. Δεν έχεις δυνατότητα να ταΐζεις, να τον ποτίζεις, μη τον παίρνεις μετά. Μέχρι εδώ φτάνω και τέρμα.

(...) [Έλεγαν], εντάξει, [ότι] είναι μια πλούσια χώρα, θα βρούμε δουλειά, δηλαδή άμα δουλεύεις θα έχεις όλα αυτά που ονειρεύεσαι. «Σε τόσο καιρό, αν δουλεύεις, μπορείς ν' αποκτήσεις ένα αυτοκίνητο ή σε τόσο καιρό άμα δουλεύεις, κάνεις ένα σπίτι.» Δεν ξέραμε όμως ότι πληρώνεις αφορία, πληρώνεις εκείνο, πληρώνεις το άλλο... (...) Μέσα τη νύχτα... Ερχόμουν με τις κουβέντες που έλεγε ο πατέρας μου. Ότι «καλά θα πας αλλά θα τρως και φόλες... (χαμογελάει) δεν θα τα βρεις κι έτσι, δεν θα τα βρεις στρωμένα.» Ε, σε κάποια στιγμή αρχίζεις και λες «τι... τι έκανα εγώ τώρα;» Μια, δυο, τρεις, τέσσερις, πόσο θα πάει αυτή η κατάσταση... Τα περισσότερα εγκλήματα, νομίζω, που έχουν γίνει, απ' αυτό το πράγμα. Εκμεταλλεύονται τους μετανάστες και φτάνει μετά το μυαλό... Είχε που είχε κάποιες δυσκολίες ο άλλος μέσα και αν δεν είναι πολύ λογικός ο άνθρωπος και έχει βγάλει δυο, τρεις τάξεις, είναι ντιπ αγράμματος, δεν σκέφτεται πάρα πέρα το μυαλό και αρχίζει και φτάνει εκεί που φτάνει. Στα εγκλήματα. Αλλά ευτυχώς δεν μου πέρασε ποτέ το μυαλό από 'κει...

(...) Να σου πω την αλήθεια, ναι. Είπα α, «εντάξει, δεν μας πλήρωσε, τούτο, τ' άλλο, τι να κάνουμε τώρα; Θα τον καθαρίσουμε.» Δεν βγαίνει πάλι τίποτα. Παίρναμε και την άλλη την περίπτωση όμως. Εντάξει. Τον σκοτώνουμε, αλλά δεν θα πάρουμε και τίποτα. Θα 'μαστε κυνηγημένοι μια ζωή. Οπότε, άστο να πάμε

με το καλό στην Κόνιτσα κι εκεί σιγά σιγά θα ξεφύγουμε με τρόπο. Κι όπως έγινε, έτσι...

(...) Για ό,τι έχω κάνει μέχρι στιγμής δεν έχω μετανιώσει. Ούτε που λεν μερικοί «ε, έκατσεσ στην Κόνιτσα...» Δεν είναι... Ούτε αυτό το 'χω... Μπορεί και παρακάτω... Και παρακάτω πήγα και δούλεψα και αυτά... Με τίποτα. Νιώθω ανασφάλεια εκεί παρακάτω. Αθήνα που πήγα μια βδομάδα και δούλεψα... (...) Πήγα πέρσι τον Αύγουστο (...) Πήγα με το αφεντικό... Εκεί δεν έχει. Γύρω γύρω εκεί πέρα βλέπεις ξένους ανθρώπους, βλέπεις... Όχι. Με τίποτα. Λέω πότε να φύγω να...

[Δούλεψα] στην Αθήνα, Λάρισα, κι εκεί μια βδομάδα, ε, Γιάννενα, Πρέβεζα. Αυτά τα μέρη εντάξει. Αυτά, τα δικά μας τα μέρη, λίγο πολύ είναι γνωστά. Έτσι, δεν είναι... και Πρέβεζα και Άρτα, αυτά είναι εντάξει. Δεν είναι ξένα μέρη. Οι μεγάλες πόλεις δεν μ' αρέσουν. Μπορεί να πάω, -πως μου 'πε και κάποιος μηχανικός ότι...- πήγα εδώ Κάτω Κόνιτσα σε κάποιον Τ.Χ., εργολάβος αυτός εκεί πέρα, λέει «εγώ έχω αναλάβει δυο τρία συνεργεία», λέει, «στην οικοδομή», -κατασκευαστής είναι αυτός-, «άμα θέλεις», λέει, «τον χειμώνα και μένεις...» «Όχι», λέω, «να μου λείπει», του λέω, «τον χειμώνα δεν μένω και παρακαλάω να μένω λίγο το χειμώνα χωρίς δουλειά», του λέω, «να ξεκουραστώ». «Δεν έρχομαι στην Αθήνα» του λέω.(...) «Αν φτάσω στο αμήν, τότε θα 'ρθω» λέω. Δεν είναι μόνο το θέμα δικό μου η ανασφάλεια, είναι και θέμα οικογένειας. Το παιδί τώρα, αυτή τη στιγμή, πάει μόνη της απ' το σπίτι πεντακόσια μέτρα στο σχολείο. Πάει μόνη της. Τώρα εκεί, δεν μπορείς να το... Με όσα βλέπουμε κι ακούμε...

(...) Εντάξει, προς το καλύτερο. Κάθε χρόνο που πάω, η οικογένεια που 'ναι μέσα, που βλέπω, σε καλύτερη κατάσταση. Κάθε χρόνο που πάω. Πριν δυο τρία χρόνια που πήγα εγώ, έπλεναν τα πιάτα έξω στη βρύση, τώρα το 'χουν μέσα. Το 'χουν κάνει μέσα. Ακριβώς όπως είναι 'δω. (...) Στην αρχή, όταν πρωτοπήγα, τους ψιλοβόθησα. Μετά λέει η μάνα «τι να βοηθήσεις;». Λέει «είμαστε κι εμείς, όπως είστε εσείς εκεί πέρα τώρα. Να

κοιτάς την οικογένεια σου», λέει. (...) Όσες φορές πάω, το αυτοκίνητο πάει φουλαρισμένο. Δεν πάει έτσι. (...) Δεν έχουν αυτή την έγνοια, πως ήταν πριν δέκα χρόνια. «Α, ήρθε ο θείος, ήρθε ο αδερφός μου, κάτι μου 'φερε.» Δεν έχουν τέτοια πράγματα. Πέρασαν εκείνα εκεί τα δύσκολα και αυτές οι ζήλιες... Έστω κι ένα πουκάμισο να τους πας, θα το κρατούσε αυτός και θα το φορούσε και θα 'λεγε ότι είναι απ' την Ελλάδα αυτό. Δεν έχει τέτοια πράγματα. Έφυγαν αυτά τα πράγματα. Κανονική ζωή, όπως εδώ τώρα. Όλα ιδιωτικά, όλα τέτοιο... Δουλεύεις, θα τέτοιο... Δεν...

(...) Ε, αν είχα πάρει Αλβανίδα, αν αυτή τη στιγμή έχω πέντε εκατομμύρια, με την Αλβανίδα θα 'χα παραπάνω λεφτά. (...) Ε, η κοπέλα που συζώ εγώ τώρα είναι Ελληνίδα. Έχει μάθει να 'χει, να 'χουμε στο ψυγείο μας και το τυρί μας, να 'χουμε και το κρέας μας, ενώ στην Αλβανία δεν είχαμε αυτά τα πράγματα. Δεν είχαμε ψυγείο. Δεν είχαμε... Θα 'χαμε ένα σάνταρ φαγητό, παράδειγμα. Όχι πολλά κι αυτά... Μ'αρεσει και μένα το... Δεν είμαι τέτοιος, ότι... πρέπει να κάνω οικονομία· θα πάρω το αμάξι και τέρμα θα φάμε αυτό κι αυτό. Δεν έχει τέτοια πράγματα. Ότι θα φάμε, θα πιούμε και άμα μείνει καλώς, δεν μένει... «ποτέ μη μείνει», λέω. «Να είμαι καλά απ' την υγεία», λέω. Επειδή αυτά που μου 'λείπαι εκείνα τα χρόνια, τα σκέφτομαι, λέω «να μην του λείπει του παιδιού· να τα 'χει όλα.» Παρόλο που... δεν λέω ότι είμαι και πλούσιος, αλλά δεν λέω ότι είμαι και φτωχός. Δόξα τω θεώ, καλά είμαι.

(...) Εδώ έχουμε ονομασίες, γενέθλια κι αυτά. Αυτά δεν τα 'χουμε. Ίσως επειδή εκεί είμαστε φτωχοί και δεν μπορεί η τσέπη να σηκώσει. Τα οικονομικά μας. Είμαστε πιο δεμένοι στην Αλβανία. Αδέρφια με αδέρφια. Πέρα απ' αυτό και με τους γείτονες είμαστε πάρα πολύ καλά. Έχουμε και μια συνεννόηση. Εδώ δεν μπορούμε να τον κάνουμε το γείτονα. Να πούμε, -έχει δυο τρεις κότες-, βρωμάν. Δεν του λες να μην τα κρατήσει. Να τα κρατήσει. Αλλά λίγο περιποίηση, λίγο καθαριότητα. Δεν έχεις. Και βλέπω εδώ μεταξύ τους τ' αδέρφια δεν τα παν καλά. Όχι

μόνο τα αδέρφια, αλλά και με τους γονείς. Δεν μιλάν. Για παραμικρά πράγματα. Δεν έχουν την ενότητα, όπως έχουμε εμείς οι Αλβανοί. Δεν λέω ότι και 'μεις όλοι έχουμε αυτά που... Στο χωριό μου, παράδειγμα, είμαστε πολύ έτσι... Μετά βέβαια εγώ έφυγα απ' την Αλβανία μικρός. Δεν έφυγα και μεγάλος στην ηλικία. Δεν είχα προχωρήσει και σε άλλα μέρη να γνωρίζω. Σε δύο τρία μέρη που πήγα, ίδια είναι. Ε, δεν είχα, ίσως τότε ήταν και το καθεστώς έτσι. Τώρα φυσικά έχουν αλλάξει. Είμαστε πιο φιλότιμος κόσμος. Κι εδώ είναι. Όπου έχω πάει και δουλεύω και στα χωριά γύρω εδώ στην Κόνιτσα δεν μ' αφήνουν έτσι. Φιλότιμος κόσμος είναι και 'δω. Πρέπει να 'χουμε πιο πολύ εμείς... Ναι, είναι πιο... Θα στο δώσουν με όλη την καρδιά! Ε, από θέμα πληρωμής, πως είπαμε, τα βερεσέδια, έχει κι εκεί, αλλά εδώ είναι πιο έντονο. Αυτά.

(...) Ε, μου 'χουν τύχει δυο τρεις περιπτώσεις, δεν δίνω πολύ σημασία. (...) Ε, «εσείς οι Τούρκοι έτσι, εσείς οι...» Δεν λέει Αλβανοί, παράδειγμα. Πώς είναι Τούρκος; «Ε, Τούρκοι είστε», λέει. Δηλαδή κάποιες κουβέντες, κάποιες έτσι... Με το παραμικρό «α, εσείς οι Αλβανοί είστε έτσι...» Ε, εντάξει, τα ξέρεις τώρα. Τα γνωστά. Δεν δίνεις σημασία και δεν... Με το που έτσι με τον άλλο, να μη μ' αγγίξει με το χέρι μόνο. Με το στόμα άστον να λέει. Να βρίζει και ό,τι θέλει ας κάνει. Δεν θέλω να μπλεχτώ, γιατί μετά βλέπω τα χάλια. Ούτε με δικαστήριο γίνεται, ούτε με αυτά. Αλλά άμα έρθει η στιγμή ο άλλος να σ' αγγίξει χέρι και να τέτοιο, τι να κάνω; Θα προστατέψω τον εαυτό μου (...) Όχι, όχι. Ανοίγω κι εγώ τον δρόμο. Δεν είναι... Δεν χοντραίνω το πράγμα. Να πω «τι είπες ρε; Είπες έτσι κι είπες αλλιώς» και ν' αρχίσει και να, δεν... Από 'δω μπαίνει κι από 'κει βγαίνει. Κι άστον να λέει. Τι να κάνουμε τώρα; Να ασχολιόμαστε με τους χαζούς τώρα; Ίσως δεν είναι καλά κι έτσι. Εγώ το βλέπω πιο σωστό έτσι. Άνοιξε το δρόμο να φύγει, να το βρει με κάποιον άλλο...

(...) Τίποτα. Μ' έχουν σταματήσει, αυτά... Είναι λίγο έτσι, που με ελέγχουν... (...) Η πρώτη ματιά και η πρώτη σκέψη που

πάει μήπως είναι πλαστό [το δίπλωμα]. Κάθονται, το κοιτάν, το ξανακοιτάν και στον πάτο εντάξει. Δεν μπορούν να πουν κουβέντα. Φαίνεται λίγο παράξενο. Σου λέει τώρα «Αλβανός τούτος εδώ...» Και κοιτάν και μέσα στ' αυτοκίνητο, εργαλεία και τούτα και τα άλλα ε, είναι λίγο έτσι. Σου λέει «τι γίνεται εδώ; Είναι όντως επαγγελματίας ή είναι τίποτα άλλο;» Και μιλάμε και με το άλλο αμάξι που θα πάρω μην έχω περισσότερες δυσκολίες μετά. Ίσως επειδή δεν είναι ενημερωμένοι, ίσως δεν είναι κι αυτοί... αυτοί που έγιναν τώρα, οι συνοριακοί τώρα, όχι η απλή τροχαία... (...) Με ξέρουν, αλλά είναι από άλλα χωριά. Είναι από Βασιλικό, είναι από... Τώρα, επειδή δεν είναι άνθρωποι λογικοί, δεν είναι... τώρα δεν βλέπουν ότι εντάξει έχω και τόσα χρόνια. Κάποια στιγμή, δεν μπορείς να μείνεις εργάτης κι αυτά, δεν περνάει, δεν το σκέφτονται (...) Είναι λίγο δύσκολο. Με το που... κάνω με τον άλλο, -μ' έναν που δεν με ξέρει και τέτοια-, κάνω κάποια συμφωνία στη δουλειά... Εντάξει, η πρώτη σκέψη είναι... Μερικοί λεν...Ε, εντάξει. Έχω λίγο σπαστά τα ελληνικά κι αυτά, για βλάχο με περνάν. Μερικοί άλλοι με περνάν για Βορειοηπειρώτη. Μόνο με πιστεύουν μετά, όταν βγάζω ταυτότητα και του λέω «είμαι Αλβανός» Και ξαφνιάζονται λίγο. Ίσως μερικοί επειδή φοβούνται αυτή τη λέξη. Κι άλλοι παραξενεύονται. Σου λέει «πώς ένας Αλβανός τώρα κι έμαθε όλα αυτά που έμαθε...»

(...) Απ' το κράτος, γενικά, αυτά που σας είπα. Όσες φορές έχω τρακάρει με το Δήμαρχο, μ' αυτά, του λες αυτά, «δεν είναι ωραία πράγματα αυτά να φαίνονται», «ναι, έχεις δίκιο, αυτά...» Σ' έναν άλλο που 'ναι στο Συμβούλιο του Δήμου, του τα 'πα αυτά... «Εσύ ούτε καν, δεν έχεις δικαίωμα να μιλήσεις.» Τι να τους πεις; Τι να τους πεις τώρα; Το άλλο μπορεί να μην ήταν λογικό, μπορεί χίλια δυο. Μια γνώμη είπα κι εγώ, εντάξει. «Εσύ τι λες, που είσαι εδώ στη γειτονιά; Τι έχεις παράπονο;» Όταν σε ρωτάν, ε, να μη μιλήσεις; Δεν θα μπω κι εγώ σφήνα, ότι «επ, παιδιά είναι κι αυτό.» Δεν έχω και το δικαίωμα να πω. Την στιγμή που δεν έχω και την ελληνική ιθαγένεια... Παρόλο που

πληρώνω τους φόρους, εδώ είμαι κι εδώ ζω, εδώ... στο κόβουν αυτό το πράγμα. «Ήρθες εσύ να μας μάθεις εμάς και τι είσαι εσύ και ποιος είσαι εσύ;» Τα ξέρεις τώρα. Αρχίζει μετά και τα παρατάς και φεύγεις. Είτε τα λες, είτε δεν τα λες, ένα και το ίδιο...

Εθνική Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Edmond A.

Ο Edmond A. γεννήθηκε το 1959 στο Ελμπασάν. Είναι από τους πρώτους Αλβανούς που πέρασαν τα σύνορα για την Ελλάδα. Μετά από κάποια περιπλάνηση στην περιοχή των Ιωαννίνων εγκαταστάθηκε στην Κόνιτσα, όπου ζει παντρεμένος με Ελληνίδα.

Εγώ γεννήθηκα πέντε Γενάρη στα χίλια εννιακόσια πενήντα εννιά στο Ελμπασάν. Είχα οικογένεια, πατέρα, μάνα, αδερφό, είμαστε δύο αγόρια και δύο κοπέλες. Εγώ είμαι ο πιο μικρός απ' την οικογένεια. (...) Η αδερφή μου, τα δύο αδέρφια, οι κοπέλες πήγαν στο πανεπιστήμιο, τα δύο. Ο αδερφός μου πήγε σε γυμνάσιο, εγώ τελείωσα τα δύο, δεν πήγα παραπάνω. Δέκα δώδεκα χρόνια. Και μετά πήγα φαντάρος. Φαντάρος εκεί μου πήγε ανάποδα η ζωή, πώς να το πω. Τσακώθηκα μ' έναν στρατιώτη μεγάλο, διοικητής, τι ήταν εκεί, και ήρθε η ώρα κι έφαγα μια σφαίρα εδώ στο πόδι. Με πυροβόλησαν, με 'ρίξαν αυτοί. (...) Θέμα μηδέν. Τίποτ' άλλο. Για να... πώς να στο πω, να... να βάλουν αυτοί, πώς να στο πω τώρα, ότι εμείς είμαστε δύναμη, κάνουμε ασφάλεια. (...) Στην αρχή είχε αρχίσει η φασαρία, γιατί τρεις μήνες δεν έκαναν μπάνιο στους φαντάρους. Ήμασταν σε πολύ δύσκολο μέρος. Κι έρχεται 'κει, ας πούμε, ένα γκρουπ από Τίρανα και μας λέει «πώς περνάτε, τι κάνετε;» Και του λέω 'γω,

του λέω «τι να περνάμε, βλέπεις φοράμε κι οι στολές μας είναι μαύρα.» «Γιατί, μου λέει, είναι έτσι;» «Ε, αυτό κι αυτό.» Και μετά άρχισε η φασαρία, όπως είπα πριν. Και τσακώθηκα με το μεγάλο, μ' έριξε ξύλο, το 'ριξα, τσακώθηκα πάρα πολύ άσχημα και τότες, θυμάμαι, ο άλλος, ο μεγάλος είχε... σκοτώθηκαν δύο άλλοι φαντάροι, ο ένας πνίγηκε στη λίμνη μέσα, ο άλλος στα ρέματα. Δύσκολη ζωή οι φαντάροι και αυτοκτονία. Μετά ήμουνα εγώ ο τρίτος. Όπως είπα, ήταν η ώρα τρεις νύχτα, μου 'ρθαν τρία άτομα μ' ένα πιστόλι στο κεφάλι, του λέει «ρίξε του να το σκοτώσεις», του λέει ο άλλος «δεν του ρίχνω να τον σκοτώσω.» Και μετά μου ρίχνει αυτός και ήμουνα μέσα στο δωμάτιο, χτύπησε στην πόρτα και μου 'ρθε 'δω. Ήμουνα εδώ, μόλις έπεσα, έπεσα κάτω –διάβαζα εκείνη την ώρα, ήμουνα, είχα λίγο βαθμούς από πάνω από φαντάρος, είχα τέσσερις φαντάρους και κοιτούσα, 'κάναν σκοπιά. Και μετά (...) τότες μου πέθανε κι ο πατέρας, εγώ ήμουν στο νοσοκομείο, ο πατέρας μου πέθανε, μιλάμε τώρα για το ογδόντα ένα, τρεις Αυγουστού του ογδόντα ένα. Και μετά έρχομαι από φαντάρος, τελειώσαμε κι άρχισε η ζωή.

Η ζωή αρχίζει δύσκολα. Μας κυνηγούσε η αστυνομία, αυτό... πώς να στο πω τώρα, «γιατί δεν δουλεύεις, γιατί έχεις τα μαλλιά μεγάλα, ε, καμπόου», ή, ξέρω 'γω, διάφορα πράγματα. Και, πώς να στο πω, επαιζα κιθάρα, γιατί παίζω κιθάρα, και δεν μ' αφήναν να παίζω κιθάρα, γιατί, μου λέει «γιατί τραγουδάς ξένο κράτος;» Του λέω «η κιθάρα είναι κουλτούρα, πώς να στο πω τώρα, άμα καταλαβαίνεις σαν αστυνόμος», του λέω, μ' αστυνόμους μιλούσα. «Η κιθάρα, άμα το πουλάει το κράτος, πρέπει να ξέρεις ένα πράγμα, είναι κουλτούρα δεν είναι τίποτα. Η κουλτούρα μ' αρέσει, να μιλάω ιταλικά, το οποίο είναι να μαθαίνεις περισσότερα, διάφορα πράγματα.» Αυτός δεν μπορούσε να καταλαβαίνει. Έπρεπε να έχει δημοκρατία, πώς να στο πω τώρα. Πες πως ήμασταν κομμουνιστικό κόμμα, να μιλάς, ξέρω 'γω, να 'χεις ψηλά το κεφάλι και να λες «κομμουνιστικό κόμμα», να τραγουδάς. Ε, αυτό ήταν η δυσκολία τότες και αποφάσισα να φύγω. Μόνος. Με κανέναν άλλο. Γιατί δεν μπορούσες να μιλήσεις.

Και άρχισα να φύγω στα χίλια εννιακόσια ογδόντα εννιά. Δεκέμβρης ήταν. Προσπάθησα τρεις φορές να φύγω, δεν μπορούσα. Γιατί ήταν δύσκολο το βουνό κι έμεινα δύο μέρες και μετά κατέβηκα πάλι και προσπάθησα πάλι να φύγω, πάλι δεν μπορούσα. Τρεις φορές. Και μετά πήρα ένα φίλο μου και μου 'δειξε το δρόμο, παρέα μαζί μ' αυτόν, και μείναμε έξι μέρες στο βουνό. Έξι μέρες περπατούσαμε μόνο νύχτα. Ημέρα σταματούσαμε, για να μη μας δει κανένας άλλος. Εκεί ήταν πολύ ψηλά. Και, θυμάμαι τότες, ήρθα εδώ... Ιανουάριος, πέντε Ιανουαρίου, τέσσερις Ιανουαρίου; Θυμάμαι, και μείναμε κι ήρθα στο Μολυβδοσκεπάστο. Πωγωνίσκο πρώτα και μετά ήρθα στο Μολυβδοσκεπάστο και μετά από Μολυβδοσκεπάστο ήρθα στην Κόνιτσα. Στο τμήμα, στην Κόνιτσα εδώ, της αστυνομίας. Μας κοιτούσαν πάρα πολύ ωραία. Βοήθεια, τα πάντα. Μας ρωτήσανε «πώς πέρασες, πώς περνάτε εκεί;» και μετά πήγαμε στο Δεσπότη πάνω. Μείναμε τρεις μέρες εκεί και μετά πήγαμε στο Καλπάκι. Ήταν μεγάλο, εκεί που μαζεύονταν όλοι οι Άλβανοί που 'ρθαν τότες, μετά αρχίσαν περισσότεροι. Από κει πέρα εγώ έφυγα, δούλευα στα Γιάννενα. Δούλευα, ξεφορτώσαμε τα αεροπλάνα με τα ρούχα, που έρχονταν βοήθεια απ' όλο τον κόσμο. Από 'κει πέρα μετά τελειώσαμε εκεί και πήγα Πωγωνιανή, να μαθαίνω ελληνικά με τη βοήθεια του Δεσπότη εδώ. Κει μείναμε περίπου, κοντά ένα μήνα. Εκεί στην Πωγωνιανή, τώρα, ήμουνα εγώ κι άλλοι δύο φίλοι από Βαφές, που ήμασταν στην Αλβανία κι άλλος από Ντοβάκ, πιο μακριά από μένα. Και όλοι ήταν Έλληνες. Ήξεραν τη γλώσσα. Και μας λέγαν εκεί, άδικα ας πούμε, γιατί ήταν μια γυναίκα εκεί και μας κυνηγούσε πάρα πολύ εμάς, γιατί ήμασταν εμείς Τούρκοι. Δεν ήξερε τι ήταν οι γονείς. Δεν μας ρώτησε «από πού είστε, τι κάνετε εδώ;» Πώς να στο πω τώρα; Ο πατέρας μου, να πούμε, είναι από Λεσκοβίκι. Είναι κοντά εδώ. Και ο πατέρας μου ακόμα έχει συγγενή εδώ στην Κόνιτσα. Ο παππούς εμένα πέθανε στην Αμερική. Και του λέω εγώ «ρώτα πρώτα και από πού είμαστε, τι κάνουμε, τι ήρθαμε 'δω.» Και μετά θα μας ρωτήσεις «τι θέλουμε εμείς εδώ, είμαστε Τούρκοι ή είμαστε αράπη-

δες ή ξέρω 'γω. Σημασία έχει ότι είμαστε άνθρωποι.» Τέλος πάντων, έρχεται ο καθηγητής εκεί και λέει «τι συζήτηση έχετε μωρέ;» Δεν ήξερα ελληνικά και μας παίρνει έναν Βορειοηπειρώτη εκεί, από Αργυρόκαστρο, Αγίους Σαράντα ήταν, και μας λέει έτσι κι έτσι, λέει «αυτή η κοπέλα θέλει να σας διώξει», λέει.

(...) Και μετά έφυγα και από 'κει. Μόνος έφυγα, δεν μ' έδιωξε κανένας. Κι έμεινα στα Γιάννενα. Όπου να 'ναι. Στο δρόμο... Τότες μας βοηθήσαν πάρα πολύ. Εμένα, σαν Ε. Και μετά ήρθα εδώ στην Κόνιτσα και μου λέει [ο Γ.Κ.] «θέλεις να παντρευτείς;» Του λέω «δεν ήρθα να παντρευτώ, ήρθα να κάνω οικονομία και να πάω πάλι πίσω, να πεθάνω.» Και μετά ήρθαν πάρα πολλοί Αλβανοί και αρχίσαν μετά... στο Καλπάκι ήμουνα τότες κι είχα σχέση κι ερχόμουν εδώ συνέχεια Κόνιτσα Καλπάκι, και μου λέει... –έρχονταν λεωφορείο από την Αθήνα με βοήθεια των Αλβανών, ρούχα, ξέρω 'γω, τα πάντα– κι αρχίσαν να κλέβουν αυτοί, καταλαβαίνεις. Εμείς είμαστε ξένοι εδώ. Αυτοί ξέρουν γλώσσα. Και του λέω του συγγενή του δικού μου, εδώ, του παιδιού, του λέω «πάμε να φύγουμε, εγώ δεν μπορώ να μένω έτσι, γιατί βλέπεις τι γίνεται», λέω 'γω, «αρπάζουν τις τσάντες απ' τα χέρια», του λέω. «Καλύτερα να φύγουμε, γιατί δεν είμαστε...» Και φεύγουμε στα Γιάννενα με τα πόδια. Και μένουμε τρεις τέσσερις μέρες και γυρίσαμε. Γιατί πού θα πάμε; Και μας βοηθήσανε με φαγητό. Τα ρούχα... τα ρούχα δεν ήταν, γιατί πού να πάμε ν' αλλάξουμε; Και θυμάμαι τότες εδώ στου Δεσπότη, μου λέει ο μεγάλος εκεί, ένας παπάς, πώς τον λένε αυτόν... πώς τον λεν... δεν τον ξέρω καλά, ένας ψηλός, Κ. το λένε, μου λέει «πάρτε κανένα μπουφάν και συ Ε.», μου λέει εμένα. Του λέω 'γω «δεν μπορώ, δεν μπορώ είναι μικρά τα μπουφάν», –ήμαν ψηλός– και, συγγνώμη, παίρνω τα μέσα τα ρούχα και μου λέει «γιατί παίρνεις μόνο αυτό;» Του λέω «δεν θέλω τα άλλα τα ρούχα», του λέω 'γω. «Εμείς μπάνιο δεν κάνουμε. Και κάλτσες και φανέλα μέσα και τα βρακιά παίρνουμε και ν' αλλάξουμε. Κάθε μια βδομάδα και να το πετάξουμε.» Τα άλλα τα ρούχα δεν τα ήθελα, γιατί χειμώνας ήταν, χιόνι ήταν... Από 'κει και πέρα αποφάσισα κι ήρθα

εδώ στου Γ.Κ., του λέω... «τον κρατήσαμε ένα μήνα το λόγο», μου λέει «έλα 'δω και αποφασίζεις να παντρευτείς, ναι ή όχι.» Του λέω «να το δούμε αυτό» και κάναμε κουβέντα, πώς ήρθε η ώρα, παντρεύτηκα (...) Πριν δέκα χρόνια. Το ενενήντα ένα. Σεπτέμβριο, θυμάμαι σαν σήμερα. Ήταν δέκα, εννιά, περίπου εκεί.

Και μετά αρχίζει η ζωή. Άλλη ζωή από 'δω. Άρχισα να δουλεύω, όπως είπα πριν. Δουλεύω μηχανικός σ' ένα μέρος εδώ και ήρθε η ώρα να πληρωθώ (...) μου 'δωσε χιλιάδικα. Μετράω είκοσι χιλιάδες. Σ' ένα μήνα. Τέλος πάντων, το λέω στη γυναίκα μου, «αυτό πήρα σήμερα, τι δώρο να πάρω;» Αλβανικά, τώρα, πάλι, αφού δεν ήξερα ελληνικά. Μου λέει η γυναίκα «θα του πούμε εμείς.» Δεν ξέρει αλβανικά (...) Προσπαθήσαμε λίγο και κατάλαβε ο ένας τον άλλο. Είναι δασκάλα η γυναίκα μου και το παίρνει πολύ γρήγορα. Και μετά, πώς είπαμε, είκοσι χιλιάδες, του λέει «δεν είναι ζώο αυτό», λέει. «Τη δουλειά σου την κάνεις;» «Ναι», μου λέει. «Εγώ βλέπω τον Ε. που έρχεται απ' τη δουλειά με γράσο, με λάδια και δεν μπορεί να φάει, τον παίρνει ο ύπνος κανονικά.» Έκανα βαριά δουλειά με μηχανήματα... Τέλος πάντων, του λέει «ο Ε. αύριο δεν έρχεται, γιατί έτσι όπως το κάνεις εσύ, δεν τον αφήνω εγώ να έρχεται εκεί να δουλεύει για είκοσι χιλιάδες.» Τέλος πάντων, και από τότες όπως βρούμε δουλειά, δουλεύουμε μεροκάματο.

(...) Ο πατέρας ο δικός μου ήταν στην αεροπορία (...) Η μάνα ήταν δασκάλα. Πώς είπαμε τώρα... Ήταν χρόνια πολύ... προπαγάνδα μεγάλη. Γιατί λέει «ο πατέρας του Ε. έχει τον παππού στην Αμερική» (...) Ο πατέρας μου γεννήθηκε στο Λεσκοβίκι και μετά πήγε στο Ελμπασάν. Δύσκολα, γιατί τότες οι Γερμανοί το 'καψαν τρεις φορές το Λεσκοβίκι. Το 'βαλαν φωτιά. Το κατέστρεψαν όλο. Και μετά αφήσαν τον κόσμο να φύγει από 'κει και παν. Όπου βρίσκαν να βγάλουν ένα μεροκάματο τότες. Στα χίλια εννιακόσια σαράντα λέμε τώρα. Ο πατέρας πήγε στο Ελμπασάν (...) Η μάνα μου είναι από Κορυτσά και παντρεύονται οι δύο κι ήρθαν στο Ελμπασάν (...) Τον πατέρα μου το λένε Σωτήρη και τη μάνα Πανδώρα (...) Και τον παππού Γιώργο (...) Είχε πάει

στην Αμερική το χίλια εννιακόσια είκοσι δύο. Τον αδερφό μου τον λένε Γιώργο, Τζορτζ (...) Εμένα με λένε Ε. Το όνομα, τώρα, όταν ήρθα εδώ στην Ελλάδα, το άλλαξα (...) Μου λέει εμένα «πώς σε λεν εσένα;» μου λέει. Όχι...με ρωτήσαν «τον πατέρα πώς το λένε;» «Σωτήρης, μάνα Πανδώρα, τα αδέρφια Γκασμέντα, μια Ισαβέλλα, τον αδερφό μου Τζορτζ.». «Εσύ;» «Ε.» «Γιατί έχεις Ε. το όνομα;» μου λέει· του λέω 'γω «σας λέω 'γω γιατί στην Αλβανία, τότε στα παλιά, το όνομα το καταστρέψαν.» Πώς να στο πω (...) δεν ήθελαν τέτοιο όνομα. Το άλλαξαν. Δηλαδή έβαλαν πιο όμορφα, τώρα πώς να στο πω, από το πενήντα κίνησαν χίλια εννιακόσια πενήντα έξι, πενήντα επτά αλλάξαν το όνομα, έβαλαν άλλο. Έβαλαν διάφορα. Γιατί δεν ξέραμε 'μεις ούτε εκκλησία. Γιατί εγώ είμαι βαπτισμένος από μέσα. Βαπτίστηκα. Έχω και τη νούνα, έχω κι όλα, τα πάντα. (...) Η οικογένεια η δικιά μου, τέσσερα αδέρφια είμαστε 'μεις, έχουμε ένα νούνο. Κι έχουμε και τον παπά (...) Στο Ελμπασάν, πώς να στο πω τώρα... (...) έχουμε ένα μέρος εμείς οι Χριστιανοί. Παλιά σπίτια που είχαμε τότες. Μέσα στο κέντρο (...) Στο Ελμπασάν, τότες (...) που είχε γίνει εργοστάσιο μεγάλο, ήρθε όλος ο κόσμος, πώς να σου πω; (...) Και είναι μπερδεμένα. Τούρκοι, πώς να στο πω, Μουσουλμάνοι, Ορθόδοξοι, Καθολικοί, κι είχε γίνει ένα, πώς να στο πω τώρα, όπως έγινε σήμερα η Αθήνα. Δεν ξέρεις τι είσαι. Είσαι Χριστιανός, μα Μουσουλμάνος, μα Τούρκος. Και εμείς είχαμε το δικό μας το μέρος εκεί στο Ελμπασάν. Είχαμε εκκλησία... (...) Θυμάμαι τότες ο πατέρας μου μιλούσε ελληνικά. Γιατί τ' άρεσε αυτό που κάνουνε, ο παπάς που τραγουδά πίσω. Του λέω «πατέρα τι γλώσσα είναι αυτή;» «Σουτ!» μου λέει. «Αυτό μην το λες πουθενά έξω, γιατί θα...» «Κατάλαβα», λέω 'γω, «είναι από Ελλάδα». «Ναι», μου λέει. «Την εκκλησία γιατί δεν την ανοίγεις;» του λέω 'γω. «Σουτ!» μου λέει, «γιατί έτσι θέλει το κράτος· ο μεγάλος», μου λέει. (...) Ο πατέρας δεν μιλούσε [ελληνικά], γιατί είχε δουλειά. Ήταν αεροπόρος.

(...) Μετά όμως έφυγε από 'κει, γιατί... προπαγάνδα. Είπαμε πώς κάνει η προπαγάνδα. Ο Σωτήρης είχε παππού στην Αμερι-

κή. Θα τον βγάζαν, μπορεί να τον βάζαν και φυλακή. Προπαγάνδα. Και τη μάνα μου το ίδιο. Η μάνα μετά δούλευε στο εργοστάσιο, μεγάλο εργοστάσιο με ξύλα (...) Ο πατέρας δούλευε στο καφενείο. Είχε καφενείο. Τώρα μιλάμε όλα αυτά κράτος, ε; Κάνενας να μην έχει το δικό του. Και το σπίτι που είχαμε το κράτος μας το πήρε. Αυτοί το λένε το μέρος που μέναμε εμείς «Σινκόλ». Το «λιάλια», «λιάλια» είναι το μέρος που μένεις. Πώς λέω 'γω «Μπέργκο»¹, κάτω. Εμείς «Λιάλια Σινκόλ». «Σινκόλ» το λέμε 'μεις όλο. Το ξέρουμε και σήμερα.(...) Ορθόδοξοι όλοι. Είχαμε, στο νεκροταφείο, είχαμε χωριστά τους πεθαμένους. Οι Μουσουλμάνοι είναι χωριστά, οι Χριστιανοί χωριστά. Όπως είναι σήμερα πάλι. Και θυμάμαι, του λέω, πήγα στην εκκλησία μέσα –ήταν κλειστά, εσείς ξέρετε απαγορεύεται– και βλέπω ζωγραφίες πολλές και... πώς να το πω τώρα... τότες μου κάνει εντύπωση, γιατί δεν έρχονται άνθρωποι εδώ, γιατί δεν μας μιλούσε το κράτος για τη θρησκεία, Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι. Είχαμε ένα τζαμί μεγάλο πολύ, πάρα πολύ, είκοσι τριάντα μέτρα πάνω, το γκρεμίσαν αυτοί τότες. Θυμάμαι σαν σήμερα εγώ. Ήμουν εννιά... οχτώ χρονών; Με τανγκ, με δυναμίτες. Πολύ μεγάλο. Και τότες θυμάμαι ήταν, πώς να το πω, λίγο ξέραμε γιατί ήταν νικητατούρα², δεν πρέπει να μιλήσεις έξω. Από τότες έτσι μεγαλώσαμε. Στην οικογένεια τη δική μου ήταν... μιλούσαμε. Εγώ, πολλές φορές, σαν μικρός που ήμουνα κι έβλεπα στην τηλεόραση τον Εμβερ Χότζα και μιλούσε, εγώ φώναζα. Και μου λέει η μάνα «μη μιλάς, θα μας βάλουν φυλακή», μου λέει εμένα. «Όχι θα μιλάει όλο αυτός που μας κάνει όλα...». Τότε είχα αρχίσει να καταλαβαίνω περισσότερα πράγματα. Και μιλούσα στην οικογένεια και έξω και δεν έκανα τίποτα. Κρατούσα λίγο φρένο. Και θυμάμαι που κάναμε αυγά το Πάσχα, τα κόκκινα, τα 'βάφαν στο σπίτι μέσα οι συγγενείς οι δικοί μου κρυφά. Κι έχουμε και ξαδέρφια. Όλοι κρυφά. Ο ένας τον άλλο. Και τα τσόφλια από τ' αυγά στα

¹ Συνοικία της Κόνιτσας.

² Δικτατορία.

κουτιά μέσα, για να μη φαίνονται. Κόκκινα όλα. Και του λέω «γιατί είναι το κόκκινο μάνα;» «Είναι το Πάσχα», μου λέει. «Αυτό απαγορεύεται εδώ στην Αλβανία.» Θέλω να σου πω αυτό ήταν η ιστορία... Μετά αποφάσισα να φύγω...

(...) Κανέναν δεν ρώτησα. Γιατί δεν θα μ' αφήναν να φύγω. (...) Θυμάμαι τότες που ήρθα εγώ από την Αλβανία, ήρθαν κάτι γκρουπ από τα Τίρανα και μας κάναν προβοκάτο³. Λέει «παιδιά σηκωθείτε, γιατί δεν υπάρχει άλλος λόγος να μένουμε με νικητριάρα.» Του λέω εγώ «βάλε το όνομα το δικό μου πρώτα και να... να γίνεται αυτή η ιστορία». Κι έβαλα σε λίστα το όνομα και τη λίστα την πήρε η αστυνομία. Τι κάνει η αστυνομία τώρα, φυλάει τα σύνορα. Πέντε φίλους δικούς μου τους πιάσανε. Εγώ την ώρα που κάναμε από 'κει στην Αλβανία έφυγα πρωί πρωί, πρωί έφυγα και... (...) Δεν ρώτησα κανένα. Δεν μπορούσα να μιλήσω. Γιατί είπαμε, άμα μιλήσεις, τίποτα άλλο εκεί... Άμα είναι μεσαλής φίλος. Γιατί οι περισσότεροι ήταν πράκτορες. Να λένε τώρα «στο φούρνο δεν υπάρχει ψωμί», «τι είπες; δεν υπάρχει ψωμί; Να ψωμί που είναι», λέει. Τίποτα. Κρέας υπάρχει; Το βλέπουμε κάθε μέρα. Δεν υπάρχει ούτε κρέας, ούτε τίποτα. Άμα μιλούσες, σε 'βάζαν φυλακή. Κι αυτό ήταν τότες. Και θυμάμαι... ήμουν στην πολυκατοικία, στο σπίτι στην Αλβανία, μπροστά στο στάδιο το μεγάλο, θυμάμαι ξύπνησα εγώ πέντε η ώρα το πρωί. Άκουσα τανκς μέσα στην πόλη. Μου λέει η μάνα «σήκω, Ε., μου λέει, έρχονται τανκς», μου λέει. «Τι λες;» Ανοίγω το παράθυρο, βλέπω τανκς. Ξυπνάω και πάω κατευθείαν έξω. Και λέω στην αστυνομία «τι τα θέλετε τα τανκς;» «Φύγε», μου λέει, «γιατί θα φας ένα ξύλο...» Και μου λέει «δεν καταλαβαίνεις; Καλά», μου λέει εμένα. «Να προσέχεις τι λες», του λέω 'γω. «Εγώ σε ρωτάω.» «Εσύ δεν ξέρεις;» μου λέει εμένα, «και ρωτάς;» Και αρχίζει εκείνη τη μέρα η ιστορία στην Αλβανία. Αυτό ήταν. Και μετά ήρθαμε εδώ στην Ελλάδα, όπως είπαμε.

(...) Από το Ελμπασάν πήγα στην Πρεμέτη. Με το λεωφορείο

³ Προβοκάτσια.

ήρθα. Μετά με το τρένο κι ήρθα εδώ στην Πρεμέτη. Από Πρεμέτη μέχρι την Ελλάδα με τα πόδια. Έξι μέρες δρόμο έκανα για να 'ρθω 'δω. Θέλω να σου πω, μας πιάσαν στην Αλβανία αστυνομικοί, «που πας;» μου λέει εμένα, «γιατί απαγορεύεται να πάω στην Αλβανία;» του λέω 'γω. «Θέλω να πάω στη Σκόδρα ή ξέρω 'γω στην Κρήτη.» «Είσαι Αλβανός;» «Ναι. Κοίτα ταυτότητα.» «Όχι. Γιατί φεύγεις απ' το Ελμπασάν κι έρχεσαι εδώ;» «Τι σε νοιάζει εσένα;» του λέω. «Έχω δουλειά. Συγγενείς έχω.» Και πραγματικά είχα συγγενή. Και Πρεμέτη είχα συγγενείς. Και μας κυνηγούσαν. Και κρυφά κρυφά κρυφά... (κάνει χαρακτηριστική χειρονομία ότι... «το 'σκασε»).

(...) Πρώτα πρώτα ήταν θέμα οικονομίας (...) Λέω στη μάνα «δώσ' μου δέκα δραχμές.» Μου λέει η μάνα «δεν υπάρχει.» «Πώς δεν υπάρχει; Δεν δουλεύουμε;» της λέω. Και μου λέει «αυτό δεν είναι δραχμές», μου λέει εμένα, «το κρατάμε για μια ώρα ανάγκης. Βλέπεις», μου λέει, «τι δυσκολία είναι!» Θέλω να πάρω παντελόνια ή κάνα μπλουζάκι. Είναι ακριβά πολύ. Τα άλλα ήταν φθηνά. Το ψωμί ήταν φθινό. Μεροκάματα δουλεύαν όλοι στην Αλβανία. Οικονομία ήταν, όχι μόνο στην οικογένεια τη δική μου, παντού, όπου κι αν πας, οικονομία μεγάλη. Φρένα. Και... πώς να το πω τώρα... δεν μ' αρέσει σύστημα⁴, ντικτατούρα. Μιλούσανε... «θα σας κάνουμε έτσι, θα σας κάνουμε έτσι...» Γιατί ήμασταν και νέα παιδιά. Εγώ όταν ήρθα απ' την Αλβανία ήμουνα τριάντα χρονών. Είκοσι εννιά ήμουνα τότες που ήρθα.

(...) Δούλευα στα αυτοκίνητα, στα φορτηγά (...) Μηχανικός. Δεκαπέντε χρόνια.(...) Έπαιρνα, σαν σήμερα, ένα χιλιάρικο το μήνα δραχμές (...) Δεν μου φτάνανε. Ήθελα να πάρω τσιγάρα, να παντρευτώ (...) Περισσότερο έτρωγα από μάνα, πατέρα. Τζάμπα, πώς να το πω τώρα. Λέω στον πατέρα, στη μάνα «δώσ' μου ένα δεκαχιλίο.» «Μα τι δουλεύεις, τότε, παιδί μου;» μου λέει. «Έχω κι εγώ φίλους», μου λέει. «Θα κεράσω κι εγώ.» Έτσι ήταν οι δυσκολίες στην Αλβανία. Και δεν μ' αρέσει η ντικτατούρα και

⁴ Σύστημα.

τους λέω, τη μάνα και τον πατέρα, «εγώ κάτι θα κάνω· τι θα γίνει, πάω φυλακή, δεν πάω, φεύγω.» Μου λέει «μη μιλάς πολύ», μου λέει, «μη ξαναπείς άλλη φορά εδώ μέσα γιατί...», μου λέει ο πατέρας, «και ο τοίχος έχει αυτί», μου λέει εμένα, «και ακούν από έξω.» (...) Στην Αλβανία έχω πάει πολλές φορές. Γιατί; Όπως είπαμε. Παίρνω την κιθάρα κι έμενα σ' ένα άχρηστο σπίτι εκεί κάτω και τραγουδούσα. Τακ, η αστυνομία! «Γιατί παίζεις με την κιθάρα;» μου λέει εμένα. «Γιατί, απαγορεύεται;» του λέω 'γω, «να παίζω κιθάρα;» Τον κοιτάω, μου λέει «μόνο στο σχολείο», μου λέει. «Εγώ τελείωσα το σχολείο», του λέω 'γω, «μπορώ να παίζω και έξω.» Μου λέει εμένα «άλλη φορά μη σε ξαγαδώ με την κιθάρα.» «Εγώ θα παίζω με την κιθάρα, εσύ κάνε το δικό σου. Εγώ θα κάνω το δικό μου.» Μ' αρέσει να παίζω. Στο πάρκο. Ήταν ένα πάρκο μεγάλο και παίζαμε δυο παιδιά. Τραγουδούσαμε. Και μας πιάνει η αστυνομία. Πολλές φορές πήγα μέσα. Και μου λέει «άλλη φορά θα σε κάνω μαύρο.» «Εσείς έχετε πολλή δύναμη, εγώ είμαι μόνος», του λέω. «Κάντε ό,τι θέλετε. Εγώ θέλω να σε πω ένα πράγμα. Αυτή η κιθάρα είναι κιθάρα. Και μ' αρέσει να παίζω. Σχολείο δεν πήγα. Δεν έχω μυαλό. Παίζω κιθάρα. Τώρα, η κιθάρα, απαγορεύεται να παίζω;» «Απαγορεύεται», μου λέει, «να τραγουδάς ξένο κράτος.» «Γιατί απαγορεύεται;» του λέω. «Εμένα μ' αρέσει να τραγουδάω ιταλικά.» Γιατί και να μιλούσαμε για την Ελλάδα ήταν... να λες τώρα, πολλές φορές έχουν πει αυτοί «πού είσαι και φωνάζεις, στην Ελλάδα;» Λέει. Τακ! Εμείς περιμένουμε. Τι να κάνουμε; Αυτοί ήταν η δύναμη και μας χτυπούσαν.

Και από τότες κατάλαβα κι εγώ. Είκοσι χρονών κατάλαβα ότι αυτή η ζωή δεν είναι. Από φαντάρος περισσότερο πήρα ανάποδα κι άρχισα να προσπαθώ για να φύγω από την Αλβανία. Από τότες δεν μπορούσα με τίποτα. Γιατί στο Λεσκοβίκι πολλές φορές. Είκοσι χρόνια συνέχεια, για να έρθω στην Ελλάδα. Τα παιδιά που 'ναι σήμερα εδώ και με ξέρουν πάρα πολύ καλά ποιος είμαι και σήμερα αυτοί, τα παιδιά, που ξέρω ποιος ήταν εκεί μέσα, είναι 'δω στην Ελλάδα. Εγώ δεν το χωνεύω αυτό. Αυτοί

να πάρουν μεροκάματο, δεν με νοιάζει εμένα. Δεν έχω κακία, τέτοια πράγματα. Θέλω να σου πω, είναι κάποιοι αστυνομικοί που ήταν τότες εκεί, είναι 'δω σήμερα (...) Δουλεύουν. Μαστόροι, διάφορες δουλειές. Του λέω «θυμάσαι τότες;» του λέω 'γω, που με κυνηγούσες τρεις μέρες και μου λες «πότε θα φύγεις απ' το Λεσκοβίκι;» Και γελάμε...

(...) Αυτό ήταν που δεν μ' άρεσε και έφυγα κι ήρθα στην Ελλάδα. Και στην Ελλάδα, τώρα, όπως είπα στην αρχή, με βοήθησαν πάρα πολύ. Τώρα, πώς είπαμε, πληροφορίες παίρνουν άλλοι εδώ «ο Ε. δεν δουλεύει, ο Ε. κάνει τέτοιο πράγμα, ο Ε. πίνει καφέ, πού τα βρίσκει τα λεφτά;» Αυτό είναι λάθος... (...) Δουλεύω ηλεκτροκόλληση. Δουλεύω πρωί, εφτάμισι. Πάω, παίρνω μεροκάματο. Παίρνω δεκαπέντε, δέκα, αναλόγως τη δουλειά. Αν δουλεύω δυο ώρες, τρεις ώρες δεν τα παίρνω τα δέκα, δεν τα θέλω κι εγώ (...) Δεν μπορώ άλλη δουλειά. Δεν μπορώ, γιατί μ' αρέσει αυτή η δουλειά. Να πάρω τον τοίχο, δεν το ξέρω. Τι, να λέω είμαι μάστορας;

(...) Το όνομα, ήμουνα στη Γιάννενα, όπως είπαμε, ξεφορτώνω τα πράγματα, βοήθεια που είπαμε, που ήρθαν με τα αεροπλάνα και παίρνω το αυτοκίνητο και μου λέει, αυτό το αφεντικό ήταν εκεί, μου λέει, αυτός ο Ρ.Α., λέει «εσύ Ε., τον παππού το δικό σου πώς το λένε στην Αλβανία;» «Γ.» του λέω 'γω. «Να πάρεις το όνομα του Γ.», μου λέει. «Το όνομα του Γ. δεν το παίρνω, γιατί είναι ο αδερφός μου. Τζιορτζ τον λένε.» «Δεν πειράζει», μου λέει αυτός. «Άμα θέλεις εσύ, βαλ' το», του λέω (...) Εγώ το όνομα το έχω Ε. Και στην ταυτότητα (...) Εδώ με φωνάζουν Γ. (...) Έτσι πήρα όλα τα χαρτιά. Στην Αλβανία ένα ντοκουμέντο είναι. Τίποτα άλλο (...) Όταν παντρεύτηκα εδώ, όπως είπαμε, το ενενήντα ένα, μου λέει ο Δεσπότης, –το θυμάμαι σαν σήμερα–, μου λέει «είσαι Τούρκος», μου λέει, «Μουσουλμάνος ή είσαι Χριστιανός;» Του λέω 'γω «και να λέω Τούρκος, δεν θα με πιστέψεις. Και να λέω Χριστιανός δεν θα με πιστέψεις.» Αλβανικά τώρα εγώ, ήταν ένα τσιράκι, ήξερε αλβανικά και του λέω 'γω «αυτό που σου λέω 'γω να το πεις.» (...) «Θα το πεις. Είσαι

Τούρκος, Χριστιανός εμείς δεν ξέρουμε», του λέω. «Εγώ ξέρω αυτό», του λέω. Είπα τι κάναμαν στο σπίτι, τώρα. Έκαναν αυγά κόκκινα. Απαγορεύονταν τότες στην Αλβανία. Ξέρω ότι η οικογένεια η δική μου, ο πατέρας μιλούσε, γιατί ο θείος ο δικός μου οχτώ χρόνια φυλακή έκανε. Γιατί άκουγε ράδιο ελληνικό. Ο θείος ο δικός μου είναι ο αδερφός του Ρ. εδώ (...) Ο Ρ. ήταν φίλος με τον πατέρα το δικό μου τότε στην Αλβανία. Πήγαν σχολείο μαζί. Και την ξέρω την ιστορία, καταλαβαίνεις τώρα; Αυτό προσπαθούσα και να κρατάω στο μυαλό τώρα, τι έκανε πατέρας τότες και τι προσπαθούσαμε η οικογένεια η δική μου. Το βλέπω. Και άλλες οικογένειες δεν το 'κάναν αυτό. Με αυγά, με λαμπάδα. Της λέω «μάννα γιατί το ανοίξατε αυτό;» Μου λέει «μη μιλάς», μου λέει, «αυτά είναι δικά μας.» (...) Τα 'δωσε ο δεσπότης (...) Τότες εγώ δεν ήξερα τι ήταν παπάς και δεσπότης. Όταν είδα τον δεσπότη έμεινα. Γιατί δεν είδα ξανά παπά. Να δω με τα μαλλιά, με τα μούσια. Του λέω 'γω «εσύ ποιος είσαι;» –αλβανικά τώρα–, μου λέει «είμαι ο δεσπότης στο Ελμπασάν.» «Εσύ είσαι στο Ελμπασάν;» του λέω, «ναι» (...) «Εσύ είσαι με όνομα στην Αλβανία και σε παρακολουθούν, αν... κανένα λάθος, ξέρω 'γω...» Και τέλος μιλούσε αυτός. Μου λέει εμένα, είπε... πως είπε... είμαι Τούρκος. «Άμα είμαι Χριστιανός εσύ θα με πιστέψεις;» του λέω 'γω, «ή θα με διώξεις;» του λέω. «Εγώ από την Ελλάδα δεν φεύγω», του λέω, είπα «πάτερ και μία να μου ρίξεις στο κεφάλι, εγώ πίσω δεν γυρνάω», του λέω. «Κάνε ό,τι θέλεις. Εγώ είμαι ο τάδες», του λέω. Και αρχίζει: «πώς το λένε τον πατέρα, μάννα, τον παππού και με τη σειρά...» και αποφάσισε, μου λέει εμένα «είσαι Χριστιανός», μου λέει και μιλούσε με το παιδί. Και του λέω «τι λέει;» «Θα σου πω μετά», μου λέει το παιδί. Και αυτό ήταν (...) Μου λέει «είσαι βαφτισμένος μέσα στην Αλβανία;» Του λέω 'γω «στην Αλβανία είμαι βαφτισμένος, γιατί ξέρω τη νούνα.» Τότε στην Αλβανία η νούνα η δική μου μας βάφτισε τέσσερα παιδιά με τη σειρά. Γιατί η μεγάλη αδερφή είναι πενηντάρα και η [άλλη] αδερφή μου είναι σαράντα πέντε, ο αδερφός μου σαράντα τέσσερα, εγώ είμαι σαράντα δύο (...) Και μου

λεν «θέλουμε τα χαρτιά ότι είσαι βαφτισμένος μέσα.» «Θα σας φέρω 'γω τώρα.» Πάω στην εκκλησία της Αλβανίας, ο παπάς είχε πεθάνει και τα χαρτιά του παπά τα 'χε πάρει το παιδί κρυφά. Χρόνια τώρα. Και βρήκαμε το όνομα, το επίθετο Α., όλη την οικογένεια και με τη νούνα και πήραμε τα χαρτιά, βαφτισμένος. Και τα 'φερα 'δω, στην εκκλησία. Μου λέει «πού να πιστέψω εγώ ότι αυτό δεν είναι πλαστό;» «Εσύ έχεις δίκιο», του λέω 'γω. «Εσύ θα πάρεις, όπως κάνω 'γω τώρα... ε... στο υπουργείο Εξωτερικών, με την Αλβανία, θέλω να πάρω μια άδεια για όπλο, για να κυνηγάω και μου λέει “θέλει αυτό”.» Του λέω «κάνετε ότι θέλετε, δικαίωμα δικό σας, κάνετε», σε ένα χρόνο όμως μου 'ρθε το ποινικό μητρώο. Γιατί ξέρεις τώρα τι γίνεται. Μήπως είσαι φυλακή μέσα, μη σε κυνηγάνε, μήπως έχεις κανένα προμπλέμ⁵... Και πήρα κανονικά. Και έτσι πήρα και τα χαρτιά που είμαι βαφτισμένος. Όχι τώρα. Έξι εφτά χρόνια μπροστά. Και πάλι του λέω «θέλετε κάτι, κανένα χαρτί άλλο, γιατί και το σχολείο το τέλειωσα –έκανα δέκα χρόνια σχολείο– και τι δουλειά έκανα;» Ε, διάφορα. Και μετά... πώς να στο πω τώρα... κατάλαβε ο δεσπότης τότες ότι ήμουν Χριστιανός.

(...) Μετά εδώ αρχίζει κανονικά η ζωή. [Ο γάμος έγινε] εδώ στην εκκλησία (...) Νουνός είναι ο ανηψιός της γυναίκας μου. Η γυναίκα είναι δασκάλα. Πήρε σύνταξη τώρα. Είχε τριάντα χρόνια στη δουλειά.

(...) Και μετά εδώ. Όπως είπαμε τώρα. Διάφορα πράγματα μπορεί να συμβαίνουν πολλές φορές κι εδώ. Έχω τσακωθεί με την αστυνομία... Μας κυνηγούσαν, μας χτύπησαν, μας... Ξύλο, ξύλο... Το λέμε τώρα; Εγώ στην Αλβανία δεν έφαγα τόσο ξύλο... (...) Τώρα δεν τα μιλάμε αυτά εδώ τα πράγματα. Τέλος πάντων. Δεν θέλω να... (...) Να τελειώσουμε αυτή την ιστορία. Δεν θέλω να... (...) Όχι, δεν είναι θέμα πως δεν πέρασα καλά. Παράπονο... [Με κυνηγούσε η αστυνομία] γιατί λέει «ο Ε. δεν δουλεύει», ακούς τώρα, «ο Ε. πίνει ουίσκυ», να λένε τώρα, διάφο-

⁵ Πρόβλημα.

ρα πράγματα. Πώς να το πω τώρα; Εσύ έχεις μια τσάντα τώρα και είσαι καθηγητής πανεπιστημίου. Τι με νοιάζει εμένα τι έχεις εσύ; Τι πίνεις εσύ; Σαν Ε. Πληροφορίες που δίνω εγώ εσένα. Κι έρχεσαι συ με τα νεύρα και λες «έλα 'δω εσύ ρε μάγκα· τι νομίζεις ότι έχεις μια άδεια παραμονής να κάνεις ό,τι θέλεις;» Του λέω «με 'μένα μιλάς, ρε φίλε;», λέω. «Με σένα», μου λέει, –γιατί ήταν τότες που 'κάναν σκούπα⁶... πώς το λένε... που 'κάναν για Αλβανία–, εγώ ήμουν στη δουλειά, ήθελα να βρω ένα φίλο για τη δουλειά κι ήμουνα στη δουλειά μπροστά και μου λέει «εσύ 'σαι ο ψαράς ο Ε.;

–γιατί ψαρεύω, μ' αρέσει πάρα πολύ–, του λέω «εγώ είμαι ο Ε. ο ψαράς τι θέλετε;» «Χαρτιά», μου λέει εμένα. Του λέω «να πάω σπίτι να τα φέρω και πάω στην αστυνομία.» Το λέω στη γυναίκα ότι πάω στην αστυνομία και μου ζητάν χαρτιά, «να προσέξεις», μου λέει η γυναίκα. Και πάω μέσα, του λέω «καλησπέρα.» Μπροστά ήταν ο Τ, ο μεγάλος, ο διοικητής εκεί μέσα κι έρχεται το παιδί και με φωνάζει εμένα. Μου λέει ο μεγάλος «γιατί έρχεσαι Ε. εδώ;» ας πούμε. «Μου ζητάνε τα χαρτιά», του λέω 'γω, «φύγε, Ε.», μου λέει. Και του 'πα «καληνύχτα αρχηγέ.» Το μυαλό μου πήγε αρχηγέ, τώρα, «καληνύχτα αρχηγέ.» Έξω «ε, γιατί τον λες αρχηγέ;» μου λέει ένας από 'δω. «Γιατί, ρε φίλε, είναι λάθος αυτό το πράγμα;» του λέω 'γω, «να λέω αρχηγέ;» Και μου λέει «τι νομίζεις, έχεις μια άδεια παραμονής και κάνεις ό,τι θέλεις;» «Εγώ;» του λέω, «τι κάνω, να μου πεις», του λέω. «Εσύ είσαι αστυνόμος, εσύ βλέπεις περισσότερα από μένα. Εγώ είμαι έξω.» Μου λέει «μια μέρα είσαι μεθυσμένος κι είπες θα βάλεις φωτιά στο βουνό.» «Εγώ; Ποιος σου 'πε τέτοιο πράγμα;» του λέω, «θα μπει ο μάρτυρας κι εγώ θα είμαι 'δω, δεν φεύγω.» Δεν ήξερα εγώ, από κάτω ήταν Αλβανοί. Πιασμένοι. Εδώ στο δρόμο. Μου λέει εμένα «δυο νύχτες εσύ με το μηχανάκι, παίρνεις Αλβανούς από τα σύνορα και τους φέρνεις εδώ, στην Ελλάδα.» «Εσύ πού ήσουν;» του λέω, «κατε-

⁶ Αναφέρεται στις γνωστές επιχειρήσεις της ελληνικής αστυνομίας για απέλαση αλβανών «λαθρομεταναστών».

βάζεις τσίπουρα στον καφενέ κι εγώ πέρασα και μ' αφήνεις να περνάω; Είναι λάθος δικό σου, δεν είναι δικό μου.» «Και ποιος είσαι εσύ;» μου λέει εμένα. Και του λέω «μην έρχεστε κοντά σε μένα», του λέω, «μίλα όπως θέλετε», του λέω 'γω. «Γιατί δεν δουλεύεις;» μου λέει εμένα. «Συγνώμη», του λέω 'γω, «μήπως σου χρωστάω εσένα τίποτα λεφτά;» Του λέω 'γω. «Γιατί αν σου χρωστάω», του λέω, «ξέρεις τι γίνεται;» του λέω 'γω, «εγώ τέτοια ερώτηση που μου κάνετε εσείς μου την έκαναν και στην Αλβανία, η αστυνομία. Εγώ δεν κάνω τίποτα. Καμιά σχέση μ' εσάς, δεν θέλω να έχω τίποτα. Εγώ θέλω ησυχία και να φύγω. Μου ζητήσατε τα χαρτιά; Ναι. Τώρα τι θέλετε; Φασαρίες;» Και μου 'ρχεται ένας από πίσω, μπαπ! κατευθείαν, μπαπ! Εδώ. Μου 'σχιζε όλο αυτό (δείχνει τον ώμο του). Τι να πω... Κλωτσιά εδώ και με πήραν μέσα στο τμήμα, ξύλο... Και 'γω τι να κάνω; Όλον τον τοίχο τον έκαναν με αίμα. Δεν μπορούσαν να το καθαρίσουν. Και κατευθείαν πήγα στο γιατρό. Μόλις μ' είδε ο γιατρός, μου λέει «έλα 'δω.» Πήγαμε σε δικηγόρο. Ήθελε να το κάνω πολύ μεγάλο. (...) Όχι μήνυση. Δεν ήθελα μήνυση. Να έρθει ο Αντένα εδώ ήθελα εγώ. Να πάρει εκπομπή. Και με κυνηγούσε τέσσερις μέρες. «Συγνώμη», το ένα, το άλλο. Του λέω 'γω μετά «θέλετε να γίνω εγώ εγκληματίας με το ζόρι; Θέλετε να σας κάνω κακό; Το κάνω όποια ώρα θέλω», του λέω. (...) «Τι θέλετε από μένα; Τι με κυνηγάς;» του λέω. «Εγώ στο ποτάμι πάω, ο Ε. ρίχνει δυναμίτη, ο Ε. στην αστυνομία.» Εγώ... εγώ ήμουν πρώτος εδώ στην αστυνομία. Ο πρώτος. Εγώ ξέρω μόνο πώς... πώς να στο πω τώρα... πώς μας κοιτάν. Σταματάει η αστυνομία εδώ, μια φορά. Μου λέει «Ε., τι κάνεις, καλά; Καμία λίρα θα μας φέρεις;» μου λέει εμένα, «κάτι φυσίγγια». «Τι είμαι 'γω;» του λέω 'γω, «έμπορος;» Του λέω «τι θες να ψαρέψεις εμένα;» του λέω 'γω. «Εσύ 'σαι από μένα μπροστά, δέκα χρόνια μπροστά⁷, σε περνάω», του λέω 'γω. «Εσύ θες να με βάλεις φυλακή με το ζόρι; Βαρέσετε, άμα θέλετε, βάλτε με και φυλακή. Θέλετε έτσι;» του

⁷ Εννοεί δέκα χρόνια νεότερος.

λέω 'γω. «Να με βάλετε με το ζόρι φυλακή; Άμα θέλετε, πάρτε με... και ήρθε η ώρα για...» Τι να λέμε; (...) Κάνω λάθη; «Έλα 'δω παλικάρι. Εσύ είσαι ο Ε.» «Ναι.» Κοπάνα τον και βάλτον μέσα (...) Το ενενήντα εφτά, που άρχιζε ο πόλεμος στην Αλβανία, εδώ μας παρακολουθούσαν. Ο Ε. Τι θα κάνει ο Ε. Μήπως φέρνει ο Ε. όπλα απ' την Αλβανία. Εγώ δεν θέλω να πάρω στο λαιμό τον εαυτό μου. Με αυτά τα λεφτά, πέντε λεφτά να πάρω με τον ιδρώτα και να ζήσω σαν άνθρωπος. Πέντε λεφτά δραχμές έχω; Δεν έχω τσιγάρα σήμερα; Θα σου πάρω εσένα «δώσε μου δύο χιλιάδες.» Θα πάρω δυο πακέτα, αύριο θα σου τα φέρω. Αυτό θέλω. Αυτό δεν το καταλαβαίνω. Είπαμε τώρα. Προχάνε πολλά άτομα. Όπως βλέπουμε εδώ στην Κόνιτσα. Στην Κόνιτσα είναι τόσοι. Και ξέρεις τι συμβαίνει εδώ. Ο τάδες είναι σ' ένα μαγαζί, ο τάδες σ' άλλο μαγαζί, ο τάδες σ' άλλο μαγαζί, ο τάδες πίνει ουίσκι ή καφέ, ξέρω 'γω. Γιατί; Γιατί δεν έχω δικαίωμα να πω ένα ουίσκυ εγώ; Σαν άνθρωπος. Σαν εσένα! Έχω δέκα χρόνια εδώ. Έχουμε οκτώ χρόνια μαζί εδώ. «Οκτώ χρόνια εγώ πόσες φορές πήγα στην αστυνομία; Γιατί έτσι θέλει ο κόσμος», του λέω 'γω. «Ο Ε. ψαρεύει με δυναμίτη.» Γιατί να πάω να ψαρεύω με δυναμίτη, που εγώ είμαι πρώτος ψαράς; Μ' αρέσει να ψαρεύω με καλάμι. Γιατί; Γιατί λες τώρα «ο Ε. φέρνει με το μηχανάκι.» Που ξέρεις τι έχει μέσα στο κουτί; Γιατί; «Τώρα θέλεις να δουλεύω;» του λέω 'γω. «Δουλεύω σωστά», του λέω. «Αν με παρακολουθείτε, κάντε ό,τι θέλετε.» Προχτές που ήρθα από την Αλβανία, μου 'καναν έλεγχο. Σαράντα άτομα μέσα στο λεωφορείο, εγώ πρώτος. Έφυγαν όλοι, «πάρτε την τσάντα», λέω, «ανοίξτε τη, κάντε ό,τι θέλετε και κλείστε την.» Να κάνουν έλεγχο. Συμφωνώ. Δεν έχω παράπονο. Θέλω να σου πω, γιατί σε μένα; Θέλω να σου πω τώρα, για την πληροφορία μπορεί να δουλεύουν, δεν μ' ενδιαφέρει τίποτα τι κάνουν αυτοί. Εμένα μ' ενδιαφέρει για τον εαυτό μου. Γιατί ντρέπομαι που με σταματάει η αστυνομία. Λέω «ε, γαμώ, πάλι; Α, ρε Ε.», –το σκέφτομαι μόνος μου–, «τι έκανες; Είπες τίποτα μαλακίες χθες, λέμε τώρα, και σήμερα σε πιάσανε;» Και σκέπτομαι. Φοβάμαι... (...)

(...) Εγώ... γυναίκα και πεθερά. Εγώ τρελαίνομαι για την πεθερά. Την αγαπάω την πεθερά. Γιατί έχω μάνα μόνο. Έχω και μάνα και ξέρω. Η γυναίκα πήγε στην αστυνομία τότες. Πήγε στην αστυνομία η πεθερά μου, μαζί κι η γυναίκα μου. «Χτύπησαν τον Ε.», λέει. «Το παιδί μου;» τους είπε «ο Ε. είναι Αλβανός. Εσείς τον βλέπετε τον Ε. έτσι απ' τη φάτσα και το παίρνετε ανάποδα; Εγώ τον έχω δέκα χρόνια στο κρεβάτι μου. Άμα είχα παράπονο, εγώ θα τον άφηνα...»

(...) Εγώ αυτό θέλω να σου πω. Το παράπονο αυτό είναι. Τίποτ' άλλο. Τ' άλλα τα ξέρω μόνος μου. Εγώ φοβάμαι την αστυνομία. Όχι φοβάμαι. Φοβάμαι μη μου κάνει καμιά πουστιά. Τίποτ' άλλο δεν φοβάμαι.

(...) Μέχρι το ενενήντα εφτά, ενενήντα οχτώ εγώ ήμουν στην αστυνομία συνέχεια (...) Πληροφορίες... «Ο Ε. κάνει αυτή τη δουλειά. Ο Ε. είναι στο τάδε μέρος.» «Έλα ν' ανοίξεις. Τι θέλετε; Άιντε. Πάρτε με. Τι θέλετε;» Καταλαβαίνεις τώρα τι γίνεται;

(...) Έναν αδελφό έχω στην Αλβανία. Στο Ελμπασάν. Έχει ένα συνεργείο. Δουλεύει καλά (...) Καλά. Καλά είναι. Ήσυχα. Όπως είπα. Ασφάλεια είναι πάρα πολύ. Τα άλλα είναι μηδέν. Δεν έχει τίποτ' άλλο. Μόνο ασφάλεια. Και περνάς. Είσαι ήσυχος. (...) Φαγητό έχουν. Έχουν τέτοιο. Ό,τι θέλεις έχουν μέσα. Ό,τι θέλουν έχουν. Τα πάντα, τα πάντα, τα πάντα.

(...) Δεν πάω [στην Αλβανία], δεν θέλω. Μ' αρέσει εδώ. Είναι ήσυχία. (...) Εγώ εδώ θα πεθάνω. Εδώ θα πεθάνω. Εδώ θα μένω. Θα μένω εδώ, θέλω να σου πω τώρα, παράπονο μόνο απ' την αστυνομία έχω. Μόνο απ' την αστυνομία. Δεν θέλω να τη βλέπω. Πώς να τη βλέπω; Να με βλέπει, δεν θέλω τίποτα. Γιατί δεν θέλω. (...) Δεν θέλω 'γω τέτοια πράγματα. Καλύτερα ν' αυτοκτονήσω παρά να κάνω αυτό το πράγμα. Δεν θέλω. Δεν είμαι τέτοιος. Εγώ είμαι παλικάρι, φίλος. Σε πάω πάλι. Σε πάω πίσω. Λέμε τώρα... Αυτό έχω εγώ. Γιατί τσακώνομαι στην παρέα που είμαστε μαζί. Τσακώνομαι. Αλλά σε φίλο δεν μπορώ να τον αφήσω (...)

(...) Η μια αδερφή μου είναι μέσα στην Αλβανία, η άλλη εί-

ναι 'δω. Στην Κόνιτσα. Έχει δυο παιδιά. [Παντρεύτηκε] με Έλληνα, με Κονιτσιώτη. Εγώ της είπα να έρθει, όταν παντρεύτηκα. Το ενενήντα δύο. (...) Είναι μια χαρά. Δουλεύει εκεί στο σχολείο. Καθαρίζει το σχολείο. (...) Μέσα είναι, η μάνα μέσα. (...) Στέλνω δέκα είκοσι χιλιάδες το μήνα. (...) Πάνε, είναι δυο Αλβανοί εδώ, από την πόλη τη δική μου. Πολλές φορές τα πάνε αυτοί οι Αλβανοί. Πότε πάω εγώ. Είναι μακριά. Είναι έξι ώρες από 'δω. (...) Πόσα είναι δέκα χιλιάδες; Μακάρι. Και δύο τσιγάρα, που λέει ο λόγος.

(...) Τίποτα. Τίποτα, ορέ. Δεν έχω σχέση, ντιπ. Από δέκα χρόνια τώρα, πιστεύεις ορέ; (...) Εγώ είμαι εδώ τώρα Κονιτσιώτης, πώς το λεν; (...) Δεν έχω πάρει ακόμα [ελληνική υπηκοότητα.] Έχω κάνει τα χαρτιά. (...) Πολύ ωραία περνάω. Την πατρίδα τη θέλω. Τι να λέμε τώρα. Πατρίδα. Τώρα μιλάω... Παίρνω και τι γίνεται εκεί μέσα, τι γίνεται το κράτος, περπατάει; Πίσω ακόμη είναι; Πίσω ακόμη είναι. Δεν είναι να λες μπροστά. Κάνει κάνα έργο να δουλεύουν οι Αλβανοί μέσα; Γιατί αυτό είναι. Μετά φεύγουν όλοι οι Αλβανοί, έρχονται εδώ πάλι. Το μόνο κακό είναι. Τίποτ' άλλο. Αυτό. Δεν έχουμε... Είπαμε, δεν έχω κανένα παράπονο. Είπα. Παράπονο δικό μου είναι αυτό. Δεν έχουμε τίποτ' άλλο. Παίρνω το όπλο, πάω για κυνήγι, παίρνω το καλάμι, πάω για ψάρια. Και τίποτ' άλλο.

(...) Άκου να σου πω εγώ τώρα. Είναι άνθρωποι καλοί, είναι άνθρωποι κακοί. Πώς να στο πω τώρα; (...) Λέμε τώρα. Δουλεύουν οι Αλβανοί. Γιατί παίρνουν μεροκάματα. Έρχεται φασαρία. Πώς, από πού, πώς έρχεται η φασαρία; Δουλεύει ο Αλβανός. Τώρα εκεί που δουλεύει έχει μια βδομάδα, τα λεφτά τώρα δεν τα παίρνει κανονικά. Τα παίρνει α, σήμερα, α, αύριο, μεθαύριο, μεθαύριο... Αυτό γίνεται στην Κόνιτσα. (...) Κρατάν πάντα τα λεφτά στην τσέπη. Δεν ξέρω για ποιο λόγο, δεν μπορώ να τον πω τον άλλο «δώσε τα λεφτά», δεν είμαι εγώ ο Ε. Και 'γω να ήμουνα, έτσι θα μου 'κανε. «Ε., δεν έχω τώρα, γιατί δεν μας ήρθαν, ξέρω 'γω.» Γι' αυτό και γίνονται κι οι φασαρίες, νομίζω εγώ. Έχουμε και Έλληνες. Μου λέει «Ε., έτσι κι έτσι.» «Ποιος είναι

το παιδί;» του λέω. «Τι έγινε, τι διαφορά έχετε με το παιδί;» «Έτσι κι έτσι.» Λέω «δώσε τα λεφτά», του λέω 'γω «και φασαρία ούτε 'συ ούτε αυτός.» Έχει και Αλβανοί, μάνα μου! που λέτε 'σεις κακοί. Πώς να το πω τώρα; Γίνανε. Δουλεύω εγώ με σένα, σου λέω «ο τάδες κι ο τάδες», χωρίς να με ρωτήσεις εσύ εμένα...

(...) Θα σου πω ένα πράγμα. Θα μου πει ο πατέρας «πώς περνάς τώρα;» Θα πω την ιστορία. Γιατί, όπως είπαμε τώρα, στους τρεις εμείς ένας είναι καλός. (...) Εγώ λέω αυτό που ξέρω. Αυτό μου λέει το μυαλό, αυτό και βλέπω κάθε μέρα. Θα πω «εγώ προσωπικά σαν Ε., περνάω καλά και δεν θέλω τίποτ' άλλο.» Πώς περνάω καλά; Πάω όπου θέλω, ελευθερία έχω να μιλάω, να κάνω τα μαλλιά έτσι, λέμε τώρα, σαν καουμπόυ, ή, ξέρω 'γω, να φοράω και άλλα διάφορα. Αυτό είχα το σκοπό εγώ τότες. Τώρα, από τότε που ήρθα, τα μαλλιά τα κόβω μηδέν, κοντά. Έχω τρεις μήνες που δεν τα κόβω τα μαλλιά. Τώρα είναι χειμώνας. Ξέρεις. Αυτό είναι λάθος να κάνω εγώ τα μαλλιά έτσι; Σαν εσένα, σαν τον άλλον; Αυτό, τότε με ρώτησε ο πατέρας και του είπα «περνάω μια χαρά· δεν έχω κανένα παράπονο με τη ζωή μου.»

(...) Ναι, εμείς οι δυο λαοί... πώς είμαστε... έχουμε ένα αίμα, πώς να στο πω; Είμαστε λίγο με νεύρα, έχουμε νεύρα, έχουμε και με το καλό, ξέρω 'γω, με τα χίλια εκατό. Ίδιοι άνθρωποι είμαστε. Δεν έχουμε τίποτα παραπάνω. Γιατί εμείς οι Αλβανοί μας μαθαίνει λίγο πιο δύσκολα η ζωή, πώς να στο πω τώρα; Μπορώ και μία βδομάδα να μην τρώω. Εσείς δεν μπορείτε να μείνετε έτσι. Είστε διαφορετικοί. Πώς να στο πω τώρα; Άλλη ζωή εσείς. Πιο μοντέρνα. Εμείς πιο κάτω. Πολύ κάτω. Σαν αίμα που έχουμε, σαν λαός είμαστε το ίδιο. Δεν έχουμε τίποτ' άλλο. (...) Παντού, εμείς οι Αλβανοί με τους Έλληνες έχουμε σχέση. Ήταν λάθος των μεγάλων που είχαμε εκεί και μας κλείσανε μέσα και δεν ξέραμε τι ήταν Ελλάδα. Εμείς περισσότεροι από την Αλβανία που ήμασταν εκεί βλέπαμε Ιταλία και Γιουγκοσλαβία περισσότερο. Τι ήταν Έλληνες από 'δω, έβλεπαν από 'δω τηλεόραση. Μας κυνηγούσαν τότες. «Γιατί βλέπεις την Ελλάδα, γιατί βλέπεις Ιταλία;»

(...) Εμείς δεν ξέραμε τέτοια πράγματα στην Αλβανία. Και σήμερα δεν ξέρω να λέω «εγώ είμαι Χριστιανός κι εσύ είσαι Μουσουλμάνος.» Τι να σου πω; «Ε, Μουσουλμάνοι και Χριστιανοί.» Α, ότι κάνουμε πλάκα, κάνουμε. (...) Οι Μουσουλμάνοι είναι, κοίτα να σου πω εγώ τώρα, οι Μουσουλμάνοι πέντε λεφτά και να έχει, θα τα φάει. Εμείς είμαστε πιο νοικοκυραίοι. Τα ξέρω 'γω αυτά. (...) Είχαμε και Μουσουλμάνους εμείς στο σπίτι, στην πολυκατοικία, και 'μεις. Στο σπίτι ήταν γιομάτο, τι να λέμε τώρα. Πώς να στο πω τώρα... η ζωή εκεί μέσα λίγο... λίγο οικονομία. Οι Μουσουλμάνοι μας χτυπούσαν την πόρτα και λέει «δώσ' μου ένα κουτάλι ζάχαρη ή ρύζι», ξέρω 'γω. Να, η μάνα το 'δινε, γιατί δεν έκαναν οικονομία. Εμείς είμαστε άλλο. Εκεί οι Μουσουλμάνοι έχουν περισσότερα, πώς να το πω... δεν παίρνουν στροφές, να λέει... Κατευθείαν να τσακωθούν, κατευθείαν να βγάλουν μαχαίρι, να σκοτώνουν. Δεν έχουν... Οι Χριστιανοί δεν μπορούν να το κάνουν αυτό το πράγμα. Περισσότερο λέμε τώρα, να λέμε έχουμε πέντε τοις εκατό ή δέκα τοις εκατό Χριστιανοί κι έχουμε είκοσι τοις εκατό Μουσουλμάνοι... ένας θα κάνει Χριστιανός. Ένας. Οι Μουσουλμάνοι μπορεί να κάνουν δέκα άτομα. Εγκληματίες. Αυτοί τα κάνουν όλα. Στην Αλβανία οι Μουσουλμάνοι είναι επικίνδυνοι. Τσακώνονται και στον τσακωμό πάνω δεν παίρνουν στροφές να λέει «εγώ τσακώνομαι τώρα και βγάζω μαχαίρι για τι λόγο;» Γιατί πρέπει να μιλήσεις και μετά θα κανεις πολλές φορές διάφορα. Και έτσι είναι. Στην Αλβανία οι Χριστιανοί είναι άλλο. Είναι άλλο... Οι Μουσουλμάνοι είναι άλλο. Οι Μουσουλμάνοι τρων κάτω. Πώς είναι αυτό τώρα ακριβώς; Κάθονται κάτω και τρων. Βάνουν τα πόδια έτσι και τρων. Εμείς δεν μπορούμε έτσι. Εμείς καρέκλα και τραπέζι. Έτσι είναι η διαφορά εκεί μέσα.

(...) Έχει πολλούς Μουσουλμάνους στην Κόνιτσα. Έχουν αλλάξει όνομα. Όλοι. Γιατί το λέω εγώ πλάκα «πέρασαν όλοι απ' το ποτάμι και βαφτίστηκαν όλοι στο ποτάμι» (γελάει). Και λέω 'γω «ε, Παντελή, πού είσαι, ρε Παντελή;» (γελάει) Τον πειράζω. Λέω άλλο όνομα και λέει «Χρίστο». Καταλαβαίνεις τώρα;

(...) Οικονομία κάνουν πολλοί Αλβανοί (...) Εδώ δεν βλέπεις κανένα να φάει έξω. Αλβανοί ποτέ. Κονσέρβα, γιαούρτι, φασούλια, κονσέρβα, όλα. Δεν βλέπω 'γω κατσαρόλα να βάλουν να βράζουν. (...) Αυτοί που έχουν οικογένεια τρων. Τρων. Παίρνουν απ' όλα. Εδώ στην Κόνιτσα τα περισσότερα τα παίρνουν οι Αλβανοί. Κάνουν τζίρο. Γιατί οι Αλβανοί που παίρνουν, παίρνουν, ξέρεις, πενήντα κιλά, ξέρω 'γω, μια φορά στις δεκαπέντε μέρες ή είκοσι μέρες. Έτσι το 'χαμε 'μεις στην Αλβανία τότες. Κάθε πρώτη του μηνός παίρναμε για δεκαπέντε μέρες να φάμε. Και εδώ παίρνουν οι Αλβανοί. Έχουν οικογένειες. Είναι πάρα πολλοί με οικογένειες εδώ.

Επιμόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Giorgi P.

Ο Giorgi P. γεννήθηκε το 1968 στο Λεσκοβίκι. Μετά από αρκετές αποτυχημένες προσπάθειες κατάφερε τελικά το 1993 να εγκατασταθεί στην Κόνιτσα για εργασία. Μένει και εργάζεται στην Κόνιτσα πέντε έξι μήνες το χρόνο. Τον υπόλοιπο καιρό τον περνά στο Λεσκοβίκι, όπου μένουν η γυναίκα και τα παιδιά του. Εκεί κάνει και άλλες δουλειές, όπως καλλιέργεια αμπελιού και μικρεμπόριο.

Εγώ γεννήθηκα στις δεκατέσσερις Απρίλη το χίλια εννιακόσια εξήντα οχτώ στο Λεσκοβίκι. Η μάνα κι ο πατέρας ήταν εργάτες. Ο πατέρας ήταν τσαγκάρης και η μάνα εργάτης. Είμαστε έξι στο σπίτι, μαζί με μάνα και πατέρα οχτώ. Εγώ είμαι ο τελευταίος. Θα πω τώρα τι πράγμα ήταν μέσα μέχρι που ήρθαμε εδώ στην Ελλάδα. Μόλις μεγαλώσαμε λίγο εγώ πήγα στο σχολείο. Τελείωσα μέχρι οχτώ χρόνια στο Λεσκοβίκι σχολείο, μετά πήγα δύο χρόνια στο Ντουράχ¹ στο σχολείο για μηχανικός γι' αυτοκίνητα και τέτοια. Τελειώνω εκεί το ογδόντα τέσσερα, πάω στο Service Express στην Ερσέκα, δουλεύω. Τότε ήμουν δηλαδή δεκαέξι χρονών που δουλεύω. Η δουλειά ήταν βαριά και τέτοια. Πρέπει να σηκώνεις όλο το αμάξι... (γελάει). Μέχρι το

¹ Δυρράχιο.

ογδόντα οχτώ. Μετά πήγα φαντάρος, πάλι στο Ντουράχ, δύο χρόνια και γυρνάω πάλι. Πάω εκεί στο... που 'ταν Νομαρχία... πώς το λένε... τότε ήταν το Κομιτέτε Ζερκουτίβ, πως το λέμε 'μεις μέσα, πάω 'κει πάλι για δουλειά – έτσι ήταν τότε, θα πάω πάλι εκεί που ήταν, έτσι ήταν ο νόμος. Μου λένε «δεν μπορούμε να πας πάλι εκεί, μπορείς να πας τώρα, θα δουλεύεις στην κοπερατίβα².» Εκεί τσακώνομαι μ' αυτόν που ήταν πρόεδρος εκεί και του λέω –αλήθεια, το ήξερα και τέτοια– και του λέω «το παιδί το δικό σου πού δουλεύει;» Μου λέει «δουλεύει στο εργοστάσιο.» «Τι σχολείο τελείωσε;» «Τι σε νοιάζει εσένα;» «Εγώ τελείωσα σχολείο. Πρέπει να πάω εκεί. Εκεί ξέρω να δουλεύω. Τώρα δεν ξέρω απ' τον κασμά³ και τέτοια να δουλεύω.» Έμεινα έξι μήνες χωρίς δουλειά και τέτοια.

Μόλις τελείωσα από φαντάρος, μαζί με τον αδερφό μου που 'ναι 'δω –τώρα είναι μέσα– πάω εκεί και παμε σ' όλα τα βουνά και μαζεύουμε τσάι, φλαμούρι... πώς το λεν εδώ... όλα αυτά, λουλούδια και τέτοια που πουλάν, να ζήσουμε. Δεν υπάρχει άλλη δουλειά και τέτοια. Μετά, σε έξι μήνες, δουλεύω στο εργοστάσιο που βγάζουν τσίπουρο, κρασί, φκιάνουν γλυκά, λουκούμια και τέτοια, δουλεύω εκεί μέχρι το ενενήντα ένα. Ο αδερφός μου ο μεγάλος που 'ναι μηχανικός τώρα βγήκε πρώτος στη Νέα Δημοκρατία⁴ στο Λεσκοβίκι. Μόλις αλλάξαμε αυτή τη ζωή και ήταν πίσω όλοι ρουφιάνοι απ' τον Χότζα, οι αστυνομικοί και τέτοια και περιμένουν μήπως κάνει πουθενά λάθος και... Η ζωή πάει τώρα, τι... Άνοιξαν όλα τα σύνορα και τέτοια (...) Εγώ ήμουνα μαζί με τον αδερφό μου που ήταν τότε εκεί, ήταν παρέα, ήταν δεκαπέντε άνθρωποι, μαζί, εκεί που ήταν, ήταν και... Υπουργείο το λεν τώρα το Υγείας; (...) Στο Υπουργείο Υγείας, ο υπουργός ήταν μαζί με 'μας, ο Λεονάρδος..., που ήταν τότε, –τώρα δεν είναι–, ήταν παρέα εκεί. Πήρε την πρώτη φορά ο Νάνος, δεν κρά-

² Συνεταιρισμός.

³ Γεωργικό εργαλείο.

⁴ Εννοεί το Δημοκρατικό Κόμμα της Αλβανίας.

τησε ένα χρόνο, μετά που κερδίζει ο Μπερίσα τότε, η Νέα Δημοκρατία, πάλι δουλειά –στο Λεσκοβίκο δεν έχει ούτε εργοστάσιο, ούτε τίποτε, είναι σαν την Κόνιτσα. Μόλις πήραμε αυτό το αμπέλι –τότε απ' τον παππού μου που 'ταν το πρώτος, ήταν δεύτερος, πρώτος ήταν ο Τάσος, δεύτεροι ήμαστε 'μεις στ' αμπέλια και τέτοια... – και ήταν δεκαπέντε στρέμματα και τώρα δεν παίρνουν τίποτα... Πάνε... Μέχρι το ενενήντα τρία ήμαν στο Λεσκοβίκο. Με το αμπέλι και τέτοια. Χωρίς δουλειά δεν γίνεται.

Και είπαμε θα 'ρθούμε 'δω. 'Ηρθα δύο φορές απ' το ποτάμι που... όπως ήρθαν όλοι τώρα, ήρθα 'δω, έκατσα. Εδώ στην Κόνιτσα βρήκαμε αρκετή αγάπη. Να λέμε την αλήθεια. Εγώ τώρα εδώ έχομε και δύο σπίτια με τον Πίπη το δικό μας. Ένα είναι αγορασμένο, το άλλο είναι λίγο έτσι. Πήγα στο συμβολαιογράφο, πήρα χαρτί... (...) Από παλιά [το είχαμε]. (...) Ο παππούς μου ήρθε το χίλια εννιακόσια δύο; Δεν θυμάμαι καλά. Αυτοί ήρθαν απ' τη Θεσσαλία. Κι ήταν στο Λεσκοβίκο. Έκατσαν εκεί, τότε ήταν ο... αυτός, πώς το λένε... ο μπέης και τέτοια. 'Ηρθαν εκεί και το σχολείο το παιδικό και το άλλο το σχολείο το τελείωσε 'δω στην Κόνιτσα ο παππούς μου. Τα ελληνικά τα ήξερε καλά και τέτοια. Ο παππούς μου ήταν τσαγκάρης. Πάλι εκεί. Μόλις ήταν ο πόλεμος, χίλια εννιακόσια δέκα τρία και τέτοια, το χίλια εννιακόσια είκοσι πάλι, που ήρθε η Ελλάδα εκεί, αυτά τα ελληνικά που ήξερε, μαζί με τους Έλληνες και τέτοια, και τον ξέρει όλη η Κόνιτσα. Ξέρει πού 'ναι η Παναγιά πάνω στην Κόνιτσα ο παππούς μου, πού ήταν σπίτι πριν, πού ήταν το σχολείο...

(...) Μόλις πήγαμε 'μεις, που ήρθαμε εδώ, κάτσαμε δύο μήνες, πήγαμε μέσα (...) Αυτή η δουλειά ήταν τότε. Μ' έπιασε, πήγαμε γύρω δύο τρεις φορές, μετά πήραμε ένα χαρτί, πήγαμε στην αστυνομία, έγραψαν όλο το όνομα εκεί και μείναμε εδώ. Τότε, το ενενήντα τρία, πόσοι ήταν εδώ; 'Η δεκαπέντε ή δεκαεφτά. Περίπου είκοσι άνθρωποι θα 'ταν εδώ. Εδώ δουλεύουμε όπου μπορούμε. Εδώ στην Κόνιτσα, στα χωριά πήγαμε... Εδώ το ενενήντα έξι, στο σεισμό, έγιναν όλα. Ο σεισμός άνοιξε δουλειά και ήρθαν πάρα πολλοί εδώ στην Κόνιτσα. Και πέντε Ρώσοι ήρθαν

που δουλεύουν εδώ. Ήταν με την εταιρεία που ήρθαν απ' την Αθήνα. Και τώρα κανονικά εδώ στην Κόνιτσα, που μένουν τώρα, είναι όλα αυτά τα χωριά εδώ: Λαβίζντα, Βλαχοψηλοτέρα, εμείς απ' το Λεσκοβίκο και κάποιοι απ' το Πρεμετή. Μετά ήρθαν και κάποιοι απ' το Τεπελένι, απ' το Φίερι... Αυτοί περισσότερο δουλεύουν κάτω στο κάμπο με τα τριφύλλια και τέτοια. Εδώ στην αγορά δεν ήρθαν καθόλου. Ήταν χωρίς χαρτιά και τέτοια.

(...) Τώρα θέλετε να σας πω για τον Χότζα; Τη ζωή μου και όλα αυτά. Θέλετε όλα αυτά; Εγώ μόλις πήγα δέκα χρονών, να σου πω αυτή, πάω παρέα Σαββάτο... Κυριακή... Σαββάτο ήταν δουλειά μέσα. Κυριακή, κάθε Κυριακή ο πατέρας, εγώ και οι δύο αδερφοί μου και πάμε στα χωριά που μαζεύουν τα λουλούδια εδώ. Να εκεί (δείχνει). Η ζωή ήταν έτσι. Ο πατέρας έπαιρνε πέντε χιλιάδες λεκ τότε και η μάνα τρεισήμισι με τέσσερις χιλιάδες (...) Πριν απ' το ενενήντα ένα. Πριν. Που ήμουν εγώ δέκα χρονών. Το εβδομήντα. Εκεί. Μετά, που ήρθε να ψηφίσουμε και τέτοια, βγαίνει ένας νόμος, το εβδομήντα πέντε; Το εβδομήντα έξι; Κι έρχεται τότε ο Δήμαρχος εκεί τότε και του λέει «πόσες κότες έχεις σπίτι σου; Έχεις γαϊδούρι; Έχεις γελάδα; Έχεις τέτοια;» Και του λέει «έρχεται ο νόμος τώρα αυτός, πρέπει να τα μαζεύει.» «Βρε καλά», του λέει η μάνα, «εγώ είμαι μ' έξι παιδιά. Με τι να τα μεγαλώσω; Θα πάρεις και τις κότες; Εγώ γι' αυτό το αυγό. Είδες έχει αυγό στην αγορά;» Έδωσε τις κότες! Άμα θα το ανοίξεις πολύ το στόμα, μπορεί να μπεις και φυλακή... Μεγαλώσαμε. Όλα που ήταν, ήταν εκεί. Η μάνα που έπλεκε ογδόντα λέκια. Μέσα σαράντα λέκια είχε ένα ψωμί. Δύο ψωμιά. Ήταν όλη η οικογένεια εννιά άνθρωποι. Δηλαδή δεν θέλουν να φάνε δύο ψωμιά; Το κρέας ήταν πάλι... Πρέπει να πιάσεις στη σειρά να πάρεις ένα κιλό κρέας. Τα γάλατα πάλι το ίδιο. Πρέπει να πας το πρωί. Πέντε η ώρα το πρωί να πιάσεις σειρά και να πάρεις το γάλα δύο η ώρα το μεσημέρι. Ήταν η ζωή έτσι. Που πήγα εκεί στο Ντουράχ σχολείο, εκεί ήρθε απ' την Ολλανδία κρέας. Ήταν μέσα στην παραφίνα... πώς το λεν εδώ; Παραφίνα το λεν; Που βάζουν πάνω στα... Αυτό ήταν εκεί και ήταν

σφραγίδα απ' το χίλια εννιακόσια πενήντα. Αυτό μόλις θα το βάλεις μέσα στην κατσαρόλα και κίναε⁵ έτσι, σαν αυτό... Τι κρέας; Λάχανα και τέτοια. Και το βράδυ τσάι. Μόνο τσάι. Ούτε τυρί, ούτε μαρμελάδα, ούτε τίποτα. Φαντάρος πάλι που πήγα, η ίδια δουλειά ήταν. Δύο χρόνια κάθε πρωί φασουλάδα. Δύο χρόνια κάθε βράδυ μόνο τσάι. Τώρα έλα να κάτσεις εκεί να μεγαλώσεις! (γελάει) Να λένε... Τι να σας πω άλλο θέλετε;

(...) Αυτή ήταν η χειρότερη ζωή. Όχι για μένα.(...) Ο πατέρας το κράτησε όλο στην πλάτη. Εγώ, μαζί με τον αδερφό που ήταν μηχανικός, –ο αδερφός μου ήταν στο πανεπιστήμιο στα Τίρανα, εγώ ήμουν στο Ντουράχ–, πεντέμισι χιλιάδες λεκ, πόσα παίρνει ο πατέρας απ' τα μεροκάματα, τα τρεισήμισι χιλιάδες τα στέλνει εκεί να πληρώνει το σχολείο ο αδερφός μου, δύο τα θέλω εγώ, πάει το μεροκάματο. Τώρα ήταν και εφτά στο σπίτι. Με τι θα ζήσουν; Και πάει ο πατέρας μετά όλο στα βουνά, τσάι και τέτοια, να πουλάμε και να ζήσουμε. Κι εμείς. Κάθε καλοκαίρι. Δύο μήνες, τρεις μήνες, που σταματάν τα σχολεία, πάλι αυτή τη δουλειά. Να μαζεύουμε λίγα λεφτά, να πάμε σχολείο. Αυτό είναι. Να λέμε, μήπως ήταν και ησυχία τότε με τον Χότζα; Δεν ήταν. Εγώ που είδα στο Ντουράχ, δεν ήταν ησυχία. Σκοτώθηκαν εκεί. Και μόλις το σκοτώσαν, ανοίξαν τη τσέπη και βρήκαν τριάντα λέκια... Λένε ήταν ησυχία με τον Χότζα. Δεν ήταν ησυχία. Αυτό... ησυχία ήταν με το ζόρι. Ήταν να μη μιλάω εγώ και θα κάτσω. «Μην κοιτάς την τηλεόραση. Είναι όλα ψέματα.» Δεν είναι ψέματα. Εγώ που πήρα την τηλεόραση το εβδομήντα οχτώ, κατευθείαν έπιανε το πρώτο το κανάλι, την Ελλάδα. Δεν έπιανε το πρώτο το κανάλι Αλβανία TV... Τίρανα. Μετά κυνηγάν κι οι ρουφιάνοι από πίσω. Κάθονταν πίσω απ' τα παραθύρια εκεί όλη τη νύχτα, μήπως ανοίγουν την τηλεόραση στην Ελλάδα. Έτσι...

(...) Πρώτη φορά, εγώ είπα θα 'ρθω, με τον Χότζα, απ' τα σύνορα. Ήτανε που γιορτάζουν οι φαντάροι εδώ στα σύνορα,

⁵ Ξεκινούσε.

ήτανε... δεν θυμάμαι καλά... στις εικοσιμία... εικοσιεφτά Απριλίου γιορτάζουν αυτοί και ήρθα μαζί μ' έναν φωτογράφο απ' το Λεσκοβίκο. Αυτού δεν του είπα τίποτα, ήταν κομμουνιστής, δεν είπα. (...) Αυτό έγινε το ενενήντα ένα. Μόλις άνοιξε δεν έφυγαν πολλοί. Μόνο δύο παιδιά ήρθαν εδώ το ενενήντα. Το Δεκέμβριο του ενενήντα. Δύο παιδιά... Αυτές οι εμπασάντα⁶, πώς τις λένε, άνοιξαν τον Ιούλιο, άνοιξαν στην Αλβανία και μετά ξεκίνησε σιγά σιγά. Αυτοί ήρθαν πρώτοι. Εγώ ήρθα με όργανα και τέτοια και πάμε πέρα στο Ισβόρ⁷. «Άι θα πάμε;» «Θα πάμε.» Κι έρχομαι από εκεί (...) Πάω εκεί, στους φαντάρους εκεί, στους Αλβανούς φαντάρους, –αυτό είναι απέναντι με το Κωστάροτο⁸, στο Ραντάτ⁹–, και πάω εκεί και ήταν ένας φίλος εκεί από το Τεπελένι και του λέω «έτσι κι έτσι, θα φύγω τώρα, άνοιξε αν θέλεις έλα και συ.» Μου λέει «έτσι κι έτσι είναι η δουλειά· έλα εκεί και μετά θα σου πω εγώ πού είναι ο δρόμος και θα πας, μόλις θα περάσεις.» Πάμε εκεί, αυτός έμπλεξε με μεζέδες και τέτοια, εγώ μου έβαλε κάτι κρέας ο φαντάρος εκεί και μου λέει «κατέβα τούτο το...» Μόλις πάω σ' ένα λακκο-έτσι, εκεί, εγώ δεν το ήξερα, ήταν ένα σύρμα από κάτω στο χώμα έτσι, το πατάω αυτό και πάει το κουμπί εκεί μέσα! Ου! Και με πιάνουν εμένα. Μ' έπιασαν εκεί και με παίρνουν. Πάω τρεις μέρες φυλακή στην Ερσέκα. Μ' αυτό που έκανα. Και μου λεν εκεί στην Ερσέκα «και τι θέλεις εκεί και τι κάνεις και...» «Εγώ», του λέω, «θα φύγω πάλι. Όσα θέλεις. Έχεις δουλειά εδώ; Δεν έχεις. Άντε. Τι θα κάνω; Θα κλέψω; Εγώ δεν μπορώ να το κάνω αυτό.» (...) Μόνο τρεις μέρες. Μ' αφήσανε. Ε, τι δεν μπορούν να με κλείσουν. Αυτοί έφυγαν όλοι. Εμένα θα κρατά εκεί; (γελάει) Μετά πάω με τούτον, με τα όργανα, πάω, στα τέλη Μαΐου, πάμε απ' το Σαλιγκούρι απάνω, πάμε στον Αμάραντο. Εκεί πάμε σ' ένα μαγαζί, ο μπάριμπα Κώ-

⁶ Πρεσβείες.

⁷ Παλιό όνομα του χωριού Αμάραντος της επαρχίας Κόνιτσας.

⁸ Παλιό όνομα του χωριού Προσήλιο.

⁹ Αλβανικό χωριό κοντά στα σύνορα.

τσιος το 'χει. Ήξερε κάτι αλβανικά ο μπάριμα Κώτσιος, εμείς κάτι κουβέντες έτσι. Εκεί... όλοι οι χωριανοί εκεί ήρθαν... έκατσαν στο μαγαζί, κέρασαν και τέτοια, έκαναν και την άλλη μέρα, έφκαμε¹⁰ εμείς. Πήγαμε πάλι μέσα. Τα άλλα ήταν στη δουλειά. Καλά. Εγώ γυρνάω όλο στα χωριά εκεί και του λέω για δουλειά και τέτοια. Μα να μου λεν εμένα «δεν έχει δουλειά τώρα εδώ· έλα μετά, σ' ένα μήνα, δύο μήνες· θα ξέρουμε μετά τι θα κάνουμε.» Μετά δεν πήγα εγώ. Αυτή ήταν, που ήρθα η πρώτη (...) Μετά ήρθα το ενενήντα τρία. Ήρθα στην Κόνιτσα. Απ' το ποτάμι (...) Ήρθα μ' ένα φίλο. Αυτός δούλευε εδώ. Αυτό ήταν το μονοπάτι ανοιχτό εκεί και ήρθαμε απ' το μονοπάτι. Έκατσα μια βδομάδα εδώ, δεν βρήκα δουλειά, πήγα πάλι μέσα, πάλι ήρθα, μέχρι που έκατσα.

(...) Εδώ πρώτη δουλειά που έκανα, έκανα μ' έναν εργολάβο εδώ. Εργολάβο που καλουπώνει (...) Ξεκινήσαμε με πέντε, με έξι χιλιάδες (...) Το ενενήντα τρία ήταν με τρεις, τέσσερις χιλιάδες το πολύ πολύ. Σ' όλες τις δουλειές (...) Μόνο ο Π.Δ. είναι ένας εδώ που κατευθείαν πέντε έξι χιλιάδες, μόνο αυτός ήταν που έδωσε πρώτος στην Αλβανία¹¹ πέντε χιλιάδες. Αυτή ήταν η δουλειά.

(...) Στον κάμπο δεν πήγα. Μόνο εδώ (...) Φόρτωσα μόνο πέντε έξι φορές τριφύλλια και δεν πήγα γι' άλλο. Μετά το ενενήντα έξι ξεκίνησα εδώ στο Ν. Εδώ, πρώτη φορά ήρθαμε, βρήκαμε τον Γ.Β. εκεί στο καφενείο (...) Όποιος έρχεται, Αλβανοί, εκεί μένει. Και στο Θ., εδώ κάτω.

(...) Εγώ έμενα πριν απάνω σ' ένα σπίτι στην απάνω Κόνιτσα. Το νοίκιαζαν αυτοί. Τριάντα χιλιάδες. Το είχαν πέντε έξι εκεί (...) Ήταν λίγο έτσι. Ήταν παλιό. Μετά έμενα εδώ, λίγο πιο πάνω, εδώ στον Τ., χωρίς νοίκιο και τέτοια, έκανα τη δουλειά όλη στο σπίτι εκεί, το καλοκαίρι και το χειμώνα, τα χορτάρια και τέτοια, έμεινα εκεί. Μετά πάμε πάλι απάνω Κόνιτσα και

¹⁰ Φύγαμε.

¹¹ Εννοεί στους Αλβανούς.

τώρα μένουμε πέρα στο τζαμί. (...) Δεν την έφερα την οικογένεια. Έχω τα παιδιά μικρά και...

(...) Στο Ν. δουλεύω μόνο το καλοκαίρι και τα Χριστούγεννα. (...) Φορτώματα, ξεφορτώματα στα μαγαζιά, στα χωριά και τέτοια. (...) Παίρνουμε με το μεροκάματο (...) Πήγα με εφτά χιλιάδες πριν, οχτώ. Τώρα παίρνω δέκα (...) Μόνο το καλοκαίρι. Μετά πάμε μέσα πάλι. Μαζεύουμε τα σταφύλια και τέτοια. Αυτό. Βγάζουμε αυτή, έχουμε κι ένα μαγαζί εδώ που παίρνει πολλά σταφύλια, δέκα τόνους, οχτώ τόνους (...) Πάμε εκεί δέκα μέρες, που βγάζουν τα τσίπουρα. Σε ένα χωριό εδώ, στην Εξοχή.

(...) Μέσα παίρνουμε έτσι... παίρνουμε τσιγάρα από 'κει, μόνο να ζήσουμε λίγο έτσι σαν... (...) Μέσα, ξέρεις τι, είναι τα πράγματα έτσι τώρα. Θα πας στην Κορυτσά, που είναι λίγο φθηνά, θα πάρεις τώρα παιχνίδια, δηλαδή που 'ναι τώρα γιορτές και τέτοια, το παίρνεις φθηνά εκεί και το πουλάμε στο Λεσκοβίκο (...) Ε, σαν εμπόριο. Εκεί θα βγεις έξω. Εκεί πληρώνεις το δήμο τρία κατοστάρια εκεί και [βγαίνεις στην πλατεία και πουλάς.] (...) Τι βγάζουμε εκεί; Μόνο να ζήσουμε. Θα πάρουμε εκατό χιλιάδες το μήνα, λέκια; Όχι ελληνικά. Λέκια. Αυτά. Άντε θα πάρουμε ψωμί και...

(...) Τον Ιούλιο έρχομαι 'δω κατευθείαν, στο Ν. Έχουμε αυτή τη δουλειά που είμαι δεμένο έτσι, έχω και ευκαιρία για μέσα να δουλεύω, να βοηθάω, να δουλεύω, να φτιάχνω, αυτό είναι (...) Το πολύ πολύ πέντε μήνες δουλεύω εδώ (...)

[Το κρασί και το τσίπουρο] το πουλάμε. Στην Κορυτσά πουλάμε, στην Πρεμετή πουλάμε, Ντουράχ, απάνω στα Τίρανα... Όποιος έρθει. Εγώ το έχω έτσι. Έρχεται μοναχός του. Το ξέρουν και το παίρνουν (...) Τα άλλα τα χωράφια τίποτα. Μόνο το αμπέλι (...) Δεν μπορώ να βάλω στάρι. Κι αυτά που έδωσε, τα έδωσε... -να μην λέω έτσι-, έδωσε τώρα πέντε μέτρα επί είκοσι. Επί τριάντα. Πέντε μέτρα. Τώρα πού θα το βάλεις το τρακτέρ να το γυρίσεις στο χωράφι; Καλά εγώ θέλω να το βάλω. Αυτά τα δύο δίπλα δεν θέλουν. Κι εγώ... κι εγώ έμεινα. Έβαλε μια φορά, πώς ήταν εκεί δίπλα, πάνε οι τσοπάνοι εκεί με τα πρόβα-

τα και τέτοια, το έφαγαν όλο και δεν έχει νόμο, δεν έχει... (...) Έτσι είναι. Τώρα έδωσε πεντακόσια μέτρα εκεί, πεντακόσια μέτρα εκεί, πεντακόσια μέτρα εκεί. Απ' το νόμο. Τώρα τι θα το κάνεις αυτό το πεντακόσια μέτρα; Εδώ δεν μπορεί να γυρνάει το γομάρι εκεί. Αυτό είναι.

(...) Από 'δω θα σου πω εγώ [βγάζω] περίπου εφτακόσιες χιλιάδες. Εξακόσιες εφτακόσιες χιλιάδες (...) Μέσα τώρα, μέσα εκεί εμείς το πάμε στη μαύρη αγορά, -πώς τη λένε αυτή-, το αλλάζουμε εκεί, που 'ναι λίγο ακριβά. (...) Τα αλλάζουμε τα λεφτά εκεί και ό,τι θα χρειαστεί στο σπίτι το παίρνουμε κι αφήνουμε και λεφτά λίγο στην άκρη. (...) Βάζουμε λίγο [στην Τραπεζα]. (...) Εγώ έβαλα λίγο εκεί, τώρα είναι το κακό... τα έβγαλα όλα και τώρα εδώ στην Ελλάδα. Τα βάζω εδώ. Δεν έχει. Άστα αυτά να κερδίσεις τώρα (...) Δεν έχει καλό νόμο και τέτοια.

(...) Πρώτα πρώτα θα κάνω μία φορά το σπίτι (γελάει). Το σπίτι θα το κάνω, που μένω μαζί με τη μάνα και τον πατέρα και μετά έχει ο Θεός. Πού θα πάμε. Μυαλό δεν έχω μέχρι τώρα να φύγω απ' το Λεσκοβίκο. (...) Πρέπει να μείνω εκεί (...) Ε, εγώ, ξέρω 'γω, είμαι λίγο σαν ανάποδα, είμαι μ' αυτό το παλιό τώρα. (...) Είμαι λίγο ανάποδα, δεν μπορώ να... Θα φύγω εγώ, δεν θέλει να 'ρθει η μάνα κι ο πατέρας. Και είμαι λίγο ανάποδα, ότι πρέπει να κοιτάξω κι αυτή... Πώς κοιτάξε η μάνα το παππού μου, πρέπει να το κοιτάξουμε και 'μεις λίγο. Ε, αυτό είναι.

(...) Η γυναίκα λέει θα 'ρθει για μια φορά μόνο το καλοκαίρι και τέτοια. Πώς θα μείνω εγώ; Και τώρα, αν θα το πάρω το σπίτι, πρέπει να το πληρώσω όλο το χρόνο. Θα πάρω το σπίτι μαζί με τη γυναίκα, εδώ, σαράντα χιλιάδες πρέπει να το πληρώσω (...) Είμαστε τέσσερις. Έχω τον αδερφό μου και δύο κάτω απ' την Πρεμετή (...) Μένουμε μαζί σ' ένα σπίτι. Πληρώνουμε σαράντα χιλιάδες (...) Έχει δύο δωμάτια. Τρία δωμάτια έχει. Έχει και την κουζίνα. Είναι παλιό σπίτι αλλά πάλι εντάξει...

(...) Με τη γυναίκα μου; Άστο τώρα. Θα το πούμε κι αυτό; Πάω, ήταν η θεία κάτω στην Πρεμετή και γιορτάζει ο άντρας στις 6 Ιανουαρίου. Των Φώτων, πώς είναι; Πάω εκεί. Έκατσα

εκεί όλη τη νύχτα, ήπιαμε καλά και μου λέει η ξαδέρφη «έλα, θα πάμε στην εκκλησιά.» Πόσα είναι, είκοσι λεπτά είναι απ' το Πρεμετή. Στην Ελεούσα. Είναι καλή εκκλησία εκεί και μου λέει «έλα, θα πάμε εκεί.» Άντε να πάμε. Μόλις πήγαμε εκεί, ήταν πέντε έξι μαγαζιά εκεί, από ένα [τσιπουρο] στο κάθε μαγαζί εγώ, πάω απάνω στην εκκλησιά φουσέκι¹² (γελάει). Πάω εκεί, κοιτάω, μόλις έκατσα εκεί στην εκκλησία, εκεί, έρχεται μια γυναίκα – αυτή τώρα είναι στην Αμερική– μου λέει εμένα «από πού είσαι;» «Απ' το Λεσκοβίκο.» «Γιατί ήρθες εδώ;» «Θα βρω νύφη», της λέω. Έτσι για πλάκα, δεν... «Καλά», μου λέει εμένα, θα σε δούμε κι εμείς και τέτοια. (...) Εκεί ήταν η δεύτερη ξαδέρφη του πατέρα μου, σ' αυτό το χωριό. Εγώ δεν το ήξερα. Μου λέει εμένα «εσύ είσαι το παιδί του Σπύρου και τέτοια», «ε, καλά, εγώ είμαι.» «Γιατί ήρθες;» «Ήρθα ν' ανάψω ένα κεριό και θα βρω νύφη», της λέω. Μετά ήρθαν όλοι οι χωριανοί εκεί, ανάψαν το κεριό και την κοιτάν τη γυναίκα λίγο έτσι, αυτή που πήρα. Ήταν τα κορίτσια από... ήταν και τούτη η ξαδερφή μου, μου λέει έτσι κι έτσι, μου λέει «αυτή είναι.» Την κοιτάω λίγο, «άστο» της λέω. Μετά ήταν η θεία δασκαλίτσα στο χωριό, το πήγε και λίγο έτσι, μου λέει εμένα «έλα, θα το δεις μου λέει», (...) και της λέω «θα 'ρθω μόνος», της λέω. Πάω εκεί, πάω μοναχός στο σπίτι στο πεθερό (...) Αυτήν την ημέρα αν δεν ήπιες δεν είσαι άντρας! Πάω εκεί και τους κοιτάω εκεί, –αυτή είναι μεγάλη οικογένεια, είναι δέκα παιδιά, μάνα και πατέρα, πεθερός, πεθερά, δώδεκα–, και τους κοιτάω αυτούς τους δέκα εκεί και λέει ο πεθερός «από πού είσαι; Κι έτσι, έτσι, έτσι...» Μετά ήταν αυτό «με ποιο κόμμα είσαι» και τέτοια. Η Αλβανία το έχει αυτό. Το έχουμε στην καρδιά αυτό. Αν δεν κάνουμε λίγο πολιτική... Πάω εκεί και του λέω του πεθερού «ξέρεις τι; Εγώ δεν μπορώ να μιλάω· δώσ' μου ένα ποτήρι τσίπουρο και μετά να μιλήσω.» (γελάει) Ήταν και ο κουνιάδος εδώ, –μόλις ήρθε απ' την Ελλάδα–, μου λέει εμένα «γιατί ήρθες εδώ;» «Να, θα πω ένα ποτήρι τσίπουρο και θα φύγω»,

¹² Μεθυσμένος.

του λέω του κουνιάδου. «Και συ αν θα 'ρθεις στο σπίτι το δικό μου, θα πιεις. Δεν θα πιεις νερό και θα κάτσεις έτσι», του λέω. Εντάξει, έφερε το ποτήρι εκεί και του λέω του πεθερού έτσι κι έτσι. Μου λέει ο πεθερός εμένα «θα φέρεις μάνα και πατέρα.» «Ρε, καλά, αυτοί θα την πάρουν ή εγώ;» του λέω. Μετά έμπλεξα, λίγο έτσι, πήγα δύο φορές πάλι, μετά πήγα με τη μάνα και πατέρα που έκαναν αυτοί, την πήρα μετά. Έκατσα μετά δυο χρόνια έτσι αρραβωνιασμένος...

(...) Πριν τρία χρόνια, στις εικοσιμία Νοεμβρίου, βαφτίστηκα εγώ μαζί με τη γυναίκα σε μια εκκλησία, κάτω στην Πρεμετή πάλι. Ήταν ένας παπάς. Αυτός είναι στη Μητρόπολη στο Αργυρόκαστρο, Έλληνας είναι, Ναθαναήλ... Και μου λέει η γυναίκα έτσι κι έτσι. Εγώ ρώτησα έναν οδηγό εδώ στο Μητρόπολη και πήρα κάτι εικόνες χάρτινες και είπα θα φτιάξω δεκαπέντε. Πήρα ξύλο κάτω στην Πρεμετή, το έκοψα καλά και πήγα όλα, τη μπογιά και τέτοια, τα πήρα από 'δω, το έφτιαξα εκεί με το χαρτί, πόσα ήταν, και μου λέει η γυναίκα έτσι κι έτσι «θα βαφτίσει ο παπάς.» «Άστον τον παπά», της λέω, «τι να βαφτίσει;» Κι έρχεται ο παπάς! Μου λέει εμένα έτσι κι έτσι και του λέω εγώ ελληνικά «βρε παπά, καλά εγώ θέλω, θα βαφτιστώ», λέω, «και θα βάλω και στεφάνι». «Είμαι παντρεμένος», του λέω. «Το ξέρεις πώς είμαι;» – εγώ με κάτι μπότες εκεί πήγα στην εκκλησία – «τόρα», μου λέει, «όπως είσαι, έτσι θα σε βαφτίσω.» «Βρε καλά ρούχα δεν θα πάρω; Τώρα είναι γάμος», του λέω, «τι...» «Όχι, όπως είσαι», μου λέει ο παπάς. «Αν θέλεις έτσι, καλά», του λέω. Βγάζω τις μπότες εγώ... μέσα στο καζάνι! (γελάει). Πίσω από μένα η γυναίκα, έβαλε και το στεφάνι και αυτό ήταν. Τα έκανα όλα κανονικά τώρα, δεν...

(...) [Στο Λεσκοβίκο] εμείς πάνω απ' το παζάρι είμαστε όλοι Χριστιανοί (...) Και κάτω απ' το παζάρι ήταν οι Μουσουλμάνοι (...) Τώρα μπερδεύτηκαν. Πήγανε και 'κει δίπλα στην εκκλησιά στο Λεσκοβίκο, μπήκαν Τούρκοι τώρα (...) Τώρα ξεκίνησαν να φτιάξουν [τζαμί]. (...) Εκκλησία βέβαια. Τότε με τον Χότζα την έφτιαξαν έτσι σαν αποθήκη. Έριξαν πατάτες μέσα και τέτοια,

άλλαξαν τις φωτογραφίες... Με τον Χότζα κρατήσαν μόνο μία εκκλησία εδώ στο χωριό της γυναίκας της δικής μου. Είναι πεντακόσια χρόνια εκκλησία (...) Στην Ελεούσα. Εκεί πέρσι... προπέρσι ο Αναστάσιος έδωσε πενήντα πέντε εκατομμύρια ελληνικά. (...) Μία εκκλησία ήταν εδώ στο Λεσκοβίκο, σ' ένα χωριό, την Τσαρτσόβα. (...) Τις κοίταξε ο Χότζα αυτές τις εκκλησιές (...) και στην Κορυτσά πάλι κοίταξε και στα Τίρανα. Από 'δω έτσι μία την κοίταξε, δεν την έκανε σαν αποθήκη. Οι πολλές αποθήκες ήταν. Εδώ δίπλα, κάτω στη Σέρανη, αυτή γιορτάζει στις οχτώ Σεπτεμβρίου (...) Θα πας εκεί, θα κοιτάξεις, τώρα όλα τα φωτογραφίσματα έβαλαν οι φαντάροι τα ονόματα και τέτοια. Εκεί, απάνω στα μούτρα και τέτοια... Αυτοί ήταν άθειιστ¹³... Μήπως πήγαν στην εκκλησιά; (...) «Η εκκλησία είναι έτσι, η εκκλησία είναι έτσι», τι είναι; Να, το είδαμε τώρα! Τι είναι η εκκλησία; Που θα κάτσουμε μια μέρα, θα πάμε, θ' αναψούμε κερί και τέτοια; Αυτό είναι. Εγώ και με τον Χότζα που ήταν, το Πάσχα η μάνα το έκανε έτσι και τα αυγά τα έκανε έτσι και τα τέτοια. Τα έκανε η μάνα κρυφά. «Μόνο», λέει, «φάτο εδώ» και αυτά απ' τ' αυγά που έχουν τα έριξε πάλι στη φωτιά, να μην δουν. Μόνο η γιαγιά απ' το Λεσκοβίκο, που ήταν λίγο έτσι, αυτά τα παίρνει και τα ρίχνει εκεί στο Δημαρχείο. Ήταν λίγο έτσι, δεν ήταν... καλά απ' το μυαλό, αλλά... (...) Αυτή ήξερε καλά τι έκανε... (γελάει). Εμείς; (...) Εγώ έχω ταυτότητα ομογενή τώρα. Την έβγαλα το δύο χιλιάδες (...) Πριν με τη βίζα. Ήταν εύκολο. Ο Θ. βοήθησε πολλούς Αλβανούς και τέτοια (...) Μόνο με το φαξ, ήταν εύκολα.

(...) Αλλιώς έπρεπε να πληρώσεις βίζα. Εγώ πλήρωσα μια φορά. Διακόσιες πενήντα χιλιάδες. Το ενενήντα οχτώ. Για ένα χρόνο. Τώρα είναι ακριβά, τώρα. Πλήρωσε ο μπατζανάκης ο δικός μου για τη γυναίκα πλήρωσε τριακόσιες χιλιάδες για τρεις μήνες.

(...) Μόνο μια φορά η αστυνομία που με πείραξε το... πότε ήταν... το ενενήντα έξι ήταν, γιατί η βίζα ήταν πλαστή και μετά κανονίσαμε, πήγα εκεί και... (...) ήταν κανονική. Είπαν μήπως

¹³ Άθαιοι.

ήταν, μετά πήγα εκεί στο διοικητή και τέτοια και του λέω «ορίστε, πάρε την Κακαβιά.» Ήταν φρέσκια. Ούτε μια βδομάδα δεν ήταν που ήρθα. Γι' αυτό. Αν ήταν δυο τρεις μήνες, εγώ θα το... (γελάει). Και τώρα είμαστε πάλι καλά. Δεν κινάμε τα βουνά και τέτοια. Άνοιξε αυτό το... στο Μολυβδοσκεπάστο... το τελωνείο. Ε, πάλι κοντά είναι (...) Δεν πάμε με τα πόδια. Τώρα πάμε... ούτε είκοσι λεπτά, μέχρι τη γέφυρα, σφραγίζουμε απάνω στο χωριό, –αυτό είναι λίγο δύσκολο– και κατεβαίνουμε κάτω. Μέχρι το Μολύβι¹⁴ πάμε με το λεωφορείο. Μετά είναι λίγο αυτή η δουλειά, έτσι. Είκοσι λεπτά με τα πόδια. Μετά περιμένουμε το αμάξι. Περνάν αμάξια, κούρσες και τέτοια. Με έναν φίλο, με έναν τέτοιο... Πάλι ήταν καλά που άνοιξε αυτό το ενενήντα έξι, ενενήντα επτά, που είπανε ότι ήρθαμε εμείς απ' το Λεσκοβίκο να μην πάμε απ' την Κακαβιά και να γυρίσεις όλο και να πας πάλι απ' το Λεσκοβίκο. Αυτό ήταν το δύσκολο. Ήτανε τέσσερις ώρες απ' το Λεσκοβίκο εδώ με τα πόδια. Το έκανα εγώ. Είναι μακριά. Και περνάμε εδώ απ' το φυλάκιο στο Λυκόμορο εδώ και αυτό. Ούτε με τους φαντάρους δεν τσακώθαμε και τέτοια. Κανονίζαμε. Ήταν με βίζα και τέτοια. Εμείς κανονικά. Μια τσάντα έτσι, ρίξτο έτσι στην πλάτη, ούτε τσουβάλια, ούτε τίποτα. Αν θα ρθεις σαν άνθρωπος δεν σε πειράζει κανένας. Αν θα κάτσεις καλά, πάλι δεν σε πειράζει. Αυτό 'ναι όλο.

(...) Ίδια... ίδια με το Λεσκοβίκο [η Κόνιτσα]. Εγώ, τώρα δεν ξέρω τώρα, την αγαπάω. Είμαι τέτοιος άνθρωπος, να σου πω δεν μου αρέσει η πόλη η μεγάλη. Αυτός ο κόσμος θέλω να τον βλέπω είκοσι φορές την ημέρα, δεν θέλω να τον βλέπω μια φορά την εβδομάδα (γελάει).

(...) Σαν άνθρωποι. Τίποτ' άλλο. Σαν εμένα. Ήρθα εδώ... σαν εμένα. Δεν τσακώθηκα με κανένα. Ήρθα εδώ, «καλημέρα» «καλημέρα». Όσους ήξερα τόσοι μ' ήξεραν.

(...) Δεν μ' ενδιαφέρει. Μόνο θα κοιτάξω πώς είναι. Ούτε γύφτοι, ούτε τίποτα. Μόνο θα κοιτάξω ποιος είναι. Κάνει; Αν

¹⁴ Μολυβδοσκεπάστο.

κάνει... Αν δεν κάνει, θα του πω πάλι «καλημέρα», «καλησπέρα», θα μείνω λίγο μακριά. Μ' αυτόν που θέλω να κάνω παρέα, θα κάνω. Με όποιον αγαπάω. Δεν με ενδιαφέρει [Έλληνας ή Αλβανός]. Ούτε γύφτοι, ούτε τίποτα. Ό,τι είναι, για μένα είναι όλοι ίδιοι. (...) Δεν μ' ενδιαφέρει αυτό. Εγώ (...) δεν έχω πολλούς φίλους. Αυτούς που έχω, τους έχω στην καρδιά. Κι έναν φίλο που έχω, που 'ταν φαντάρος εκεί, ήταν Τσάμης. Τώρα είναι στην Ιταλία. Ε, τι, πήγα στο σπίτι εκεί, –αυτός ήταν φαντάρος στο Λεσκοβίκο–, αλλά στην οικογένεια. Σαν το σπίτι το δικό μου. Τώρα να λέω Τσάμη τον άλλο; Δεν πρέπει. Τι, άνθρωποι είναι κι αυτοί! Είναι εδώ από ένα χωριό απ' τον Άι Σαράντα είναι (...) Να λέω την αλήθεια, και 'δω στην Κόνιτσα τι θα μοιράσουμε, τα χωράφια;

(...) Εγώ... εγώ τώρα με τη Χότζα ήμουν «Έλληνας, Έλληνας, Έλληνας.» Θα μείνουμε Έλληνες. Τι θα κάνουμε; (γελάει) Αφού το θέλουν οι άλλοι, θα μείνουμε, τι... (γελάει). (...) Αν θα πας σε συγγενή και τέτοιο στην Ελλάδα, το λεν «γκρεκ» μέσα με τον Χότζα. Αν θα πεις «γκρεκ» με τον Χότζα, οι ρουφιάνοι ήταν λίγο έτσι. Οι ρουφιάνοι αυτοί. Η ασφάλεια και τέτοια, πώς ήτανε... Δεν είναι ασφάλεια σαν αυτή που είναι στην Ελλάδα. Ήταν άλλη εκεί. Εκεί όμα θα λες «δεν έχει ρύζι στο μαγαζί», πφου! σε τρεις μέρες θα το ξέρεις πού πήγες! Αυτή ήταν.

(...) Εθνικότητα ελληνική [έγραφε η ταυτότητά μου]. Το κράτησε ο παππούς μου. Εγώ... εγώ αυτό που το πήρα, το πήρα απ' τον παππού μου. Ο πατέρας δεν το έβαλε τον πατέρα εκεί. (...) Ο παππούς μου το κράτησε. Είπε έτσι κι έτσι. «Εγώ», του λέει ο παππούς μου, «γεννήθηκα στην Ελλάδα και τέτοια το κρατάω.» (...) Ο πατέρας μετά δεν το έβαλε... Αλβανική μετά. (...) «Δεν θέλω, δεν θέλω», τώρα δεν το γυρίσαμε ακόμα. Πρέπει να... Δικαστήρια και τέτοια (...) Εγώ το πήρα απ' τον παππού (...) Εδώ στην Ελλάδα πήγα με το διαβατήριο... (...) Εγώ την έχω αλβανική τώρα, απ' τον πατέρα. Πήρα το χαρτί, την ταυτότητα ομογενή, πήγα στα Γιάννενα και είπα «θέλω του παππού μου τώρα» (...)

(...) Δεν ξέρουμε τώρα. Άμα θα ξεκινήσει πάλι σαν το ενενή-

να επτά, θέλει ο πατέρας να 'ρθει μαζί με μένα, δεν θέλει, εγώ θα μείνω εδώ. Να λέω την αλήθεια. Θα πάω να πάρω τα παιδιά και... Τώρα, σιγά σιγά πρέπει να τα ανοίξουν όλα τα σύνορα. Τι θα κάνουμε εκεί; Κοίτα πού είμαστε. Μπορούμε. Θα πάρουμε κι ένα αμάξι, -πως είμαστε φίλοι εδώ-, θα 'ρθεις και συ δύο φορές, θα πάμε Σάββατο Κυριακή στο Λεσκοβίκο. Σπίτι έχουμε, θα κάτσουμε δυο μέρες εκεί, θα πιούμε θα γυρίσουμε πάλι. Ε, τι πόσα είναι; Ούτε τριάντα χιλιόμετρα δεν είναι.

(...) Και 'δω στην Κόνιτσα, αν θα πιάσω όλο το χρόνο δουλειά, γιατί να μην μείνω εδώ; Ωραίο είναι, γιατί; Και από το κλίμα... Απ' τη δροσιά, απ' το χιόνι, από τέτοια το ίδιο είναι.

(...) Ε, βέβαια, θα μείνω τι!... Εκεί δεν έχουμε ακόμα ησυχία. Θα πάει η κόρη η δική μου πέντε χρονών, έξι χρονών, δέκα χρονών, ξέρουμε τι θα γίνει; Μπορεί να την πάρουν καμιά φορά την κόρη εμένα και ξέρω 'γω που θα τ'ο παν; Αυτοί παίρνουν από δεκαεφτά, δεκαοχτώ χρονών (...) Δεν ξέρω. Μήπως έχει ησυχία; Έχουμε λεφτά, πάρτα τα λεφτά, μπήκα απ' αυτή τη πόρτα και θα βγω απ' την άλλη. Αν έχεις λεφτά στην Αλβανία, μπορείς να... ξέρω 'γω τώρα. Εγώ που δεν έχω, αν θα με πιάσουν εμένα, θα κάτσω στη φυλακή τριάντα χρόνια. Οι άλλοι που κάνουν χειρότερη ζημιά και τέτοια, φασαρίες, δεν θα κάτσουν ούτε δυο ώρες. Έτσι είναι ο νόμος στην Αλβανία. Και σιγά σιγά όλα ανέβηκαν πάλι. Εδώ έχει τετρακόσιες, τετρακόσιες πενήντα το λάδι, το καλαμποκέλαιο, εκεί πήγε δύο χιλιάδες λεκ, στην Αλβανία.

(...) Εγώ θέλω να την κάνω αυτή τη δουλειά [εμπόριο], να λέω την αλήθεια (...) Μπορείς να τα φορτώσεις στην πλάτη όλα αυτά τα πράγματα; Αυτό είναι. Αν θα ανοίξει η γέφυρα εδώ, δηλαδή, αν θ' ανοίξει η γέφυρα εδώ στη Μέρτζανη που λεν, αυτή τη δουλειά μπορείς να την κάνεις. Ε, τι, δουλεύω στο Ν. Θα του πω κι εγώ «ξέρεις τι, θ' ανοίξω ένα μαγαζί ή και τέτοια. Φέρε για μένα καφέ ή φέρε μακαρόνια, φέρε τέτοια, φέρε τέτοια, φέρε τέτοια, φέρε μπύρες, φέρε αυτή.» Θα τα πάρω από δω (...) Θ' ανοίξω μαγαζί. Γιατί να μην το ανοίξω, που είναι πιο φθηνά από δω; Τώρα εκεί δεν ξέρουμε τι τρώνε τα παιδιά. Δεν ξέρω... Παίρ-

νουμε amita μέσα, αν θα βάλεις λίγο στο χέρι έτσι, θα το στρίψεις λίγο έτσι, φεύγει η μπογιά. Εδώ στρίψτο όσο θέλεις. Εγώ και για το πρώτο και για το δεύτερο, όλα τα τρόφιμα από δω τα παίρνω. Και το ψωμί μοναχός το φτιάχνω. Η γυναίκα μου (...) Θα πας στα μαγαζιά εκεί, δεν ξέρεις τι θα πιεις. Εγώ, όπου πάω και στα Τίρανα αν πάω, θα το βάλω το μπουκάλι στη τσέπη με το τσίπουρο που πίνω. Δεν πίνω ποτέ. Αν θα πάω εκεί, θα πιω μπύρα. Και η μπύρα εκεί δεν είναι ίδια μ' εδώ. Βγαίνει σαν ξινή σαν τέτοια. Μόνο μπύρα. Άιντε θα πιεις μια μπύρα αλλά με το ζόρι. Θα πιεις κόκα κόλα, θα πιεις πορτοκαλάδα, δεν... δεν είναι αυτή πως είναι 'δω... Ε, αυτό είναι.

(...) Ε, αυτά τα πράγματα είναι. Να λέω την αλήθεια... μόνο τώρα. Αν ήταν με τον Χότζα να μη τα μαζεύαντα χωράφια και τέτοια, και σ' εμάς θα ήταν το ίδιο μ' εδώ (...). Τώρα εγώ δουλεύω, καλά δουλεύω σ' αυτό το αμπέλι το δικό μου. Το αμπέλι μπορεί να το έχεις εσύ. Εγώ που κάνω αυτή τη δουλειά, όλα θα τα κάνω. Το αμπέλι το δικό μου το πήρε ο άλλος. Καλά εγώ το ξέρω το χέρι το δικό μου, στο αμπέλι το δικό μου το ξέρω τι δουλειά κάνω. Το δικό μου το πήρε ένας άλλος, ο άλλος είναι στην Ελλάδα και τα άφησε εκεί. Είναι δέκα χρόνια. Δέκα χρόνια, τώρα πρέπει να το καθαρίσεις από κάτω. Πρέπει να βάλεις καινούργιο. Αν θ' αλλάξει ο νόμος και τέτοια, να πει ο νόμος «όποιος έχει χωράφια και τέτοια, θα πάρει ο καθένας το δικό του»... Αυτό είναι.

(...) Ε, τώρα, τι να σου πω κι εγώ τώρα... [για την Ελλάδα]. Αυτά τα σκαλοπάτια πρέπει να είναι. Το κράτος είναι κράτος. Εμείς πάλι είμαστε εμείς. Τώρα τι εργάτης και τέτοια. Πρέπει να 'χει και νόμο κι εμείς, να λέμε, Αλβανοί, Βούλγαροι, Ρούσοι και τέτοια, να λέμε, να 'χουμε κι εμείς σαν την Ιταλία, σαν τη Γερμανία και τέτοια. Έχουμε δέκα χρόνια εδώ, σιγά σιγά... (...) Λέω αυτό. Χωρίς έτσι είμαστε. Πώς να την πάρω εγώ αυτή, τη συντάξη; Να θα δουλεύω και τριάντα χρόνια ακόμα εδώ; Είκοσι. Και δέκα ακόμα αν θα δουλεύω εδώ; Αυτό είναι. Στην Ιταλία, μόλις... –και συγγενή έχω εκεί– μόλις πας εκεί, δεν μπορείς

να πας στο εργοστάσιο. Αν θα πας στο εργοστάσιο κατευθείαν, είσαι... Αυτό είναι. Εδώ τώρα... θα πάμε στην Αετομηλίτσα, θα πάμε στον Πύργο, θα πάμε Δίστρατο, μπορεί να πέσουμε με το αμάξι. Καλά ο οδηγός την έχει την ασφάλεια και τέτοια. Θα σκοτωθώ κι εγώ ή θα χτυπήσω και τέτοια. Τα δικά μου τι θα κάνουν; Θα τρων φύλλα τα δικά μου; (...) Τα παιδιά μου. Γι' αυτό λέω. Αυτό που είναι τώρα και 'δω στην Ελλάδα, ο καλύτερος νόμος που είναι... Ήρθε από την Αλβανία; Έχουν πέντε χρόνια; Πέντε χρόνια. Αυτή την ημέρα, μόλις θα πιάσεις δουλειά στο εργοστάσιο –πως είμαι εγώ στο Ν., πως είμαι στην οικοδομή με τον εργολάβο– μόλις τα βάλω στα πόδια, θα πει ο άλλος «τόσο είναι το μεροκάματο, τόσο το ένσημα, τόσο αυτή, θα είσαι κι εσύ σαν εμένα.» Αυτή 'ναι η καλύτερη δουλειά. (...) Καθαρά πράγματα.

Μετά κι εγώ θα σκεφτώ: «Μ' ενδιαφέρει, έτσι όπως είναι ο νόμος;» (...) Εγώ στο Ν. παίρνω δέκα χιλιάδες. Αν θα μου πει «θα πάρεις εννιά, θα πάρεις οκτώ, θα σε ρίξω όλα αυτά», θα του πω εγώ, ή θα κάτσω ή θα φύγω. Ένα απ' τα δύο είναι. Εδώ, σαν το Γ. που είναι, μπορεί να κάτσω. Θα κάτσω και πέντε χρόνια. Και δέκα ακόμα. Αυτό είναι. Τώρα έχω πέντε χρόνια. Έξι χρόνια. Τι έχω; Καλά, να φυλάει ο θεός να μη πάθω τίποτα. Να λέω την αλήθεια. Αυτό είναι όλα τα φράγκα. Δεν είναι... Αυτός είναι ο νόμος. Σαν Γερμανία. Παν Έλληνες στη Γερμανία; Παν κατευθείαν έτσι. Γι' αυτό έχει κι αυτά τα δικά μας (...) Εμείς βάλουμε ένα τσουβάλι κι ήρθαμε εδώ στην Ελλάδα. Μπορεί να σκοτωθούμε και στο δρόμο και τέτοια. Έβαλαν το τσουβάλι και ήρθαν. Αλλά ο νόμος μέσα στην Ελλάδα τι κάνει; Κι εδώ στην Ελλάδα και στην Ιταλία... Καλά Ιταλία και Γερμανία. Εδώ με την Ελλάδα. Τι κάνει; Πόσα είναι; Πεντακόσιες χιλιάδες. Που είναι 'δω στην Ελλάδα. Ποιος έχει χαρτιά, πράσινη κάρτα, ταυτότητα ομογενή και τέτοια; Θα πουν αυτοί. Εγώ θα πάω στην τηλεόραση, θα πω έτσι. Τι θα... Ο νόμος. Το κράτος εκεί. Θα πει. Έτσι, έτσι. Θα πάρω σύνταξη και τέτοια. Ήρθε ο άλλος εδώ τώρα πρέπει να θέλει και πέντε χρόνια να πάρει σύνταξη στην Αλβανία.

Δουλεύει εδώ δέκα χρόνια. Στην Αλβανία δεν μπορεί να βρει δουλειά. Θα πεθάνει μεθαύριο. Δεν θα πάρει ούτε σύνταξη, ούτε τίποτα. Ούτε από 'δω, ούτε από 'κει. Αυτό είναι. Γι' αυτό φταίει το κράτος τώρα μέσα στην Αλβανία. Και ο Μπερίσας που ήταν και τούτος. Εγώ με το Μπερίσα είμαι. Και αυτοί φταιν και τούτος φταίει. Ε, όλα μόνο για τη τσέπη; Καλά. Σιγά. Βάλε και μια φορά το μυαλό με 'μας που είμαστε γύρω γύρω! Ήρθαν τόσα λεφτά στην Αλβανία! Απ' την Ελλάδα, απ' την Ιταλία, απ' τη Γερμανία. Ήρθαν τόσα λεφτά! Από εμάς που είμαστε... Πάμε στην τράπεζα εκεί, ρίχνουν τα λεφτά τώρα εκεί στην τράπεζα και του λέει ο άλλος «θα το φτιάξω το σπίτι, θα το χτίσω, θέλω δέκα εκατομμύρια ή θα πάρω δάνειο.» Αν θα πάρεις δάνειο στην Αλβανία, με σαράντα τοις εκατό. Πήρες δέκα, θα δώσεις δεκατέσσερα. Έτσι είναι. Εδώ, αν θα πάρεις δάνειο, έχεις πιο ευκαιρία και τέτοια, εδώ στην Ελλάδα (...) Αυτό είναι.

(...) Τώρα αμπέλι; Δεν πιστεύω ν' αγοράσω αμπέλι. Δεν πιστεύω. Θα φτιάξω πρώτα το σπίτι και... (...) Δεν μπορείς να πουλήσεις. Είναι ο νόμος τώρα, το έδωσε έτσι. Δεν πήραμε εμείς, πώς το λέμε τώρα... το ταπί¹⁵, που το έχουμε εμείς. Δεν το πήραμε ακόμα στο χέρι. Το έχουμε έτσι. «Αυτό το χωράφι είναι δικό σου». Έδωσαν ένα χαρτί έτσι και δεν πήραμε... (...) Δεν μπορούμε [να πουλήσουμε]. Πούλησαν κάτι, κάτι εκεί στο Λεσκοβίκο, πήραν ένα χαρτί εγώ κι εσύ και ήταν και μάρτυρας ο άλλος... «Πόσα θέλεις;» «Δύο εκατομμύρια.» «Πάρε τα δύο εκατομμύρια.» Πήρε αυτά τα δύο εκατομμύρια, πήγε στα Τίρανα, έκανε τι έκανε και ήρθε πάλι στο Λεσκοβίκο ο άλλος. Και τώρα έμεινε χωρίς αμπέλι! Έτσι, αν είναι με νόμο να έχω το δικό μου ταπί και τέτοια, μπορεί να αγοράσω και αμπέλι και οικόπεδο και τέτοια. Τώρα δεν μπορείς να κάνεις τίποτα. Ο αδερφός μου στην Κορυτσά, τώρα που πήγα, αγοράζει το οικόπεδο εκεί και πήγε στο χωράφι και ήταν πέντε παρέκει με το ίδιο χαρτί.

Όλοι για το ίδιο οικόπεδο! Και του λέει ο αδερφός μου «ποιος

¹⁵ Τίτλος ιδιοκτησίας.

το έχει αυτό το χαρτί; Τούτο το οικόπεδο;» Του λέει ο άλλος «το έχω 'γω», ο άλλος του λέει «το έχω 'γω» και του λέει ο αδερφός μου μετά «εσύ από πότε το έχεις το ταπί που είπαμε;» «Εγώ το έχω απ' το χίλια εννιακόσια ενενήντα.» «Εσύ;» «Χίλια εννιακόσια ογδόντα», «χίλια εννιακόσια εβδομήντα». Και του λέει ο άλλος «εγώ το έχω από το χίλια εννιακόσια είκοσι τέσσερα». «Από σένα θα το αγοράσω. Εσείς φύγετε. Να πάρτα τα λεφτά.» Δεν μπορεί ο άλλος, τώρα... (...) Εδώ, δίπλα στα Καβάσιλα, είναι ένα δάσος και τέτοια. Αυτό τώρα, κάτι χωράφια ήταν απ' τον Κ. Είναι ο οδοντογιατρός εδώ, ο Κ. εδώ, που ήρθε και αυτός απ' το Λεσκοβίκο, το έχουν αυτοί. Και τώρα όλο το δάσος, ξέρεις τι κάνει; Εγώ έχω λεφτά. Πώς τα βρήκα τα λεφτά, είναι δική μου δουλειά. Εντάξει. Πάμε στο δικαστήριο. Εσύ, που έχεις τα λεφτά και θέλεις να το πάρεις το δάσος, το χωράφι, εγώ και δύο άλλοι και του λέω: «Αυτό το χωράφι το έχεις εσύ. Το έχεις εσύ αυτό το χωράφι.» Εντάξει. Στο δικαστήριο, πλήρωσε τα λεφτά και τέτοια, το πήρες το χαρτί. Αν θα 'ρθει ο Κ. μεθαύριο, το παιδί, ξέρω 'γω και τέτοια μ' ένα χαρτί που το έχει από το χίλια εννιακόσια τριάντα τι θα πεις; Θα πας, θα ανοίξεις το δικαστήριο κατευθείαν. Τώρα το πήρες το ενενήντα πέντε. Τι είναι; Εγώ το έχω από το χίλια εννιακόσια σαράντα, από το χίλια εννιακόσια δέκα τέσσερα, από το χίλια εννιακόσια είκοσι, που ήταν ο γόμος έτσι. Αυτό γίνεται τώρα στην Αλβανία. Αυτή η δουλειά τώρα. Και τα πήραν όλα, τα έκαναν κάρβουνα και... θα μείνει τώρα το Λεσκοβίκο χωρίς ξύλα (...) Έκανε κάρβουνα.(...) Αυτός που έχει λεφτά! Πώς τα βρήκε δεν ξέρουμε. Τώρα πήρε δυο μάρτυρες και... (...) Δεν το είχε. Δεν το είχε και το έκανε τώρα. «Είναι δικό μου», λέει. «Πού το βρήκες εσύ; Πού το βρήκες;» (...) Το κράτος, πήρε τα λεφτά ο δικηγόρος εκεί και άιντε... Και θα πας εσύ εκεί, θα κάνεις ένα κομμάτι ξύλα για το σπίτι, δεν σ' αφήνει ο άλλος. «Ορέ, καλά, πού το βρήκες;» Ε, σαν το αμπέλι το δικό μου τώρα, το 'χει ο άλλος, θα πάω εγώ να κόψω ένα σταφύλι, μου λέει εμένα «ε, πού πας, είναι δικό μου.» «Άστο να είναι δικό μου» (γελάει). Έτσι θα πω κι εγώ στον άλλο, όταν θα

πάει στο αμπέλι το δικό μου. Έτσι είναι. Γι' αυτό δεν θα πάει μπροστά η Αλβανία. Μόνο από τούτο το νόμο. Αν θα έρθει αυτός ο νόμος πριν το ενενήντα, κάθε ένας που 'χει χωράφι και τέτοια θα το πάρει, –αυτός ήταν ο νόμος ο σωστός. Πόσα έχεις; Πενήντα στρέμματα, εκατό στρέμματα. Αυτά που είχες πριν απ' το Χότζα, αυτά που ήταν με το βασιλιά. Τώρα, έλα να πας να βρεις το χαρτί τώρα. Άι καλά. Ένας που το έχει. Εγώ που το έχω. Ο άλλος που έκαψε το ενενήντα επτά όλα τα γραφεία; Έλα να το βρεις τώρα (...) Έκαψε κάποιος στο Λεσκοβίκο, έκαψε κάποιος στην Ερσέκα, έκαψε κάποιος στην Πρεμετή, έκαψε στην Αυλώνα και τέτοια. Γιατί το έκανε; Γι' αυτή τη μαλακία που κάνουν τώρα. Του λέει ο άλλος «για φέρε το χαρτί». Καλά εγώ που το έχω. Ο άλλος που δεν το έχει; Πού το ξέρουμε 'μεις που το έχει. Έκαναν τούτο τώρα. Κι εμείς που ήταν έτσι με το Νάνο το ενενήντα δύο, που έδωσαν τα αμπέλια, είπαν «όποιος δουλεύει στην κοπερατίβα, θα πάρει από επτακόσια μέτρα αμπέλι και χωράφια.» Καλά. Μαζεύουν και του λεώ –έρχεται ο αδερφός μου το βράδυ σπίτι– και του λέει ο παππούς μου «ρε καλά», του λέει, «μήπως το έφερναν στην τσεπη αυτοί που θα δώσουν από τόσο; Πού το βρήκε ο Χότζας το χωράφι; Μου πήρε εμένα, του πήρε του άλλου, του πήρε του άλλου, του πήρε του άλλου και έβαλε στην κοπερατίβα», του λέει. «Καλά», λέει ο αδερφός μου. Πάει ο αδερφός μου και όποιος έχει αμπέλι πριν το Χότζα και τέτοια, έγραφε είκοσι ονόματα και πήγε στην Ερσέκα, εκεί ήταν, και πήγε στην υποθέκα, πώς τη λεν... στον συμβολαιογράφο, που κρατάν εκεί, και το άνοιξε, το πήρε, πόσα στρέμματα ήταν ο καθένας και πάει εκεί στο Κομισιόν, πώς το λεν... εκεί που ήταν δέκα άνθρωποι και του λέει «θα πάρουν και αυτοί». «Όχι θα πάρουν», «όχι δεν θα πάρουν», «όχι έτσι, όχι τέτοιο», «όχι έτσι», «καλά», λέει, «θα πάμε στα Τίρανα, να το ζυγίσουν αυτοί». Εγώ τώρα, μου πήραν το αμπέλι! Να μην κερδίσω εγώ, που μου πήραν το δικό μου; Πήγα στα Τίρανα και είπαν «θα πάρουν κι αυτοί από επτακόσια μέτρα». Και πήραμε εμείς. Τώρα να σου πω, ο Κ. εδώ, ο οδοντογιατρός. Ο πατέρας του Κ. που έχει ένα αδερ-

φό, το Λ. και τέτοια, θα το ήξερε που είχε χωράφια και τέτοια. (...) Απ' το Λεσκοβίκο είναι ο Κ. Μέχρι το σαράντα δύο ή λίγο πιο πίσω... Πήγε στην Ερσέκα και ήταν όλα τα χαρτιά του Κ., το έβαλες φωτιά και τέτοια. Γιατί; Πέθανε στη φυλακή. Τον έβαλε ο Χότζα στη φυλακή και τέτοια. Μετά άνοιξε δικαστήριο, πήγε ο πατέρας ο δικός μου, που το ήξερε τα σύνορα πού είναι, που πήρε και αυτός εφτακόσια μέτρα. Πήρε εφτακόσια μέτρα αμπέλι. Δεν βρήκε κάτι άλλο (...) Έχει ανεψιό εκεί. Το πήρε ο ανεψιός του. Αυτοί τώρα έχουν τόσα μαγαζιά. Αν θα 'ρθουν, θα έχουν τα χαρτιά, θα 'ρθουν εκεί, το παίρνουν.

(...) Αυτό είναι. Αυτό το κράτος έχουμε 'μεις (...) Αν δεν έχουμε κράτος και τέτοια, καλύτερα κόψτο σε τρία κομμάτια, να πάρει ο καθένας από ένα και να ξέρουμε και 'μεις πού θα ζήσουμε. Είμαστε σαν χωρίς κεφάλι, χωρίς σκέψη (...) Ξέρω που είναι βαρύ. Είναι λίγο βαρύ αυτό το πράγμα, το ξέρω. Τώρα που δεν έχουμε κράτος, τι να γίνει; (...) Εμείς έχουμε κράτος χωρίς κράτος. Αυτό είναι το πρόβλημα. Χωρίς κράτος. Τι; Κάθε ένας, όποιος είναι υπουργός εκεί, «θα πάμε, θα πάρουμε πεντακόσια στρέμματα στη θάλασσα, εμείς.» Ορέ κιαρατά, πού τα βρήκες τα λεφτά; (...) Τώρα έχεις πέντε χρόνια υπουργός και θ' αγοράσεις όλη τη θάλασσα και τέτοια; Θα φτιάξεις βίλες, θα φτιάξεις αυτά; Τι είναι; Ούτε εγώ δεν ξέρω πώς γίνεται! Τόσα λεφτά έχουν στην Αλβανία, η Αλβανία δεν προκόβει καθόλου! (...) Τόσα λεφτά! Ούτε δρόμο, ούτε τίποτα! Ε, αυτό είναι.

(...) Έτσι είναι. Εντάξει. Το κράτος φτιάχνει το νόμο. Έτσι είναι. Εκεί απάνω στα Τίρανα και τέτοια κλέβουν ακόμα κορίτσια και τέτοια. Τα παν στην Ιταλία. Το ξέρεις ποιος είναι. Πιάστον, σκοτώσέ τον. Και τώρα μου έκλεψε εμένα το κοριτσάκι, να λέω, ο νόμος δεν κάνει τίποτα, πρέπει να πάω εγώ φυλακή, θα τον σκοτώσω. Έτσι; Αυτό είναι ντροπή. Τώρα πρέπει να τον σκοτώσω. Θα μου κλέψει εμένα το κοριτσάκι; Ε, κάθε μέρα στο Μπεράτι έτσι σκοτώνουν. Γιατί; Έτσι. Μου έκλεψε αυτός, σηκώνεται ο αδερφός μου, τώρα είναι επτά χρονών, πάει δέκα, πάει δώδεκα, πάει δεκαπέντε, μετά ξεκαθαρίζεις... Αιντε, φάτον τον

αδερφό. Έτσι... Δεν φεύγει απ' το μυαλό αυτό το κακό που μου 'κανε. Να λέω την αλήθεια. Αυτή είναι. Εδώ στην Ελλάδα εγώ ξέρω πού είναι ο νόμος. Θα ζήσω με το νόμο και με το φόβο απ' το νόμο. Αυτό είναι η αλήθεια. Εγώ πάω μέχρι την πλατεία έντεκα, δώδεκα, μία η ώρα το βράδυ. Περνάει και το κοριτσάκι πλάι. Γιατί να του κάνω κακό; Εμείς δεν έχουμε αδερφή; Δεν έχουμε ανεψιά; Γιατί να το πειράξω; (...) Ε, αυτός είναι ο νόμος. Αν θα το κάνω εγώ τίποτα το κοριτσάκι αυτό, θα πάει το παιδί, ο Β. θα πάει είκοσι πέντε χρονών, μετά θα βγω εγώ απ' τη φυλακή. Εκεί δεν θα πάθει τίποτα εκεί. Το έκλεψε ο άλλος και μετά λέει «κάνε ό,τι θέλεις.» Αν θα πάω εγώ που δεν έχω λεφτά και σκοτώσω τον άλλο, εγώ θα πάω στη φυλακή, ο άλλος πάει. Αυτό είναι. Ο άλλος γίνεται πλούσιος, εμείς που δεν έχουμε λεφτά, εμείς πρέπει να το φάμε όλο; Δεν είναι. Να το φάει και μια φορά αυτός που είναι μεγάλος, που έχει λεφτά!

Neridan P.

Ο Neridan P. γεννήθηκε το 1971 στο Γιναμέτ του Ελμπασάν, από γονείς Σλαβομακεδόνες. Ζει και εργάζεται στην Κόνιτσα από το 1992.

Γεννήθηκα είκοσι εννιά Οκτωβρίου χίλια εννιακόσια εβδομήντα ένα στο Γιναμέτ. Μεγαλώσαμε επτά χρόνια στο χωριό, επτά χρόνια. Μετά πήγαμε σχολείο, από 'κει με τα χιόνια... τι... νίλα¹! Μικρά παιδιά πηγαίναμε μαζί με τη μάνα, –ο πατέρας ήταν εδώ στο Ελμπασάν δούλευε, έρχονταν μια φορά στους τρεις μήνες, τέσσερις μήνες, έξι μήνες, ανάλογα άμα είχε δουλειά, όπως είμαστε εμείς τώρα. Τέσσερα χρόνια πήγαμε στο χωριό, είχαμε είκοσι λεπτά με τα πόδια, μετά πήγαμε σ' ένα χωριό άλλο, έκανα κι αυτού τρία χρόνια. Κι αυτού τραβήξαμε... μια ώρα με τα πόδια πηγαίναμε μακριά, σχολείο... Απ' αυτού... τι... τι να πω! Δουλεύαμε, δουλεύαμε εμείς. Μεγαλώσαμε επτά, οχτώ χρονών πηγαίναμε, μαζεύαμε λουλούδια. Για να κρατηθούμε... οικογένεια. Εγώ, γεννήθηκε και ο άλλος ο αδερφός, που 'ναι μετά από μένα, που 'ναι φίλος, πηγαίναμε με τη γιαγιά, πηγαίναμε, μαζεύαμε για να κρατηθούμε. Γιατί ο πατέρας έρχονταν μια φορά, τα λεφτά τα πήγαινε στον πατέρα του, εμάς δεν μας έδινε. Τότε

¹ Συμφορά, δυστυχία.

έτσι ήταν. Στον πατέρα τα 'διναν όλα, τα αδέρφια που έρχονταν απ' το κουρμπέτι². Μεγαλώσαμε λίγο, γίναμε δέκα δώδεκα χρονών, ε, ο παππούς τότε, το εβδομήντα εννιά, πέθανε. Πέθανε. Μέχρι τότε μας κρατούσε αυτός. Μετά χωρίσαμε. Πέθανε ο παππούς, χωρίσαμε. Έκαναν μοιρασιά. Πέντε αδέρφια τα μοίρασαν, καθένας πήγε στο σπίτι του. Τότε μπήκε ζωή, δηλαδή δουλειά περισσότερο. Ο πατέρας μου είχε όλο το βάρος στην πλάτη του. Η μάνα μου δεν δούλευε κι ήμασταν τρεις.

Μετά ήρθαμε στην πόλη. Το ογδόντα δύο ήρθαμε στην πόλη, εδώ στο Ελμπασάν. Από το χωριό ήρθαμε στην πόλη. Του 'δωσε το κράτος σπίτι, ήρθαμε αυτού. Σηκωθήκαμε, δεν γνωρίζαμε κανένα. Στο χωριό άλλο ήταν. Είμαστε όλοι δικοί μας. Στην πόλη αυτή δεν γνωρίζαμε κανένα. Ένα χρόνο. Κι αυτού ξεκινήσαμε πάλι, μαζεύαμε, για να... για να μη πεινάμε, να μην απλώνουμε χέρι σε κανέναν... Ούτε ένα κουτάλι λάδι να ζητήσουμε. Από κανέναν. Ο πατέρας μου έπαινε την άδεια, πηγαίναμε εμείς μαζεύαμε λουλούδια για να... Αφού δεν... ήμασταν έξι παιδιά. Πώς να τα κρατήσεις στο σπίτι. Μεγαλώσαμε κι εμείς, πήγα εγώ δεκαέξι χρονών, τελείωσα το σχολείο, δύο χρόνια για σίδερα, σιδεράς. Με βάζει για δουλειά, δύο χρόνια ήταν αυτό, τελείωσα. Καλοκαίρι μ' έβαζε για δουλειά. Ήταν σαν προϊστάμενος. Δηλαδή είχε σαράντα άτομα στη δουλειά, δέκα χρόνια. Μ' έπαινε εμένα, του 'λεγε του διευθυντή «πάρε και το παιδί να μην κάθεται». Δύο μήνες το καλοκαίρι πήγαινα δούλευα. Τελείωσα, πήρα το πτυχίο, μ' έβαλαν στη δουλειά. Δουλειά αυτού οχτώ ώρες. Παίρναμε εκατόν εξήντα στην αρχή. Ήταν κατηγορίες, δηλαδή βαθμούς. Στην αρχή λέει «τρεις μήνες θα δουλεύεις», λέει, «με την πρώτη μετά θα πάρεις εκατόν εβδομήντα δύο, θα πληρωθείς, μετά θα πληρωθείς εκατόν ενενήντα δύο φράγκα.» Τι να του 'λεγα; Να του 'λεγες «όχι», δεν γινόταν. Δουλέψαμε λίγο, έβγαζα περισσότερο εγώ απ' τον πατέρα, γιατί δούλευα και υπερωρίες. Ο πατέρας ήταν σάνταρο το μεροκάματο, εξακό-

² Ταξίδι για εργασία.

σια το μήνα. Εγώ δούλευα υπερωρίες κι έπαιρνα σχεδόν πεντακόσια φράγκα παραπάνω απ' τον πατέρα.

Πήγα μετά απ' αυτού, τρία χρόνια δουλειά, με παίρνουν φαντάρο. Πήγα, έκανα φαντάρος, εφτά Γενάρη του ενενήντα, αυτού περάσαμε δεκαέξι μήνες, απολύθηκα εννιά Μάη του ενενήντα δύο κι έκατσα είκοσι, ούτε είκοσι μέρες στο σπίτι. Έρχεται ένας φίλος, μου λέει «θα 'ρθεις στην Ελλάδα;» «θα 'ρθω», του λέω. Φώναζε ο πατέρας μου, μου λέει «πού θα πας;», λέει, «θα σε σκοτώσει κανένας», –γιατί τότε ακούγονταν–, «δεν αφήνουν», λέει, «θα σε γυρίσουν πίσω.»

Ξεκινάμε μ' αυτόν, λέει «πρώτη του μηνός», λέει, «πρώτη Ιουνίου θα πάμε». Είμαστε γειτονιά, αυτού που κάναμε το σπίτι. Ερχόμαστε μέχρι εδώ στο ποτάμι, τρεις γέφυρες που είναι... Πφι!... Να περάσουμε, να μη περάσουμε, να περάσουμε, να μη περάσουμε... Το ποτάμι ήταν φίσκα³. Μέχρι εδώ (δείχνει το ύψος). Περνάν αυτοί και λέω 'γω «εγώ τι είμαι χαζός να μη περνάω; Πέρασαν αυτοί...» Ούτε να πιαστούμε χέρια με χέρια να... μήπως πνιγείς· πού είχα περάσει καμιά φορά ποτάμι; Περνάω, περνάω κι εγώ με ινάτι⁴! Και χτυπούσα το κεφάλι «πώς πέρασα, τι μαλάκας που είμαι, πώς πέρασα;» λέω. Με παίρνει, όπως μπήκα εδώ, και με βγάζει είκοσι μέτρα, τριάντα μέτρα κάτω. Αυτό, –εγώ δεν ήξερα–, αυτό ήθελε να πας προς τα πάνω, εγώ πήγαινα... με πήγαινε το νερό... (γελάει) Πάμε, βγαίνουμε εδώ κάτω, στο τέτοιο... Περάσαμε το ποτάμι απ' το χωριό εδώ, πώς το λένε, απ' το Λιατοβούνι. Βγαίνουμε αυτού, ήρθαμε στην Κόνιτσα μετά. Τρεις ώρες δρόμο. Απ' το ποτάμι προς τα 'δω τρεις ώρες! Είχαμε χάσει και το δρόμο... Ερχόμαστε 'δω, μπαίνουμε σε μια καλύβα κάτω αυτού, περιμένουμε, ανάβουμε φωτιά αυτού, σ' αυτήν την καλύβα –δεν είχε τίποτα–. «Ε, θα 'ρθει ένας...» –για το Γ.–, «θα 'ρθει ο Γ.», λέει, «αύριο για δουλειά.» Εγώ πού ήξερα; Ούτε αλβανικά ήξερα, ούτε... κι αυτά σπαστά... κι ελληνικά κα-

³ Γεμάτο μέχρι πάνω, πλημμυρισμένο.

⁴ Νεύρο, πείσμα.

θόλου. Με ρωτάν «πώς σε λένε;» λέω 'γω «N.» Πάω μετά στο...
 –έφυγαν αυτοί.– Το βράδυ λέει «εμείς θα πάμε στην Κορυτσά να βγάλουμε διαβατήρια.» (...) Μ' άφηκαν μοναχό! Λέει «θα 'ρθεις και 'συ;» «Εγώ δεν έρχομαι· εγώ ήρθα μέχρι εδώ», του λέω, «ευχαριστώ πολύ», του λέω, «εγώ να γυρίσω πίσω, λεφτά δεν έχω, με τι να... τι να πω του πατέρα μου μετά;» λέω. Κι έκατσα μοναχός μου. Ενάμιση μήνα. Πάω την άλλη μέρα εγώ, έρχεται ένας, λέει «δουλειά», –πού ήξερα εγώ δουλειά, τι θα πει δουλειά; Με παίρνει εμένα, δουλεύω τρεις μέρες. Μου λέει, «έχεις ένα χαντάκι», λέει, «πενήντα μέτρα», λέει, «να τ' ανοίξεις», λέει, «ενάμισι χιλιάρικο.» Ε, πήγα 'γω, τι να κάνω! Πήγα εγώ, γλώσσα δεν ήξερα, πήγα τρεις μέρες μ' έδωσε ένα πεντοχίλιο. Μετά βρίσκω έναν κάτω με μπετονιέρα, που δούλευε, το Μ. «Δουλειά!» «Έλα, πόσα θέλεις;» μου λέει. Πού να συνεννοηθούμε; «Πόσα θες;» Έρχεται ο πατέρας του, λέει «έχετε να ρίξετε μπετά», λέει. «Πόσα θέλετε;» Αλβανικά. Ήξερε αυτός. «Πώς σε λεν;» λέει, –είχε ένα μπλοκ–, «N.», του λέω. «Πατέρα Α.», του λέω. Τα 'γραψε αυτά, μου λέει «από πού είσαι;» «Απ' το τάδε μέρος.» «Μην πεις», λέει, «N., γιατί δεν αφήνουν». «Εντάξει», του λέω, «όπως θα με φωνάξεις εσύ!» «Νίκο θα σε φωνάξω.» «Νίκο, Νίκο... όνομα», του λέω, «όνομα, χωρίς όνομα να μη αφήσεις.» (γελάει). Πάμε μετά «θα δουλεύεις μ' αυτά, είναι παιδιά δικά μου», λέει. «Θα δουλεύεις μ' αυτά. Πόσα θέλετε;» «Πού ξέρω 'γω;» του λέω, «σάμα⁵ έχω δουλέψει για να σου πω πόσα θέλω;» του λέω. Ε, ο άλλος, ο φίλος που βρήκα, του λέει «πόσα θες;» λέει «τρία χιλιάρικα.» Μας έδωσε από ένα πεντοχίλιο, λέει «παιδιά, θα κάνουμε τρεις μπετονιέρες». Τίποτα, σαράντα δύο τσουβάλια ρίχναμε το κάθε κιβώτιο, το φόρτωνε με φορτωτή. Λέει «θα σας δώσω από ένα πεντοχίλιο· θα φάμε...» «Εμείς», του λέω, «όσα δώσεις, ευχαριστώ, δεν...» Τελειώσαμε αυτού... λέει «πού... πού μένεις;» Λέω 'γω «κάτω.» «Κάτσε εδώ στη μπετονιέρα», λέει, –είχε το κρεβάτι, είναι διπλό, μεγάλο, καμπίνα–, «κάτσε εδώ»,

⁵ Μήπως.

λέει, «να κοιμηθείς εδώ, γιατί αυτού θα πεθάνεις.» Είχα ενάμιση μήνα καταή! Ούτε... μόνο με μια κουβέρτα! Κοιμάμαι αυτού, πέρασα εγώ όλο το... απ' το Μάη, ένα μήνα, μετά πήγα Ιούνιο, στις δέκα Ιουνίου, μέχρι Σεπτέμβριο έκατσα αυτού. Σηκώνομαι... ένας άλλος μου λέει «θα 'ρθεις να δουλεύεις με μας συνέχεια;» Ο Τσ. Ο Τ.Τσ. Μου λέει «θα 'ρθεις με μας να δουλεύεις συνέχεια;» «Έρχομαι.» Πάω μ' αυτουनों, με βάζουν στην καλύβα κάτω, δούλεψα καμιά δεκαριά μέρες, πήγαινα για τα ξύλα... Ε, πηγαίναμε... ξύλα γι' αυτόν, για τον πατέρα του... Έκανα δέκα μεροκάματα, έρχεται η αστυνομία μετά, πήγα στον πατέρα του, δούλεψα μια μέρα... κι έρχεται η αστυνομία το πρωί, μόλις βγαίνω να κατουρήσω εγώ, κλείνω την πόρτα, δεν έκλεισα ακόμα την πόρτα «οπ», λέει, «ασφάλεια!» «Κάτσε», λέω, «να πάρω τα παπούτσια.» Αλβανικά ήξερα, ελληνικά δεν ήξερα. «Κάτσε να πάρω τα παπούτσια.» Αυτός νόμιζε άλλα... Δεί «έλα μέσα.» Ο άλλος λέει «άστον, μωρέ, κρίμα!» «Έχουμε διαταγή», λέει, «να τον πάρουμε.» Κάποιος θα κάρφωσε, δεν... Πήγαμε στην αστυνομία, μ' άφηκαν μετά Καλπάκι, Κακαβιά. Γυρνάω μετά πάλι. Έκατσα στο σπίτι, –ήταν δεκαεννιά Δεκεμβρίου–, λέω «έτσι κι έτσι», λέω, «θα φύγω». Ήρθα ξανά την άνοιξη μετά, Απρίλη, άνοιξε ο καιρός, δοκιμάζουμε να περάσουμε εδώ το Σαραντάπορο, πού να τον περάσεις; Γυρνάμε μετά πάλι πίσω, ήρθα Μάη. Ήρθα, μετά είχε κατεβεί, φύγαμε, ήρθαμε εδώ, κανένας δεν μας βγήκε στο ορθό για να μας σταματήσει. Ερχόμαστε στην Κόνιτσα. Δουλειά... ο άλλος να γυρίσει τα τριφύλλια, ο άλλος να φορτώσει... Δουλειά είχαμε με τα αδέρφια. Δουλέψαμε κάμποσο. Γυρνάμε μετά... μοναχός μου! Τελειώσαμε, δεν είχαμε δουλειά, μάσαμε τα λεφτά, πάμε στην αστυνομία... «που πάτε;» λέω 'γω «μέσα.» «Ορέ, κάτσετε», λέει (χαμογελάει). «Όχι», λέω, «θα φύγω· δεν έχει δουλειά τώρα, θα φύγω. Θα γυρίσω πάλι», λέω. «Άμα γυρίσεις», λέει, «μετά... αχ, αχ» (γελάει), – ήταν ο Η., καλός. « Ε, κάτσετε να δουλέψετε!» «Ε, τι να δουλέψουμε; Δεν έχει τώρα, να πάμε και σπίτι, να μας δουν, έχουμε τρεις μήνες», λέω. Πηγαίναμε, ερχόμαστε... Μία μέρα έχω κάτσει μέσα! Μία μέρα· έχω

κάτσει είκοσι ώρες... Μπήκαμε στο τζίπ, δεν είχε κανένα, είμαστε τρεις, αυτό ήταν που έχω πάθει. Κάθε φορά αυτού κατευθείαν με το τζίπ «φεύγα»...

Μέχρι τώρα καλά. Δούλεψα. Δούλεψα αρκετά. Αλλά δεν έχω κανένα παράπονο και... Ε, γι' αυτό πήγαινα [στην αστυνομία]. Με πήγαιναν αυτοί, για να μη πληρώνουμε τέτοιο. Να πήγαινες πάλι με το λεωφορείο, θα σε σταματούσαν και θα σ' έπαιρναν πάλι (γελάει). Καλύτερα πήγαινα μοναχός μου και... (...) Πήγαινα αυτού, με γνώριζαν όλοι εδώ. Πήγαμε τότε με τον Τ., πήγαμε εδώ στην αστυνομία, λέει «έχω ένα παιδί, το θέλω για δουλειά.» Μ' έκανε ένα σαν χαρτί τότε, έγραψαν τα ονόματα εδώ, λέει «το 'χουμε δικό μας, είναι καλό παιδί» και δεν με πείραζαν (...) [Δούλεψα] τέσσερα χρόνια στον Τ. Ποτίσματα, τριφύλλια, τέσσερα χρόνια αυτού.

(...) Έφυγα το ενενήντα εφτά. Έφυγα, γιατί ήθελε πολλή δουλειά... Δούλεβα απ' το πρωί στις έξι η ώρα μέχρι τις δέκα, δώδεκα το βράδυ. Για ένα μεροκάματο... Είχαν και παράπονο! «Ε, κάτσε, κάτσε, κάτσε», «που να κάτσω; Οχτώ ώρες, δέκα ώρες σε δουλεύω· να κάτσω μέχρι τις δώδεκα;» Του λέω εγώ «εγώ θα φύγω.» «Άμα φύγεις», λέει, «αύριο δεν έχει δουλειά.» «Ποτέ να μην έχει», του λέω. «Έλα να με πας απάνω», του λέω, «πάρε το μηχανάκι και φύγε· αύριο δεν έχει δουλειά.» Παίρνω το μηχανάκι, δώδεκαμιση η ώρα το βράδυ, πάω, –καλοκαίρι, κοντομάνικο με παντελόνια κοντά–, ανεβαίνω στο μηχανάκι, έτρεμα ολόκληρος απ' το κρύο. Φυσούσε αέρας. Πάω στην αποθήκη, ήταν ο άλλος ο Αλβανός. Λέει «γιατί ήρθες;» Του λέω εγώ «τι να κάνω;» του λέω, «λίγο δούλεψα;» του λέω. «Εμένα μ' έφερε γρήγορα.» «Σ' έφερε εσένα, εμένα... βλέπεις τι ώρα έρχομαι εγώ; Και πόσα μου δίνει; Πέντε χιλιάρικα.» Σηκώνομαι το πρωί, παίρνω τον άλλον, δεν μ' είπε τίποτα. Πάω μετά στον αδερφό του, τον Π., του λέω 'γω «εγώ σταματάω· δεν έρχομαι ξανά.» Τον είχε πιάσει και καρδιά τότε αυτόν, λέει «γιατί Ν.;

Λέω εγώ «άμα είσαι εσύ», του λέω, «θα δουλέψω· δεν είσαι 'συ», του λέω, «δεν μπορώ να κάτσω εγώ με το Γ. μέχρι τις δώδεκα η ώρα κάθε

μέρα», του λέω. «Εγώ το πρωί θα ξυπνήσω», του λέω. «Πότε να κοιμηθώ; Πότε να φάω;» «Πλήρωσέ με.» «Πόσα μεροκάματα έχεις;» «Δεκαεφτά μεροκάματα.» Μ' έδωσε τα λεφτά, «πάρε κι ένα πεντοχίλιορο από μένα.» Του λέω εγώ «άμα δούλευες εσύ, να δουλεύαμε όπως δουλεύαμε μαζί», του λέω, «θα δουλεύω. Δεν δουλεύεις εσύ, εγώ δεν μπορώ», λέω. «Τέρμα.»

Με πληρώνει, σηκώνομαι, φεύγω μέσα. Έρχεται ένα παιδί, πριν να φύγω, λέει «έχεις δουλειά;» Λέω 'γω «δεν έχω· τώρα θα φύγω μέσα», λέω. «Όχι εγώ», λέει, «για τώρα δεν θέλω· μετά από μια βδομάδα», λέει, «θα ξεκινήσω το σπίτι.» Λέω 'γω «πότε;» «Δευτέρα.» «Εγώ από Κυριακή», του λέω, «θα είμαι εδώ.» Έρχομαι Κυριακή το βράδυ, Δευτέρα πάω αυτού. «Έχουμε αυτό. Πόσα θέλετε μεροκάματο;» «Εφτά χιλιάδες.» «Εντάξει.» Δούλεψα δέκα μέρες, ε, ο ένας ο άλλος, όλοι με γνώριζαν, είχα έξι χρόνια... «έλα» ο ένας, «έλα», ο άλλος... Κανένας. Δεν πάμε έτσι, χωρίς μεροκάματο! Και Κυριακές έχω δουλέψει· δεν έχει. Έφυγα... μετά πήγα μ' έναν άλλον, με το Γ.Γκ., κι αυτού έκατσα ένα χρόνο... σηκώθηκα, έφυγα μετά στα Γιάννινα...

(...) Στον Γ.Γκ. οικοδομή [δούλευα]. Σοβατίσματα, όλα. Όλα τα 'κανε. Μου λέει «κάτσε.» Λέω 'γω, του λέω «εδώ δεν βγαίνουμε στα ένοσημα», του λέω, δεν... «θέλει για την κάρτα εκατόν πενήντα», του λέω, «και πρέπει να τα συμπληρώσω.» Πάω το βράδυ αυτού, σ' αυτόν που είναι στη Γερμανία, που δούλευα, μ' είχε φωνάξει κάνα δυο μέρες... «Ν., θέλεις να 'ρθεις με μας;» Λέω 'γω «θέλω· τι μεροκάματο δίνεις;» «Οχτώ χιλιάρικα», λέει, «και ΙΚΑ κάθε μέρα.» Λέω 'γω «κάτσε... να το σκεφτώ να σου πω.» Παίρνω τηλέφωνο το Γ., του λέω «εγώ Γ. δεν έρχομαι αύριο», του λέω, «γιατί θα ξεκινήσω με άλλο.» Εντάξει. Πάω μ' αυτόν, δούλεψα Τετάρτη, Πέμπτη, Παρασκευή. Σάββατο κατσιό· δεν δουλεύαμε. Μου λέει «πόσα το 'κανες το παζάρι;» Του λέω «οχτώ χιλιάρικα.» Λέει «και ΙΚΑ.» Λέει «δουλεύεις;» –δεν ήταν αυτός να μας δει– «δουλεύει το παιδί;» «Δουλεύει.» «Είσαι ευχαριστημένος με δέκα;» «Εγώ όσα περισσότερα να μου δώσεις», του λέω, «τόσο καλύτερα είναι για μένα.» «Άμα δουλεύεις», λέει,

«έτσι, θα σου δώκω και παραπάνω.» Ε, μ' είδε, μ' έβαλε λίγο... του λέω «θέλω να μου δώσεις παραπάνω, να μου συμπληρώσεις τα ένσημα.» (...) Μου συμπλήρωσε τα ένσημα... μετά καλός ήταν, αλλά είχε γκρίνια. (...) Το απόγευμα, ερχόμαστε τέσσερις, τεσσερεσίμιση πηγαίναμε στα τριφύλλια, βγάζαμε ένα μεροκάματο. [Έτσι] ξεκίνησε η γκρίνια. Κάποιος θα το τζίνησε... για να μας... Δεν ήθελε να κουραζόμαστε σε άλλες δουλειές. Γιατί αυτοί πήγαιναν νύχτα εκεί στα τριφύλλια. Πήγαιναν νύχτα. Νύχτα, λέει «το πρωί θα μου πέσουν εμένα από σκαλωσιά» και μου λέει «ή οικοδομή ή στα τριφύλλια.» Εμένα μ' έπιασε το νταμάρι⁶ του λέω 'γω «στα τριφύλλια.» Ήταν καλό μεροκάματο... αλλά χειρότερα τα βρήκα, δεν πειράζει. Πάει αυτό... Θα έπαιρνα τα ένσημα, θα έπαιρνα και το μεροκάματο, θα μ' έμειναν στην τσέπη. Εγώ πήγα τα πλήρωσα μετά... βγήκα... Καμιά φορά ή θα κερδίσεις ή θα χάσεις. (...) Έφυγα απ' αυτόν... με τα τριφύλλια δουλέψαμε κάμποσο... (...) Με τη μπάλα. Μπορεί σε μια ώρα να πάρεις και δεκαχίλιαρο, μιάμιση ώρα. Όσα θα φόρτωνες.

(...) Έφερα και την οικογένεια τώρα. Νοίκιασα σπίτι εξήντα χιλιάδες το μήνα. Στην κάτω Κόνιτσα. (...) Τα παιδιά στον παιδικό. Κάθε μέρα... Δευτέρα Παρασκευή...

(...) Το χωριό που είναι στα σύνορα της Αλβανίας με τη Μακεδονία. Σλαβικά όλοι μιλάνε. Δεν ξέρουν αλβανικά. (...) Στο σχολείο μαθαίναμε αλβανικά. (...) Στην οικογένεια ήμασταν σαράντα άτομα. Όλοι σ' ένα σπίτι. Φαμίλια. Παππούς, γιαγιά, αδέρφια παντρεμένα κι ανύπαντρα, όλοι μαζί. Καθένας είχε το δωμάτιό του. Είχαμε ένα μεγάλο δωμάτιο, σ' αυτό τρώγαμε. Όλοι. Τρώγαν οι μεγάλοι, εμείς οι μικρότεροι τρώγαμε αλλού.

(...) Είχαμε χωράφια, τριακόσια στρέμματα. Του παππού. Τα πήρε το κράτος. Μετά δουλεύαμε στο κράτος· στα χωράφια. Τα πήρε όλα. Εφτακόσια κεφάλια, πρόβατα και γίδια. (...) Είχαμε τα οικόπεδα, είχαμε το σπίτι. Κανένα στρέμμα. Αυτά δεν τα πήρε. Ζώα, μία γελάδα, δύο γίδια και δύο πρόβατα. Τέρμα. Και κάτι

⁶ Σόι, ράτσα.

κότες δεν μας τις πήρε, γιατί ήμαστε σε ξερό τέτοιο· αλλού τις έπαιρνε. (...) Είχε σπιούνους⁷ τότε. Σπιούνους. Δηλαδή, άμα ήξερε... εμείς είχαμε κουνέλια ένα σωρό. Καρφώναν. Δηλαδή έχει κουνέλια, έρχονταν αυτοί απ' το Δήμο μ' έναν αστυνόμο, που ήταν ένας αστυνόμος σ' όλο το χωριό, πήγαιναν τα 'παιρναν. Σ' έβαζαν και πέντε χιλιάδες, τρία χιλιάρικα πρόστιμο. Σ' έβαζαν, γιατί δεν τα 'χες γραμμένα. Πρέπει να τα 'χεις γραμμένα αυτά...

(...) Στο χωριό δούλευαν οι γυναίκες. Ο πατέρας μου στο Ελμπασάν. Οικοδομή. Μάστορας. Οι γυναίκες μόνο δούλευαν στα χωράφια. Έπαιρναν ογδόντα φράγκα μεροκάματο (χαμογελάει). Έπαιρναν χίλια διακόσια το μήνα, χίλια πεντακόσια... (...) Είχαμε λίγες πατάτες, δηλαδή αυτό το στρέμμα το σπέρναμε πατάτες, πουλούσαμε. Μάζευαν λουλούδια ο κόσμος. Πήγαιναν μέχρι τις τέσσερις η ώρα για δουλειά, μάζευαν κάνα λουλούδι. Είχε... Όλα. Χαμομήλια... Τα μάζευε το κοπάσι. Είχε κοστολόγιο. Καθένα την τιμή του. Πεντακόσια, τριτακόσια... Μ' αυτό βγάσαμε λεφτά... Αυτά που κάνουν τσίπουρο... είναι κάτι σαν μούρα... όλα. (...) Αλλιώς με το μεροκάματο δεν έβγαινες πέρα.

(...) Ο πατέρας κι η μάνα τώρα είναι στο Ελμπασάν. Με τ' αδέρφια μου. Τρία αδέρφια είμαστε 'δω και τρία εκεί. Είναι μικρά αυτά. Τα δύο παν σχολείο. Ο άλλος που 'ναι δεκαοχτώ χρόνων δουλεύει με τον πατέρα. (...) Εγώ έκατσα τρία χρόνια παντρεμένος μαζί με τον πατέρα. Μετά χώρισα. «Παιδί», λέει, «πάρε το σπίτι σου...» Το ενενήντα εννιά. Ο πατέρας μ' αγόρασε σπίτι. Δηλαδή όλα τα λεφτά εγώ τ' άφηνα στον πατέρα. Και μας πήρε το σπίτι. «Αυτό είναι δικό σου...» Πήραμε κι ένα οικόπεδο μαζί με το σπίτι, έκανε κι ο αδερφός μου τώρα δίπλα μ' εμένα. Πήραμε εξακόσια εξήντα μέτρα, από τριακόσια τριάντα ο καθένας. Μετά λέει «αυτά είναι, παιδιά· πέντε φράγκα πάρε εσύ, θέλουμε και για τ' άλλα...»

(...) Εγώ εδώ έπαιρνα καθαρά κάνα εξακοσάρι το χρόνο. Καθαρά λεφτά. Κι ο αδερφός μου. Ίδια βγάσαμε. Ο πατέρας

⁷ Προδότες, καταδότες.

έβγαζε είκοσι χιλιάρια μεροκάματο. Αλβανικά. Κι η μάνα καθαρίστρια στο Νοσοκομείο. Εξήντα χιλιάρια το μήνα. Και καμιά δέκα χιλιάρια για τα παιδιά βοήθημα, που δίνουν, εβδομήντα χιλιάρια. Αυτά είναι.

(...) Είχαμε μεγάλο έξοδο. Είκοσι χιλιάρια, τριάντα χιλιάρια έξοδα... Τότε, μετά τα βάλουμε, τα 'κανα και 'γω ένα τέτοιο στις πυραμίδες... το ενενήντα εφτά... δεκατρία εκατομμύρια.

Πάει ένας χρόνος, που δουλέψαμε εδώ, ένας χρόνος, ενάμιση χρόνος πάει χαμένος... Δεν βαριέσαι... (...) Ε, να 'μαστε καλά. Τουλάχιστον δεν τρελαθήκαμε, να πάει στο διάβολο, να πάει...

(...) Άλλοι βγήκαν ξεβράκωτοι στο δρόμο για τα λεφτά... Ο πατέρας έλεγε «εγώ δεν θέλω», λέει, «γυναίκες με παρά», λέει. «Και παρά δωρεάν», λέει, «εγώ δεν θέλω.» «Δωρεάν παράδες», λέει, «και γυναίκα με λεφτά, για να σηκώσει τη μύτη απάνω», λέει, «εγώ δεν θέλω», λέει, «στο σπίτι εγώ.» Και όπως μ' έλεγε: «μην τα βάζεις.» Μετά εγώ «μπομπά», λέω, «τουλάχιστον να πάρουμε το σπίτι, να μας βγει έτσι.» Τα πήρα εγώ, τα 'χα, είχα κέρδος, με 'στειλε να τα πάρω, πάω 'γω, «δεν τα πήρα», του λέω 'γω, ψέματα, του λέω «δεν είχαν λεφτά», λέω, «αύριο...» Παν τα λεφτά! Άμα τα 'χα πάρει απ' τη μέρα που μ' είπε, ε, θα 'μουν ίσια ίσια με τα δικά μου. Δηλαδή δεν θα είχα βγει ούτε κέρδος, ούτε χάσιμο. Εντάξει, μπορεί να 'χα πενήντα χιλιάρια... χάσιμο. Δε βαριέσαι, πάει τώρα! Μ' έστειλε αυτός, λέει «πάρτε τα λεφτά σου, πάρτε από ένα οικόπεδο», λέει, «να κάνετε σπίτι ή πάρτε σπίτι έτοιμο», λέει. Τζάμπα, με τεσσερεσίμισι εκατομμύρια. Τότε ήταν τζάμπα τα σπίτια. «Πάρτε τρία διαμερίσματα», λέει, «μ' αυτά τα λεφτά, από τεσσερεσίμισι, θα σας δώσω και 'γω και ενάμισι εκατομμύριο, πάρτε τρία· είστε τρεις, δύο θα κάτσουν σ' αυτό το σπίτι, ένα πάνω, ένα κάτω. Είναι πέντε, θα αγοράσουμε κι ένα με τα λεφτά», λέει, «να 'μαστε αγαπημένοι όλοι.» Τα 'κανα εγώ... Κι εγώ σάμα ήξερα που θα χάσουμε; Δεν βαριέσαι.

(...) Τη γυναίκα μου τη γνώρισα σ' ένα γάμο, του ξάδερφού μου. Το ενενήντα τέσσερα παντρεύτηκε ο ξάδερφος. Αυτοί την

είχαν στο μάτι να μου την κάνουν εμένα. Όπως πάμε στο γάμο, βγαίνουμε να χορέψουμε αυτού, ήταν δηλαδή γείτονες, φίλοι του παιδιού, πάω 'γω πιάνομαι μ' αυτή, ήταν... πώς να... είναι σόι όλοι! Δεν... Όπως πιαστήκαμε μαζί στο χορό, χορέψαμε κάνα δυο γύρες, μετά ξεκίνησαν τσιφτετέλι... το πιάνω και 'γω «έλα 'δω, από πού είσαι;» «από 'δω.» Ε, τη ρωτάω, λέω «τι είσαι μ' αυτόν;» Λέει «γειτονιά.» «Α, ωραία», της λέω (γελάει), γιατί καμιά φορά δεν ξέρεις, δεν... πού να γνωριζόμαστε; Ένα είναι γεννημένο στα Τίρανα, ένα... είμαστε μεγάλη οικογένεια εμείς. Όλοι όλοι πιάνουμε εκατόν πενήντα άτομα. Τη γυρνάω, ρωτάω, λέω «τώρα, εντάξει.» Αυτοί γελούσαν από πάνω. Με κοιτούσαν που χόρευα και μιλούσα... Ε, τελείωσε ο χορός, «γεια», της λέω, πάω σ' αυτούς, τους λέω, «καλά», λέει, «πού τη γνώρισες αυτή;» η θεία μου κι η ξαδέρφη μου. Λέω «νόμιζα ότι είναι δική μας.» «Αυτή είναι από 'δω», λέει. Λέει «σ' αρέσει;» Της λέω εγώ «έτσι μ' αρέσει», λέω. Λέει «μέσα» (γελάει) Λέω «έτσι;» λέω. Θα δούμε. Ε, της λέω, «πες της αύριο», της λέω, «να 'ρθει εδώ το πρωί.» Κάτσαμε το πρωί, τη βάζω στο δωμάτιο, την κοιτάω... (...) Κάθονταν όρθιες. «Κάτσε 'δω», της λέω, «τι κάθεστε όρθιες; Κερί σ' έχω;» λέω. Κάθονταν όρθια (γελάει). Εγώ καθόμουν ξάπλα... Λέω «κάτσε 'δω.» Εντάξει... Μετά πάω στο σπίτι μια μέρα, λέω του πατέρα της, του λέω «θα την πάρω βόλτα.» Λέει «όχι», λέει. «Αμα δεν κόβουμε ημερομηνία», δηλαδή ν' αρραβωνιάσει η κοπέλα, λέει «εγώ δεν τη βγάζω έξω», λέει, «γιατί εσύ μπορεί να την αφήσεις», λέει, «ποιος θα την πάρει μετά;» Ε, καλά, πάω με τον πατέρα, με τη μάνα μετά, λέω 'γω «τώρα δεν μπορώ να 'ρθω, γιατί είναι», ήταν φευγάτοι... «Θα 'ρθουμε Μάρτη μήνα, δεκατέσσερις Μαρτίου», του λέω, «θα 'ρθουμε στο σπίτι.» Πάμε αυτού, μας είχαν τραπέζι. Τελείωσε το τραπέζι και του λέω... «τον θέλεις;» λέει ο πατέρας της, «τον θέλω.» «Κι εγώ τη θέλω», λέω, «άμα», του λέω, «θα ακούσετε τα δικά μου τα χούγια⁸ (γελάει). Λέω 'γω «δεν κρατήσουμε όπως είναι τα παλιά», του λέω. «Εγώ

⁸ Συνήθειες, ελαττώματα.

την κοπέλα θα την πάρω. Άμα σ' αρέσει. Δεν σ' αρέσει», του λέω, «να τα ξέρεις· να μην κόβουμε για αρραβώνες.» Λέει... – αυτός κοκκίνισε, γιατί λέει «πού τον ξέρω, πού με ξέρει;» Του λέω 'γω «μέχρι έρχομαι εγώ με τη θεία», του λέω, «και με τον πατέρα μου», του λέω, «δεν είμαι κάνας μπαγαπόντης, για να παίξω με το κορίτσι», του λέω! Εντάξει. Μετά με το ζόρι. Είπε «εντάξει», τελειώνει το τραπέζι, του λέω 'γω «θα βγω βόλτα.» Βγήκαμε βόλτα, γυρίσαμε, μου λέει, «θα το πάρεις», λέει, «άμα λεν βλακείες, ε φιλιούνται στο δρόμο, κάνουν μαλακίες... δεν.. να τα 'χουμε κομμένα», λέει. «Δεν θα γίνω εγώ ρεζίλι για σας», λέει. (...) Και λέει «δεν θέλω λεφτά», λέει. Να 'στε αγαπημένοι. Να περνάτε και 'σεις καλά και 'μεις να σας βλέπουμε καλά! Εντάξει. Πρώτη Οκτωβρίου, μετά πάμε ξανά, κόβουμε ημερομηνία για γάμο. (...) Ε, παντρευτήκαμε πρώτη Οκτωβρίου, κάναμε ένα γάμο καλό. Μας έφυγαν τέσσερα εκατομμύρια για το γάμο.

Κώστας Ν.

Ο Κώστας Ν. γεννήθηκε το 1950 στη Βαλοβίστα Προμετιής, Είναι χωριό ελληνόφωνο που δεν ανήκει ωστόσο στη ζώνη των χωριών της ελληνικής μειονότητας. Ζει οικογενειακώς και εργάζεται στην Κόνιτσα, όπου εγκαταστάθηκε το 1995. Στην Ελλάδα ήρθε για πρώτη φορά το 1991 και δούλεψε για ένα μεγάλο διάστημα στην περιοχή του Βόλου.

Εγώ γεννήθηκα στις οχτώ Οκτωβρίου του χίλια εννιακόσια πενήντα. Μικρός, δε θυμούμαστε και πολλά. Ύστερα πήγα στο σχολείο, ελληνικό, τέσσερις τάξεις. Σπουδάσαμε τέσσερις τάξεις ελληνικές και δύο ώρες την εβδομάδα σπουδάσαμε και στ' αλβανικά. Μαθαίναμε κάτι γράμματα. Ύστερα περνούσαμε στ' αλβανικά, πέμπτη τάξη. Είναι διαφορετικές οι τάξεις εκεί. Σαν χρονιές είναι το ίδιο, αλλά εκεί χωρίζονται αλλιώς. Τέσσερις με τέσσερις. Εδώ γίνονται τρεις, τρεις, τρεις. Περάσαμε στ' αλβανικά, πηγαίναμε δέκα χιλιόμετρα αλάργα¹. η ηλικία εμείς που ήμασταν δέκα χρονών, έντεκα χρονών, φεύγαμε με τα πόδια, δέκα χιλιόμετρα αλάργα. Δέκα πηγαίναμε, δέκα γυρνούσαμε γιατί γέφυρα δεν είχαμε. Περνούσαμε, από τη Βαλοβίστα μέ-

¹ Μακριά.

χρι το Κερνάσοβο δεν υπάρχει... Μέχρι τέσσερις τάξεις είχανε στη Βαλοβίστα, ύστερα πηγαίναμε στο Κερνάσοβο. Εκεί πήγαμε και σπουδάσαμε τέσσερις τάξεις. Περνούσαμε απ' τα ελληνικά στ' αλβανικά. Μόνο κάναμαν δυο ώρες την εβδομάδα αλβανικά. Αυτού είχαμαν τη δυσκολία τη δική μας και δε μπορούσαμε να μαθαίναμαν και να βγαίναμαν μαθητές καλοί, όπως έβγαιναν... Βγαίναμαν πολύ αδύνατοι. Δε μπορούσαμε, δεν ξέραμαν... Περνούσαμε στην πέμπτη τάξη και δεν ξέραμαν ποιο ήταν το γράμμα και η ιστορία και μαθηματικά... αλλιώς ήταν, για δαύτα. Είχαμαν δυσκολία. Και από το δρόμο κι από αυτό. Πέρασα ύστερα στο... τελείωσα επτά τάξεις, ίσως να περνούσαμε για μεσαίο. Μεσαίο εκεί ήταν διαφορετικό, όχι σαν εδώ. Πρέπει να πας εκεί. Εδώ λέγεται λύκειο. Εκεί δεν είχα δικαίωμα εγώ σαν Έλληνας να πηγαίνα στο λύκειο. Αληθινά. Αν ήταν... είχα μια... πώς το λέμε εμείς, να ήσουν κομμουνιστής, να 'χες το θείο ή τη θεία ή την αδερφή, εκεί τότες μπορούσες να περνούσες στο παραπάνω, να 'κανες, να σπούδαζες εκεί. Τούτο ήταν έτσι. Εμείς που ήμασταν με ελληνικιά εθνικότητα ήταν δύσκολο να περνούσαμε στα... Και πανεπιστήμιο. Πανεπιστήμιο εμείς δεν ήταν κανένας απ' τα χωριά μας στο πανεπιστήμιο. Για τ' εμάς όχι γι' αυτοί τους άλλους. Κι ας ήσουν καλός μαθητής. Εμείς το 'χαμαν το εικοσάρι, το 'χαμαν μέχρι πέντε όταν ήμουν εγώ. Ύστερα πάει δέκα. Τώρα είναι το δέκα το καλύτερο. Μ' όλα αυτά δεν πήγαμαν. Μέχρι αυτού και σταματήσαμε.

Ύστερα η ζωή μας... βγήκαμαν στη δουλειά. Η δουλειά ήταν πολύ δύσκολη. Δουλεύαμαν πάρα πολλές ώρες. Εγώ, τι να σου πω; Άμα σου πω, θα μου πεις «τι είναι τούτος και τι...». Πάρα πολύ δύσκολη δουλειά. Φέγαμαν το ίδιο. Δέκα χιλιόμετρα την ημέρα πηγαίναμαν και δέκα γυρνούσαμε. Και τι ώρα ύστερα να 'μνειςκε και να δούλευες. Θα δούλευες απ' το πρωί μέχρι το βράδυ. Άμα είχε... έτσι, μπορεί να δούλευες και μέχρι ώρα δέκα τη νύχτα. Δε σ' άφηναν. Δε γνώριζες Σάββατο, Κυριακή, γιορτή και τούτα κι εκείνα. Κείνο δεν γνώριζαν τίποτα. Κείνο ήταν μόνο δουλειά. Κι αν κάθοσουν καμιά γιορτή, σου 'λεγε «τι κάθεσαι;».

Δε γνωρίζουνταν εκκλησία, γιατί χάλασαν μια εκκλησία, όλα τούτα γίναν αποθήκες... Αυτό είχε δυσκολία. Η ζωή ήταν πολύ δύσκολη, τα φαγητά ήταν, να 'τρωγες, ήταν πολύ πολύ κάτω. Εμείς τρώγαμαν σαράντα γραμμάρια κρέας το μήνα. Τούτο λογάριαζα 'γω. Κι άμα ήθελα να 'παιρνα, να πήγαινα να 'βρισκα, δεν είχα πώς να το 'παιρνα το κρέας. Δε μου δίνονταν. Εγώ σαν χωριανός να 'παιρνα, δε μου δίνονταν παραπάνω από σαράντα γραμμάρια κρέας το μήνα. Τούτο μου 'βαζαν. Δε σ' άφηναν να έχεις τίποτα άλλο, ζώα και τέτοια. Κι ένα μουσκάρι που το 'χες δεν είχες δικαίωμα να το 'σφαζες και τούτα. Να το παράδονες στο κράτος, το κράτος θα το 'σφαζε να 'τρωγαν οι υπόλοιποι, τούτο, οι... ο στρατός, οι άλλοι. Δεν είχες δικαίωμα. Τούτες οι δυσκολίες ήταν πολλές. Η δουλειά ήταν δύσκολη, η τροφή ήταν πολύ... έτσι. 'Επαιρνες ό,τι κι αν... το λάδι, τη ζάχαρη, ένα κιλό. Ένα κιλό λάδι το μήνα, ένα κιλό ζάχαρη το μήνα, το μακαρόνι, ό,τι κι αν ήταν. 'Ηθελες να 'βρισκες ένα κατιτίς, όταν επαντρεύουσιν, λέω, δεν το 'βρισκες. Δεν το 'χε το μαγαζί. 'Υστερα και οικονομικά ήταν άλλο πράγμα αλλά δεν το 'χε το μαγαζί. Εγώ, να σου πω ένα παράδειγμα γιατί είναι έτσι, για ένα ζευγάρι κάλτσες έχω κάτσει δυο μέρες και στο τέλος δεν τις πήρα. Κάλτσες. Έκατσα, γιατί εκεί πιάναμε σειρά, δεν είναι όπως εδώ. Εκεί θα 'πιανες σειρά, πέντε, έξι, δέκα άτομα όσα ήταν το χωριό, άμα πρόλαβες με τη σειρά, εντάξει. Εγώ ήμουν πρώτος και ο ιδιοκτήτης που 'χε το μαγαζί, ήταν κρατικά τότες, ήρθε η δουλειά, δε μου το 'δωσε. «Γιατί δε μου το 'δωσες;» του είπα εγώ και νευρικώθηκε. Και μ' έκρινε και το συμβούλιο και του είπα «ετούτο κι ετούτο. Εγώ έχασα δυο μεροκάματα για ν' αγοράσω ένα ζευγάρι κάλτσες και τούτος δε μου το 'δωσε, ο πωλητής», λέω (...)

Έχασα δυο μεροκάματα και στο τέλος δεν το κέρδισα. Ήταν κάτι πράγματα που κι εμείς τώρα που τα σκέφτομαι και τα μιλάμε μας φαίνονται σαν κατιτίς παράξενο. Έτσι. Όχι... τούτα.

'Υστερα άνοιξαν τα σύνορα. Εμείς για πρώτη φορά, για Πάσχα [ήρθαμε]. Είχαμε ένα δάσκαλο και μιλήσαμε εδώ στο Μολύβι, που μπήκαμε για πρώτη φορά, δε γνωρίζαμαν τι ήταν η ζωή

απέδω κι απέκει. Κείνη απέκει ξέραμαν. Κι αληθινά ήμασταν τόσο γελασμένοι που λέγαμε με τον εαυτό μας, όταν πέθανε ο Χότζας, λέγαμαν «τώρα τελειώσαμε». Όχι τελειώσαμε, γλιτώσαμε, αλλά δεν το ξέραμαν τότες. Στη γνώμη τη δική μας λέγαμαν «τελειώσαμε» τότες. (...) Γλιτώσαμε. Και έρθαμαν για Πάσχα... Πάσχα τότε τον Απρίλη, αλλά είναι οι μέρες –δεν ξέρω τι μέρα ήταν– όταν μπήκαμαν στο Μολύβι κλάψαμαν. Απορήσαμε. Όταν είδαμαν τους δρόμους, όταν είδαμαν τα μαγαζιά, όταν είδαμαν κατιτίς έτσι... Μια απορία μεγάλη. Απορήσαμε, είπαμαν «τι γίνεται εδώ!». Όταν μας έβλεπαν οι δικοί μας συγγενείς – γιατί είπαν, για πρώτη φορά που έτσι είχαν έρθει από Κονιτσα, Γιάννενα κι Αθήνα που έμαθαν, που έτσι κι είχαμαν συγγενείς, γιατί εμείς έχουμε πολλούς συγγενείς εδώ, ξαδερφια, εγώ έχω την αδελφή του πατέρα και ξαδέλφια της μάνας, είναι πολλοί συγγενείς που έχουν μείνει απέδω κι εμείς μείναμε απέκει. Και μας ρωτούσαν τι ηλικία έχει η γυναίκα η δική μου. Η γυναίκα η δική μου φαινόταν σαν πενήνταρα. Ήταν... τι πρόσωπο από δουλειά, από κούραση, από ζέστα έτσι κι αυτή μου 'λεγε εμένα «εγώ έχω βγει σύνταξη». Μου λέει εμένα «τι ηλικία έχω εγώ;» με ρώτησε. «Εσύ», της λέω εγώ, «δείχνεις στα τριάντα πέντε». «Τι λες;» γέλασε. «Εγώ τριάντα πέντε;» «Αφού η γυναίκα μου είναι τριάντα πέντε. Εσύ είσαι πιο νέα απ' τη γυναίκα μου. Κι απ' αυτό σου λέω είσαι τριάντα πέντε...» «Όχι, εγώ είμαι εξήντα πέντε χρονών». Απορία. Απορέσαμε. Κι όταν πήγαμαν μέσα, μας κόπηκαν τα χέρια. Δε μπορούσαμε να δουλέψουμε τίποτα παραπέρα. Ούτε πηγαίναμαν, γιατί ήμασταν στο συνεταιρισμό. Θα πηγαίναμαν την άλλη μέρα, δεν πήγαμαν. «Γιατί δεν πήγαμε;» λέει. «Γιατί δεν ερχόσαστε στη δουλειά;» «Πού να ερχόμαστε; Εμείς είμαστε άνθρωποι εδώ, τελειωμένοι άνθρωποι, τι να πούμε το παραπέρα;» τους είπαμε· γιατί είχαμε και το φόβο. Μ' ένα λόγο εκεί έμπαινες φυλακή πάνω από δεκαπέντε χρόνια. Ένας θεός δικός μου είπε ένα αληθινό –γιατί είχε ζήσει στην Ελλάδα– κι είπε «στην Ελλάδα πίνουν το κρασί στον τόπο για νερό». Είπε ένα αληθινό. Ναι αλλά τούτο, ένα πράγμα, έφα-

γε δεκαπέντε χρόνια φυλακή. Δεν έφαγε ένα, δύο και πέντε. Δεκαπέντε χρόνια φυλακή. «Ε, τι είπα», λέει. «Είπα ένα κατιτίς, ό,τι ήταν», λέει, «δεν είπα...» Κι έτσι έκανε δεκαπέντε χρόνια φυλακή. Ήταν πολύ δύσκολη η ζωή· αλλά οι άνθρωποι μέσα δεν το 'ξεραν τι ήταν το αληθινό. Δεν το 'ξεραν.

Ύστερα πήραμαν τους δρόμους χωρίς να μας δώκουν κι εμάς χαρτιά. Εγώ ήρθα αυτού στο Μολύβι. Κινήσαμεν η ώρα δέκα απ' το χωριό τη νύχτα, μετά τη δουλειά, όλη τη νύχτα και φτάσαμεν στο Καλπάκι. Φύγαμαν κι απ' το Καλπάκι, πηγαίναμαν στα Γιάννενα. Εκεί όλη τη νύχτα, δυσκολία, μας... Κοπήκαμαν στη μέση του δρόμου και κάτι πράγματα... έτσι δεν είναι; Τι να τα πεις... Και μ' όλα αυτά πήγα στο Βόλο. Όταν πληρώνόμασταν ένα μεροκάματο τόσο... κι αληθινά ο πατέρας ο δικός μου μού είπε «μη φύγεις». Είχαμαν κάτι χρήματα, μπορεί να ήμουν λίγο καλύτερος σε όλην την περιοχή, αλλά δεν ήταν χρήματα που να ζεις. Κι όταν εγώ έκατσα τρεις μήνες στο Βόλο και γύρισα στο σπίτι και του είπα «εγώ κέρδισα τόσα λεφτά», που εμείς εκείνα τα λεφτά, αυτός δεν τα 'χε κερδίσει στη ζωή του, αυτός, η μάνα, εγώ, η γυναίκα, η αδερφή μου, που δουλεύαμαν όλοι, και δεν είχαμαν κερδίσει όλη κείνη τη ζωή ούτε τα μισά ετούτα που κέρδισα εγώ για τρεις μήνες! Τότες κι αυτός είπε «είναι αλήθεια», λέει, «καλά έκανες κι έφυγες». Κι έτσι φύγαμαν ύστερα και τώρα αλλιώς είναι εδώ, δε λέμε, έχει κι εδώ λίγο δυσκολίες, οι δικές μας που τις έχουμε στην αρχή, γιατί πήραμαν κάτι λεφτά, πήγαμαν μέσα κι εκεί τα χάσαμεν, εδώ κάτι δυσκολίες, κάτι τούτα, αλλά εντάξει. Είναι... είναι καλύτερο, δεν το λέμε. Γιατί, αν δεν ήταν καλύτερο, δεν θα καθόμασταν, αλλά είναι πολύ καλά, δουλεύουμε, παίρνουμε το μεροκάματο το δικό μας και κοιτάμε να κάνουμε μια ζωή πολύ πολύ καλύτερη από κει (...)

Τι να θυμηθούμε; Δουλειά... Τι να σου πω; Να σου πω δυσκολίες; Οι δουλειές ήταν πολύ μεγάλες. Τι να πω πώς μπορεί να δουλεύαμε; Αφού δούλευα με... εμείς τα λέγαμαν «σαντάλες», με λουρί. Αλλά αυτά, δεν είχες να 'παιρνες ένα ζευγάρι παπούτσια. Εγώ όταν γίνηκα γαμπρός δεν έβρισκα πού να έκανα ένα

φόρεμα να ντύνομαν γαμπρός· ή ένα πουκάμισο. Για ένα πουκάμισο έχω κάνει... Δεν το 'βρισκα πουθενά να 'παιρνα να 'βγαινα γαμπρός. Δεν το 'βρισκα. Πού να το 'βρισκα; Είναι πολλά αυτές οι δυσκολίες είναι πολλές και είναι μεγάλες δυσκολίες. Γιατί είναι... να γίνεις γαμπρός και να μην έχεις ένα πουκάμισο; Και στα οικονομικά. Εντάξει στα οικονομικά. Αλλά άντε και δεν το 'βρισκες. Πού να το 'βρισκες; Έτσι. Αυτοί που ήταν στο κόμμα ύστερα ήταν αλλιώς. Αυτοί ήταν... Πού λάδι; Εγώ λάδι δεν το γνώριζα όλη τη ζωή μου. Δεν το 'ξερα. Δεν είναι πως δεν υπάρχει στο κράτος ελιά. Είχε το κράτος, αλλά δεν έδινε [στην] αγορά ελιά. Να πήγαινα εγώ να 'τρωγα ψωμί. Να πήγαινα στην πόλη να 'παιρνα ψωμί καθαρίο, σταρίσιο. Δε μου 'διναν. Θα 'γραφες ποιος ήσουν, πόσο... «Δεν υπάρχει στον κατάλογο εσύ να πάρεις ψωμί εδώ», μου λέει. Εγώ θα 'παιρνα καλάμποκίσιο, από καλάμπόκι. Έτρωγα εννιά μήνες καλάμπόκι, τρεις μήνες καθαρίο. Μόνο το χειμώνα έδιναν καθαρίο, σταρίσιο κι ύστερα έδιναν όλο καλάμπόκι. Πήγαινες να δούλευες και να 'παιρνες καλάμπόκι. Υπάρχει και με... σου 'διναν με γραμμάρια το ψωμί, δεν στο 'διναν... Ήθελα να 'παιρνα δυο τρία ψωμιά. Όχι. Ήτανε μια εποχή που ήτανε... Θα 'παιρνες, σου λέει, «ένα κιλό και διακόσια γραμμάρια». Κόβαν διακόσια γραμμάρια. Τόσο. Τακ! Στο δίνανε. Αυτό είναι. Ήθελες, δεν ήθελες, αυτό θα 'παιρνες (...)

Ομοίθος ο δικός μου ήταν ένα κιλό λάδι το μήνα (...)

Ο πατέρας μου έπαιρνε, ξέρεις τι έπαιρνε; Σε λεκ αυτός έπαιρνε τρεις χιλιάδες λεκ. Ούτε εκατό δραχμές· ογδόντα δραχμές. Ούτε για έναν καφέ· να πιεις έναν καφέ (...)

Αυτό ήταν το χειρότερο που έκανε το κράτος της Αλβανίας. Έμασε τα ζώα, έμασε όλα. Δε σ' άφηνε ένα μοσχάρι. Μοσχάρι εγώ είχα τη γελάδα. Μια γελάδα μ' άφηνε, να 'τρωγα λίγο, ένα γάλα. Κι αυτό το μοσχάρι που εγώ το άξιζα και το 'κανα, μου το 'παιρνε. Και καμιά φορά του λέω «ψόφησε». «Τώρα θα 'ρθει γιατρός», λέει «να δούμε και πώς ψόφησε...» και τούτα. Κι έτσι, ήθελες δεν ήθελες, αυτό θα το 'δινες (...)

Τι να 'τρωγες; Μια οικογένεια, αυτή η γελάδα μπορεί να 'χε εννιά μήνες

γάλα. Τούτοι εννιά μήνες δε θα 'τρωγες εσύ το πρωί λίγο γάλα;

(...) Κήπο, ναι είχαμε. Λίγο πατάτες, λίγο κρεμμύδι, λίγο τέτοιο, γιατί αυτά δεν τα 'βρισκες. Δε σου 'δινε ο συνεταιρισμός. Στην πόλη είχε (...) Αυτό λογαριάζονταν ένα στρέμμα, πόση οικογένεια ήσουν, άμα ήσουν πέντε αδέρφια, θα χωρίζονταν σε πέντε. Διακόσια μέτρα. Άμα ήσουν δυο στα πεντακόσια μέτρα. Τούτο ένα στρέμμα λογαριάζουν στην οικογένεια. Και μοιράζουν ύστερα πόσα παιδιά είναι και τούτα και κείνα (...) Εγώ είχα τρεις αδερφές. Εγώ που ήμουν μόνος, δεν είχα άλλον έναν, δεν χωρίζονταν αυτό το στρέμμα. Έμεινε στον πατέρα μου και σε μένα. Άμα ήμουνα τρία αδέρφια, θα χωρίζονταν από τριακόσια τριάντα μέτρα...

(...) Πολύ δύσκολα. Θα λογάριαζες την τροφή. Άμα θα πεις, όταν πήγαιναν τα παιδιά στο σχολείο δεν φαινονταν το πανταλόνι τι ήτανε... Ήταν πανταλόνι ή ήταν άλλο... Ήταν το μπάλωμα πάνω απ' το μπάλωμα... Τέτοια δυσκολία. Κι όταν άνοιξαν τα σύνορα και έτσι χαιροσουν να βλέπες τα παιδιά στο σχολείο. Αφού εγώ σου λέω δεν έβρισκες ένα πουκάμισο να τ' αγοράζεις. Κι αυτό θα 'πιανες σειρά κι αν θα σου 'πεφτε με τη σειρά για να το 'παιρνες κι έτσι και στα οικονομικά... και μάλωναν αυτό το πουκάμισο, έγινε το μπάλωμα πάνω απ' το μπάλωμα ένα άλλο κι έτσι άμπωχνες το χρόνο ή δυο χρόνια έτσι μ' ένα πουκάμισο. Τώρα βλέπεις που πήρε λίγο για να τριφτεί, το πετάζεις. Έτσι. Εκεί δεν το 'κανες. Όλα τα παιδιά μπορεί να ήτανε πάστρα, παστρικά τα βαστούσαν και τα βαστούσαμε, αλλά δεν είχες πώς να ντυθείς. Θα 'ταν το μπάλωμα στο πανταλόνι σου, εδώ. Πάλι από πίσω μπάλωμα, που σκίζονταν, αυτά. Έτσι ήτανε. Και στα οικονομικά, γιατί έπαιρνες τόσα λίγα, να 'τρωγες ή... Άσε που εμείς λογαριάζαμαν να πίναμαν τον καφέ. Εγώ καφέ δεν ήξερα στη ζωή μου κι ακόμη δεν τον πίνω. Δεν το 'χω μάθει. Εγώ τώρα πίνω ένα η ώρα δέκα και δεν το ξέρω τι είναι καφέ. Εκεί δεν το 'ξερα. Γιατί μου δίνανε διακόσια γραμμάρια εμένα καφέ, ποιος να το 'πινε; Εγώ... η μητέρα μου, ο πατέρας ή εγώ ή η γυναίκα;

(...) Κι έτσι τρίβανε σιτάρι ή ρεβίθι... Το καίγαμαν -πώς το

λένε αυτό—, έτσι... το καίγαμαν στο μύλο. Κι έτσι λίγο από τούτο, λίγο από 'κείνο να 'πιναν ένα καφέ το πρωί. Έτσι να πήγαινες να 'πινες ένα καφέ ή να πήγαινες να 'παιρνες ψωμί ή να 'παιρνες το φαγητό και τούτο και 'κείνο. Δεν έβγαινες στα οικονομικά, εμείς που δουλεύαμαν. Αυτοί που δουλεύαν στα κρατικά έπαιρναν. Γιατί εγώ αν έπαιρνα δυο χιλιάδες λεκ, αυτός θα 'παιρνε επτά χιλιάδες. Και τούτο ήτανε το χειρότερο που ήταν εκεί. Που ήτανε... Εγώ ήμουν εργάτης και δέκα ήταν εργάτες, δεκαπέντε ήταν τότε επιστάτες. Περισσότεροι ήταν επιστάτες. Και τι έκαναν οι επιστάτες; Έρχονταν μια ώρα το πρωί εκεί, σ' έβλεπαν στη δουλειά κι έφευγαν. Αυτοί... για αυτούς ήταν αυτή η ζωή. Έμειναν εκεί, έπιναν, έτρωγαν καλά αυτοί, αυτοί τα είχαν όλα τα καλά τους (...) Απ' την πόλη αλλά και χωριανοί. Κανένας που ήταν κομμουνιστής, ήταν από οικογένεια καλή, απ' το κόμμα τους κι έτσι (...)

(...) Ύστερα, το εξήντα επτά, χάλασαν όλες οι εκκλησίες. Και πώς χάλασαν οι εκκλησίες; Έρθαν απ' το κόμμα, απ' την Πρεμετή, μάζεψαν το χωριό και είπαν «αποφασίζομε», λέει, «αύριο το πρωί να μαζευτούμε όλοι σαν χωριό πιο έτσι», λέει, «νεολαία», μας μάζεψαν σ' ένα κέντρο και είπαν «αύριο το πρωί, ώρα επτά», λέει, «όλοι με πλαρίνα και μουσικές και τέτοια θα πάμε να χαλάσουμε τις εκκλησίες». Ναι, αλλά εμείς τότες ξέραμαν, γνωρίζαμαν την εκκλησία, πηγαίναμαν εκκλησία, αλλά οι παπάδες είχαν φύγει πολλά χρόνια μπροστά, το πενήντα επτά· το πενήντα επτά κόπ'κανε οι παπάδες απ' την εκκλησία. Τους έβγαλαν λίγα χρόνια για να τραβηχτεί η γνώμη του λαού από τούτο και το εξήντα έξι, εξήντα επτά χάλασαν οι εκκλησίες. Μας μάζεψαν το πρωί, εμένα μου είπε ο πατέρας, η μάνα «εσύ θα φύγεις πρωί». Αλλά με πρόλαβαν. Μόλις έφυγα κι έφυγα για δουλειά, μου λέει εμένα «Κ., πού πας;». «Για δουλειά». «Τι είπαμαν εψές; Έλα 'δω». Πήγα, αληθινά· αλλά δεν πήρα τίποτε. Γιατί μου 'πε η μάνα: «Δε θα πάρεις τίποτε», λέει. «Ούτε θα σπάσεις εικόνα, ούτε θα χαλάσεις...» (...)

(...) Ένας ζουρλάθηκε, ένας έκανε μουγκά παιδιά... Κείνοι

που έκαναν την πρώτη πράξη. Είδες τι σημαίνει. Τώρα μπορεί να μην είναι, αλλά... αυτοί έπαθαν τούτα. Κι ο πατέρας αυτού, δεν πάει ένα δυο χρόνια, πέθανε. Τώρα, είναι από τούτο, είναι από άλλο; Δεν μπορούμε να το πούμε, αλλά εγώ πήγα αληθινά. Μου λέει εμένα «γιατί δεν παίρνεις τίποτε να χαλάσεις;» «Τι να πάρω;» του λέω. Εγώ ήμουν δεκαέξι, δεκαεφτά χρονών. Μικρός ήμουν, δεν ήμουν... Ήθελα, δεν ήθελα, θα έκανα μια πράξη, όχι με θέληση. Γιατί ο άλλος άμα θέλει την κάνει. Αλλά όταν τον ζορίζεις, θα κάνει (...) Πολύ λίγοι μπήκαν αυτοί πρώτοι που τα χάλασαν. Για να φανούνε, «να τι κάναμε εμείς». Αλλά δεν ήταν καλό αυτό. Αυτό ήτανε... Τι σου 'κανε; Να, τώρα εμείς δεν έχουμε μια εκκλησία· πάμε κάτι γιορτές (...) Τη χάλασαν. Την έκαναν αποθήκη. Δεν άφησαν εικόνες, δεν άφησαν... τι είναι αυτά, τα χάλασαν όλα. Τις έκαναν αποθήκες. Έβαζαν πατάτες, κρεμμύδια, που ήτανε του συνεταιρισμού, τα χάλασαν. Ύστερα έβαζαν τα ζώα, τέτοια πράγματα. Και τώρα έρθανε... έρθε εκεί που να ζητήσουν μια εκκλησία. Εκκλησία έχουμε κάνει μια εκκλησία μικρή, είναι και μια άλλη. Αλλά είχαμαν πολύ καλές εκκλησίες σαν εδώ στην Ελλάδα και τις χαλάσανε (...)

Εγώ πέρασα το σύνορο το ενενήντα ένα (...) Μόνος μου (...) Τους είπα. Δεν ήθελε ο πατέρας μου να μ' άφηνε ή δε γνώριζε. Ο πατέρας μου έρθε το ενενήντα οχτώ. Να πω και τούτο. Ο πατέρας έρθε το ενενήντα οχτώ, είχε την αδερφή στα Γιάννενα. Ήταν στην Αμερική, έρθε στα Γιάννενα. Δεν ήξερε όλη τη ζωή του, όλη τη ζωή του ποια... ποια ήταν τούτη η αδερφή και πώς ζούσε και πώς έτσι... Δεν έπαιρνε ένα γράμμα. Γιατί άμα έστελνε γράμμα αυτή, θα ανοίγονταν και θα ελέγχονταν από το κράτος. Απ' το σιγκουρίμι², που λέμε εμείς. Και μια φορά το σιγκουρίμι έρθε στο σπίτι και του 'στρωσε ο πατέρας κι ήθελαν να μεθύσουν τον πατέρα και να του 'λεγαν «να πιεις στην υγεία της αδερφής». Αυτός... αυτού του 'κοψε το μυαλό και... «εγώ δεν γνωρίζω αδερφή». «Αφού την πίνουμε εμείς στο σιγκουρίμι», του

² Μυστική αστυνομία.

λέει, «δεν την πίνεις εσύ;». «Εγώ δεν γνωρίζω αδερφή το πρώτο πρώτο. Η αδερφή μου έχει φύγει το σαράντα οχτώ, που την είχαν χώσει φυλακή». Άμα θα σου πω την... και την ιστορία κι έτσι... Την είχαν χώσει φυλακή και αυτός ο πατέρας ήταν με δουλειά αλλού, αυτή έφυγε. Έρθε ο άντρας και την πήρε. Βγήκε απ' τη φυλακή αυτή, κατάλαβε αυτός που βγήκε. Έρθε αυτός απ' τα Γιάννενα, την πήρε, έφυγε. Πήραν αυτόν, τον έβαλαν μέσα, ξύλο. «Γιατί δεν είπες;». «Μωρέ, εγώ δεν ξέρω. Εγώ ήμουνα στη δουλειά. Πού ήξερα εγώ; Εσείς που ήσασταν έτσι, να την πιάνετε». Και ύστερα από δέκα χρόνια έρθαν αυτοί στο σπίτι, τους έστρωσε ο πατέρας τραπέζι, έφαγαν, ήπιαν με μια αιτία για να έχωναν τον πατέρα μέσα. Κι είπαν «να πιούμε στην υγεία της αδερφής· είναι γερή και καλά, είναι στην Αμερική». «Εγώ δεν την ξέρω την Αμερική, εσείς την ξέρετε...». Αυτοί δεν ήξεραν πού πήγαινε και πώς έβγαινε. «Εγώ δεν ξέρω την αδερφή μου κι ούτε τη γνωρίζω σαν αδερφή. Εγώ γνωρίζω δύο αδερφές που έχω εδώ στο χωριό», τους λέει. «Όχι, θα το πιεις, όχι δεν το πίνεις!». Ε, δεν το 'πε ο πατέρας. «Θα το πιεις!». «Δεν το πίνω! Δε γνωρίζω αδερφή. Αυτού φέρθηκε πολύ έξυπνος. Άμα αυτός είχε πει στην υγεία της αδερφής, την άλλη την ημέρα ήταν μέσα. Τελείωσε αυτό, έφυγαν. Του κρένει ένας από το σιγκουρίμι, το 'χε λίγο πιο καλά και τον γνώριζε, του έδωκε το χέρι το πρωί και του 'πε «μπράβο, Χ.», του 'πε, -Χ. τον λέγαν τον πατέρα μου- «μπράβο, Χ.», του λέει, «είσαι πολύ έξυπνος· αν ίσως εσύ είχες πει στην υγεία της αδερφής, σήμερα το πρωί που ανταμώνεις με τ' εμένα, ήσουν μέσα.». «Γιατί;» του λέει. «Γιατί για τέτοια αιτία είχαμάν έρθει, για τούτο, αλλά ήσουν πολύ έξυπνος και φέρθηκες έξυπνος». «Και για ταύτα», του λέει, «είσαι πολύ έξυπνος». Και μ' όλα αυτά τον έκριναν στην αστυνομία κάτω, πώς τον είχαν κάνει... όπως μου 'λεγε η μάνα -εγώ ήμουν μικρός- έκατσε δέκα μέρες, δε σηκωνόταν απ' το κρεβάτι. Κι όταν σηκώθηκε απ' το κρεβάτι, πήγαινε έξω, ξαπλώναμε γιατί του 'ρχονταν ντροπή απ' το χωριό. «Είχε γίνει», λέει, που μου τα 'λεγε η μητέρα, «μαύρος». «Δεν είχαν αφήσει θέση», λέει, «αχτύπη-

τος» και έτσι. «Έκατσε», λέει, «είκοσι μέρες», λέει, «δε σηκώ-
νονταν κολάη³ στα πόδια.» «Γιατί έφυγε η αδερφή;». «Η αδερ-
φή έφυγε, γιατί έτσι της γένονταν, άλλες δουλειές, εγώ... τι να
πιστεύω», έτσι... Αλλά όχι «έφυγε η αδερφή». «Η αδερφή είχε
τον άντρα της κι έφυγε! Εγώ είμαι σ' άλλο σπίτι. Τι χρέος είχα
εγώ τώρα να τραβήξω όλα τούτα κι εκείνα!» Κι απ' αυτό εμείς
δεν είχαμε δικαίωμα ούτε σχολείο, ούτε τίποτα έτσι... να πηγαί-
ναμαν, απ' αυτή την άποψη.

(...) Το ενενήντα ένα [ήρθαμε]. Ε, μ' έναν πρώτο ξάδερφο κι
ένα χωριανό μου (...) Είχε πάει αυτός στο Βόλο (...) γύρισε και
μας πήρε κι εμάς (...) Εγώ πέρασα τον Οκτώβρη (...) Μολύβι,
Βασιλικό... Με τα πόδια... Πέρασα Καλπάκι. Στο Καλπάκι μας
βρίσκουνε ταξιτζήδες Κονιτσιώτες, που δεν τους ήξερα. Να σ'
τα πω, άμα θέλεις, έτσι. Αυτού φέρθηκαν πολύ πολύ άσχημα οι
ταξιτζήδες. Μας έκλεισαν το δρόμο, κοπήκαμαν. Δε μπορούσα-
μαν να προχωρήσουμε, καθίσαμεν εκεί. Έρχεται... ποιος... δεν
τους γνωρίζω, ένας ταξιτζής, μας λέει «πού πάτε;» «στα Γιάννε-
να». «Να σας πάω με το ταξί;». «Πόσο θέλεις;» είπαμαν εμείς.
Εμείς είχαμαν λεφτά επτά χιλιάδες ο καθένας. Λογαριάζαμαν
τι έκανε ο δρόμος για να φτάναμαν στο Βόλο. Ύστερα θα δου-
λεύαμαν, άλλο. Και μας λέει «τριάντα δύο χιλιάδες», μας λέει,
πέρα απ' το Καλπάκι, -είχαμε περάσει το Καλπάκι, γιατί είχαμε
φάρδο απ' το φυλάκιο του Καλπάκι, μας έλεγαν είναι ένα φυλά-
κιο πέρα απ' το Καλπάκι- και μας λέει «απ' το Καλπάκι μέχρι
τα Γιάννενα τριάντα δύο χιλιάδες», το ενενήντα ένα, που ήταν
δύο χιλιάδες. Να δεις τι έκαναν οι ταξιτζήδες, τούτα είναι... Δε
θέλω να... για περισσότερο... να... έτσι. Κάναμαν λογαριασμό
εμείς, δε... πού βγαίναμαν; Στις επτά χιλιάδες ήμασταν. Τρεις
επτά εικοσιμία. Μείναμαν τέσσερις στο δρόμο, τέσσερις επτά ει-
κοσιοκτώ. Πού έβγαιναν τριάντα δύο; Ορέ, δε βγαίναμαν με τα
λεφτά. Φεύγει αυτός, πήγαινε-έρχονταν, πήγαινε-έρχονταν... Και

³ Καθόλου. Η κύρια σημασία της λέξης είναι: ευχέρεια, δυνατότητα (τουρκ.).

στο τέλος μας πάει με εικοσιοκτώ χιλιάδες απ' το Καλπάκι στα Γιάννενα, που τότες, το ενενήντα ένα, μπορεί να 'ταν δύο δυόμισι. Τώρα είναι δέκα· απ' εδώ, απ' την Κόνιτσα. Κι αυτός μας ζητούσε και μας τα πήρε... Τα πήρε όλα. Και βαστήξαμαν εμείς όσα μας λογάριάζαν για το λεωφορείο. Και μόλις κατεβήκαμαν στα Γιάννενα, έξω απ' τα Γιάννενα, το δρόμο που φεύγει για το Βόλο, ειδοποίησε την αστυνομία. Μας έπιασε. Δεν κατεβήκαμαν. Μόλις ανοίξαμαν τη θύρα... πραπ, η αστυνομία! Μας έκανε έλεγχο τα διαβατήρια, –εμείς τα 'χουμε ελληνικά–, μας πήγε κοντά στα Γιάννενα, γιατί δεν είχε φώτα, –πήγαμαν τη νύχτα, δεν έβλεπαν–, μας πήγε κοντά σ' ένα φως, έλεγξε τα διαβατήρια κι ύστερα μας παίρνει πάλι, μας πάνε εκεί στον τόπο, μας έμπασε στο λεωφορείο και φύγαμαν στο Βόλο. Γιατί ήμασταν μ' ελληνικιά εθνικότητα (...)

Οι τρεις φύγαμαν για Βόλο. Κάτσαμαν τέσσερις μήνες (...) Στην αρχή αρχινήκαμαν μαζεύαμαν ελιές (...) [Είχα έναν ξάδερφο εκεί.] Βγήκε αυτός, πήραμαν τηλέφωνο, βγήκε, ανταμώσαμε, μας πήρε σπίτι· την άλλη μέρα μας έμπασε στη δουλειά. και τότες είχε δουλειές. Ύστερα αρχινήκαμαν οικοδόμοι (...) Πήγαμαν ένα μήνα, ελιά (...) Τότες ήταν τέσσερις χιλιάδες την ημέρα· και φαγητό (...) Μέναμαν σ' ένα σπίτι μιας γιαγιάς (...) [Ύστερα] οικοδομικές δουλειές. Ε, άμα ήταν μεροκάματο, σου 'δινε εφτά. Σε εργολάβο. Παίρναμαν και δουλειές. Ύστερα έρθα εγώ, πήρα έναν μάστορα πάλι, πήγα πάλι εκεί· εκεί πήγα στα τρία χρόνια (...) Γνωριστήκαμαν με οικοδόμους, μπήκαμαν σε οικοδομικές δουλειές, εκεί ήταν εφτά μεροκάματο, οχτώ, τόσο· Εφτά οχτώ (...) Το μόνο συμφέρον που ήταν για τ' εμάς εκεί που πήγαμαν, εκεί δεν είχαμαν ούτε νοίκια, ούτε νερό, ούτε φως, τίποτα. Και ψωμί μας έφερναν. Εκεί ήταν το καλύτερο. Τώρα που περάσαμε σε νοίκια, σε έτσι... είναι λίγο δύσκολα. Καλά, τώρα είμαστε με οικογένεια, με παιδιά, με έτσι... Εντάξει, είναι λίγο...

Εκεί εγώ πήγα τρία χρόνια, όχι συνέχεια. Πήγαινα τρεις μήνες, ερχόμουν εδώ γιατί είχα τη μάνα, τον πατέρα, τη γυναίκα, τα παιδιά... Κάθομουν δυο μήνες στο χωριό μου, γυρνούσα πάλι,

πήγαινα στο Βόλο, δυο μήνες, γυρνούσα πάλι στο χωριό, κάθου-
 μουν δυο τρεις μήνες. Πήγαινα έτσι... Τρία χρόνια.(...) Οικοδο-
 μές (...) [Το μεροκάματο] αυξάνονταν. Εκεί έπεφτε και δέκα,
 δώδεκα και μέχρι δεκατρείς χιλιάδες. Σε οικοδομή που έπαιρνα
 τη δουλειά μόνος μου (...) Τρεις χωριανοί ήμασταν (...) Παίρνα-
 μαν το σπίτι... «πόσο κάνει τούτο;» «ένα εκατομμύριο». Όταν το
 τελειώναμαν, μοιράζαμαν τα λεφτά μας, οπ, γυρνούσαμε (...)
 Ύστερα ήρθα εδώ στην Κόνιτσα (...) Ό,τι μάζεψα, τα 'χασα...
 (γελάει). Τα 'χασα (...) Ε, καλά... εντάξει. Και μαζέψαμαν λίγο
 καλύτερα... Ύστερα φτιάσαμε και τα σπίτια μέσα. Το σπίτι το
 'χω φτιάσει (...) Καινούριο. Όλα πέρσι τα χάλασα. Με τα βάνια,
 με... (...) Τα υλικά εδώ στην Ελλάδα (...) Άφηναν τότες. Τώρα
 είναι λίγο... που τα 'κλεισαν τα σύνορα, δεν πρέπει να περάσεις.
 Το 'φτιασα το σπίτι. Είχα κάτι... Είπα να κερδίσουμε. Όπως το
 'παθαν πολλοί, κι εγώ το 'παθα αυτό. Το πατήσαμε. Χάσαμε
 λεφτά. Τα μάζευαν στις τράπεζες... Και χάσαμε. Τώρα αρχινά-
 με πάλι, καλή αρχή. Εμείς όλη η ζωή μας έτσι άρχισε... Καλά,
 εντάξει, τώρα λέμε πως κάτι προχωράμε (...) Το σπίτι έκανα, δυο
 αμπέλια με κλήματα... Κι αυτά τα παρατήσα, έφυγα (...) Έκανα
 δύο αμπέλια· είπα κάτι να βγάλω. Αλλά βλέπω που άμα τ' αφή-
 σεις εκεί, δεν πρόκειται να πάρεις, ούτε να τα βρεις... Τίποτα.

Έτσι είναι η γνώμη, κάτι να κάνεις. Ήμασταν σαν ανθρώ-
 ποι πεινασμένοι. Λέγαμαν κάτι να κάνουμε, κάτι να κερδίσου-
 με... Αλλά ήθελε και μυαλό τούτη η δουλειά. Τι να 'κανα εγώ με
 τ' αμπέλι μέσα εκεί... Να κάθομαι εκεί; Αλλά είπα μήπως θα κά-
 θονταν η γυναίκα· αλλά όπως έγιναν οι φασαρίες, έγινε πόλε-
 μος, έγινε... Φοβηθήκαμαν, φύγαμαν και τα παρατήσαμε. Τώρα
 τα σπίτια είναι εκεί, έχω ένα συμπέθερο...

(...) Το ενενήντα ένα έφυγα εγώ, το ενενήντα τέσσερα... το
 ενενήντα πέντε έφτασα στην Κόνιτσα (...) Εδώ είμαστε όλοι οι
 χωριανοί. Όλοι ένα. Είναι το πιο σιμά μέρος που πηγαίναμαν κι
 ερχόμασταν. Γιατί άμα δε γινότανε κείνος ο πόλεμος, μπορεί
 να κάθονταν κι η οικογένεια μέσα (...) Εγώ λόγω πολέμου το
 περισσότερο. Φοβήθηκα. Εκεί φοβηθήκαμαν... (...) Πήρα την

οικογένεια (...) Το ενενήντα πέντε, ενενήντα έξι, ενενήντα εφτά έκατσε η γυναίκα μέσα. Γιατί ήταν καλά τα πράγματα, πηγαίνοερχόμασταν... [Ήμουν] μόνος μου (...) Με χωριανούς παρέα. Γιατί είχαμαν όλοι την οικογένεια μέσα. Εμείς τώρα, πίσω απ' τον πόλεμο, πήραμαν όλοι την οικογένεια. Απ' το φόβο... Αληθινά, αν σου πω τι έχει συμβεί... Εκεί μπορεί να σε χτυπούσε ο άλλος, εγώ ήμουν σ' ένα αμπέλι, ήμουν σε μια καρυά⁴ έτσι... ο άλλος ήταν εδώ και χτυπούσε εμένα. Έβλεπα εγώ που έρχονταν οι σφαίρες, μια απέδω, μια απέκει (...) Το ενενήντα εφτά. Έρχονταν οι σφαίρες μια απέδω, μια απέκει. Κι όπως ήμουν γυμνός έτσι, μόνο μ' ένα ζευγάρι πανταλόνια, τίποτα εδω προς τα πάνω, της λέω της γυναίκας «έλα να φύγουμε! Δε βλέπεις;» της λέω. Και τι ήταν αυτοί; Αυτοί ήταν χριστιανοί. Όχι για καμιά αιτία, κέφι... Σου λέει ο άλλος, παίρνει σημαδι εδω κι εκεί, άμα σ' έπιανε, σ' έπιανε· σε σκότωνε, σε σκότωνε. Τούτο ήτανε. Κι όπως ήμουνα, γυμνός, έφυγα απ' το σπίτι. Την άλλη την ημέρα πήγα, γύρισα και πήγα πήρα τα ρούχα... Απ' το φόβο... Σε χτυπούσε ο άλλος... Απ' αυτό το φόβο. Χτυπούσε ο άλλος και... τίποτε. Και πόσοι σκοτώθηκαν έτσι... Εντάξει. Και κάμποσοι έχουν σκοτωθεί με μια...

(...) Η κοπέλα ήταν εδω (...) Η κοπέλα, αφού έγιναν τόσες φασαρίες εκεί, δεν πρόκειται η κοπέλα να πήγαινε απ' το χωριό μου κάτω στη Τσαρτσόβα, που λέγεται, να πήγαινε κορίτσι αυτό με τέτοιες φασαρίες. Κι έτσι (...) είχαμαν έρθει και τη βάλαμαν στο οικοτροφείο εδω (...) Το παιδί ήταν μεγαλύτερο. Πέρασε προτού ν' ανοίξουν τα σύνορα, πέρασε στ' αλβανικά, αυτός πέρασε στα Τίρανα (...) Σπούδασε ηλεκτρονικός (...) Κι ύστερα... τώρα τον έχω εδω στην Κόνιτσα (...) Η γυναίκα κι ο γιος μου ήρθαν μια χρονιά (...) Η κόρη ήταν εδω (...) Μετά έφερε η γυναίκα και το αγόρι· γιατί πού ν' άφηνα εγώ το αγόρι μέσα; Γιατί αυτός φαντάρος έκανε αυτού στο Κερνάσοβο. Σιμά στο σπίτι. Δεν είχαν τότες οι φαντάρτοι, δεν ήταν τότες στον πόλεμο. Δεν

⁴ Καρυδιά.

είχαν ούτε τροφήματα, έπαιρναν στο σπίτι, κοιμόνταν στο σπίτι κι ήταν έτσι. Κι έτσι αποφασίσαμε να κάθονταν η γυναίκα εκεί, εγώ εδώ (...) Μόλις τελείωσε αυτός φαντάρος, ήρθαμε όλοι μαζί εδώ (...) Εδώ νοικιάσαμε ένα αυτού απάνω σ' έναν παπά. Πενήντα χιλιάδες σπίτι (...) Έχω νοικιάσει άλλο σπίτι κι εκείνο με πενήντα χιλιάδες...

(...) Εργαλαβία [δουλεύω]. Είμαστε τρεις. Τρεις χωριανοί (...) Πρωτοξαδέρφοι και κουμπαριά έτσι. Τρεις μαζί. Παίρνουμε μαζί, μοιράζουμε τα λεφτά μας μαζί, περνάμε καλά. (...) Άμα είναι μεροκάματο, οχτώ, δέκα... Άμα παίρνεις εργολαβία, φτάνεις δώδεκα, δεκατρία... Πας ως το δεκαπέντε... (...) Όπου να βρεις τώρα. Δε θα βρεις ολοένα εργολαβίες... (...) Όχι μόνο οικοδομικά (...) Γιατί σήμερα είμαι σε μεροκάματο. Θα φυτέψουμε φυτά του δασαρχείου (...) Όπου να βρεις... Δεν έχουμε δουλειά τώρα, γιατί τώρα δεν κάνει κανένας οικοδομική δουλειά. Χειμώνας. Θα πας σε τέτοιες δουλειές... Όχι απέδω και... Με όλα αυτά εμείς έχουμε κι έναν εργολάβο, που δουλεύει στο δασαρχείο, ό,τι δουλειές είναι που παίρνει αυτός τις κάνουμε... Η δασαρχείο ή οικοδομική δουλειά ή σπιτία ή τέτοια, ό,τι να βγει θα τα κάνουμε, γιατί άμα δουλεύεις μόνο έτσι, δεν μπορείς να βγεις πέρα. Κάνεις όλες τις δουλειές, ό,τι θα βγει. Και μεροκάματο και έτσι... (...) Έχουμε τους δικούς μας ανθρώπους, που είναι εργολάβοι, και ό,τι βρίσκει αυτός, τις κάνουμε εμείς. Αυτός θα πάρει, σου λέει «άντε, έχω αυτή τη δουλειά...». Έχουμε και τους δικούς μας ανθρώπους, που έχουμε γνωριστεί μας παίρνουν αυτοί. Κι έτσι, μέχρι τώρα, δόξα τω Θεώ, λέμε, έχουμε πάει καλά· δεν έχουμε μείνει χωρίς δουλειά.. Αλλά λέμε σιγά σιγά κι οι δουλειές μπορεί και να κλείσουν... Λέμε, αλλά μέχρι τώρα, δόξα τω Θεώ, έχουμε... (...) Εγώ έπαθα μια... Η γυναίκα μόλις έρθε πήγαινε για δουλειά σ' ένα ξενοδοχείο, αλλά έπαθε ένα έτσι... έγινε ένα τραύμα μέσα στο κεφάλι και έχει επτά μήνες που έγινε η εγχείριση... Είναι άρρωστη. Η κοπέλα είναι σε πανεπιστήμιο (...) [Πήγα σε μία που] έχει θέση και της είπα: «Ίσως με περνάς... που είμαι από άλλη χώρα», της λέω. «Είμαι άνθρωπος που δεν

μπορώ να τα βγάλω πέρα», της λέω. «Ειλικρινά σου μιλάω. Η γυναίκα άρρωστη. Η κοπέλα σε πανεπιστήμιο, στο σχολείο της. Εγώ μ' ένα μεροκάματο. Όσο κι αν... με νοίκια κι έτσι. Είναι δύσκολο να νοικιάσω σπίτι στα Γιάννενα. Όχι πως δεν θέλω. Έχει... έχει κουραστεί με τόσο... για να περάσει για τούτη Ιατρική». Έτσι της είπα. Γιατί πέρασε, πρόπερσι πέρασε στην Αθήνα μ' εξετάσεις. Σε νοσηλευτική. Και της ήλεγε η γνώμη «ή θα πάρω μια θέση», λέει, «απ' αυτό που έχουμε τραβήξει», λέει. «Όλη τη ζωή μας δεν έχουμε δει ούτε εσύ σχολειό, ούτε αδερφές, ούτε κανέναν απ' το σόι. Κι απ' αυτό», λέει, «θα κάνω ένα...», λέει. Κι έχει διαβάσει... Να σου το πω έτσι, ειλικρινά σου λέω. Σηκώνονταν η ώρα οκτώ, έτρωε πρωί και κοιμόνταν η ώρα δώδεκα. Δεν είχε ιδεί μια φορά την αγορά. Δεν την είχε ιδεί μια φορά η γειτονιά να βγαινε έξω. Μόνο διάβαζε. Κι έτυχε αυτό που έβγαλε ένα βαθμό δεκαεννιά κι επτά. Για ταυτό. Έχει υποφέρει. Έχει υποφέρει μόνο για ένα έτσι «θα κάνω τούτο!», λέει. «Εντάξει, αν γένει», της λέω. «αν δεν γένει, τι έγινε;». Κι είχε γένει, στο τέλος, όταν έδωσα εξετάσεις, δεν σταματούσε κολάη στα πόδια! Έχει ένα μισό δικό της που λέει «εγώ θα το κάνω! Εγώ θα κερδίσω μια θέση!» Κι όταν πάει, έδωσε εξετάσεις, είπε «είσαι η πρώτη που περάσανε τα πρώτα», της λέει. «Η καλύτερη είσαι», της λέει. Για ταυτό, μου 'ρθε λίγο εχτές που είπα. Μέχρι εχτές μου 'λεγε ότι έχει θέσεις. Κι εχτές μου λέει «δεν έχει θέσεις». «Γιατί μου το λες αυτό το λόγο;» της λέω τώρα. «Αφού», της λέω, «μια φορά κοιμάται στις φίλες εδώ», της λέω, «μια φορά πάμε σε μια θεία, είναι ογδόντα πέντε χρονών.» Τι να κρατήσει αυτή; Ένα δωμάτιο μικρό έχει. Μια φορά έρχεται στην Κόνιτσα όταν τελειώνει γρήγορα, έρχεται στην Κόνιτσα. Κι έτσι υποφέρει, γιατί να περάσεις Ιατρική –εσύ τα ξέρεις καλύτερα– θέλει να διαβάσεις. Δεν είναι να φέρνεις γύρα, να ψάχνεις απέδω και... Κι έτσι ήμουν... εχτές που ήμουν, μου λέει «έχω δυσκολία», μου λέει. «Δεν μπορώ να συγκεντρωθώ», μου λέει, «να διαβάσω». Μετά αυτό, μου ήρθε λίγο και... Είπα να ρωτήσω και τον Π. Είπα μήπως έτσι... Τώρα, πώς μπορεί να γένει αυτό...

(...) Ο γιος εδώ είναι. Κι αυτός μεροκάματο. Να πήγαινε στη δουλειά που ήτανε... στη σχολή που είχε τελειώσει. Αλλά δεν μπορώ...δεν μπόρεσε (...) Ηλεκτρονικός (...) [Τώρα δουλεύει] νταβάνια... Αφού δεν έχει... Πήγα στα Γιάννενα, πήγα στη... εδώ για σχολή, μήπως έκανε κάνα δυο χρόνια σαν πανεπιστήμιο ν' αναγνωρίζονταν. Είχε περάσει από τα δεκαοχτώ χρόνια. Στο ΟΑΕΔ. Πήγε στο ΟΑΕΔ. Απέδω απέκει, δεν έχουμε τόσο δύναμη εμείς εδώ, για να βρούμε άκρη, για να... Έτσι. Ήταν καλός, αλλά η τύχη η δική του δεν ήταν καλή. Γιατί έπεσε σε πόλεμο. Εγώ, να τον αφήνα εγώ στα Τίρανα; Καλύτερα να τον αφήνα στο σχολείο ή να τον είχα σαν άνθρωπο; Περισσότερο ήταν αυτό, ο φόβος. Για ταυτό. Αυτός τελείωσε πάνω από δεκαεννιά κι επτά, μου φαίνεται... δεκαεννιά κι οχτώ. Ήταν καλός μαθητής. Από το φόβο, είπα, μην πάθει τίποτα και σκοτωθεί απέκει, τον τράβηξα απέδω. Και δεν... Προσπάθησα, όσο είχα τη δύναμη τη δική μου. Τώρα καταλαβαίνεις και σαν λογικό, με επτά τάξεις σχολείο που έχω κάνει εγώ, τόσο, παραπάνω δεν έκανα, και λίγο δυσκολίες έτσι και λίγο, σε άλλο κράτος είμαστε και δεν μπορούμε να βρούμε μια άκρη. Καλός είναι μαθητής, καλός είναι ο άνθρωπος, αλλά δεν μπορούμε να βρούμε μια δουλειά...

(...) Εμείς, αληθινά, δουλεύουμε πολλές ώρες (...) Εμείς δουλεύουμε, βγαίνουμε εκεί από ήλιο σε ήλιο. Ως... ώσπου δεν βλέπουμε, δουλεύουμε (...) Και το βράδυ τρώμε ψωμί και τίποτα παραπέρα... (γελάει). (...) Πού, άμα κουραστείς τόσες ώρες, να πεις «θα βγω»; Εγώ έχω επτά χρόνια εδώ; Δεν έχω πάει μια φορά σε καφενείο να ιδώ. Ούτε ο γιος μου, ούτε η κοπέλα μου. Γιατί λέμε «κάτι έχουμε και κάτι να κάνουμε. Όχι ήρθαμαν τώρα να κάνουμε». Ξέρω 'γω τη ζωή έτσι, αλλά λέμε κάτι να μάσουμε, ν' αγοράσει ένα σπίτι ο άλλος, να κάνει έτσι... (...) Τα παιδιά μας εδώ θέλουν. [Το σπίτι μέσα] ας μείνει σπίτι. Εγώ θα γεράσω, μπορεί να πάω να κάτσω εκεί... [Τώρα] είναι ένας συμπέθερος. Έχει τα κλειδιά, τ' ανοίγει, αυτό. Εγώ τι να κάνω μέσα; Σ' ένα χωριό που είμαι εγώ, είναι τελειωμένο χωριό... (...) Να κάνουμε ένα σπίτι. Να ζήσουμε κι εμείς. Να γίνουμε κι εμείς λίγο...

Να περάσουμε σε τούτο, γιατί εγώ και κάμποσα... μπορώ έτσι, αλλά δεν μπορώ να τα εξηγήσω και να τα μιλήσω σωστά (γελλάει), θέλω κάτι να κάνει... να πάει το παιδί μου μέσα, τι να κάνει; Εντάξει, εδώ θα κάτσει, θα μάθει, θα γένει ένας τεχνίτης, μπορεί να κάνει. Θα βγει η κοπέλα, –ευτυχώς η πρώτη χρονιά–, θα πάει έξι χρόνια σχολείο, θα βγει. Πού να πάμε;

(...) Τι να πάνε μέσα [τα παιδιά]; (...) Εγώ, άμα είναι τα παιδιά, να γυρίσω για ένα μήνα, για κέφι, για πόνο του χωριού – γιατί εκεί έχω γεννηθεί κι έχω αυξήσει– θα πάω να κάτσω δυο τρεις μήνες το χρόνο, το καλοκαίρι και θα καθίσω εδώ, τι να κάνω μέσα; Τούτη είναι η ιδέα μου. Δεν ξέρετε πώς θα 'ρθουν τα πράγματα και πώς θα γίνουν. Η ιδέα είναι τούτη. Ύστερα, αργότερα, πολλά λέμε κι ύστερα χαλάν όλα τα προγράμματα και γίνονται άλλα. Δεν ξέρετε πώς γίνονται. Τι προβλήματα βγαίνει η ζωή και... Αλλά τούτη είναι η ιδέα. Τα παιδιά μου θα μείνουν εδώ. Το παιδί μου έχει από το ενενήντα οχτώ μέχρι τώρα, έχει πάει μόνο μια φορά. Του λέω «φέγα!», έτσι, δεν πάει. Δε θέλει να πάει. (...) Έχει τη γιαγιά, τον παππού, μόλο λέει τους έχει πονέσει, μόλις έφυγε δεν τους αντάμωσε. Να τον ιδούνε μια φορά. Δεν έχει πάει να τον ιδούνε. «Δε θέλω», λέει. «Δε θέλω να το ιδώ ντιπ⁵». Δεν με παίρνει πόνος για τίποτα. Α, για το σπίτι, λέει, κάτι μου 'ρχεται να πάω...». Έχει πάει μόνο σ' ένα γάμο, σ' ένα δικό του φίλο –είναι μια ηλικία– και παντρεύτηκε αυτός, τον κάλεσε και πάει μόνο μια φορά. Δε θέλει να πάει. (...) Η κοπέλα, της αρέσει το σπίτι αλλά όχι σαν κράτος. Έτσι, «δεν θέλω τίποτα· δε θέλω κανέναν», λέει.

[Αισθάνονται] Έλληνες, αλλά τούτο είναι το γέλιο: εμείς είμαστε Έλληνες στα διαβατήρια. Το διαβατήριο του παιδιού μου και της κοπέλας η Αλβανία δεν έχει συμφέρον να το γράψει Έλληνα. Το γράφει Αλβανό. Και τούτο είναι... Και πόσες φορές το 'χομε έτσι... λέει «όχι θα μαζευτεί το συμβούλιο, όχι θα γένει η βουλή, να δούμε τι θ' αποφασίσουν...» Και μέχρι τώρα

⁵ Καθόλου.

ακόμα. Τούτα είναι αληθινά, τα γράφουν αλβανικά. Γιατί να τα γράψεις αλβανικά;

(...) Ελληνικά λίγο με δυσκολία [διαβάζω]. Γιατί εγώ έχω πολλά χρόνια που έχω περάσει και... Τότες δεν μπορούσες να μιλούσες μέσα. Τότες εκεί εμείς σπουδάσαμε στο χωριό, μπορεί να μιλούσαμε. Ύστερα δεν μπορούσαμε να μιλούσαμε παρακάτω στα ελληνικά. Δεν... ήταν... μας απαγόρευαν να τη μιλούσαμε τη γλώσσα (...) Κι ό,τι γέρονταν, κάνα... που μαζευόμασταν εκεί, που έρχονταν από κάτω εκεί τούτοι οι κομμουνιστές, αλβανικά γέρονταν.

(...) Κοίταξε. Από μια άποψη... από μια άποψη και με νοιάζει. Θέλω να ξέρω· να ξέρω τι γίνεται. Αλλά όπως πάνε τα πράγματα κι όπως ακούς κι όπως βλέπεις, λες, από την άλλη άποψη, «δεν πάει να γένει ό,τι θέλει...». Γιατί, παίρνουν, παίρνουν, παίρνουν λίγο στο καλό... ούπ, χαλάν όλα τα πράγματα. Όλο... τι ν' ακούς; Απ' αυτουνούς τους μεγάλους που... έτσι, όπως ακούς, «παντρεύτηκε ο Νάνος· πήρε μια εικοσιοκτώ». Καλό είναι ένας υπουργός τέτοιος να κάνει μια πράξη τέτοια; Δεν είναι καλό. Κι αυτοί μαζί τους τρώγονται. Και λένε «δεν είναι καλό». Ο άλλος κλέβει. Λένε «έκλεψε εδώ και πήρε τόσα κι έκανε εμπόριο κι έκανε τούτα και...» Κι από τούτην την άποψη λες «δεν παν να κάνουν ό,τι θέλουν!...». Γιατί εγώ στο τέλος είμαι εδώ. Αλλά, πάλι, έχουμε συγγενείς μέσα και λέμε κάτι να κάνουν στο καλύτερο, όχι στο κακό. Αλλά αυτοί τίποτε δεν κάνουν μέχρι τώρα. Μέχρι τώρα τίποτα δεν κάνουν. Πάλι φασαρίες γίνονται...

(...) Εμείς ήμασταν ντιπ... γιατί σου είπα στην αρχή, εμείς ήμασταν άνθρωποι ντιπ γελασμένοι και χαμένοι. Σαν ένα άνθρωπος τον κλειας⁶ σ' ένα κουτί και δεν βλέπει τίποτα. Εγώ έρχομαι στα σύνορα, αλλά δεν πίστευα να είναι μια Ελλάδα έτσι να 'ταν ένα κράτος τέτοιο. Ποτές δεν το πίστευα. Γιατί όλη τη ζωή μου μού 'λεγαν «όχι, υποφέρουν, όχι είναι τούτο, όχι, είναι κείνο...» Ράδιο, τηλεοράσεις δεν υπήρχε, για να 'πιανε την Ελ-

⁶ Κλείνεις.

λάδα. Γιατί προτού να 'ρθουνε, έρχονταν τηλεοράσεις απ' όξω, πήγαιναν σε μια φάμπρικα, τραβούσαν αυτά τα... για να 'παιρναν άλλο κράτος... 'Ηθελαν μόνο την Αλβανία. Το ράδιο δεν μπορούσα να τ' άνοιγα, γιατί άμα τ' άνοιγα, θ' άκουγε ένας έξω, θα πήγαινες ευθεία φυλακή. Κι έτσι απ' το φόβο δεν άκουγες. Κι εμείς ήμασταν άνθρωποι... ένας άνθρωπος κλεισμένος σ' ένα κουτί και γελασμένος. Τίποτα άλλο. Δεν ήξερα τίποτα παραπέρα εγώ. Τόπους έτσι, τίποτα δεν ήξερα παραπέρα.

(...) Καλά. Τώρα... υπάρχει και καλοί... υπάρχει και καλός [κόσμος], υπάρχει και άλλος (...) Τούτο δεν το 'ξερα τι... Τώρα έτσι... καλοί είναι. Στην αρχή φέρθηκαν πιο καλύτερα. Εντάξει. Κι απ' τα εμάς έχουν κάτι προβλήματα, να πούμε... Να πούμε, «ένας χαλάει εκατό» λέμε εμείς. Ένας άνθρωπος χαλάει εκατό. Γιατί ένας να κάνει μια πράξη, εκατό χαλιούνται. Λένε «έτσι είναι οι Αλβανοί». Εντάξει, κάτι προβλήματα. Εγώ, άμα πω ένα που μου 'χει συμβεί στο Βόλο, έχουν δικιο σε μια μεριά. Γιατί, σου λέει ο άλλος, κάνει μια συμφωνία και δε σε πλερώνει. Εγώ πήγα, έκανα μια... Ε, μόλις γύρισα απ' το χωριό, πήγα εκεί, – στην αρχή ήταν λίγο δύσκολο όσο να πιάνεις μια δουλειά– και πιάσαμε μια δουλειά με μια τιμή, που όποιος έρχονταν δεν τους δείχναμαν και δουλεύαμε με χίλιες πεντακόσιες δραχμές το μέτρο πλακόστρωση. Μας έρχονταν ντροπή, γιατί μας έβαζαν μπροστά και μας έλεγαν «γιατί δουλεύετε τόσο φτηνά;». Και τους λέγαμαν με δυόμισι... Ο Έλληνας την έπαιρνε με τριάμισι, τέσσερα την πλακόστρωση. Εμείς τη δουλεύαμε με δυο. Εκείνη την πήραμαν με ενάμισο. Έρθε η δουλειά, τελειώσαμε, μετρήσαμε και στο τέλος μου είπε « ξέρεις... τη βλέπεις τη θάλασσα;» «Γιατί ;» του είπα εγώ. «Σε πήρα, σε κοπανάω εδώ μέσα. Φέγα απ' εδώ», μου λέει εμένα, «θέλεις και λεφτά...». «Γιατί;» του λέω εγώ. «Κάναμε συμφωνία, θέλω λεφτά, θα φύγω. Τι είναι τούτο που μου λες τώρα;» Ένας Αλβανός αυτού το άκουσε. Μου λέει εμένα «τι σου είπε;» «Έτσι κι έτσι...». Ίσια αυτός... «Όχι. Σε παρακαλώ πολύ», του λέω. «Τι θέλεις εσύ;» του λέω. «Εμένα μου είπε, δε σου είπε εσένα...». «Μα πώς να μη σου δώσει τα λε-

φτά!» λέει. «Δεν του είναι ντροπή! Με χίλιες πεντακόσιες δραχμές το μέτρο», μου λέει, «και σου λέει να σε ρίξω και στη θάλασσα!» Ε, από τούτην άποψη λες είναι και καλοί και αχαμνοί... Και στο τέλος, τέλος, τέλος, δε μου τα 'δωσε τα λεφτά. Έφυγα. Γιατί να κάνω μια φασαρία; Για... Έχασα εβδομήντα χιλιάδες; Εβδομήντα χιλιάδες για μένα είναι αρκετές... Έτσι, αλλά δεν έκανα τίποτα, εντάξει. Έφυγα. Να κάνεις μια φασαρία για εβδομήντα χιλιάδες, θα σου 'παιρναν το χαρτί, θα σου το 'σκιζε η αστυνομία (...) και γι' αυτό είπα «δεν τα θέλω». Και δεν τα πήρα. Για ταύτο. Σε κάτι... φορές είναι και Έλληνες που έχουν φερθεί καλά. Το κυριότερο είναι καλά. Κι εμείς έχουμε χρέος. Δικοί μας δεν έχουν φερθεί καλά. Ό,τι ακούμε και ό,τι βλέπουμε, τους σκοτωμούς και κλέψιμο, δεν είναι καλά. Είλικονά... Είμαι... Τούτα τα μισάω. Τα μισάω. Κι όταν βλέπω τηλεόραση κι όταν έτσι, τα μισάω με όλη μου τη... Εγώ δε θέλω να σου παινευτώ τώρα...

(...) Α, εντάξει. Κοίταξε. Τούτο, δίχως άλλο, οι Έλληνες είναι πιο... καλύτεροι και πιο... έτσι.(...) Σε όλα. Όπως λέω εγώ – και μπορώ και να λαθεύω τώρα – γιατί... στο είπα και το... ένας άνθρωπος αγράμματος. Πες οι Αλβανοί δεν είχαν δικαίωμα να σπουδάξουν στα σχολεία. (...) Ανθρώποι πεινασμένοι. Έχουν γίνει τέτοιοι άνθρωποι. Οι Έλληνες είναι αλλιώς. Ε, και όσο να βλέπεις, όταν βλέπεις ένα έτσι, γίνεσαι πιο... έτσι. Εμείς ήμασταν... Εγώ βλέπω τον εαυτό μου. Όσο πάω και κάτι καταλαβαίνω και κάτι νιώθω καλύτερα. Έχει έρθει μια οικογένεια που ήταν... Εμείς τη λέγαμαν «ντίπου»... ήταν χαζοί. Αλλά, όπως είναι με το... με την κίνηση έτσι, έγινε άνθρωπος ο άλλος. Για ταύτο είναι οι Αλβανοί. (...) Οι καταστάσεις... σε τέτοια θέση να πεις. Είναι, στο λέω, άμα είσαι Μουσουλμάνος έχεις μια άλλη... (...) Έτσι. Το 'χουν κέφι να τσακώνονται, να σκοτώνονται, να βαριούνται, να κλέβουν, να τζινίζεται⁷ ο ένας με τον άλλον. Το 'χουν στο αίμα. Εγώ έτσι το είδα. (...) Αυτοί κάνουν σαν να κάνουν το

⁷ Πειράζεται.

κουμάντο τους. Το 'χουν στο αίμα. Είναι ράτσα, πως το λένε... είναι άνθρωποι τέτοιοι. Εγώ δεν μπορώ να το κάνω. (...) Οι Χριστιανοί... τώρα που ανακατεύτηκαν όλοι, τώρα... Οι Χριστιανοί όλοι, είμαστε στο χωριό, είμαστε... Οι δικοί μας οι άνθρωποι δεν μπορούμε ούτε να κλέψουμε ούτε να σκοτωθούμε, ούτε να μαλώσουμε. (...)

Γιατί αυτοί [οι Αλβανοί] δεν το 'χουν... Αυτοί, λένε, δεν το 'χουν φόβο να μπουν φυλακή. Δε νιώθει φόβο να μπει φυλακή. «Δεν το 'χω τίποτα», λέει, άμα τσακωθεί να σκοτωθούν. «Δε πάει να σκοτωθώ!» λέει.

(...) Αλλά τώρα πώς να σου εξηγήσω... Γιατί αυτοί τώρα... τώρα έχουν γίνει μία... τώρα [Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι Αλβανοί]. Τι να διακρίνεις; Όσο να ξεχωρίσεις τούτο... τούτη την πλευρά από τούτη την πλευρά, δεν μπορείς να ξεχωρίσεις, γιατί έχουν γίνει ένα. Εμείς δεν είχαμα... ή εμείς ή οι Μουσουλμάνοι σχέσεις. Εμείς δεν γνωριζόμασταν τίποτα απ' αυτήν την άποψη. Στην αρχή, τότες. Τώρα εντάξει. Τώρα ξέρω που... έτσι. Στην αρχή δε γνωριζόμασταν. Από πούθε να γνωριζόμασταν; (...) Γιατί ήταν μία... Για ταύτα αυτός χάλασε... Ούτε τζαμί, ούτε εκκλησία, ούτε τίποτα. Τα 'κανε ένα. Για να 'ταν μια... μια όλοι. Κι έτσι...

(...) Καλά, εντάξει. Σαν Βορειοηπειρώτη δεν πειράζει. Να με πει Αλβανό με πειράζει. Σαν Αλβανό. Με πειράζει τούτο το λόγο, γιατί δεν είμαι. Άμα ήμουν, δε θα με πείραζε. Αλλά εγώ, πατέρας, μάνα, ξαδέρφια, σόι... έχω εδώ. Ξαδέρφια εδώ στην Κόνιτσα, όλοι. Με γνωρίζουν τώρα. Όταν έχω εγώ σόι εδώ, εγώ είμαι Έλληνας. Εντάξει, μένω στην Αλβανία, είμαι Βορειοηπειρώτης, λέγομαι... (...) Καλά, εντάξει. Εμείς δεν έχουμε καμιά σχέση (...) Με τους Έλληνες και τους Αλβανούς (...) Εδώ είμαστε όλοι καλοί. (...) Δεν έχει ένα όνομα εδώ στην Κόνιτσα. Γιατί άμα γίνει ένα όνομα, να γένει μια πράξη, θα πούνε «ετούτοι είναι Αλβανοί». Αλλά όπου να ρωτήσεις δεν έχει γένει μια πράξη. Ούτε ένα κλέψιμο, ούτε τίποτα... Δεν έχουν γένει τέτοια προβλήματα. Και πάλι αν γένει ένα πρόβλημα, θα πει ένα «ίσως».

(...) Το περισσότερο εδώ που είναι, απ' το Λεσκοβίκι είναι, Χριστιανοί. Είναι πολύ λίγοι οι... Τα χωριά τα δικά μας είμαστε όλοι. Εγώ, αδερφή, ξαδέρφια... όλοι. (...) Εγώ αυτό είπα. Α, μπράβο, εγώ αυτό είπα. Είναι αλλιώς. Έχει πιο θάρρος. Τώρα εμείς... γιατί εδώ δεν υπάρχει τίποτα. Άμα είναι βόρειο Αλβανία, που είναι μέσα Αλβανία, είναι πολύ τρομερός ο κόσμος. Εγώ νιώθω φόβο. Νιώθω φόβο... Και να πάω μέσα Αλβανία έτσι θα 'χεις πολύ φόβο.

(...) Είμαστε και πολλοί. Τώρα η δουλειά όσο μαζεύει, φεύγουνε άλλοι, εμείς που είμαστε με οικογένεια μένουμε και το κυριότερο είναι άμα είσαι καλός άνθρωπος, είσαι τίμιος. Απ' ό,τι κι αν λένε, με δουλειά, με... έτσι καλός άνθρωπος, σε παίρνει ο άλλος. Άμα σε βλέπει μια μέρα που αρχίζεις έτσι... Κι έτσι ότι είναι καλοί, εδώ στην Κόνιτσα πες, ό,τι μένουν είναι καλοί. Κείνος που δεν είναι, θα δουλέψει μια φορά με εσένα, δυο, τρεις, τέσσερις... θα τον καταλάβεις τι άνθρωπος είναι και στο τέλος του λες «αύριο δεν έχω δουλειά». Κι έτσι οπ! Ξεκόβουνε. Εδώ στην Κόνιτσα, ταυτό λέω, όλοι περίπου είμαστε καλοί.

(...) Εγώ πήγα στα εφτά χρόνια εδώ και δεν έχω κάτσει μια μέρα χωρίς δουλειά. Υπάρχει δουλειά. Αλλά και τούτο το σκέφτομαι και λέω «ύστερα τι μπορεί να γένει;». Κι αυτό το σκέφτομαι. Και τι μπορεί να γένει, αλλά πάλι αυτό δεν βγαίνει. Θα υπάρχει δουλειά. Άμα είσαι καλός άνθρωπος, άμα είσαι τακτικός, απ' όλα τα πράγματα, θα υπάρχει δουλειά. Ε, περισσότεροι δουλεύουμε και στα χωριά. Πηγαίνουμε στα χωριά και γυρνάμε το βράδυ σπίτι. Ύστερα άμα δεν υπάρχει δουλειά, μπορεί να πάμε πιο κάτω. Έχουμε στα Γιάννενα...

(...) Πολύ καλά. Είμαστε ασφαλισμένοι. Άμα δεν ήμασταν ασφαλισμένοι, με πολύ δύσκολο αγώνα θα τα 'βγαζα πέρα με τέτοια προβλήματα που είχα. Έτσι. Άμα πλέρωνα 'γω τούτα και κείνα και... (...) Τώρα, σε βοήθεια... η βοήθεια η δική μου είναι που η κοπέλα έμεινε εκεί [στο οικοτροφείο της Μητρόπολης]. Πού να την αφήνα εγώ;

(...) Ο δεσπότης από έτσι (...) για τούτο πρόβλημα μας έχει

βοηθήσει (...) Για ταύτο πήρα μια εικόνα έτσι... (...) Δώρο να του πάω, γιατί μας έχει βοηθήσει να πούμε έτσι. Από τίποτα άλλο ετούτο είναι βοήθεια, τι; Πρώτα, στην αρχή, ό,τι ήταν οικογένειες εδώ, έχουμε βοηθηθεί πολύ. Αρχές. Αλλά τι; Τώρα αρχίσαμε να βασιζτούμε στα πόδια μας, να δουλέψουμε, να κάνουμε την οικονομία τη δική μας. Καλά, δε λέω, έχουμε, τούτες τις βοήθειες...

(...) Ναι... ναι... επισκέψεις. Έχω την αδερφή κάτω. Ή θα 'ρθει αυτή ή θα πάω εγώ. Έχω στον ξάδερφο, δουλεύαμε μαζί, ή θα γυρίσει αυτός στο σπίτι μου ή θα πάμε όλοι στο σπίτι του. Έχουμε τέτοιες σχέσεις. Με τον ανηψοξάδερφο και χωριανοί και όχι... κουμπαριά, που ήμασταν έτσι, πηγαίνουμε. Τώρα γιορτάζει αυτός, θα πάω εγώ. (...) Ε, τώρα γνωρίσαμε... Πρωτού, δεν ξέραμαν τίποτα· τι ήταν. Εγώ δεν ήξερα το όνομα το δικό μου· πότε γιόρταζα. Και να το 'ξερα, πού; Δεν γέρονταν αυτή η δουλειά, γιατί ήταν φόβος μέσα. Εγώ δεν ήξερα ούτε Πάσχα ούτε Χριστούγεννα, ούτε τίποτα, απ' αυτές.

(...) Τούτα που σου 'χω πει είναι αληθινά. Δεν είναι πως εγώ θέλω ούτε να κατηγορήσω και να πω ένα έτσι. Είναι εκείνο που ήταν. Δεν είναι κάποιο πράγμα τώρα... έρθαμε εδώ και θα πούμε εκείνο. Έτσι ήταν τα πράγματα. Ήταν δύσκολα και πολύ υπόφερνε ο κόσμος. Και διαφορετικά είναι εδώ. Τούτα, που... όπως μας λέν οι Έλληνες... που τα πέρασαν στο εξήντα, μέχρι το... (...) Οι δικοί μας, αν ο Χότζας είχε κάνει τούτο, να το 'χει γυρίσει το σύστημα πολύ γρήγορα, θα 'μασταν πολύ καλά. Γιατί είναι κράτος πλούσιο. Υπάρχει ό,τι και... πάντα θα υπάρχει εκεί. Τι θέλεις; Σίδηρο, αλουμίνι, πετρέλαιο... και τέτοια. Όλα τα έχει η Αλβανία. Από 'κει υπάρχει το σίδηρο, υπάρχει τα εκατό, πόσα τα εκατό χρυσό. Αλλά τα 'κλεβαν άλλα κράτη και δεν τα 'ξεραν. Είχε. Ήταν ένα κράτος πλούσιο απ' αυτά. Αλλά δεν είχε κεφάλια να το οδηγήσει για να κάνει...

(...) Περίπου όλο τα χωριό είμαστε εδώ (...) Σαράντα [οικογένειες] είμαστε όλοι (...) Όλοι που έχουν τα παιδιά τους είναι εδώ. Είναι πολύ λίγοι που έχουν φύγει προς τα κάτω. Πολύ λίγοι. Πες,

μπορεί να φτάνουνε –αφού είμαστε... σαράντα οικογένειες είναι το χωριό– μπορεί να γινόμαστε πάνω από είκοσι; Είκοσι; Τώρα να τις μετρήσουμε έτσι, είναι όλοι. Κάμποσοι είναι που μένουν στο χωριό και κάμποσοι είναι που έχουν φύγει προς τα κάτω.

(...) Όλοι ευχαριστημένοι. Ε, κάνουμε μια ζωή κανονικιά, να ζήσουμε σαν άνθρωποι. Εγώ, στο είπα, στην αρχή δούλευα... Τη νύχτα δουλεύαμαν, κάναμαν 'πηρεσία. Τη νύχτα. Όλη τη νύχτα κάναμαν 'πηρεσία. Λέγαν «μη μας έρθουν οι Έλληνες και μας σκοτώσουν και μας κάνουν τούτο...». Και σε γιορτές και... Όλη τη νύχτα. Την ημέρα θα πήγαινες δουλειά. Το βράδυ θα σε συγκέντρωναν, όπως συγκεντρωνόμασταν όλο το χωριό εδώ, θα διάβαζε τα βιβλία του Χότζα, τις εφημερίδες. Για να μας γιομίσουν το μυαλό· κι όπως μας το γιόμισαν. Κι όπως μας γελούσαν... Τι; Εγώ δεν έκανα μια ζωή. Εγώ μόλις έρχομουν απ' τη δουλειά ούτε είχα να... ούτε να πλένομουν... Πήγαινα στις συγκεντρώσεις, το βράδυ θα πήγαινα 'πηρεσία, όχι για... στο συνεταιρισμό και τις υπηρεσίες. Ε, δεν μπορούσες να 'κανες μια ζωή στην οικογένεια, να σ' έβλεπε το βράδυ, να ζούσες σαν άνθρωπος...

(...) Τώρα, αλλιώς (...). Ναι, ζας. Άμα έχει δουλειά κι έχεις χρήμα, ζας (...). Ε, αυτό είναι το κύριο... Μέχρι τώρα δεν έχει δουλειά. Γιατί έχουν μαζευτεί κάμποσοι που πηγαίνει ο δρόμος τούτος που είναι... Υπάρχει λίγη δουλειά. Αυτό είναι. Αν έχεις δουλειά... Τέτοια, εμβόλια γίνονται απ' την Ελλάδα και τέτοια... έτσι... Τροφίματα έχει, μπορεί να ζήσει. Τότε εσύ δεν είχες.

(...) Απ' όσο ξέρω, τώρα είναι εικοσιπέντε στρέμματα [η περιουσία μου μέσα]. Τα πήραμαν έτσι. Τα 'χουμε αφήσει εκεί. (...) Έκανα δύο αμπέλια. Τ' άφησα (...) Τι να τα κάνω; (...) Τα 'δωσα ενονού⁸, δεν μπόραγε να τα βαστήξει. Ή ξεράθηκαν ή τα χάλασαν... ξέρω 'γω... Τι να σου πω; Πήγα δυο φορές. Γιατί άμα ρίχνεις έναν ιδρω και το κάνεις αυτό, άμα το ιδείς που δεν το περιποιείται ο άλλος, να το βαστήξει ταμάμ⁹ απέκει, σου λέει και

⁸ Ενός.

⁹ Εντάξει.

δεν θέλεις να το ιδείς... Εγώ πήγα δυο φορές, το είδα σε άσχημη κατάσταση... Τώρα δεν θέλω να πάω να το ιδώ, γιατί μου 'ρχεται... Γιατί έχω ρίξει ιδρω. Το 'χω κάνει με τις πλάτες μου. Κι όταν το κάνεις αυτό και δεν το βλέπεις περιποιημένο έτσι, καλό πράγμα... έτσι, σου φεύγει έτσι. Και δε θες να πας. Εγώ τώρα να πάω, μου 'ρχεται έτσι λέω... Δεν το βλέπω σε καλή κατάσταση και δε θέλω να το ιδώ τώρα. Άμα με καταλάβετε... αυτά που σου λέω σε κάποιες στιγμές μένω. Δε μπορώ να στο μεταφράσω... (χαμογελάει). Μου 'ρχεται κρίμα να το δω σε μια τέτοια κατάσταση. Αλλά είναι άνθρωποι τεμπέληδες, δεν έχουνε μεράκι για τη δουλειά. Κείνοι που το 'χεις βάσανο είναι (...)

Κείνοι που μένουν έχουν [χωράφια]. Βγάζουν... βγάζουν όσο για τον εαυτό τους. Όχι για εμπόριο. Να σιγοπουέψει το ψωμί του, το φασούλι, τη ντομάτα, το καλαμπούκι... (...) [Ζώα] έχει. Λίγα. Είχαμε πολλά (...) Στην αρχή ναι. Στην αρχή ήταν αυτό σαν έτσι... (...) Από τριάντα, από πενήντα... από εκατό έφτασαν. (...) Το ενενήντα ένα. Όταν χωρίστηκαν αυτά, μπήκε τούτος ο... έτσι και ήθελαν όλοι να γαμαν. Και κάναμαν έτσι. Ύστερα... οπ! Σιγά σιγά είδαμαν που δεν έβγαιναν μ' αυτό, το κυριότερο, να πηγαίναμαν να δουλεύαμαν εδώ στην Ελλάδα... Και τώρα είμαστε ευχαριστημένοι. Πηγαίνουμε, δουλεύουμε, ζάμε ταμάμ σαν άνθρωποι, στο σπίτι με την οικογένεια... Χαίρεσαι. Πας το βράδυ, με τα παιδιά σου, μ' εκείνα, είναι άλλη ζωή και πολύ καλή ζωή. Εμείς αυτήν δεν την ξέραμαν. Δεν είχαμαν ζήσει... Για ταύτο και ο πατέρας, η μάνα, έκαναν μια ζωή... ω! πολύ πολύ άσχημη ζωή και δεν... και τώρα που έρθε μια ημέρα να ζήσει... Δούλεψαν πάρα πάρα πάρα πολύ. Και... στο τέλος δεν έκαναν τίποτα. Τίποτα δεν έκαναν... (...) Δεν έζησαν για να ζήσουν, να... να ζήσουν σε τέτοια ζωή που ζούμε εμείς.

(...) [Η γυναίκα μου είναι] από το Καλούδι. Παρακάτω από δυο χωριά... Δεν είναι ελληνικό (...) Είναι Βορειοηπειρώτες. Είναι Χριστιανοί. Μένα Κ...ο, αυτή Κ...α. Έχουμε το ίδιο όνομα... (γελάει). (...) Δεν μιλούσε ελληνικά. (...) Σου λέω μόνο τούτα τα δύο χωριά μιλούσαν και σπούδαζαν στο ελληνικό. Οι άλλοι

είναι Χριστιανοί, είναι Βορειοηπειρώτες, αλλά δεν μιλάνε στα ελληνικά. (...) Όλοι τα 'μαθαν [τα ελληνικά].

(...) Στην αρχή ήταν με προξενιό... (γελάει). Σου έλεγαν κι έτσι κι ύστερα γνωρίζοσουν... Δε λέμε... Ήταν διαφορετικά. Όχι σαν εδώ στην Ελλάδα. Και τούτο δεν μας αρέσει. Στην Ελλάδα έρχονται πολύ γρήγορα και γίνονται όχι καλά. Εμένα μου φαίνεται λίγο σαν όχι καλό. Έφυγε πολύ γρήγορα η Ελλάδα. Κι όπως βλέπουμε και τούτα και κείνα και... σήμερα παντρεύονται, αύριο χωρίζουνε. Κι αυτά δεν είναι καλά... Τσουφ εδώ και τσουφ εκεί! Τι τώρα; Εντάξει. Εγώ τα μισάω τούτα. Μπορεί να 'ναι και μια ηλικία τέτοια, διαφορετικά από έναν νέο. Εντάξει. Υπάρχει και μέρος, υπάρχει και έτσι... Εγώ εχτές ήμουν στα Γιάννενα. Σε μια καρέκλα... Εντάξει. Τόσο έτσι είναι; Τσουφου, τσούφου, τσούφου, τσούφου! Τι θα πάει να πει αυτό; Τόσο; Εντάξει. Την αγαπάς, σ' αγαπάει... Έχει τρόπο, έχει μέρος, έχει ώρα, έχει τούτα κι εκείνα. Για ταύτα λέμε η Ελλάδα έχει περάσει λίγο... (γελάει) στο παραπάνω. Εντάξει. Μέσα δεν είχε τέτοια. Τα κορίτσια δεν 'καναν... δε νιώθουνε... Θα περάσει, δε λέω. Άμα είναι σε μια κοινωνία τέτοια, θα περάσει, δε λέω. Αλλά είναι λίγο...

(...) Μέχρι τώρα, έχουμε επτά χρόνια, –δε λέω για τα δικά μου, λέω για όλα τα παιδιά–, είμαστε κανονικά, όλα καλά. (...) Λένε μήπως τούτο και κείνο... (...) Έχουν [το φόβο]... κι ακόμα έχουν. Εγώ λέω του γιου μου –ο γιος μου είναι είκοσι τέσσερα χρονών, δεν έχει πάει μία φορά σε καφετέρια–, «φέγα ορέ, πώς θα γνωρίσεις, θα παντρευτείς, τι θα γίνει;» Δεν πάει (...) Δε θέλει. Τι να κάνω; «Το πρώτο», λέει, «δεν έχω συντροφιά. Να συντροφιαστώ με ποιον; Έχω και τον φόβο μου. Ποιος το ξέρει τι και τούτα, ναρκωτικά...» (...) Δεν έχει [άλλα παιδιά απ' το χωριό] (...) Είναι κάτι κορίτσια που είμαστε εμείς... δικά μας κορίτσια. Κι αυτά δε βγαίνουν. Δε λέω το παιδί μου. Λέω κι αυτά. Κι αυτά δε βγαίνουν. Ένα είναι τούτο και το άλλο είναι κάτι να κάνουν για τον εαυτό τους. Γιατί άμα πάρω εγώ πέντε... άμα πάω εγώ στην καφετέρια, δε θα τα χαλάσω εγώ αυτά τα πέντε; Άμα... πότε θα κάνει το παιδί το δικό μου να αγοράσει ένα σπίτι; Πότε

η κοπέλα η δική μου να βγάλει, να 'χουμε ένα χρήμα να σπουδάσει και γένουν; Και τούτα τα σκεφτόμαστε. Αλλιώς είναι η τζέπη του Έλληνα, αλλιώς είναι η τζέπη η δική μας... Κι έτσι δεν είναι καλά. Όπως είχα ένα γείτονα εκεί και γύρευε πεντοχίλιαρο και δε δουλεύει όλη την ημέρα κι όλη τη νύχτα σε καφενεία. Άμα περάσει το παιδί έτσι, κι εμείς και αυτός είναι τελειωμένος. Για ταύτα λέω. Λίγο αυτός και λίγο εμείς... Εντάξει. Για τροφίμα, για τέτοια, τρώμε, ζάμε πολύ καλά. Όλα καλά. Και στα οικονομικά μέσα στο σπίτι απ' όλα τα 'χουμε. Αλλά σε τούτα λέμε να 'μεστε λίγο μαζωμένοι, κάτι να κάνουμε. Ν' αγοράσω ένα σπίτι εδώ στα Γιάννενα. (...) Ν' αγοράσεις ένα σπίτι... Πώς, Πώς να τ' αγοράσεις άμα δεν μάσεις, άμα δεν κάνεις αυτήν την οικονομία, που να σφιχτείς; Ποιο να σφίξεις; Να φας, Να μη σφιχτείς για να φας. Γιατί άμα κάτσεις κι αφάγωτος έτσι, είσαι τελειωμένος...

(...) Η Κόνιτσα είναι μια πόλη μικρή που δεν υπάρχει δουλειά. Όπως ξέρουμε και κάνουμε ένα σεμινάριο, είναι η πιο έτσι... που δεν έχει δουλειές (...). Τώρα τι να κάνει η κοπέλα η δική μου στην Κόνιτσα; Τι να κάνει το παιδί το δικό μου στην Κόνιτσα; (...) Κοίταξε, εγώ σκέφτομαι κάτι να κάνεις. Να δώσεις ένα χρήμα. Πού να το δώσεις; Να το δώσεις και κάτι να... να 'χεις. Να σκεφτείς που εδώ μπορεί να έχει δουλειά και τούτο και τούτο κι εκείνο. Εγώ λέω την ιδέα τη δική μου. Ο άλλος έχει κάνει εδώ στην Κόνιτσα. Εγώ δεν έχω φτάσει να κάνω, αλλά λέω. Γιατί στο 'λεγα στην αρχή: «κάναμαν, χάσαμε»... Τώρα κάτι να κάνουμε σε μια ώρα και μια χρονιά να κάνουμε κάτι. Σκεφτόμαστε ένα πράγμα, να κάνουμε κάτι... Τούτο είναι.

Gedian I.

Ο G. I. γεννήθηκε στο Ποντ της Ερσέκας το 1974. Εγκαταστάθηκε οριστικά στο Κεφαλοχώρι Κόνιτσας το 1995, ενώ για κάποια χρόνια πηγαινοερχόταν για μικρά χρονικά διαστήματα.

Εγώ γεννήθηκα το χίλια εννιακόσια εβδομήντα τέσσερα στο χωριό μου. (...) Είμαστε επτά αδέρφια. Ο πατέρας μου... παντρεύτηκε... είχε πάρει τη μάνα, έκανε εμένα και μία αδερφή, πέθανε η μάνα όταν γεννήθηκα εγώ, πήρε άλλη γυναίκα, αυτή ήταν... κι αυτή είχε πεθάνει ο άντρας, είχε τρία παιδιά κι αυτή... –αυτά είναι τώρα μεγάλοι–... κι έκανε τον Γιάννη τον αδερφό μου μ' αυτήν και δύο... κι ένα άλλο... δύο.

Ε... περνούσαμε, περνούσαμε καλά. Πήγα στο σχολείο, έχω πάει στην Ερσέκα, έχω κάνει δηλαδή το δημοτικό, γιατί είχε το χωριό μέχρι τέσσερις τάξεις. Μετά πρέπει να πας ή Λεσκοβίκι, ήταν ένα χωριό που μάζευαν τα χωριά όλα, ή στην Ερσέκα. Εγώ πήγα εκεί, έβγαλα το δημοτικό μέχρι τα οχτώ χρόνια που τελειώνουν, γιατί έτσι είναι στην Αλβανία, δεν είναι όπως εδώ έξι, τα οχτώ χρόνια το δημοτικό, πήγα δυο χρόνια στο γυμνάσιο. Μετά το παράτησα. Το παράτησα το σχολείο... άρχισαν να ανοίξουν τα σύνορα από 'δω από 'κει, ε... πήγαινα με τον άλλο τον αδερφό μου πήγαινα σ' αυτά τα χωριά που ήταν ο Φρέντης. Πήγαινα

εκεί, ε... πήγαινα δυο τρεις μέρες, γυρνούσαμε μέσα πάλι. Έτσι. Δουλεύαμε δύο μέρες, μία μέρα... Ε, εμείς ήμασταν μικρά, δεν μας έπαιρναν για δουλειά, για τέτοια.

Μετά, πρώτη φορά που έφυγα μακριά δηλαδή, έφυγα μετά από φαντάρος. Το ενενήντα πέντε. Που ήρθα εδώ. Είχα πάει τρεις μήνες Λάρισα, είχα πάει με τα ποδάρια απ' το χωριό μου, τέσσερις μέρες Καλαμπάκα, απ' την Καλαμπάκα μας είπε ένας εκεί «θα σας πάω εγώ», λέει. Ήμασταν τρία άτομα. Εγώ, ο αδερφός μου κι άλλος ένας απ' το χωριό. Μας παίρνει αυτός με το μηχανάκι, από ένα ένα, μας βάνει απ' τη Καλαμπάκα, γιατί φοβούνταν απ' την αστυνομία, μας παρατάει σ' ένα μέρος εκεί, μας λέει «το βράδυ δέκα η ώρα θα 'ρθει να σε πάρει», λέει. «Θα 'ρθει», λέει, «ένας ταξιτζής να σας πάρει.» Περιμένουμε εμείς τίποτα. Σηκωνόμαστε το πρωί από 'κει, το παίρνουμε με τα ποδάρια για Τρίκαλα. Βρίσκουμε ένα γέρο με τρακτέρ μες στο δρόμο, μας λέει «ελάτε κοντά μου», λέει. Αυτός στο τρακτέρ, εμείς με τα πόδια... Πήγαμε εκεί σ' ένα χωριό εκεί, προτού να φτάσεις για Τρίκαλα, ξέρω εγώ, είναι ένα χωριό αριστερά εκεί, λέμε... –αυτές τις μέρες δηλαδή έβρεχε συνέχεια... – ε... απ' τα βουνά... είχαμε γίνει μούσκεμα, όλο λάσπη... λέμε θέλουμε να φάμε τώρα και το ψωμί μας είχε τελειώσει... Ε, το 'δωσα λεφτά, αυτός πάει εκεί στο μαγαζί, ξέρω 'γω πού πάει, μας έφερε ψώνια. Φάγαμε εμείς, λέει «το βράδυ θα 'ρθει το παιδί μου να σας πάρει. Να κάτσετε εδώ», λέει. Έρχεται αυτό το παιδί του δέκα η ώρα, μας παίρνει, μας πηγαίνει σε κάτι τέτοια... μαούνες, νταλίκες. «Να κάθεστε από κάτω», λέει, «από τις νταλίκες εδώ», λέει, «και δώδεκα η ώρα τη νύχτα θα 'ρθω να σας πάρω.» Χωρίς να κάνουμε παζάρι. Κάτσαμε 'μεις ώσπου να νυχτώσει, –ήταν γρήγορα, τέσσερις πέντε η ώρα ήρθε αυτός, ήταν Μάης, εικοσιτέσσερις Μαΐου. Το βράδυ όμως, που μας είπε, ήρθε άλλος δεν ήρθε αυτός. Ήρθε ένας άλλος, αλλά αυτός τον είχε στείλει. Λέει... μας είχε πει, «θα κάνω εγώ», λέει, «σήμα με τα φώτα κι εσείς θα βγείτε και θα σας πάρω». Πήγαμε 'κει, ήρθε αυτός δώδεκα η ώρα, ήταν άλλος. Λέμε... «πού θα πάτε;» λέει, «στη Νίκη»,

του λέμε. Είναι ένα χωριό στη Λάρισα. Ένα μικρό χωριό... αλλά είναι δύο εκεί τώρα. Νίκαια και Νίκη, ξέρω 'γω... Είναι ένα μεγάλο κι ένα μικρό. Έξω απ' τη Λάρισα, που πας κατά το Βόλο. «Εντάξει;» «Εντάξει.» «Πόσα;» «σαράντα χιλιάδες», λέει αυτός. «Εντάξει;» «Εντάξει». Σαράντα χιλιάδες όλους δηλαδή, όλους. Πόσοι είμαστε εμείς... «Σαράντα χιλιάδες», λέει, «θα σας πάω 'γω.» Μας πήρε αυτός, πήγαμε σ' αυτό το Νίκαια το μεγάλο, το Νίκαια, πώς το λένε, αυτό το μεγάλο το χωριό, όχι το μικρό. Λέει «εδώ είναι». Ο αδερφός μου ο άλλος είχε πάει εκεί μια φορά και λέει «δεν είναι εδώ.» Ε, από 'δω από 'κει, τα λεφτά δεν τα 'χαμε δώσει, τα 'χαμε απάνω στο... πώς το λένε αυτό που βάζουνε για τον ήλιο... για να μην σε βαράει στα μάτια. Και λέει... φοβούνταν κι αυτός για να μην δεν τον πληρώσουμε και εμείς τώρα... είπαμε μην μας παρατήρει πουθενά και δεν... Παίρνει τα λεφτά, λέει «όχι, εδώ να βγείτε έξω», λέει, «απ' τ' αμάξι». Εμείς δεν βγαίναμε. Του λέει ο αδερφός μου «εμείς δεν βγαίνουμε», του λέει, «έξω». «Εμάς αν μας πιάσει η αστυνομία, θα μας πάει στην Κακαβιά: εσύ να θα σε πάρει το ταξί», του λέμε. Και φοβήθηκε αυτός. «Ε, εντάξει, θα σας πάω», λέει, «αλλά θα μου δώκετε τρεις χιλιάδες ακόμα». «Ε καλά», του 'παμε. Μας πήγε εκεί, δεν τα δώσαμε εμείς, έφυγε αυτός. Είπε «κωλόπαιδα», κάτι τέτοια, έφυγε. Εκεί ήταν γνωστός ο αδερφός μου εκεί, ήταν και κάτι άλλοι Αλβανοί εκεί, ε, βρήκαμε δουλειά για δύο μήνες, τρεις... γυρίσαμε πάλι για την Αλβανία.

(...) Στον κάμπο. Βαμπάκια. Χορτάρια. Κόβαμε χορτάρια μες στα βαμπάκια. Μας πλήρωνε τότε δηλαδή τέσσερις χιλιάδες χωρίς φαγητό. Οκτάωρο. (...) Στα χωράφια... πού μέναμε; (γελάει). Καλοκαίρι ήταν, δεν μας πείραζε αυτό... Ε, πήγαμε μέσα... μετά κάτσαμε δηλαδή δύο μήνες μέσα. Ενάμιση μήνα έκατσα μέσα, πήραμε εγώ με τον αδερφό μου και άλλον ένα. Όχι μ' αυτόν που είχαμε πάει για τη Λάρισα, άλλον απ' το χωριό μου. Ξάδερφο. Παίρνουμε να φύγουμε πάλι για τη Λάρισα. Μας έπιασε... μέρα φύγαμε απ' το τέτοιο... απ' το Γράμμο επάνω, -απ' το Γράμμο ήρθαμε-, Αετομηλίτσα... Προτού να φτάσουμε για Αετομηλίτσα

δεν είναι το βουνό που είναι ένα... που έχουν κάνει ένα... εκεί χάλασε ο καιρός, ήτανε συννεφιά και τέτοιο, μας παίρνει μια βροχή και χαλάζι. Ούτε πεύκα ούτε τίποτα. Πηγαίνουμε ίσα κάτω, μένουμε σ' ένα λάκκο εκεί... και ερχόμαστε στην Αετομηλίτσα, στα... που βάζουν τα πρόβατα αυτοί, απέναντι από το χωριό, δώδεκα, μία η ώρα; Μπήκαμε εκεί μέσα σ' αυτά. Είχαμε γένει μούσκεμα. Ξημερώσαμε εκεί... Το πρωί βγαίνουμε εδώ στη Μούκα. Εκεί όμως εγώ τους είπα αυτουνούς «άμα βρούμε κανέναν εδώ, να κάτσουμε πέντε έξι μέρες το πολύ, τσομπάνοι, και να κοπανάμε να φύγουμε· να πάρουμε καμπόσα λεφτά και να φύγουμε». Γιατί μας χάλασαν τα παπούτσια. Ήταν καλοκαιρινά παπούτσια. Ο καιρός είχε πάει καλά, έπιασε μετά και συνέχεια έβρεχε. «Εντάξει;» «εντάξει». Πάμε αυτού, βρίσκουμε έναν με τα πρόβατα απ' τη Λάρισα, Μ. είναι το ονομά του. Του λέμε «θα μας πας; Πότε θα φύγεις;» λέει αυτός «μετά από τρεις μέρες». «Άμα θέλεις να σε βοηθήσουμε, να μας πάρεις κι εμάς». «Α, όχι, τρεις δεν μπορώ», λέει, «θα με πιάσουν», ξέρω 'γω... Εντάξει. Φεύγουμε πιο δώθε, που 'ρθαμε, εδώ κάτω απ' τη Μούκα, βρίσκω έναν εγώ είναι εδώ από πάνω, έχει γελάδια αυτός. Ε, λέει... μας είδε μόνους έτσι, «θέλει κανέναν από σας παιδιά να κάτσει εδώ», λέει, «στα γελάδια τσομπάνος;» «Ε, πόσα πληρώνεις;» «εγώ δίνω», λέει, «πενήντα χιλιάδες». «Α, λίγο», είπαμε 'μεις... -θα καθόταν ένας από μας-. «Λίγο», είπαμε, «άμα μας δώσεις παραπάνω» «Ε... όχι, άμα κάτσεις», λέει, «άμα καθήστε ένας από σας», λέει, «μέχρι τα Χριστούγεννα να βάλω τα γελάδια μέσα, θα σας πληρώσω κι ένα τάλιρο παραπάνω», λέει. Ε μωρέ... λέμε «ποιος θα κάτσει;» Ε, λέμε «κάτσε εσύ», λέει ο αδερφός μου, «να φύγω εγώ μ' αυτόν». Ε, έφυγαν αυτοί. Πίσω 'γω εδώ, έκατσα τρεις μήνες σ' αυτόν μέχρι τα Χριστούγεννα που τα 'βαλε μέσα. Μετά πήγα μέσα εγώ. Πήρα λεωφορείο εδώ, Κόνιτσα... πήγα Κακαβιά, πήγα μέσα. Από 'κει ήρθα πάλι με τα ποδάκια από 'δω, έξι Γενάρη, δηλαδή, επτά ήταν... ή δέκα... κάτι τέτοιο. Αυτός μέχρι τότε μ' ήθελε, γιατί τα 'βαλε μέσα, δεν είχε κόπο, ήταν μόνος εδώ... Ήρθα 'δω με τα ποδά-

ρια... αυτού, Βούρμπιανη, το δρόμο το δρόμο μετά τη γέφυρα της Βούρμπιανης όλο το δρόμο... ήρθα 'δω. Το 'ξερα βέβαια το χωριό. Τότε είχε και... είχαν και τα ρέματα πολύ νερό, είχε βρέξει. 'Ηρθα 'δω... είχα πάρει και τον αδερφό μου αυτόν που είχε φύγει, που έφυγε πέρα, γύρισε, είχε κάτσει ένα μήνα, είχε γυρίσει, ήταν κι αυτός μέσα. Μου είχε πει ένας άλλος εδώ για τσομπάνο.

Αυτόν τον άφησα εδώ στο χωριό, εγώ πήγα εκεί που είναι αυτός τώρα, που είπες εσύ ότι έχει πρόβατα πάνω εκεί... Κάτσαμε τρεις μήνες εδώ πάλι, μέχρι το Πάσχα, «θα φύγουμε, θα φύγουμε μέσα», του 'παμε αυτουνού, «θα 'ρθούμε πάλι». «Πόσο θα κάτσετε;» «εφτά δέκα μέρες... θα 'ρθούμε», του λέμε 'μεις (γελάει). Εμείς πήγαμε μέσα, κάτσαμε παρα πάνω, είκοσι μέρες, και είχαν πάρει τσομπάνο. Είχαν πάρει άλλον, δηλαδή. Έρχομαι εδώ... είχαμε πάρει κι αυτόν, αυτός είχε τελειώσει φαντάρος, είχαμε πάρει κι αυτόν. Έρχομαι εδώ, δεν βρήκαμε, «θα φύγουμε για πέρα», είπαμε. Ήταν ένα παιδί εδώ απ' το χωριό, λέει «έχω 'γω τρεις τέσσερις μέρες δουλειά στο Ντένσκο¹, φτιάχνουν κάτι τεχνικά εκεί», λέει, «και χρειάζονται εργάτες». «Εντάξει». Πήγαμε το βράδυ σ' έναν εδώ που ήμουν εγώ τσομπάνος, αυτός είχε πάρει έναν που μου 'πε «θα τον διώξω και θα σε πάρω πάλι εμένα», λέει, «δεν με κάνει», ξέρω 'γω... Ε, πήγα... με πήρε αυτός εμένα. Ετούτοι μετά πήγαν σ' αυτόν που είχε τρεις τέσσερις μέρες. Ε, πήγαν εκεί, δούλευαν τρεις μέρες, εγώ πήγα σ' αυτόν τσομπάνος, ήρθε τούτος μετά πάλι... ήρθαν τα δύο εδώ... και... πήγε μετά... και αυτός που είχε τα γίδια που ήμουν εγώ επάνω τον έδιωξε αυτόν το τσομπάνο, δεν το 'κανε, ξέρω 'γω, έφυγε μόνος του... και τον πήρε αυτόν. Σ' αυτόν που ήμουν εγώ πήρε αυτόν μετά. Έκατσα εγώ εδώ σ' αυτόν με τα πρόβατα πάλι, ενάμιση χρόνο έκατσα σ' αυτόν, πήγαινα μέσα, γυρνούσα, πήγαινα, γυρνούσα... μέσα στην Αλβανία... πήγαινα απ' το βουνό γυρνούσα πάλι. Για λίγο. Δηλαδή πήγαινα, καθόμουν τρεις μήνες, πή-

¹ Παλιό όνομα της Αετομηλίτσας.

γαινα δέκα μέρες μέσα. Ερχόμουν πάλι. Έτσι, ούτε χαρτιά είχαμε ούτε τίποτα. Φοβόμουν απ' την αστυνομία... Μετά πούλησε αυτός τα πρόβατα, ήρθα 'δω στο μάρμα Τέλη, έκατσα κι εδώ τρία χρόνια, πήγα πάλι μέσα, ήρθα πάλι, πήγα σ' αυτόν που 'χα έρθει πρώτα, δεν είχε αυτός ε... πήγα σ' αυτόν, μέχρι... πριν δυο μήνες, τώρα. Έφυγα κι απ' αυτόν και δουλεύω τώρα... έχω γυναίκα... έχω και τη γυναίκα εδώ...

(...) Δεν έκανα ακόμα γάμο. Δεν έκανα ακόμα και δεν... δε σκέφτομαι. Έτσι... πολιτικό, πώς το λένε; Έκανα τα χαρτιά στο δημαρχείο εκεί... (...) Τρεις μήνες [είναι εδώ η γυναίκα]. Είναι απ' το χωριό μου. (...) Έχω νοικιάσει ένα σπίτι αυτού... μένει εδώ τώρα. Δουλεύει μεροκάματο...

(...) Ο πατέρας ήταν στο ΟΤΕ. Είκοσι επτά χρόνια. Η μάνα στην κοπερατίβα που ήταν τότε... μαγαζί. Είχε κατσει πέντε χρόνια, επτά χρόνια σ' ένα μαγαζί. Αποθήκη ήταν της κοπερατίβας δηλαδή. Και μετά έτσι δούλευε. Ο παππούς συνταξιούχος. Αυτός από 'δω δούλευε, δηλαδή στο εξωτερικό. Φούρνο. (...) Πρώτα είχε μύλο, δραστέλα² κι ένα μικρό μαγαζί τότε στο Λεσκοβίκι. Τότε, πριν το πενήντα και πιο πριν. (...) Πριν να 'ρθει το καθεστώς του Χότζα είχαν όλοι [περιουσία]. Όπως εδώ... αυτά, χωράφια, πρόβατα, τέτοια είχαν όλοι. Και το μύλο. Κι αυτό δηλαδή... Μετά έγιναν κρατικά όλα...

(...) [Τώρα] μας έδωκαν χωράφια, δηλαδή εμένα με δώκαν δικό του χωράφι. Τον άλλο... Όχι τα δικά μας. (...) Δεκαπέντε στρέμματα χωράφια... όλη η οικογένεια. Αυτά μοιράστηκαν έτσι... Ο πατέρας μας που ήταν υπάλληλος πήρε λιγότερα στρέμματα. Οι άλλοι, εγώ τ' αδέρφια, η μάνα πήραμαν πιο πολλά. Όποιος δουλεύει στα χωράφια, παίρνει πιο πολλά. (...) Τίποτα, τώρα δεν τα σπέρνουμε. (...) Τώρα που φύγαμαν, τα πούλησε ο πατέρας όλα [τα ζώα].

(...) Λεκ, εξήντα χιλιάδες λεκ το μήνα [έπαιρνε] ο πατέρας. Το ενενήντα. Η μάνα τίποτα. Μ' αυτά [ζούσαμε]. Μετά μοιρά-

² Νεροτριβή.

σανε τα χωράφια. Ετότες σπέρναμε. Στάρι, φασόλια... (...) Τι να πουλήσουμε; Μόνο για το σπίτι...

(...) Άνοιξαν τα σύνορα, πηγαίναμε σ' αυτά τα χωριά που ήμασταν κοντά εκεί... παιδιά μικρά... πηγαίναμε... και γυρνούσαμε. Δυο τρεις μέρες... Ήταν κοντά και... (...) Δεκαέξι δεκαεφτά [χρονών]. Σχολείο πήγαινα. Το παράτησα μετά. (...) Όπως άκουγα ότι παίρνουν λεφτά... ένα χιλιάρικο, που έπαιρνες δηλαδή από 'δω, μέσα ήταν δυο χιλιάδες. Δυο χιλιάδες λεκ. (...) Δούλευα... Έμενα μια βραδιά, την άλλη μέρα πήγαινα πίσω. Τι να 'καγα; Αφού δεν είχε δουλειά... Ένα χρόνο, ένα χρόνο [το έκανα αυτό]. (...) Ήξεραν, ναι. Ήξεραν [οι γονείς]. (...) Ε, έτσι κρυφά. Μας έπιαναν οι φαντάροι της Αλβανίας, μας γύριζαν πίσω ή μας έπαιρναν δηλαδή αν είχαμε τσιγάρα, μας τα 'παίρναν κι αυτά... Τότε δηλαδή στα σύνορα ήταν ακόμη οι φαντάροι της Αλβανίας. Από 'δω δεν είχε, δεν μας πείραζε κανένας. Ήταν κι έπιαναν τα μονοπάτια. (...) Όχι δεν ήξερα [τη γλώσσα]. Έτσι με... έτσι, με νόημα. Αυτοί στον Αμάραντο ήταν παλιοί που ήξεραν αλβανικά. Μετά... έτσι, έτσι τα μάθαμε.

(...) Μετά πήγα φαντάρος εγώ. Δεκαπέντε μήνες. Στο Αργυρόκαστρο. Μετά μόλις τελείωσα το στρατό, πήγα μια φορά να περάσω από... είχα πάει στη Βέροια, πήγα μέχρι εκεί, μας έπιασε δηλαδή στο τρένο δηλαδή η αστυνομία, είχα πάει με ένα ξάδερφο και μ' έναν άλλο από την Κορυτσά, πήγαμε... πέντε μέρες με τα ποδάρια, είχε κακοκαιρία, ε Νοέμβριο μήνα ήταν, μας πήρε κι ένας εκεί απ' τη Νάουσα μέχρι τη Βέροια, μου λέει «θέλουμε τριάντα χιλιάδες». Μας έβαλε μες στα βαρέλια... στο αγροτικό. Τρία άτομα ήμασταν. Από τη Νάουσα στη Βέροια. Εκεί που είναι για το τρένο δηλαδή. Μες στα βαρέλια, ναι. Για να μη... Φοβούνταν απ' την αστυνομία κι αυτός. (...) Το ενενήντα... τέσσερα. (...) Είχα περάσει μ' έναν απ' το χωριό μου από 'δω, έλεγαν έχει πολλή αστυνομία από 'δω. Και μας είχε πιάσει. Είχα έρθει κάνα δυο φορές μέχρι εδώ πιο πάνω έτσι, μας έπιανε η αστυνομία και λέει αυτός «να πάμε από 'κει». (...) Απ' τα σύνορα, όπου να περνούσαμε, περνούσαμε. Δεν είχαμε... αλλά πιο μέσα μετά...

Γλώσσα δεν ήξερα... Αυτός που μας πήρε απ' την Κορυτσά ήξερε αυτός...

(...) Όχι. [Δεν ξέραμε πού θέλουμε να πάμε]. Ε, που είχαμε ακούσει... «πού έχει δουλειά;» «Λάρισα». Λάρισα...(...) Βγήκαμε... πού βγήκαμε; Φαινόταν, όταν βγήκαμε στα σύνορα, πιο πέρα τώρα... μπερδευτήκαμε εκεί, ούτε δρόμο... τίποτε... Φαινόταν δηλαδή και η λίμνη –τίνος είναι, της Φλώρινας ή της Καστοριάς; Έχει η Καστοριά; Δεν έχω πάει. Η λίμνη της Καστοριάς ήταν; Εκεί πέρασα, ήταν κακοκαιρία, δηλαδή Νοέμβρης. Έβρεχε συνέχεια και ήταν ομίχλη και δεν θυμούμαστε πού... Φτάσαμε στη Νάουσα, αυτός την ήξερε, αυτός που μας είχε πάρει. (...) Τέσσερις μέρες...(...) Στο δρόμο [κοιμόμασταν], έτσι. Στο βουνό. Βάζαμε φωτιά, κάναμε φωτιά... (...) Είχαμε πάρει. Ψωμί να. Είχαμε πάρει από μέσα.

(...) Αυτόν τον είχαμε γνωρίσει στην Κορυτσά. Μας είπε ότι... «έχω πάει μια φορά εγώ και θα πάμε μαζί». Ε, πηγαίνουμε εκεί, «να το τρένο», λέει «θα πάμε στη Βέροια, θα πάρουμε τρένο, θα πάμε στην Αθήνα, από κει... έτσι... όπου να βρούμε δουλειά».

(...) Πήγαμε Νάουσα, εκεί ήταν ένας Αλβανός εκεί, βοσκούσε κάτι γίδια εκεί, κοιμηθήκαμε σ' αυτόν. Αυτός όμως ε... του 'χε πει το αφεντικό, λέει «άμα βρεις κανέναν, κράτα να τον πάω εγώ στο τέτοιο. Αμα θέλουν, δηλαδή, να τα πάω πιο πέρα, ξέρω 'γω στο...». Ε, κάτσαμε σ' αυτόν το βράδυ, μας πήρε νύχτα αυτός με τ' αφροτικό, μας έβαλε μέσα, όπως είπαμε, στα βαρέλια, μας πήγε Βέροια εκεί, «εδώ είναι», λέει. Μας άφηκε εκεί, πήγαμε ε... –αυτός ήξερε λίγα ελληνικά–, του δώσαμε τα λεφτά, πληρώσαμε εισιτήριο με το τρένο, εννιά χιλιάδες, δεν θυμάμαι τώρα, το κάθε άτομο πόσα πλήρωσε... περιμέναμε το τρένο. Ανεβήκαμε στο τρένο, το τρένο ήταν γεμάτο Αλβανούς. Κι η αστυνομία είχε... ήξερε, εκεί δηλαδή που πήραμε εισιτήριο δε... δε μας έλεγε κανένας τίποτα. Μόλις ανεβήκαμε στο τρένο, έκανε πιο πέρα, Κατερίνη... Κατερίνη μας κατέβασε. (...) Έφυγε δηλαδή το τρένο... δέκα δεκαπέντε λεπτά; Σταμάτησε μετά. Μπήκε η αστυνομία (...) μπήκε μέσα... εμείς μπήκαμε στις τουαλέτες, ε, μας έβρι-

σκαν... αφού όλο Αλβανοί ήταν, δεν ήταν Έλληνες. Μας πήγαν στην Κατερίνη, εκεί στο φυλάκιο... (...) Μας πιάσαν. Όλους. Γεμάτο τρένο! (...) Μας κράτησαν εκεί στο τέτοιο... μας γράφουν τα ονόματα, ξέρω 'γω... και μας γύρισαν μετά με λεωφορείο την άλλη μέρα πάνω, για τα σύνορα. Εκεί μείναμε το βράδυ. (...) Σε δωμάτιο... Τι τέτοιο... αυτό ήταν... (γελάει ειρωνικά) ε, τι να πεις; Ήταν ένα μεγάλο δωμάτιο αλλά δεν είχε τίποτα. Χώμα καταή. (...) Δεν μπορείς. Αφού ήμασταν πολλοί, δεν μπορούσαμε να κάτσουμε και καταή, έτσι όρθιοι... Όλη νύχτα. (...) Άμα ζήτησες νερό, σ' έβαζε το λάστιχο και μας έκανε μούσκεμα (χαμογελάει). (...) Εκεί [και τουαλέτα]. Αφού είχε γένει εκεί... (...) Όρθιοι εκεί, ναι. Γι' αυτό σου λέω. Εκεί είχε γένει... στάβλος, δεν ήταν... (...) [Την άλλη μέρα] στα λεωφορεία... μας στείλαν πίσω. Από 'κει μετά... (...) πήγα στο χωριό. Ε, αφού αυτά... είχα κάτι χρήματα αυτά, πήγα... χάλασα τριάντα χιλιάδες δραχμές... ε, «τώρα», λέω, «θα κάνω καμιά δουλειά εδώ...»

(...) Ε, μετά έκατσα μέχρι τον Μάρτη μέσα στην Αλβανία, το Μάρτη πήγα και δύο μήνες σ' ένα χωριό εδώ στο Πάπιγκο. Ήταν ένας χωριανός μου εκεί πάνω, μου λέει εμένα «θα 'ρθεις», λέει, «θέλει ένας», λέει, «τσομπάνο», λέει. «Θα 'ρθω», του λέω. Μάρτη ήταν; Ναι. Πηγαίνουμε (...) με τα ποδάρια. Δηλαδή ήρθαμε από μέσα με αυτοκίνητο μέχρι τα σύνορα, ε, από 'κει με τα ποδάρια (...) το βράδυ πήγαμε στο Πάπιγκο. Έκατσα σ' αυτόν δύο μήνες εκεί, εκεί ήρθε ο αδερφός μου ο άλλος... (...) Τσομπάνος στα γίδια. (...) Σαράντα χιλιάδες (γελάει). Και φαγητό.

(...) Ήρθε αυτός, του 'πε ψέματα τ' αφεντικού εκεί, του λέει «έχουμε τον πατέρα άρρωστο.» Μου 'πε μένα ότι, λέει «τι, με σαράντα χιλιάδες;» λέει. «Θα πάμε Λάρισα», λέει. «Εκεί έχει λεφτά», λέει. Ε, «τι να του πούμε;» «Να του πούμε έτσι, είναι ο πατέρας άρρωστος» και κάτι τέτοια... να με πάρει και να φύγουμε. Είχαμε ένα ξάδερφο εκεί. Ε, ήρθε αυτός, λέει στ' αφεντικό «έτσι κι έτσι», «εντάξει», είπε. «Πότε θα γυρίσεις;» «Α, μετά», του λέω, τρεις τέσσερις μέρες θα 'ρθω πάλι.» Ε, με πλήρωσε, είχα δύο μήνες εκεί, μ' έδωσε ογδόντα χιλιάδες, έφυγα,

πήγα μέσα. Έκατσα ένα μήνα μέσα, μετά πήγα για τη Λάρισα. Όπως... με τα ποδάρια, απ' το Πάπιγκο στην Αλβανία μέσα. Μετά (...) μέχρι το... όπως σου είπα, μέχρι την Καλαμπάκα με τα ποδάρια. (...) Και μετά, όπως σου είπα, στη Λάρισα. Πιο έξω απ' τη Λάρισα. Στη Νίκαια. Δύο μήνες [έκατσα εκεί]. (...) Στα βαμπάκια [δούλευα]. Τέσσερις χιλιάδες τη μέρα. Χωρίς φαγητό. (...) Ογδόντα χιλιάδες το μήνα μου μένανε.

(...) Δουλεύαμε μες στη ζέστα... κατάλαβες; Αυτός μας είχε έτσι εμάς. Μας έπαιρνε επτά η ώρα, λέει «μέχρι μια και μισή» «Θα σας φέρω, θα σας πάω» λέει. «Θα σας πάρω 'γω», λέει. Για να μας πάει στο χωριό, ήταν μακριά... Στο χωριό δηλαδή... στην πλατεία ή... στην πλατεία μας άφηνε. Για... μετά την άλλη μέρα να μας έπαιρνε άλλος. Μία και μισή μέχρι τις τέσσερις; Καθόμασταν στα μαγαζιά εκεί έξω, γύρω. Δεν μας πείραζε κι η αστυνομία, δεν είχε αστυνομία εκεί. Μας έπαιρνε τέσσερις μέχρι τις οχτώ πάλι. Μας έδινε τέσσερις χιλιάδες αυτός. (...) [Το βράδυ] φέρναμε καμιά γύρα... και κοιμόμασταν. Έξω στα χωράφια, έτσι... Έξω απ' το χωριό. (...) Έβαζαν νερό... τη μέρα, δηλαδή μιάμιση με τέσσερις που καθόμασταν, έβαζαν νερό... είχε ζεστό ήταν τότε... σε κατσαρόλες... το ρίχναμε στο κεφάλι να πλυθούμε... Έξω όλα.

(...) Τρεις μήνες. Μετά... πήραμε κι εμείς ταξί, πήραμε ταξί, -μας πήρε σαράντα χιλιάδες κι αυτός-, από 'κει μέχρι τα σύνορα. Εγώ, ο αδερφός μου κι ο άλλος. [Πήγα στο χωριό] με διακόσιες πενήντα χιλιάδες στη τσέπη, περίπου. (...) Στον πατέρα τα 'δωσα πάλι. Στην τράπεζα τα 'βαζε, ναι.

(...) Έμεινα ενάμιση μήνα. (...) [Μετά] πάλι τα ίδια. Ήρθαμε απ' τον Γράμμο μετά. Πού θα πάμε; Γρεβενά. Είχαμε ακούσει τώρα... Γρεβενά έχει δουλειά, ξέρω 'γω... για Γρεβενά είχαμε πάει. Μετά λέμε το χειμώνα να πάμε Αθήνα σε ελιές και τέτοια. Εγώ ήρθα αυτού, ο αδερφός μου με αυτόν είχαν πάει στα Γρεβενά, είχαν κάτσει εκεί σ' ένα χωριό. Εκεί βρήκαν, είχαν δουλέψει ένα μήνα... (...) Κι από τότε εγώ είμαι εδώ.

(...) Εδώ πρώτα τι; Τζάμπα δούλευα. Σαράντα, πενήντα χι-

λιάδες το μήνα... και φαγητό, ναι.(...) Στα ζώα [έμενα]. Είχε δωμάτιο εκεί... δωμάτιο... καλύβα είχε. Κοιμόμουν μέσα εκεί. (...) Όταν ήμουν στα πρόβατα, άρμεγα. Εδώ έμαθα ν' αρμέγω. Όταν είχαμε έρθει, «ξέρεις;» «ξέρω»· μας έβαζε, δεν ήξερα. Α, λέει, «σιγά σιγά θα μάθεις». Λέει ο άλλος «έτσι θα μάθει.»

(...) Κάθε χρόνο γνώριζα και μου έλεγε ο άλλος «γιατί να κάτσεις σ' αυτόν, έλα σε μένα, να σου δώσω κι άλλα λεφτά...» Άλλαζα. Τέσσερα αφεντικά. (...) Μέχρι ογδόντα [χιλιάδες] πήρα. (...) Τώρα στον τελευταίο έκανα εκατό. Χωρίς φαγητό σ' αυτόν (...) Είχα νοικιάσει σπίτι. Πληρώνουμε είκοσι πέντε χιλιάδες. (...) Ε... προτού να πάρω τη γυναίκα μου; Μόνος ε... τι να μαγειρεύω... ε, ερχόμουν εδώ στα μαγαζιά, στα τέτοια, χάλασα και πολλά λεφτά. Και μετά πήρα... ε, γι' αυτό έφερα εδώ τώρα τη γυναίκα.

(...) Σηκωνόμουνά πέντε η ώρα, έκανα δουλειά με τα γελάδια μέχρι οχτώ... Μετά πήγαινα να φορτώσω αχυρα, να... ε... δουλειές... χορτάρια, τέτοια... Φόρτωνα με σμάξι, το 'φερνε, το 'βαζα πάλι μέσα... Ερχόμουν μετά, έτρωγα και πήγαινα πάλι για τα γελάδια. Το βράδυ έμενα στα γελάδια. (...) Μ' έμειναν. Εκατόν πενήντα [χιλιάδες] μ' έμειναν.

(...) Τώρα έχω πάρει ένα σπίτι στην πόλη μέσα, στην Ερσέκα. (...) Ε, τώρα θέω να δουλέψω ακόμα... ε, αφού έχω και δουλειές, να δουλέψω ακόμα, να ανοίξω μαγαζί. (...) Ν' αγοράσω μαγαζί για τσίπουρα, μικρό δηλαδή ε... (...) Να πάω ναι μέσα. Στην Ερσέκα.

(...) [Η γυναίκα μου] πρώτη φορά, ναι. Τώρα που της έβγαλα τα χαρτιά... δηλαδή τα 'βγαλα τα χαρτιά της γυναίκας προτού να 'ρθει εδώ. Ε, ήταν ένας γνωστός εδώ... σαν... που δουλεύω... – έχω χρόνια εδώ– και μου 'πε, δεν είχε πρόβλημα, λέει «θα σου δώσω εγώ μια... απόδειξη ότι είσαι εδώ.» (...) Είναι μικρή. Δεκαεφτά χρονών... (...) Άλλο τώρα με τη γυναίκα κι άλλο μόνος εδώ... πάω να πιω, να... (γελάει).

(...) Πριν να 'ρθω, δεν ήξερα τίποτα. Ό,τι άκουγα... Γιατί είχαν πει οι μεγαλύτεροι τότε... ότι είναι καλά, είναι τέτοιο... Ήταν αλλιώς [όταν ήρθα]. Ήταν καλά... δεν ήταν για μας καλά.

Γιατί γλώσσα δεν ξέραμε, δουλειά, εμείς... δουλεύαμε, δηλαδή... αν ο Έλληνας έπαιρνε δέκα, εμείς παίρναμε δύο τρεις χιλιάδες. Τώρα... ε και 'δω ήταν ακριβά δηλαδή γι' αυτά που παίρναμε 'μεις, γι' αυτό.

(...) Δούλευα τώρα στη Λάρισα στα βαμπάκια. Μέχρι μιάμιση η ώρα που 'χε ζέστα... Δεν έβρισκες κανέναν Έλληνα, μόνο οι Αλβανοί δούλευαν στα χωράφια. Μιάμιση η ώρα, ζέστη! Δουλεύαμε και μας έλεγε... κι άλλες τέσσερις ώρες τ' απόγευμα για τέσσερις χιλιάδες, χωρίς φαγητό. Και πάλι εδώ τσομπάνος τώρα... είχε έρθει ένας Έλληνας εδώ, έπαιρνε εκατόν είκοσι. Είχε πάρει ο Έλληνας, που είναι τώρα ο αδερφός μου. Ε, έκατσε ένα μήνα και αυτός έφυγε. Που έπαιρνε εκατόν είκοσι χιλιάδες. Εμείς δεν έχουμε φτάσει τώρα... –αυτό είναι πριν τέσσερα χρόνια– εμείς έχουμε φτάσει τώρα δηλαδή τσομπάνος να πάρουμε εκατό χιλιάδες. Αυτός έπαιρνε... Ε, αυτό λέω, γιατί δεν μας πληρώνουν κι εμάς που κάνουμε τη δουλειά; Περίπου. Όχι όπως τους Έλληνες αλλά περίπου. Εγώ δουλεύω, δεν βάζω ούτε ΙΚΑ, ούτε τίποτα! Ε, μη συζητάς..

(...) Κοίταξε... δεν είναι ίδιοι... δεν είναι ίδιοι, το ίδιο. Είναι καμπόσοι που σε τιμάνε, δηλαδή τη δουλειά σε πληρώνουν αυτό που κάνεις, σε... Είναι καμπόσοι ε... όλοι αυτοί που έχουν λεφτά, όλοι αυτοί είναι για... δεν... ούτε πληρώνουν ούτε τέτοιο... Άμα το πάρεις έτσι, σε όλους που δούλευα δηλαδή δεν έπαιρνα αυτό που δούλευα. (...) Με πλήρωναν, δηλαδή... ε... δούλευα εγώ εδώ, μ' έδινε ένα τάλιρο. Ό,τι δουλειά έκανα... Ε, αυτό μου φαινόταν... από τσομπάνος που 'παιρνα πενήντα και τώρα με φτάνει εκατόν πενήντα... μου φαινόταν λίγο...

(...) Να σου πω τώρα [για την Αλβανία]. Τι να ενδιαφέρει; Αφού δεν ενδιαφέρεται το ίδιο κράτος, τι να ενδιαφέρομαι 'γω τώρα; Ποιος μ' ακούει...

(...) Στο χωριό μου είναι μισοί μισοί [Χριστιανοί- Μουσουλμάνοι]. Αλλά είναι χωρισμένοι. Δύο μαχαλάδες. (...) Κάτω μένουμε εμείς. (...) Ήταν ένα τζαμί, όπως λεν οι παλιοί... Τώρα έφτιαξαν ένα κτήριο τζαμί... Εκκλησίες έχει πολλές. (...) Εγώ τη

γυναίκα την έχω από Μουσουλμάνο. (...) Τους πεθαμένους κι εμείς κι αυτοί τους βάζουμε στο ίδιο νεκροταφείο. (...) [Παλιά], όπως έχω ακούσει, τα 'χαν ξεχωριστά. Ναι [Χριστιανοί είμαστε], [αλλά] εγώ δεν είμαι βαφτισμένος... Δεν μ' ενδιαφέρει αυτό...

(...) Πριν... πριν, δηλαδή όταν άνοιξαν τα σύνορα, ερχόταν οι Αλβανοί εδώ πέρα, ήξεραν ότι στην Ελλάδα είναι Χριστιανοί. Τώρα όλοι οι Αλβανοί που ερχόταν, όταν δεν είχαν ονόματα χριστιανικά, έπρεπε να βγάλουν, να πουν ότι... να φαίνεται ότι είναι χριστιανοί... Νόμιζαν εδώ πέρα ότι άμα είναι Χριστιανοί θα τους πάρουν να δουλεύουν, να τους κάνουν...

Αλλά δε βρήκαν τέτοιο. Δε βρήκαν τέτοιο εδώ. Μετά... έμειναν... Γι' αυτό έγινε αυτό. Εκεί έχει μια εταιρεία στην Αλβανία, αυτός είχε έρθει ένας Έλληνας που βάφτιζε στην Ερσέκα, παιδιά απ' το σχολείο και τέτοια... Γι' αυτό δεν μ' αρέσει! Τώρα εγώ είμαι είκοσι επτά, πηγαίνω, χρονών, να βαφτιστώ και να... Γι' αυτό δεν μ' αρέσει, όχι ότι...

(...) Εδώ, που τους γνωρίζουμε κιόλας, καλά περνάμε. Γι' αυτό έχω σταματήσει εδώ πέρα. (...) Πέρα απ' τη δουλειά τι άλλο να κάνω; (...) Ε, βγαίνουμε, πως. Άμα γένει, βγαίνουμε έξω, στα μαγαζιά, στα τέτοια. Με τον κόσμο δεν έχουμε πρόβλημα, δηλαδή εντάξει...

(...) Πηγαίνει καλά, πηγαίνει μπροστά η Ελλάδα. (...) Είναι άγροτοι. Είναι... δηλαδή είναι σκληροί... Έμαθε τώρα να δουλεύουμε εμείς και να... τεμπέληδες. Τώρα, μόλις μπήκαν κι οι Αλβανοί εδώ μέσα, έγιναν... δουλεύουμε εμείς... Έγιναν όλοι αφεντικά, όπως είπε εδώ ο μπάρμπα Τ. (...) Παίρνει ένας μια εργολαβία, αυτός να μην ξέρει τίποτα, να βάζει εμάς τώρα... αυτός βγάζει τα εκατομμύρια, εμείς βγάζουμε τα μεροκάματα. Που εμείς το φτιάχνουμε, το όνομα είναι τ' αλλουνού. Γι' αυτό, τίποτα...

(...) Εδώ γύρα, είναι όπως εμείς [οι άνθρωποι]. Παρακάτω έχουν πιο... βαρύ κώλο, κατάλαβες; Δεν ενδιαφέρονται για ξένοι και για τέτοια. (...) [Εδώ είναι] πιο κοντά και φαίνεται σαν να 'μαστε στο δικό μας τόπο, κατάλαβες; (...) Εκεί πέρα... δεν σ' έβαζε ο άλλος μέσα στο σπίτι. Εκεί θα σε βάλει έναν καφέ έξω,

δεν σε 'βαζε... Ούτε στ' αμάξι δεν σ' έβαζε. Δηλαδή τους Αλβανούς τότε, όταν είχα πάει εκεί τους έβλεπαν με άλλο μάτι. (...) Εδώ είναι αλλιώς... (...) Εκεί πέρα είναι αυτό που σου' πα, δηλαδή είναι κόσμος δε... ή να κάτσει στο τραπέζι με Αλβανό, σου λέει «α, Αλβανός αυτός!» Ή... έτσι το λέμε εμείς, ότι έτσι το βλέπουμε ότι μας... είναι πιο... Εδώ κοντά είμαστε σαν αδέρφια!

ημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Violeta H.

Η Violeta H. γεννήθηκε στην Κορυτσά το 1974. Ζει στην Κόνιτσα από το 1992, όπου είναι παντρεμένη με Έλληνα. Έχει δύο παιδιά.

Έχω έρθει στην Ελλάδα 1992. Βασικά ήρθε πρώτα η αδερφή μου και ήρθα για δέκα μέρες να μείνω. Γνωρίστηκα με τον... – μέναμε Πάνω Κόνιτσα, ε, εκεί μέναμε γειτονιά με τον άνδρα που γνωρίστηκα. Τον καιρό που ήταν να φύγω με κράτησε, δεν μ' άφηνε να φύγω. Οπότε αποφάσισα να μείνω. Μου άρεζε... ε, και σκέφτηκα να κάνω οικογένεια. Παντρευτήκαμε, δημιουργήσαμε μια οικογένεια, έχω δύο παιδάκια, κοριτσάκι κι αγοράκι... Ε, εντάξει, στην αρχή είχαμε προβλήματα, γιατί δεν μας αντιμετώπιζαν καλά, ε, εντάξει υπήρχε και υπάρχει ρατσισμός πάντα αλλά, εντάξει, προσπαθούμε να τα ξεπεράσουμε.

Η οικογένεια μου, εμείς είμαστε από Κορυτσά. Η μάνα μου δεν δούλευε, ο πατέρας μου δούλευε πιο πολύ, δεν δούλευε κι ο πατέρας μου ακριβώς, απλά ήτανε, πήγαινε σε φεστιβάλ με τραγούδια και τέτοια, που γίνονταν τότε και... Εντάξει δεν μπορώ να πω ότι δεν περνούσαμε και τόσο καλά, γιατί είχαμε αυτή τη χάρη, επειδή ήταν ο πατέρας μου, έπαιρνε καλά λεφτά, ε, δεν ήμασταν και τόσο χάλια να πω ότι... Εντάξει, τα καλά που είδαμε και βρήκαμε στην Ελλάδα δεν τα είχαμε.

Είμαστε τέσσερις αδερφές. Τέσσερα παιδιά και η μάνα, κι ο πατέρας. Πρώτα ξεκίνησε η μεγάλη μου η αδερφή. Αυτή ήρθε με κάποιο γκρουπ κι αυτή από την Κορυτσά, στην Καστοριά, γνωρίστηκε κι αυτή μ' έναν Καστοριανό κι αυτός ήρθε με δουλειά στην Κόνιτσα. Να κάνει κάποια δουλειά εδώ. Οπότε έμειναν εδώ.

Τότε ήταν ο κύριος Μητσοτάκης που έβγαζαν τα χαρτιά, την πράσινη κάρτα τότε, κι είχε η αδερφή μου, την είχε για έξι μήνες την κάρτα και είχε έρθει αυτή, ήταν δυο μήνες στην Ελλάδα, μετά ήρθε κάποια μέρα στην Αλβανία και λέει «αν θέλεις να 'ρθεις και συ», μου λέει, «να δεις την Ελλάδα.» Ε, της απαντώ «ναι, θέλω να 'ρθω, μ' αρέσει να 'ρθω να δω», ήρθαμε, μείναμε μια βδομάδα κάτω στα Γιάννενα.

Εγώ ήρθα δεκαοχτώ χρονών. Κι έμεινα με την αδερφή μου εδώ, μέχρι που έφυγε η αδερφή μου και μετά με πήρε ο άνδρας μου στο σπίτι του. [Με την αδερφή μου] έμεινα τέσσερις μήνες (...) Ήρθα για δέκα μέρες, για λίγο καιρό και να ξαναφύγω. Δεν το είχα σκεφτεί ποτέ ότι θα 'μείνα εδώ. Και προέκυψε αυτό που προέκυψε κι αποφάσισα να μείνω.

(...) Μετά είχα μια διαδικασία, γιατί έπρεπε να πάω κατηχητικό. Να μάθω τη θρησκεία. Πήγα κάπου έξι μ' επτά μήνες. Για να βαφτιστώ και να παντρευτώ μετά. Έπρεπε να κάνω αυτά για να ακολουθήσουν και τα χαρτιά. Δεν μου 'καναν τα χαρτιά με τίποτα. Έμεινα και απλά είχε πάει ο Μ. στην αστυνομία, είχε δηλώσει ότι θα με παντρευτεί κι έπρεπε ν' ακολουθήσουν αυτά που μου 'χαν πει εδώ και να γίνουν τα χαρτιά και τα υπόλοιπα.

(...) Εμείς ήμασταν... Οι παππούδες μου ήταν Χριστιανοί. Ήταν κανονικά βαφτισμένοι κι αυτά. Και μετά για τον πατέρα μου και τη μάνα μου, η μάνα μου ήταν από ένα χωριό... γιατί τους είχανε πάρει μετά, τους είχανε πάει σε άλλη πόλη, στην Αλβανία, ήτανε... πώς τους λέτε εσείς εδώ; Γιατί είχε έναν αδερφό η μάνα που 'χε φύγει απ' την Αλβανία, είχε φύγει από δώδεκα χρονών αυτός και ήτανε... πώς το λέτε... κυνηγημένοι αυτοί και τους είχανε πάει στη Λούσνια. (...) Η μαμά ήτανε από 'να χωριό εδώ κοντά στα σύνορα... γιατί δεν τα πολυξέρω κιόλας αυτά εγώ

τώρα... Το σόι της μάνας μου όταν το 'χαν πάρει απ' το χωριό ήταν πολύ μικρή η μάνα μου, οπότε εγώ δεν γνώρισα καν αυτό το χωριό. (...) Μίλαγαν όλοι ελληνικά. Σπάνια να μίλαγε κάποιος αλβανικά. (...) Πήραν όλη την οικογένεια, όλο το σόι και τους είχαν πάει σε μια πόλη πολύ μακριά, για να μην έχουν καθόλου επικοινωνία με τα σύνορα. (...) Ο μπαμπάς ήτανε, είναι από 'δω, απ' τη Λίστα, που λένε, αλλά μένει στην Κορυτσά. Επίσης και 'κει υπάρχουν πιο πολλοί Χριστιανοί. Δεν πολυμίλαγαν. Τώρα, δηλαδή από τότε που γνωρίζω εγώ, που θυμάμαι εγώ τη ζωή μου. Δεν μίλαγαν, γιατί ήτανε φόβος. Εκεί είχαμε... έχουμε ένα εκκλησιάκι στο χωριό, που πιστεύαμε πάρα πολύ και πιστεύουμε ότι είναι εκκλησία κανονική, που πάνε όλοι οι Χριστιανοί, αλλά επίσης και οι Αλβανοί. Πιστεύουν πάρα πολύ. (...) Δεν άλλαξαν, απλά δεν βαφτίστηκαν. Κι έμειναν έτσι, όπως έχουνε μείνει συνήθως οι πιο πολλοί. (...) Απ' όσο γνωρίζω εγώ και από ό,τι μου λένε ο πατέρας μου κι η μάνα μου [δεν μιλούσαμε ελληνικά στην οικογένεια.] Ο πατέρας μου μου λέει ότι ο πατέρας του πατέρα μου τα γνώριζε πολύ καλά τα ελληνικά και μάλιστα τα αρχαία ελληνικά.

(...) Αναγκάστηκα να πάω κατηχητικό εδώ. Μου άρεζε, το 'θελα εγώ από μόνη μου. Το 'θελα... Μου το πρότειναν πρώτα και μετά συνέχισα εγώ. Έγιναν όλα αυτά για έξι εφτά μήνες, μετά με βάφτισαν. Εν τω μεταξύ, πριν να γίνουν όλα αυτά, είχαμε φύγει εμείς με το Μ., είχαμε πάει Κρήτη. Και συζούσαμε. Εφόσον γυρίσαμε απ' την Κρήτη και ήταν να παντρευτούμε κι αυτά, τότε αποφασίσαμε να πάω κατηχητικό και να μάθω για τη θρησκεία. (...) Είχε πάει ο Μ. με το αφεντικό του για δουλειά. Μείναμε τέσσερις μήνες στην Κρήτη κι επειδή εγώ είχα ήδη δεθεί εδώ στην Κόνιτσα, μου άρεζε πιο πολύ εδώ... και ξαναγυρίσαμε εδώ.

(...) Ήδη μ' άρεζε εμένα αυτή η θρησκεία και μ' άρεζε και να βαφτιστώ και να γίνω Χριστιανή. Πήγαινα με όλη μου την καρδιά. Δηλαδή το 'θελα πολύ να γίνει αυτό το πράγμα, ν' ακολουθήσω αυτά που μου 'λεγαν και να βαφτιστώ. Κι από τότε που

βαφτίστηκα, άλλαξε πολύ η ζωή μου. Τα πάντα. (...) Και πνευματικά και... και για εμφάνιση, παράδειγμα, δεν μου 'λέγαν μετά ότι... πια είχα γίνει Χριστιανή... και μ' έβλεπαν κάπως με άλλο μάτι ο κόσμος εδώ.

(...) Ο κόσμος εδώ, μέχρι που είχα αρχίσει να μάθω και τα ελληνικά και να μάθω και τον κόσμο, καλά. Μας αντιμετώπιζανε πολύ καλά. Γιατί δεν είχαν αρχίσει βέβαια να γίνονται αυτά που αργότερα είχαν αρχίσει να γίνονται με τους πατριώτες μου, –γιατί μη ξεχνάμε ότι έκαναν και πολλά και κάνουν ακόμα πολλά...– αλλά, εντάξει, μπορώ να πω ότι περάσαμε και καλά και άσχημα γεγονότα. Γιατί σου είπα ότι δεν... εντάξει μας βοήθησαν και... μας λυπόνταν όλοι ότι... εντάξει, τη ζωή που είχαμε 'μεις μέσα... η ζωή που είναι 'δω δεν ήτανε μέσα, απλά και πάλι υπάρχει αυτό το... αυτός ο ρατσισμός.

(...) Για την οικογένεια του Μ., εντάξει, δεν μπορώ να πω ότι δεν συμπαραστάθηκαν. Ε, ειδικά από τότε που μ' έμαθαν, που ήρθαν να γνωρίσουν και την οικογένεια μου μέσα, μπορώ να πω ότι ήταν καλά τα πράγματα. Πήγαιναν πιο καλά από τότε που γνωριστήκανε πλέον και οι δυο οικογένειες. Ήδη αρχίσαμε... Δεν είχαμε παντροευτεί ακόμη. Απλά είχαμε δεθεί. Κι εντάξει δεν είναι κι εύκολο να 'ρθει κάποια ξένη και να γνωριστεί με το παιδί της οικογένειας αυτή και να... να είναι πλέον ήσυχη η οικογένεια, να πει εντάξει, γνωρίστηκε και από 'κει και πέρα αυτό... Καλά. Και τώρα ακόμα καλύτερα.

(...) Οι άλλες οι δυο οι αδερφές, η μια είναι παντρεμένη μέσα στην Κορυτσά, η άλλη παντρεμένη στα Τίρανα, αλλά ζει στην Κρήτη. (...) Όχι, δυστυχώς από τα μέρη μου δεν υπάρχει κανένας εδώ. Και παρέα κάνουμε πιο πολύ με τους Κονιτσιώτες εδώ κι έχουμε δεθεί πολύ, περνάμε καλά... αυτά. Δεν έχω... εντάξει, γνωρίζομαι και με πατριώτες μου κι αυτά, αλλά δεν έχουμε έτσι πολλή επαφή.

(...) Δούλεψα εδώ. Δούλεψα για ένα χρόνο περίπου στη Ν., στο «Δ.» [(ταβέρνα)] πήγαινα. Μετά από 'κει δούλεψα κάπου ένα χρόνο πάλι στο εργοστάσιο στα ψάρια, στο Γ. Έμεινα έγκυος

κι έφυγα από 'κει, τώρα είμαι σπίτι με τα παιδιά. (...) Στα ψάρια πληρωνόμουν όπως οι υπόλοιπες. Γιατί τότε ήταν δέκα γυναίκες και παίρναμε και δουλεύαμε όλες το ίδιο. Εντάξει, εδώ στη Ν... ε, σαν... δεν μπορούσε, δεν με πλήρωνε, όπως θα πήγαινε μια Ελληνίδα, να με πλήρωνε και μένα.

(...) Η κόρη μου, η μεγάλη είναι πεντέμισι και ο μικρός μου ο γιος είναι τρεισήμισι. (...) Καλώς ή κακώς δεν μιλάμε καθόλου αλβανικά με τα παιδιά. Μόνο όταν πάμε στην πατρίδα μου. Εκεί, επειδή μιλάμε όλοι αλβανικά, αναγκάζονται και τα παιδιά, παίρνουν κάποια... έχουν μάθει κι αυτά κάποια λόγια, κάποιες κουβέντες. (...) Να σου πω κιόλας δεν... Όχι και τόσο. Εντάξει, γιατί... ίσως με βολεύουν πιο πολύ τα ελληνικά. Μ' αρέσει. Ακόμη και στην Αλβανία, όταν πάμε με τις αδερφές μου, μιλάμε πιο πολύ ελληνικά, γιατί, δεν ξέρω, με βολεύει πιο πολύ, μ' αρέσει πιο πολύ, μου αρέσουν τα ελληνικά πιο πολύ...

(...) Πάλι και παντρεμένη που είμαι, δεν μπορώ να πω ότι είναι τελείως καλά τα πράγματα. Πάλι ό,τι και να κάνεις, πώς να στο πω... «α, η τάδε έτσι...», παράδειγμα... Μερικές φορές υπάρχει κάποια... Τώρα δεν ξέρω από τι. Δεν ξέρω γιατί συμβαίνει αυτό. Αλλά, εντάξει, δεν μπορώ να πω ότι δεν έχω και πολλά παράπονα.

(...) Ο άντρας μου είναι οδηγός, εδώ σε μια μάντρα δουλεύει. Εκεί έχει εφτά με οκτώ χρόνια, περίπου. Εφτά χρόνια. Πριν να πιάσει δουλειά εδώ που έπιασε, δούλευε στην Αθήνα. Κι όταν ήρθα εγώ, τότε είχε πιάσει δουλειά εδώ στην Κόνιτσα με τον εργολάβο, μ' αυτόν που πήγαμε στην Κρήτη μετά. Γυρίζοντας απ' την Κρήτη, έπιασε δουλειά εδώ.

(...) Άλλαξα σχεδόν όλες τις συνήθειες. Και ποιες συνήθειες είναι αυτές; Είναι ότι... δεν... (γελάει). Σχεδόν τα πάντα. (...) Πρώτα με τη διατροφή, που υπήρχε εντελώς διαφορετική μέσα, μετά με το ντύσιμο και με την παρέα. Αλλιώς είναι οι παρέες εδώ. Είσαι πιο άνετος, πιο σίγουρος με την παρέα που κάνεις, που κάνουμε. Με τη διασκέδαση σίγουρα. Εκεί σπάνια διασκεδάσαμε. Μόνο όταν γίνονταν κάποια πάρτι στο χωριό, που διορ-

γάνωνε η νεολαία. Και τότε σπάνια να μας αφήσουν οι γονείς. Δεν μας άφηναν. Δεν μας άφηναν, γιατί ήμασταν πολύ πιο μαζεμένοι. Δεν έκανε η νεολαία αυτά που κάνει εδώ... Τώρα εδώ εντάξει. Και διασκεδάζουμε και βγαίνουμε με την παρέα, συζητάμε πράγματα που θέλουμε εμείς να συζητήσουμε και μας ευχαριστούν...

(...) Βασικά διακοπές καλοκαίρι για λίγες μέρες. Ε, μετά Κρήτη που πάω στις αδερφές μου, πάντα με την οικογένεια μου. (...) Μέσα πάω δύο με τρεις φορές το χρόνο. Κάθομαι από δέκα μέρες, δύο βδομάδες, εξαρτάται. Είκοσι μέρες έχω κάτσει πολλές φορές. Παλιά, όταν δεν είχα τα παιδιά, καθόμουν και ένα μήνα. Το χειμώνα πάλι συνήθως, γιατί είναι πιο ελεύθερος ο Μ. (...) Άμα πάω καλοκαίρι, θα πάω με τα παιδιά. Θα έρθει ο Μ. να μας πάρει. Ε, μετά θα κάτσει ο Μ. μια μέρα, το πολύ δυο μέρες, εμείς καθόμαστε μια βδομάδα, δέκα μέρες, έρχεται ξανά μας παίρνει. (...) Αρέσει στα παιδιά. Το θέλουν. Παράδειγμα τους ρωτάω επίτηδες, για να δα τη γνώμη έχουν κι αυτά, τους αρέσει. Αν τους πω, παράδειγμα, «θέλετε να πάμε στον παππού και στη γιαγιά στην Αλβανία;» δεν σταματάνε. «Πότε θα πάμε», μετά... Αν ξεκινήσω δυο βδομάδες πριν, από τότε που θα κανονίσω «τάδε του μηνός θα πάμε», μετά, μέχρι που να πάμε, θα 'χουν κάθε μέρα «πότε θα πάμε στον παππού;»

(...) Στα Γιάννενα πηγαίνουμε πολλές φορές. Και για ψώνια και για βόλτα. Και για διασκέδαση πηγαίνουμε πολλές φορές με την παρέα. Συνήθως πάμε σε καφετέριες και μετά αν είναι, αν υπάρχει χρόνος μπροστά, πηγαίνουμε για καφέ και μετά πάμε για φαγητό. Περνάμε, σχετικά περνάμε καλά. Εμένα μου αρέσει. (...) Εγώ συμμετέχω και σ' αυτά που οργανώνει ο δήμος. Συμμετέχω. (...) Πηγαίνω. Μ' αρέσει να πάω στην εκκλησία. Εντάξει, πιο πολύ πάω όταν είναι ειδικά γιορτές. Παράδειγμα, όταν είναι οι γιορτές μας. Του Αγίου Δημητρίου οπωσδήποτε πρέπει να πάμε. Της Αγίας Αικατερίνης, του Αγίου Νικολάου, Χριστούγεννα, Πάσχα, ξέρεις...

(...) Εντάξει, προβλήματα υπάρχουν σε αυτά τα θέματα, ότι

επειδή δεν έχω πάρει υπηκοότητα ακόμα. Τώρα έχω κάνει, έχω ένα ενάμιση χρόνο με τα χαρτιά που έχω κάνει την αίτηση. Είναι αυτό το πρόβλημα, ότι, επειδή δεν έχω υπηκοότητα, σε σεμινάρια, σ' αυτά δεν... δεν είχα πάρει κι εγώ, είχα κάνει γυμνάσιο και λύκειο, -το λύκειο το άφησα στη μέση, γιατί ήρθα στην Ελλάδα κι έφυγα- κι όταν είχα θελήσει να πάω σ' ένα σεμινάριο δεν με πήραν, γιατί δεν είχα το πτυχίο λυκείου. Αυτό ήταν για μελισσοκομία τότε και δεν μ' είχανε πάρει. Είχα κάποια προβλήματα, γιατί ήθελα να πάω τότε και δεν το συνέχισα, δεν το έψαξα καθόλου παραπάνω.

(...) Για να πάρω την υπηκοότητα χρειάζονταν να κάνω πεντε χρόνια γάμου, που εγώ έχω κλείσει επτά χρόνια γάμου τώρα. Ήθελαν τα στοιχεία που ήθελαν αυτοί, στείλαμε τα πάντα. Τώρα περιμένουμε απάντηση. (...) Το μεγάλο παράπονο είναι ότι δεν μας δίνουν κι εύκολα. Δεν θα μας δώσουν εύκολα την υπηκοότητα κι αυτού είναι το λάθος. Γιατί εμείς τώρα, εντάξει, έχουμε κάνει οικογένεια, έχουμε πάρει όλα τα χαρτιά. Δεν φαινόμαστε πλέον στην Αλβανία τώρα, γιατί έχουμε πάρει όλα τα χαρτιά από 'κει. Κι αυτό με προβληματίζει λίγο, γιατί, ίσως, αν είχα πάρει την υπηκοότητα, θα 'χα κάνει κάποια άλλα πράγματα. Όπως το σπίτι, παράδειγμα. Κάτω φτιάχνουμε... το 'χουμε για μαγαζί. Και δεν μπορώ εγώ τώρα. Ή είχαν βγει και κάτι άλλα προγράμματα για γερούς αγρότες, που εγώ δεν μπορούσα να τα κάνω αυτά. Ο άντρας μου ήθελε να γίνονται στο όνομά μου και δεν μπορούσαμε να κάνουμε τίποτα, γιατί δεν υπάρχει υπηκοότητα. Κι αυτό με προβληματίζει. Γιατί, αν πας κι αγοράσεις κάτι, κάπου, οπουδήποτε, είτε ηλεκτρικά είδη, είτε έπιπλα, είτε αυτά, πρέπει να είναι και ο σύζυγος, για να τα κάνει αυτά. Εμένα δεν μου τα δίνουν αυτά. Κάποτε, ας πούμε τώρα μια περίπτωση, είχα πάει στον Κωτσόβολο να πάρω μια φριτέζα και μου λέει «δώσε μου την ταυτότητα», για να γράψουν τα στοιχεία κι αυτά. Βγάζω κι εγώ την άδεια παραμονής. Και μου λέει «όχι, κυρία μου, δεν γίνεται, γιατί δεν έχεις υπηκοότητα», μου λέει, «δεν έχεις τα παρακάτω χαρτιά», μου λέει. Υπηκοότητα χρειάζεται γι' αυτά που

παίρνονται με δόσεις. Άμα πας να το πάρεις τοις μετρητοίς κανονικά, δεν έχουν πρόβλημα. Αν πας να πάρεις έτσι με δόσεις, δεν... (...) Δεν μετράει καθόλου [ότι είμαι παντρεμένη με Έλληνα]. Πουθενά δεν μετράει αυτό. Ακόμη και πρόβλημα στο τελωνείο. Όταν περνάμε, παράδειγμα, τα παιδιά μου έχουν διαβατήριο, εγώ πρέπει να περιμένω στη σειρά. Να είναι χίλια άτομα και να περιμένω στη σειρά, μέχρι που να μου έρθει η σειρά να περάσω. Αν ήμουν, αν είχα πάρει υπηκοότητα, δεν θα περίμενα καθόλου.

(...) Ξέρω, γιατί η αδερφή μου, που είναι στη Κρήτη, είχε πάει στο υπουργείο κι είχε ρωτήσει –και για τα δικά της τα χαρτιά και για τα δικά μου– και είχε ρωτήσει σε κάποιον που είναι εκεί μέσα και της είχε απαντήσει ότι «κυρία μου, θα περιμένετε πολύ καιρό ακόμα. Εδώ χάνει η μάνα το παιδί και το παιδί τη μάνα.» Δεν έβρισκε το... δεν έβρισκε τον αριθμό του πρωτοκόλλου. «Γίνονταν χαμός», μου λέει η αδερφή μου, οπότε μου λέει «αδερφή, περίμενε», μου λέει, «γιατί θα χουμε καιρό τώρα για να περιμένουμε.» Γι' αυτό φοβάμαι ότι θα καθυστερήσει πολύ αυτό το θέμα. (...) Εμείς δεν έχουμε πλέον τι άλλο να κάνουμε. Εφόσον ζήτησαν αυτά που ζήτησαν και τα στείλαμε όλα κανονικά, τώρα από 'κει και πέρα τι άλλο να κάνεις...

(...) Εγώ νιώθω ενενήντα τα εκατό Ελληνίδα. Εφόσον πάρω και την ελληνική υπηκοότητα, τότε θα νιώθω εκατό τα εκατό.

(...) Η γνώμη για τους Έλληνες ήτανε... δεν ήταν καλή, γιατί έτσι ήταν το σύστημα μέσα, έτσι μας είχανε μάθει, έτσι μας είχανε μιλήσει για τους Έλληνες και γενικά για όλους, γιατί δεν υπήρχε κάποιος που να μπαινοβγαίνει και να αυτό. [Έλεγαν] ότι μόνο εμείς οι Αλβανοί περνάμε ωραία και 'μεις έχουμε όλα τα καλά και οι άλλοι δεν περνάνε, τα άλλα τα κράτη και το ένα και το άλλο... Και όταν άνοιξαν τα σύνορα, που ήδη είχε αρχίσει ο κόσμος, είχε μπει, έστω και για να πάρει κάποια ρούχα, που ζητούσαν κι αυτό, κάποιες βοήθειες, από τότε είχαμε καλή γνώμη. Οι ίδιοι μας είχανε... οι ίδιοι μας μίλησαν για τους Έλληνες, ότι, εντάξει, μας αγαπάνε, μας στηρίζουν, μας... αυτά.

(...) Πώς τώρα να το πω αυτό; Γιατί είναι και λίγο δύσκολο. Πώς να τους χαρακτηρίσω; Ε, είναι και κρίμα βέβαια να πεις και το... να τους χαρακτηρίσεις με κακά λόγια και είναι και άδικο να μην θυμάσαι ή να μην βλέπεις αυτά που βλέπουμε ή ακούμε για μας... που λένε για μας τους Αλβανούς. Αλλά εντάξει, αν ρωτήσεις τη γνώμη μου, για μένα είναι καλοί, εντάξει, δεν... απλά με πειράζουν κάποια πράγματα, που ό,τι και να γίνεται από τους πατριώτες μου, μπαίνουμε όλοι σ' αυτό το λούκι.

(...) Από ό,τι έχω ακούσει, δηλαδή και απ' άλλους που έχουν πάει παράδειγμα στην Ιταλία, απ' τους πατριώτες μου, που έχουν πάει ακόμα και στην Αμερική, –εγώ έχω ένα θείο στον Καναδά, ο οποίος είχε κάτσει και στην Ελλάδα– και λέει ότι τη ζωή που κάνει η Ελλάδα και η συμπεριφορά που έχει η Ελλάδα προς τους ξένους δεν τα έχει καμιά άλλη χώρα. Καλή συμπεριφορά σε σχέση με τους άλλους από 'κει. Γιατί ο θείος λέει ότι εντάξει από 'κει θα πας στη δουλειά, πέρα απ' τη δουλειά δεν θα πας πουθενά να πιεις με κάποιον γείτονα ή κάποια γειτόνισσα έναν καφέ, ενώ εδώ εντάξει, λίγο πολύ τα έχουμε.

(...) Είναι, με την παρτέα που βγαίνουμε έξω είμαστε... εντάξει σχεδόν... πώς να το πω τώρα, έχω και γειτονιά που περνάω πολύ καλά. Δηλαδή ειδικά η γειτονιά μου δεν μ' έχει αντιμετωπίσει καθόλου σαν ξένη. Ούτε να φοβάται κάτι, παράδειγμα μ' έχουν αφήσει και το σπίτι εντελώς ανοιχτό, έχουν φύγει αυτοί και 'γω έχω προσέξει κάποια πράγματα στα σπίτια τους, που αυτό θάμενα με ανεβάξει, γιατί λέω ότι εντάξει, υπάρχει και κάποια εμπιστοσύνη, υπάρχει και κάποια... έτσι καλή συμπεριφορά και θέληση για να σου το προτείνει ο άλλος αυτό. Και να μη ξεχνάμε δεν είναι κι εύκολο αυτό, έτσι, που προτείνει ο άλλος. Εντάξει, με τη γειτονιά τα περνάω καλά, γιατί, αν δεν βλέπόμεστε ή αν δεν πιούμε καφέ σήμερα, την άλλη μέρα θα με πάρουν ή θα τις πάρω τηλέφωνο να βρεθούμε. Ή να πάω εγώ ή να 'ρθούνε αυτές.

(...) Παράπονο προς το παρόν δεν έχω. Παράπονο έχω μόνο με τα χαρτιά...

(...) Κοίτα, κακά τα ψέματα, όχι ότι δεν μας ενδιαφέρει. Γιατί πάλι κι αυτή είναι η πατρίδα μας. Όσο και να 'ναι, έχουμε και τους δικούς μας εκεί. Θέλουμε να πάει κι αυτή η χώρα καλά. (...) Μαθαίνουμε κι απ' τις ειδήσεις εδώ μετά. Όταν γίνονται εκλογές, παράδειγμα, ό,τι γίνεται εκεί, θα το πούνε κι εδώ. Αλλά μιλάμε και τηλεφωνικώς με τον πατέρα μου και τα μαθαίνω.

(...) Οι δικοί μου είχαν έρθει. Το ενενήντα εννιά, το ενενήντα οχτώ, το ενενήντα εννιά ήταν εδώ στην Ελλάδα. Είχαν πάει στην Κρήτη, ήρθαν κι έκατσαν και λίγο εδώ σε μένα για δυο μήνες. Ε, εντάξει. Τώρα όμως όχι, γιατί έχουν κι αυτοί κάποια πράγματα που δεν μπορούν να αφήσουν το σπίτι και να φύγουν άνετα, γιατί θα πρέπει να υπάρχει και κάποιος εκεί, για να τα κοιτάξει αυτά. Οπότε, εντάξει, όχι ότι δεν θέλουν να 'ρθούνε, θέλουν αλλά... Είχαν βγάλει και τα χαρτιά τότε, όταν έβγαζαν, χαρτιά, όχι βέβαια την πράσινη κάρτα, και τώρα έληξε (...) Τώρα μπορεί κι ο Μ. να τους βγάλει, αν θελήσουν να 'ρθουνε, να τους βγάζει βίζα. (...) Αυτό μπορεί να γίνει, εφόσον είμαι εγώ εδώ παντρεμένη με Έλληνα κι ο άνδρας μου μπορεί να βγάζει βίζα για τους γονείς μου.

(...) Ο γάμος έγινε εδώ. Ακολούθησε μετά... ένα μήνα μετά τα βαφτίσια. Ε, ήταν ωραία. [Δεν είχαν έρθει οι γονείς μου]. Τότε είχαμε παρακαλέσει κάποιους από 'δω και στην αστυνομία είχα πάει... (...) Ήθελαν τότε πάρα πολύ να 'ρθουν και πήγα και στην αστυνομία να τους πω ότι, να μου δώσουν κάποιο χαρτί, παράδειγμα να τους φέρω έστω για δυο μέρες και δεν γινότανε τίποτα. Δεν μας άφησαν. Κι αυτό είναι ένα παράπονο, γιατί, εντάξει, κι αυτοί σαν γονείς ήθελαν να 'ρθούνε στο γάμο. Αλλά δεν έγινε. (...) Εντάξει, αυτοί ειδικά είναι πολύ ευχαριστημένοι. Γιατί το θέμα είναι ότι ήρθαν μας είδαν κιόλας. Είχαν κι αυτοί μια περιέργεια να 'ρθούνε, να δούνε πώς είναι. Σίγουρα, εφόσον άνοιξαν τα σύνορα μετά και 'λέγαν ότι έτσι είναι τα πράγματα στην Ελλάδα κι έτσι είναι κι οι άνθρωποι κι αυτά, ήθελαν κι αυτοί να 'ρθουν να δουν λίγο και πού μένουμε και... σαν Ελλάδα και σαν αυτά, ήθελαν να 'ρθουν να δούνε, οπότε είναι ευχαριστημένοι.

(...) Αυτό το είπα πρώτα στον πατέρα μου. Γιατί ο πατέρας μου είναι λίγο έτσι πιο αρνητικός τύπος σ' αυτά. Και μου λέει «εγώ τι να σου πω», μου λέει, «τώρα είσαι πλέον...» Είχα έρθει δεκαοχτώ χρονών, τότε, όταν ήταν να παντρευτώ, είχα πάει είκοσι δύο. Αλλά εφόσον γνωρίστηκα και πήγαμε στη μάνα μου και στον πατέρα μου, είχαμε πει ότι... κάπως δώσαμε λόγο για να... για να αρραβωνιαστούμε και να παντρευτούμε και μου λέει ότι... «εσύ ξέρεις τώρα, δεν είσαι μικρή. Άμα γνωρίστηκες, είναι καλό παιδί κι αυτά, να παντρευτείς.» Δεν είχαν αντίρρηση.

Εθνική Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσο

Eleana L.

Η Eleana L. γεννήθηκε στο Λεσκοβίκι Πρεμετής το 1975. Ζει και εργάζεται στην Κόνιτσα, όπου είναι εγκατεστημένη με τον άντρα και το παιδί της από το 1997.

Είμαι είκοσι έξι χρονών και είμαι από το Λεσκοβίκο. Έχω έρθει πριν από τέσσερα χρόνια εδώ στην Κόνιτσα, που πρωτοήρθα. Έχω τη μάνα μου, το μπαμπά μου, είμαστε τέσσερα αδέρφια μέσα. Ε, ήρθαμε, όπως λένε όλοι, για οικονομικούς λόγους. Εντάξει, δε μπορώ να πω, εγώ σαν Ε., μέσα δεν είχα και... αλλά, εντάξει, ήρθε ο άντρας μου, άφησε τη δουλειά, έπρεπε να έρθω κι εγώ. Μέσα έγινε και όπως έγινε, φασαρία τότε μέσα που... και δεν είχε κάποια ησυχία και τέτοια και ήρθαμε. Τώρα τι να πω... Ήρθαμε εδώ. Στην αρχή ήτανε δύσκολα τα πράγματα, δεν ήτανε εύκολα. Νόμιζα σαν θα 'ρχόμουν στον παράδεισο... (γελάει). Αλλά αλλιώς... Με δυσκολία... Δεν ήξερα. Ήμουνα μικρή. Είχα... το παιδί μου ήταν πέντε μηνών και δεν ήξερα να μιλήσω καθόλου. Δυσκολευόμουν. Οι άνθρωποι... όσο ξέρετε, γιατί κι εμείς κάναμε κάποια πράγματα που δεν είναι καλά. Κι εμείς οι ίδιοι από μέσα δεν μας έρχεται καλά που τ' ακούμε αυτά. Και εγώ, δε μπορώ να πω με αγκαλιάσανε και... Ε, μ' έβλεπαν με αλλιώς το μάτι. Αλλά μετά και οι άνθρωποι βλέπουν τι άνθρω-

πος είσαι και... λίγο πολύ γνωριστήκαμε με τους ανθρώπους και... έφευγε και το άγχος και όλα. Τώρα είμαι πολύ καλά. Περνάω πάρα πολύ καλά και οι άνθρωποι με βλέπουν αλλιώς. Έχω πιάσει παρέα, δουλεύω... Στη δουλειά μου πάλι... είναι δουλειά που, όπου και να δουλέψεις κουράζεσαι, αλλά μπορώ να πω περνάμε καλά.

(...) Ε, ο μπαμπάς μου στο χωριό. Πριν, όταν ήταν ο Χότζας κι αυτά, ήτανε και πρόεδρος και τέτοια... Ε, μετά που χάλασαν τα πράγματα, τώρα δεν έμεινε... έφυγαν όλοι οι νέοι και στο χωριό μείνανε... Είναι συνταξιούχος ο μπαμπάς μου. Η μαμά μου δουλεύει στο χωριό. Έφτιαχνε ψωμιά. Τ' αδέρφια μου... είμαι η πιο μικρή από όλους. Μπορώ να πω λίγο, λίγα χρόνια κάθισα με τ' αδέρφια μου και... μετά χώρισα κιόλας από δω και τώρα λιγότερο τους βλέπω. Αλλά ο αδερφός μου ο μεγάλος είναι μηχανικός αυτοκινήτου, είναι μέσα. Ο άλλος είναι... φτιάχνει παπούτσια, τσαγκάρης. Η αδερφή μου είναι παντρεμένη, νοικοκυρά. Κι εγώ που ήρθα εδώ.

(...) Είναι όλοι μέσα. Έχουμε τελειώσει όλοι το σχολείο μας, το γυμνάσιο. Οι άλλοι, τ' αδέρφια έχουν κάνει και σχολείο που... για επαγγελματικούς λόγους. Αυτά που δουλεύουν. Και η αδερφή μου αυτό το γυμνάσιο. [Ο άντρας μου] είναι κι αυτός απ' το Λεσκοβίκο, στα χωριά γύρω γύρω εκεί. Γνωριστήκαμε εκεί. Στο σχολείο ήμουν κι εγώ. Αυτός δούλευε. Αυτός ήτανε ηλεκτρολόγος μέσα. Εδώ δουλεύει καλουπατζής. Ε, στην οικογένειά του είναι τρία αδέρφια και οι γονείς του. Κι αυτοί είναι συνταξιούχοι και ο αδερφός του είναι στρατιωτικός και ο άλλος, ο πιο μικρός, είναι σερβιτόρος. Έχει τελειώσει γυμνάσιο κι αυτός.

(...) Ήρθε ο άντρας μου [πρώτα]. Ο άντρας μου είχε πάει, έτσι χωρίς χαρτιά, στην αρχή στην Πάρο. Δούλευε για τρεις μήνες εκεί και μετά γύρισε. Ε, όπως τους έπιανε όλους η αστυνομία, τον έπιασαν και τον έφεραν. Ήμασταν αρραβωνιασμένοι. Και μετά έπιασε δουλειά, όπως, στο Λεσκοβίκο, ηλεκτρολόγος που ήταν. Και παντρευτήκαμε, κάναμε και το παιδί μας, Πέντε μηνών ήταν... Αλλά, όπως είναι, ήταν δύσκολα τα πράγματα.

Μόνο αυτός δούλευε. Είχαμε ένα μικρό σπιτάκι που ήθελε και φτιάξιμο. Και βλέπαμε και τους άλλους που δούλευαν κι ερχότουσαν με κάποια χρήματα, φτιάχνανε τα σπίτια τους κι έφυγε κι αυτός. Και μετά ήρθε, έβγαλε τα χαρτιά, και για μένα και γι' αυτόν, και ήρθε, με πήρε κι εμένα με το παιδί. Τώρα για την Κόνιτσα που ήρθαμε... είναι πολύ κοντά και όπως ήρθε στην αρχή εδώ με κάποιους φίλους, έπιασε δουλειά και έτσι βρήκε σπίτι και ήρθε και με πήρε και μένα. Ε, είμαστε εδώ κοντά... εντάξει.

(...) Τον πρώτο καιρό ήταν δύσκολα. Σου είπα. Πολύ δύσκολα. Γιατί... σου είπα. Κατ' αρχήν, δεν είναι... Είναι η γλώσσα που δεν ήξερα καθόλου. Ήμουνα με μικρό παιδί. Δεν είχαμε οικονομική δύναμη, πού να 'ρθω, να είχα ένα σπίτι... Είχα ένα σπίτι που... όπου το βρήκαμε με το ζόρι, γιατί δεν είχε και σπίτια, γιατί είχαν έρθει πάρα πολλοί... πολλούς ανθρώπους. Και καθόμασταν δύο οικογένειες μαζί, θυμάμαι. Πάρα πολλά τράβηξα... Στο σπίτι μου ήμουνα μαθημένη... μαθημένη, μπορώ να πω και κακομαθημένη. Γιατί, σου λέω, στην Αλβανία μπορεί να πούνε που ήταν δύσκολα... Για κάποιους ανθρώπους. Για μένα σαν άνθρωπος δεν... δεν ένιωθα ποτέ έτσι... που δεν είχα να φάω... Γιατί τα παραλένε κιόλας κάποια πράγματα. Και μετά έχει, και παντού έχει και φτωχούς και πλούσιους. Στην αρχή, ε, όπως έλεγαν και... είπα «θα 'ρθω στον παράδεισο»... (γελάει) Όταν ήρθα εδώ στην Κόνιτσα, ε... τα κλάματα ή έλεγα «θα πάω πάλι πίσω στη μαμά μου!». Δεν έβλεπα κανένα. Μόνη μου έκλαιγα με το παιδί. Ενώ ήμουνα μαθημένη με την αδερφή μου κοντά. Ερχόταν για το παιδί... όλα, ήμασταν πάντα μαζί. Το παιδί... ε, μικρή ήμουνα μ' ένα μικρό παιδί. Στο σπίτι δεν είχαμε τίποτα. Με το ζόρι πήραμε κι ένα κρεβάτι... Δεν έβγαινε... Τι; Μεροκάματο ήταν πολύ λίγο. Μ' ένα παιδί τώρα. Τώρα μόνο τα μπεμπελίνα και αυτά... Και σου λέω ήταν πολύ δύσκολα. Οι άνθρωποι, σου είπα, δεν... καλά. Αλλά μετά, όταν μάθαν όμως που ήμασταν καλοί άνθρωποι και τέτοια, μας φέρθηκαν πολύ καλά, δεν μπορώ να πω. Αλλά δυσκολίες υπάρχουν. Και οικονομικά και απ' τα όλα. Γιατί κατ' αρχήν ήταν η γλώσσα που δεν ξέραμε.

(...) Ήμασταν δύο οικογένειες. Ήμασταν ξαδέρφια, ναι. Αυτός με τη γυναίκα και τα παιδιά και ο άντρας μου με μένα και το παιδί. Μείναμε έξι μήνες, μετά ο καθένας βρήκε το σπίτι του. Τώρα είμαι πολύ καλά. Έχω ένα σπίτι, έχω τα πράγματά μου. Το παιδί πάει κανονικά στο σχολείο, εγώ δουλεύω, ο άντρας μου δουλεύει... Τώρα, δεν έχω πολύ που έπιασα δουλειά. Υγεία να έχουμε και...

(...) Ο άντρας μου δουλεύει καλουπατζής. Ναι, πολύ καλά είναι. Αυτό είναι... κι αυτός, γιατί δεν είναι το επάγγελμά του καλουπατζής. Ήταν ηλεκτρολόγος. Όσο έμαθε λίγο... Στην αρχή λίγα λεφτά, εντάξει. Μετά, όσο έμαθε και τη δουλειά, καλύτερα. Τώρα έγινε μάστορας (γελάει). Καλά δουλεύει. Είναι με τον εργολάβο που δουλεύει. Είναι πολύ καλός άνθρωπος. Έρχεται στο σπίτι γιορτές και τέτοια, ναι, με την οικογένειά του... Έχουμε παρέα. Και στη δουλειά μου, σου είπα, είμαι... είμαι πολύ καλά. Πάρα πολύ καλά. Δουλεύω σ' ένα ζαχαροπλαστείο της Κόνιτσας, το «N.», που λένε. Είναι πολύ καλή δουλειά. Μ' αρέσει κιόλας, αλλά μέχρι να το μάθω λίγο είναι... λίγο δύσκολα (γελάει). (...) Έχω δυο μήνες. Πριν πήγαινα μια φορά, δύο φορές την εβδομάδα, γιατί... λόγω που έχω και μικρό παιδί. Τώρα το παιδί πηγαίνει σχολείο το πρωί και το απόγευμα το κρατάει ο άντρας μου που γυρνάει απ' τη δουλειά και... πηγαίνω εγώ.

(...) Όταν ήρθα εγώ, έπαιρνε... πριν έπαιρνε έξι, όταν ήρθα εγώ, επειδή πήρε και την οικογένεια, του το 'κανε εφτά και μετά οχτώ, εννιά. Τώρα παίρνει δεκατρία. Δεκατρείς χιλιάδες. Εγώ δουλεύω με τις ώρες. Με πηγαίνει οχτώμιση με δύο. Τ' απόγευμα, όταν έχουμε δουλειά, δουλεύουμε. Τώρα τις γιορτές έχουμε και απόγεμα δουλειά.

(...) Είναι... δύσκολα. Γιατί έχουμε το νοίκι να πληρώνουμε, το παιδί είναι μικρός, θέλει και το χαρτζιλίκι του, τα πράγματά του... Εμείς θέλουμε, γιατί ε, θα βγαίνει σαν άνθρωπος, το παιδί δεν μπορώ να το στείλω στο σχολείο... Θέλει τα ρούχα του... Κάθε ένας το... Είναι ακρίβεια όλα. Και ήρθαμε... Δε μπορούμε να φέρουμε και τα πράγματά μας από μέσα... Τα αγοράζουμε τα

πράγματα από δύο φορές. Τα είχα στο σπίτι μου τα πράγματα, τα πούλησα, ήρθα εδώ... και σιγά σιγά έφτιαξα το σπίτι μου. Δε μπορώ να πω που έχω λεφτά... να... με ένα μεροκάματο πού; Ή θα ζήσεις ή... Δεν μπορώ να στερήσω του παιδιού μου, να του στερήσω τα πράγματα του παιδιού μου. Και του άντρα μου που δουλεύει όλη τη μέρα. Γιατί κάνει κουραστική δουλειά. Και τώρα που δουλεύω κι εγώ... Να 'μαστε καλά, να 'χουμε υγεία, λέω θα είμαστε καλύτερα (γελάει).

(...) Όχι. Τώρα έχω δυο χρόνια να πάω λόγω της δουλειάς του άντρα μου. Γιατί δουλεύει... Δούλεψε και στα Γιάννινα καλοκαίρι κι έφευγε πολύ νωρίς... Ε, έπρεπε να ήμουνα εδώ, να του κάνω να φάει, να έχει κοντά του φαγητό. Ερχόταν πεντέμιση το απόγευμα... Ήθελε πλύσιμο, ήθελε πάλι... και δεν έφυγα. Τώρα το χειμώνα πάλι... πέρσι το χειμώνα ήταν πάλι... Φέτος έπιασα κι εγώ έτσι με τη δουλειά μου, γιατί δεν ήθελα και να μου πιάσουν και τη θέση. Δε δούλευα κάθε μέρα, αλλά ο άλλος πάλι με χρειαζόταν. Τώρα στις γιορτές πάλι δε μπορώ να πάω... Να δούμε τώρα... (γελάει) Κανα Σαββατοκύριακο... Μπορεί.

(...) Ε, χρήματα όχι [δεν στέλνουμε], γιατί, είπαμε, τα χρήματα χρειάζονται εδώ. Και... ε... τις οικονομίες που κάνουμε... τώρα, άνθρωποι είμαστε, μπορεί και να αρρωστήσουμε, πέντε φράγκα θα τα έχεις στην άκρη. Αλλά πράγματα... ε, τους γονείς μου, τα πεθερικά μου... ε, κάτι... Όπως όλοι οι άνθρωποι που είναι μακριά, κάτι θα πας.

(...) Τώρα, ναι. Είμαι πολύ καλά. Τώρα δε θέλω να... Μπορώ να πω που δε θέλω να φύγω. Ναι... Δε θέλει και το παιδί μου να φύγει (γελάει), γιατί δεν γνωρίζει κανένα. Όταν του λέω «θα πάμε στην Αλβανία», μου λέει «μαμά, τι είναι;» λέει. Ε, γνωρίζει λίγο από τις φωτογραφίες, που θυμάται... Λίγο. Είναι μικρός. Αλλά λέω... τώρα να είμαστε καλά, να δουλεύω κι εγώ κι ο άντρας μου. Δεν έχω λόγο να φύγω, γιατί αν θα φύγω θα... θα ξεκινήσω πάλι απ' την αρχή. Όπως ήρθα εδώ και μέσα που θα πάω... παρά που είναι οι δικοί μου... αλλά... καθένας έχει το σπίτι του.

(...) Για το μέλλον... Το παιδί μου είναι ακόμα τεσσεράμισι χρονών και τώρα για δύο, τρία χρόνια δεν θα πάω... δεν... δεν μπορώ να πάω. Γιατί με δύο, τρία χρόνια θέλω, για να πάω μέσα, θέλω να έχω τη δυνατότητα, τα χρήματα, να πάω να αγοράσω ένα σπίτι δικό μου. Γιατί... γι' αυτό ήρθαμε εδώ, ο λόγος. Αλλά αν... αν είναι τα πράγματα όπως τα σκέφτομαι, γιατί αύριο μεθαύριο δε ξέρουμε τι γίνεται, ό,τι ακούμε, με τα χαρτιά μας, μ' αυτά, δεν είμαστε σίγουροι. Με τα χαρτιά είμαστε σίγουροι, αλλά... τι νόμους βγάζουν, τι αυτά... και δεν ξέρεις. Με το κράτος δε μπορείς να τα βάλεις. Ποτέ. Αλλά αύριο μεθαύριο, αν το παιδί μου πάει στο σχολείο και πιάνει και παρέα του, δε θα θελήσει να 'ρθει. Γιατί κατ' αρχήν δε μιλάει καθόλου αλβανικά. Δεν ξέρει. Και δεν θα θελήσει να πάει μέσα, αφού δεν ξέρει τη γλώσσα.

(...) Πριν μιλάγαμε πιο πολύ αλβανικά. Αλλά τώρα λόγω και του παιδιού, δυσκολευόμαστε κι εμείς να μιλάμε αλβανικά. Γιατί εγώ του μιλάω αλβανικά, αυτός μου τα γυρνάει ελληνικά (γελάει). Και κάπως... τα έχω κι εγώ πιο εύκολα να... Αλλά με τον άντρα μου, ε, μιλάμε και λίγο αλβανικά. Ναι, μιλάμε. Μιλάμε για να καταλάβει και λίγο το παιδί. Όταν θα πάμε μέσα να... Αλλά δε μιλάει καθόλου. Έτσι... τα καταλαβαίνει όλα, αλλά δε μιλάει.

(...) Ήρθαμε εδώ, βαπτιστήκαμε κιόλας, γιατί είμαστε Χριστιανοί από μέσα και οι γονείς μου και η πεθερά μου με το πεθερό. Είμαστε εδώ, μισή ώρα μας χωρίζει, μία ώρα, στα σύνορα αλλά δεν ήμασταν βαπτισμένοι. Τ' αδέρφια μου, που είναι τριάντα και χρονών, είναι βαπτισμένα από τότε. Αλλά εμείς είμαστε πιο μικρά και δεν ήμασταν βαπτισμένοι. Ήρθαμε 'δω, μας βαπτίσανε, βαφτίσαμε και το παιδί. Παντρευτήκαμε στην εκκλησία, ενώ είχαμε και το παιδί (γελάει)... Ε, εντάξει. Έχουμε τους κουμπάρους μας, στις γιορτές μας... Παρέες έχουμε και από Λεσκοβίκο. Είναι δύο τρεις οικογένειες που είμαστε έτσι δεμένοι, γιατί γνωριζόμασταν από μέσα. Κάναμε παρέα και μέσα και κάνουμε κι εδώ. Τώρα με τους Έλληνες παρέα κάνουμε έτσι, για

ένα καφέ. Έρχονται, πάμε για καφέ. Ε, τα βράδια, δεν μπορώ να πω, να βγω και πολύ, γιατί... λόγω τώρα της δουλειάς, του μικρού παιδιού... Ε, αν δεν έχεις κι αυτοκίνητο, εδώ στην Κόνιτσα είναι ανηφόρα, κατηφόρα (γελάει)... δεν... Ε, πάμε και κάτω σε κάνα μαγαζί έτσι τρώμε τα βράδια... Όχι, περνάμε καλά. Σου λέω, τώρα δε μπορώ να πω, με βλέπουν με... Ίσα ίσα. Με γνώρισαν τι άνθρωπος είμαι. Γιατί, εντάξει, πριν σε γνωρίσουν οι άνθρωποι, δεν μπορούν να σου ανοίξουν τη πόρτα. Πριν δούλευα και στα σπίτια, καθάριζα κανένα σπίτι. Και οι άνθρωποι είχαν πολλή εμπιστοσύνη. Έβρισκα λεφτά, έβρισκα χρυσαφικά, έβρισκα όλα και δε... Δεν είμαι τέτοιος άνθρωπος για να... Ποτέ. Έτσι, έχουμε αρχή απ' το σπίτι μου, απ' τη μάνα μου και το μπαμπά μου. Σου είπα. Ήμασταν καλά και μέσα... κι αυτά. Μπορώ να με αφήσει ο άνθρωπος τα κλειδιά του για μια βδομάδα. Δεν... δεν έχω πρόβλημα.

(...) Παρά που ήμασταν στα σύνορα, δεν κάναμε ελληνικό σχολείο ποτέ. Κάνανε μόνο τα χωριά που είχαν μείνει από τότε, απ' τον πόλεμο, μέσα. Στο Αργυρόκαστρο, στον Άγιο Σαράντα κάνανε ελληνικά. Δημοτικό κάναν ελληνικά. Ενώ εμείς εδώ στα σύνορα όχι, δεν κάναμε ελληνικά. Οι γονείς μου... εδώ στο Λεσκοβίκο κανένας δε ξέρει. Μόνο κανένας που είχε μείνει από τότε, απ' τον πόλεμο, που ήξερε. Δε μιλάνε ελληνικά.(...) Είμαστε Βορειοηπειρώτες, αλλά δε κάναμε... επειδή είμαστε εδώ, στα σύνορα. Δε μπορώ να πω είμαστε... είμαστε Έλληνες. Δεν είμαστε. Όπως είναι Άγιοι Σαράντα και Αργυρόκαστρο. Ενώ είμαστε Βορειοηπειρώτες, είμαστε. Γιατί είμαστε εδώ στα σύνορα κοντά. Αλλά σχολείο δεν κάναμε. (...) Εδώ εμείς, στη Βόρειο Ήπειρο, έτσι είμαστε. Χριστιανοί είμαστε. Είμαστε Χριστιανοί. Ο παππούς μου λεγόταν Βασίλης. (...) Ναι, αφού τα έχω βαφτισμένα εγώ τ' αδέρφια όλα, που είναι πιο μεγάλα από μένα.

(...) Δεν έχω τέτοιο πρόβλημα εγώ, γιατί στην Αλβανία δεν τα βλέπαμε αυτά πολύ, δεν τα βλέπαμε καθόλου. Η μάνα μου, όταν κάναμε Πάσχα, έβαφε και αυγά και τέτοια. Και κρυφά όλα. Τις εικόνες μας -τώρα μου σηκώνεται κι η τρίχα (γελάει)- τις

εικόνες μας τα είχαμε... τα είχαμε πάνω στο πατάρι και όταν είχαμε γιορτή, τα άναβε η μαμά μου. Φοβόμασταν μη πάρουνε φωτιά κιόλας. Γιατί ο μπαμπάς μου ήτανε στο κόμμα εκεί και αν θα τα... θα το κατάλαβαν και τέτοια, ε θα πήγαινε και φυλακή (γελάει). Τα κάναμε αυτά, αλλά λίγο κρυφά και λίγο λιγότερα απ' όσο κάνουμε τώρα. Πολύ λιγότερα. Σχεδόν καθόλου. Έτσι, λίγα πράγματα, αλλά εντάξει. Αυτό, την πίστη κι αυτά, τα έχουμε μέσα μας. Και δεν πιστεύω και πολύ την πίστη, γιατί ακούω και πολλούς ανθρώπους που λένε «πίστη» και απ' την άλλη μεριά κλέβουν, σκοτώνουν... Η πίστη... πρέπει να είσαι καλός άνθρωπος. Ό,τι... ό,τι να είσαι. Και Μουσουλμάνος και Χριστιανός και... Αλλά καθένας έχει την πίστη του. Δε μπορώ να πω, δυσκολίες... Αυτά τα πράγματα δε με νοιάζουν. Να είμαι καλός άνθρωπος και σωστός στην κοινωνία και δεν με... Κάθε ένας πιστεύει αυτό που θέλει.

(...) Ό,τι χρειάζεται ένας άνθρωπος, απ' όλα στο σπίτι μου τα 'χω πάρει. Για μένα, σου λέω, ήμουνα και λίγο έτσι για τα ρούχα και τα τέτοια. Μ' άρεζε τον εαυτό μου και μέσα (γελάει). (...) Κάθε άνθρωπος έχει τις συνήθειες, που παίρνει από την οικογένειά του και δεν... νομίζω δεν τ' αλλάζει ποτέ. Εγώ αυτά πήρα από την οικογένειά μου. Ήμουνα από... πάντα ήθελα το καλό (γελάει) και το είχα. Και εδώ έχω έναν καλό άντρα, που... περνάμε καλά. Έχουμε στο σπίτι... συνεννοούμαστε για το παιδί μας. Μέχρι τώρα, δόξα τω Θεώ, καλά. Μια χαρά. (...) Εγώ είμαι η νοικοκυρά και ο άντρας μου πιστεύει σε μένα (γελάει), γιατί είναι λίγο πιο... πολύ σπάταλος (γελάει). Και εγώ κάνω την οικονομία του σπιτιού. Τι μου χρειάζεται, τι μου περισσεύει, τι θα φάμε, τι... αυτά... Αυτά. Όλα.

(...) Μπορώ να σου πω αυτά τώρα καθόλου δεν τα βλέπω, ούτε τα ακούω, γιατί δεν μας πιάνει τώρα και Αλβανία καθόλου. Και δεν έχω πάει και μέσα και ούτε μ' ενδιαφέρουν και καθόλου τώρα. Γιατί γίνανε λίγο σαν βαρετά τα πράγματα. Κερδίζει ο ένας, κερδίζει ο άλλος και δεν βλέπω να γίνεται κάτι. Γιατί όλοι οι άνθρωποι δουλεύουν για να φτιάξουν κάτι. Εκεί τώρα

είναι... Μου είπαν, μου 'χουν πει που έρχονται, στα σπίτια τους οι άνθρωποι έχουν φτιαχτεί πάρα πολύ καλά, αλλά λείπουν ακόμα οι δρόμοι, τα σκουπίδια που είναι... που θέλουν ακόμα φτιάξιμο. Αυτά. Ε, χρειάζεται ακόμη δουλειά. Ναι. Χρειάζεται δουλειά.

(...) Α, όνειρα για το μέλλον όλοι έχουμε και... δεν... δεν είμαι έτσι... να είμαι πλούσια και να έχω αυτά κι αυτά. Όχι. Θέλω αργότερα, όχι τώρα, να έχω πρώτα την υγείά μου, του άντρα μου και του παιδιού μου. Να είμαστε, όπως είμαστε τώρα οι τρεις μας, καλά. Το πρώτο. Αργότερα να έχω ένα σπίτι (γελάει) δικό μου. Αυτό είναι το όνειρό μου. Μόνο ένα σπίτι. Να πάω μέσα, να πω «αυτό είναι». Να μη κάθομαι με νοίκια, σήμερα εδώ, αύριο εκεί. Από ένα σπίτι, γιατί μ' αρέσει πάρα πολύ η καθαριότητα στο σπίτι. Να το βλέπω έτσι το σπίτι μου, παρά που είμαι κουρασμένη, που έρχομαι απ' τη δουλειά μεσημέρι δύο η ώρα. Δύο ώρες που κάθομαι στο σπίτι θα κάνω τις δουλειές μου. Δε μπορώ να κάτσω στο σπίτι, αν βλέπω λίγο ακατάστατα (γελάει). Για τέτοια είμαι λίγο γκρινιάρη. Κι αυτό. Θέλω ένα σπίτι να πάω μέσα, να κάτσω στο σαλόνι μου, να πω «αυτό είναι το σπίτι μου»! Και να 'χω υγεία. Τίποτ' άλλο. Τίποτα.

(...) Λέω τώρα, αν είμαστε εδώ για οχτώ δέκα χρόνια, δε θα μου θελήσει το παιδί μου να φύγουμε. Κι είναι και δύσκολα να φτιάξω σπίτι, γιατί εδώ είναι... Αλλά και μέσα τώρα πάλι έγιναν όλα ακρίβεια και δύσκολα. Αν γίνεται και μέσα, καλά. Γιατί όχι και μέσα; Γιατί εκεί έχω τους δικούς μου, που μου λείπουν πάρα πολύ, που... δε μπορώ, κλαίω και τα βράδια... τη μαμά μου... πάρα πολύ. Κι αυτά. Δεν έχω πολλά, πάρα πολλά όνειρα. Σου είπα. Μόνο αυτό. Να έχω... να είμαστε καλά, όπως είμαστε, και ένα σπίτι.

(...) Η μαμά μου δεν μπορεί να έρθει, γιατί δεν έχουν χαρτιά. Και... είναι ο μπαμπάς μου μέσα. Έχουν κάνα δυο γελάδια (γελάει) εκεί και... Στο χωριό, λέει, δεν μπορεί να τον αφήσει και μόνο του, γιατί, εντάξει, είναι τώρα γύρω στα εβδομήντα χρόνων ο μπαμπάς μου. Και δεν έχουν χαρτιά να 'ρθουν. Και να

βγάλουν χαρτιά μέσα θέλουν εκατόν... εκατόν πενήντα... διακόσες χιλιάδες. Και... ούτε εγώ δεν μπορώ να τους βοηθήσω. Για τρεις μέρες τώρα και μία βδομάδα να δώσω διακόσιες χιλιάδες... Έβγαλε και ο δήμος κάποια χαρτιά, αλλά πάλι επειδή αυτοί δε μέναν εδώ και πάλι θέλανε να πληρώσουνε για να βγάλουν. Ήταν μόνο γι' αυτούς που μένουν εδώ τα χαρτιά, που δεν ήταν νόμιμοι. Και δεν μπορούσα να τους βγάλω τώρα, γιατί, όπως είπα και πριν, έχω όλους μέσα, τους γονείς μου, έχω τους γαμπρούς μου, έχω τους κουνιάδους μου και δεν μπορώ να τους βοηθήσω όλους. Ε, δε βοηθάω κανένα από τέτοια και να μη παρεξηγηθούμε.

(...) Ο πεθερός μου πριν ήταν αστυνομικός στο Δεσκοβίκο. Μετά, όπως ήταν τότε, έπαιρναν... για να πάνε στα χωριά. Όπως έλεγε κι ο Χότζας, «να γίνουν τα χωριά λουλουδία» και τέτοια. Αποφάσισε να πάει στο χωριό. Χαζομάρα (γελάει). Γιατί άφησε τη δουλειά του, το σπίτι του εκεί και πήγε στο χωριό. Ε, εντάξει. Τότε έτσι τα 'βλεπαν τα πράγματα. (...) Στο χωριό τώρα, όπως ήταν όλοι, δούλευαν. Στα χωράφια... τέτοια πράγματα. Ήταν... δεν ήταν δικά του τα χωράφια και τέτοια. Μεροκάματα του κράτους. Γιατί πριν τα είχαμε δικά μας στο χωριό. Στη μάνα μου είχαμε... Στο μπαμπά μου... Γιατί ο παππούς μου είχε πάει στην Τουρκία για να δουλεύει, όπως ήρθαμε εμείς εδώ, και είχε κάνει πάρα πολλά λεφτά. Αλλά μετά πέθανε εκεί και... Ε, το χρόνο που ήταν εκεί έστελνε λεφτά στη γιαγιά μου και είχαν πάρα πολλά χωράφια. Μετά τα πήραν όλα, όπως το κράτος, αυτά και τώρα δεν έχουν. Εντάξει. Οι γονείς μου θα φύγουν από 'κει. Και δουλεύαν για το κράτος. Δεν ήταν κάτι δικό μας μετά. Και να είχαμε πληρώσει με χρυσό τα χωράφια μας, τα είχε το κράτος. Ε, τώρα που τα χωρίσανε, δεν τα 'δωσαν σ' αυτούς που τα είχανε. Έδωσαν λίγα σε όλους. Και αυτός που δεν είχε και εσύ που είχες έπαιρνες... θα έπαιρνες το ίδιο.

(...) [Για το παιδί μου] όχι, όχι... δεν μπορώ να πω πως μου το βλέπουν σαν... σαν Αλβανό και τέτοια. Ποτέ. Σου λέω, και μένα τώρα νιώθω σα να είμαι 'δω. Στην αρχή ήταν δύσκολα όλα. Όλα...

(...) Και τώρα... και τώρα κάποιοι άνθρωποι βγάζουνε [ρατσισμό]. Ναι, γιατί... γιατί μας μαζεύουν όλους σε μια σακούλα (γελλάει), μπορώ να πω. Λέω, κι εγώ το παραδέχομαι που... κάποιοι άνθρωποι... Και στην αρχή ντρεπόμουν πάρα πολύ. Όταν άκουγα, έκλαιγα και τέτοια. Ντρεπόμουν. Αλλά δε με νοιάζει καθόλου τώρα. Λέω «ας κάνουν ό,τι θέλουν. Γιατί κάθε άνθρωπος είναι αυτός που είναι και αυτός που πιστεύει που είναι». Εγώ για τον εαυτό μου πιστεύω που είμαι καλός άνθρωπος. Αυτό το βλέπω επειδή... όπως με... τώρα, όπως με βλέπουν και οι άνθρωποι. Αλλά ρατσισμός, μπορώ να πω, υπάρχει ακόμα και θα υπάρχει για πολλά χρόνια ακόμα. Γιατί το βλέπω... Κάποια πράγματα... Ένας άνθρωπος που είναι πιο ψηλομύτης και τέτοια, που... δεν έχει ιδεί δυσκολίες για τον εαυτό του... Μπορώ να πω, πάω σ' ένα μαγαζί να διαλέξω ένα ρούχο, ε, όπου να... όπως να είναι... καταλαβαίνεις που δε μιλάς καλά και σε βλέπουν οι άνθρωποι που είσαι... από μέσα, -γιατί εδώ πιο πολλούς από μέσα- ε, μπορεί να πουν «να μας κάνει τώρα και η Αλβανίδα την έξυπνη!». Αυτό όμως δεν σου 'ρχεται καλά. Γιατί ό,τι παίρνω κι ό,τι κάνω, το κάνω με τον ιδρώτα μου, με τα λεφτά μου κι όλα. Δεν... ποτέ δεν άπλωσα το χέρι μου σε κανέναν και δεν... ποτέ δεν με βοήθησε κανένας. Και δεν ήθελα να με βοηθήσει, γιατί και από μέσα έφερα όλα τα πράγματά μου. Με σεντόνια, με ρούχα και τέτοια. Δεν ήθελα ούτε ρούχα. Τίποτα. Και ήρθα εδώ, στην αρχή πήρα ένα κρεβάτι, έπλυνα και τα ρούχα του παιδιού με τα χέρια και τώρα τα 'χω όλα στο σπίτι. Τα ηλεκτρικά, όλα.

(...) Δε μπορώ να μιλήσω τώρα για όλους και για όλα, γιατί εδώ στην Κόνιτσα, εντάξει, είναι και λίγο μικρή η κοινωνία και τα σχολιάζουν και λίγο πολύ τα πράγματα... Λίγο ρατσισμός υπάρχει. Ναι, λίγο υπάρχει. Αλλά ίσως είναι και από αυτό που... κι εμείς κάναμε κάποια πράγματα που... Δίκιο είναι, δίκιο έχουν. Γιατί δεν μπορούν να βγουν τα βράδια απ' τα σπίτια τους. Αυτά εγώ τα καταλαβαίνω. Αλλά είναι που... όλα... όλα τα πράγματα, για όλους δεν μπορούμε να πούμε ίδια γνώμη για όλους. Παράδειγμα, όπως περνάω μια φορά και λένε «να, οι Αλβανοί μας

φάγανε, μας κάνανε...». Αυτά δε σου 'ρχεται καλά να τ' ακούσεις. Αυτό λέω εγώ, τώρα δεν ξέρω. Κατά τ' άλλα, σου λέω, τώρα ήταν δύσκολα στην αρχή. Τώρα είναι μια χαρά. Δε θα θελήσω να πάω και στην Αλβανία.

(...) Πριν έρθω δεν είχα και πολύ... ήμουν άνθρωπος που δεν ασχολιόμουνα έτσι πολύ με τα πράγματα. Έβλεπα πάντα τον εαυτό μου... (γελάει). Ε, δεν μ' ενδιέφερε πολύ και ο άλλος και δεν είχα έτσι... να 'ρθω στην Ελλάδα. Γιατί ο άντρας μου δούλευε. Μετά κι αυτός... κάπως με τους φίλους του είπαν «θα φύγουμε, θα φύγουμε» και ήρθε. Δε μπορώ να πω είχα γνώμη μέσα στην Αλβανία. Μέσα άκουγα που είναι άνθρωποι, λένε, που ζητάνε πάρα πολύ δουλειά. Στην αρχή έχουν τραβήξει πάρα πολλή δουλειά. Δούλευαν απ' το πρωί μέχρι το βράδυ. Ούτε ενσήματα, ούτε τίποτα. Και ένα μεροκάματο που, μπορώ να πω, και η Κόνιτσα έγινε λουλούδι από τα χέρια των Αλβανών.

(...) Το παιδί μου το έχει βαφτίσει ένα κοριτσάκι που καθόμουν πριν εκεί κοντά. Και εμένα και τον άντρα μου μια άλλη γυναίκα μας πάντρεψαν και μας βάφτισαν. Είναι πάρα πολύ καλοί άνθρωποι. Όταν έρχονται στο σπίτι, χαίρομαι πάρα πολύ. Όταν πάω, μας προσιμένουν πάρα πολύ καλά. Δε μπορώ να πω, έχουμε καλές σχέσεις αλλά λόγω της δουλειάς... τώρα εγώ δουλεύω κι αυτή δουλεύει, εντάξει... Πριν πηγαίναμε για καφέ, ερχόταν κι αυτή. Έκανε και μικρό παιδάκι τώρα (γελάει)... Μια χαρά.

(...) Εγώ δεν δούλεψα πολύ. Εάν σε βρούνε λίγο κοροίδο σε εκμεταλλεύονται, βέβαια, σίγουρα. Αυτό είναι παντού, όχι μόνο εδώ στην Ελλάδα. Όποιος να 'ναι. Καθένας θέλει να κερδίσει. Ας είναι και με τον ιδρώτα του άλλου. Για τον εαυτό του. Τα χρήματα τώρα χώριζαν τα αδέρφια, όχι... Αλλά τον άντρα μου, τέτοιο μεροκάματο ήταν, δούλευε, όπως όλοι. Όλους μας, με τη γνώμη μου, μας... [εκμεταλλεύονταν] στην αρχή. Ναι. Πολύ. Για όλους μας. Γιατί, ενώ ένας Έλληνας έπαιρνε τότε και είκοσι χιλιάδες, ένας Αλβανός έπαιρνε δυο, τρία και πέντε. Πιο πολύ, όχι. Και τράβαγαν και δουλειά απ' το πρωί μέχρι... Όπως λένε

τώρα, δεν... Εγώ, σου λέω, με τον άντρα μου έχουμε τέσσερα χρόνια που ήρθαμε 'δω. Δεν έχουμε και πολλά. Εμένα δε μπορούν να εκμεταλλευτούνε. Δουλεύω με τις ώρες. Εδώ στην Κόνιτσα ένα χιλιάρικο την ώρα είναι. Δεν δίνουν παραπάνω. Κι αυτά που δουλεύω παίρνω.

(...) Το καλοκαίρι πηγαίνουμε μια βδομάδα θάλασσα, με μια άλλη οικογένεια που πάμε. Έτσι, μία βδομάδα, δέκα μέρες. Αυτά... Κι εδώ στην Κόνιτσα γύρω γύρω. Πού να πάμε αλλού; (...) Σκεφτόμαστε, τώρα που δουλεύω κι εγώ, σκεφτόμαστε να πάρουμε [αυτοκίνητο].

(...) Μια χαρά. Για τον εαυτό τους μια χαρά. Και μπράβο. Είναι άνθρωποι που δουλεύουν [οι Έλληνες]. Γιατί πριν χρόνια η Ελλάδα ερχόντουσαν, όπως μου λέει η γιαγιά μου, – τώρα δεν ξέρω αν... μέχρι πού είναι η αλήθεια – ερχόντουσαν σε μας και ζήταγαν και... ψωμί και τέτοια. Ήμασταν καλύτερα εμείς. Καλύτερα... Τότε πόλεμος και τέτοια. Αλλά μπράβο τους. Γιατί είναι άνθρωποι που δουλεύουν και βάλανε... πάρα πολύ καλά. Ενώ εμείς εκεί μέσα... έτσι μας πήρε σβάρνα ο Χότζας και με τα άλλα αυτά... Τώρα ένας... ένα κόμμα πέφτει και ένα σηκώνεται, καθέννας γεμίζει την τσέπη και δε γίνεται τίποτα για τους ανθρώπους. Αυτά.

(...) Είναι που μου λείπουν οι δικοί μου. Δεν μπορώ να πω. Εδώ, η Κόνιτσα είναι μικρή. Έτσι. Πέραγα και καλά εκεί μέσα. Κάθε καλοκαίρι είχα τη θάλασσά μου, τις διακοπές μου, την παρέα μου, τον καφέ μου... Ήμουνα καλά.

(...) Τώρα δουλεύω. Αλλά όποιος θέλει, το βρίσκει, πιστεύω το χρόνο για... για όλα. Ναι, το Σάββατο θα βγούμε έξω. (...) Έχω και τον άντρα μου πάρα πολύ... έτσι, σε τέτοια... του αρέσει η διασκέδαση. Έχουμε πέσει και οι δυο μαζί. Όχι, είμαστε έτσι... πώς να σου πω... Γιατί εγώ είμαι λίγο νοικοκυρά. Είμαι νοικοκυρά (γελάει)... Για την ηλικία μου είμαι πολλή νοικοκυρά.

(...) Το παιδί μου, πάνω απ' όλα, θέλω να είναι καλός άνθρωπος πρώτα πρώτα. Να μην ανακατεύεται με ναρκωτικά και

τέτοια, όπως ακούμε για όλα τα παιδιά, που είναι κρίμα. Και να έχει την υγεία του και να είναι καλός μαθητής. Η μαμά του θα δουλεύω, θα καθαρίσω όλα τα σπίτια του κόσμου και θα του πληρώσω να πάει στο σχολείο. Γιατί αύριο μεθαύριο, να μη φύγει κι αυτός από τη χώρα, από όπου και να 'ναι. Και να μη δουλεύει όπου να 'ναι. Να έχει κάτι δικό του. Για το παιδί, τώρα εγώ για το παιδί σκέφτομαι... Παρά που είμαι ακόμα μικρή, για το παιδί θέλω να κάνω όνειρα. (...) Αν είναι που κάθομαι και δέκα χρόνια εδώ, δεν... τότε δεν θα θελήσει να μου φύγει μέσα. Αν δεν αλλάξουν τα πράγματα, γιατί δεν ξέρεις τι γίνεται...

ημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Ευθαλία Μ.

Η Ευθαλία Μ. γεννήθηκε στο Γεωργουτσάτι Αργυροκάστρου το 1960 και είναι ελληνικής καταγωγής. Έζησε με τον άντρα της και τα παιδιά της στα Τίρανα μέχρι το 1990, που ήρθαν και εγκαταστάθηκαν αρχικά στην Κόνιτσα και στη συνέχεια στην Αειτόπετρα.

Με λένε Ε. Είμαι από τη Βόρειο Ήπειρο και μένω στα Τίρανα. Είμαι σαράντα χρονών. Το εξήντα ένα γεννηθείς (...) Μέσα εκεί που μέναμε στα Τίρανα δουλεύαμε σ' ένα εργοστάσιο. Κι εγώ και ο άντρας μου. Τα παιδιά ήταν μικρά. Με δυσκολία. Περνούσαμε, αλλά δύσκολα. Αλλά μόλις κλείσαν τα εργοστάσια αναγκαστήκαμε να φύγουμε. Και ήρθαμε το ενενήντα. Το ενενήντα ήρθαμε στην Κόνιτσα. Μείναμε τρία χρόνια περίπου εκεί στην Κόνιτσα. Καλά. Ήταν διαφορετικά η ζωή. Είχαμε δουλειά, δουλεύαμε κι εγώ κι ο άντρας μου. Όπου να ήταν εγώ πήγαινα κι αυτός μάστορας, όπου έβρισκε δουλειά δούλευε. Μετά από 'κει φύγαμε, ήρθαμε εδώ, στην Αειτόπετρα. Εδώ τώρα μεγάλωσε και το παιδί μου, δουλεύει κι αυτός, είναι είκοσι χρονών, είκοσι ένα, δουλεύουν μαζί, παίρνουνε δουλειές εργολαβικές με τον άντρα μου και δουλεύουν μαζί. Κι εγώ, όπως βλέπεις, έχω εδώ το καφενείο, παιδεύομαι, ό,τι βγάλω, αλλά η ζωή εδώ είναι καλύτερα από 'κει που ήμασταν (...)

Εγώ γεννήθηκα στο Αργυρόκαστρο, στο Γεωργουτσάτι του Αργυρόκαστρου. Ο άντρας μου γεννήθηκε στα Τίρανα, εκεί μεγάλωσε αλλά οι γονείς του, η καταγωγή του είναι εδώ απ' το Βασιλικό. Τότες με τον πόλεμο φύγαν, κλειστήκαν από 'κει και μείναν μέσα. Μέσα δουλεύαμαν σε εργοστάσια. Οι γονείς μας τώρα είναι ηλικιωμένοι, γερόντια τι να... Παίρνουν μια σύνταξη. Ε, τώρα καλύτερα είναι η ζωή, όχι όπως ήταν το ενενήντα που φύγαμαν εμείς. Τώρα είναι πιο διαφορετικά. Δουλεύουν εκείνοι που μείναν μέσα, εργάζονται, ξέρω 'γω, άλλοι στον κάμπο, άλλοι πόχουν ζώα, άλλοι σε εργοστάσια μες στις πόλεις. Είναι κάπως διαφορετικά τώρα, όχι όπως ήταν το ενενήντα. Εμείς εδώ είμαστε πιο καλύτερα απ' αυτουνούς, εδώ που ζάμε. Έχουμε τα παιδιά, πηγαίνουν σχολείο, δουλεύουμε.

(...) Εγώ έχω άλλα τρία αδέρφια. Δύο αδερφές κι έναν αδερφό. Μια αδερφή μου είναι στα Γιάννενα μένει κι ένας αδερφός μου στον Άγιο Γιώργη της Φιλιπιάδας. Οι γονείς μου... ο πατέρας μου έχει πεθάνει. Η μάνα μου μένει μέσα μόνη της. Και μια αδερφή την έχω μέσα, εκεί στο χωριό με τη μάνα μου. Στο Γεωργουτσάτι, εδώ στη Δερόπολη. Ε, αυτοί τώρα που μένουν εκεί καλύτερα είναι. Όχι όπως ήταν πρώτα. Καλά. Παίρνουν και σύνταξη από 'δω. Η μάνα μου παίρνει σύνταξη από 'δω, απ' το ΟΓΑ και είναι κάπως καλύτερα. Όχι όπως ήταν πρώτα.

Όταν ήρθα εδώ το κορίτσι ήταν ένα χρονών. Το ενενήντα. Ε, περίπου δεν είχε κλείσει χρόνο. Ήταν μικρή. Οχτώ εννιά μηνών. Και τώρα είναι δέκα έντεκα. Μεγάλωσε εδώ και δεν της αρέσει τώρα για να πάμε κάπου. Ν' αλλάξουμε ή να πάμε μέσα ή να πάμε κάπου αλλού. Έμαθε εδώ στο χωριό. Δεν μπορεί να φύγει.

Είχαμε... είχε ο άντρας μου συγγενείς στη Γορίτσα. Και από 'κει ήρθαμαν σαν... ένα μήνα, πώς να σου πω... σαν τουρίστες. Ένα μήνα. Καθήσαμε ένα μήνα. Ένα μήνα ο άντρας μου πήγε δούλεψε που ήρθαμε. Και μετά μας είπαν αυτοί «ελάτε», βγάλαμαν τα χαρτιά κανονικά και ήρθαμαν, μείναμαν για ένα χρόνο δύο, είπαμαν και μετά μπορεί να πάμε κάπου αλλού, αλλά μας άρεσε εδώ και μείναμαν τόσα χρόνια εδώ.

(...) Εγώ καθάριζα σπίτια στην Κόνιτσα. Ο άντρας μου στην αρχή πήγαινε εργάτης όπου να ήταν, όποιος τον ζητούσε για δουλειά.(...) Ε, στην αρχή, μόλις ήρθαμαν μας φάνηκε λίγο δύσκολα, γιατί δεν είχαμαν δουλειά, πώς θα ζήσουμε, πώς θα γυρίσουμε, είχαμε δυο παιδιά... Μετά δουλέψαμαν κι ο κόσμος στην αρχή μας αγαπήσαν, μας βοηθήσαν όλοι εκεί στην Κόνιτσα που πήγαμαν. Μετά συνηθίσαμε. Βρήκαμαν και δουλειές και δουλέψαμαν και οι δυο και έγιναν καλά μετά, μας άρεσε.

(...) Είχαμαν νοικιασμένο σπίτι. Κι από 'κει μετά εγώ έφυγα, ήρθα 'δω στην Αετόπετρα, κοιτούσα δυο γερόντια, τρία γερόντια. Κοιτούσα τρία γερόντια, ήτανε κατάκοιτα αυτά, επειδή βρήκα δουλειά εδώ και έφυγα από την Κόνιτσα, ήρθα εδώ, αλλά μ' άρεσε. Δεν πειράζει, ας ήταν γερόντια, η δουλειά δουλειά να 'ναι είπα κι ό,τι θέλει ας είναι. Και πιαστήκαμαν λίγο. Λίγα από τον ένα το γέρο, λίγα από τον άλλο και πήραμε λίγο τον εαυτό μας λίγο, πιαστήκαμαν. Και είμαστε αυτή τη στιγμή καλά.

(...) Αν με ζητήσει κάποιος, καμιά γυναίκα, πάω στα σπίτια, καθαρίζω. Το απόγευμα που είναι και ο άντρας μου, κάθεται αυτός στο μαγαζί, πάω, βοηθάω μερικές γυναίκες, μου λένε έλα να καθαρίσεις. Καθαριότητα μέσα στο σπίτι. Πάω και κάνω και καμιά δουλειά άλλη.

(...) Το μαγαζί είναι κοινοτικό. Νοικιασμένο. Πληρώνουμε ενοίκιο (...) Μας το 'δωσε ο πρόεδρος της κοινότητας. Επειδή ήμασταν οικογένεια καλή, φερνόμασταν καλά με τον κόσμο, με όλους. Και «άμα θέλετε», μας είπαν, «να πάρετε το κοινοτικό καφενείο», επειδή ήμασταν τρεις, κι εγώ κι ο άντρας μου, τότε θα είναι ο ένας, τότε ο άλλος. Είναι κοινοτικό και πρέπει να είναι κάθε μέρα ανοιχτό. Γιατί έρχεται ο ταχυδρόμος, φέρνει χαρτιά, φέρνει συντάξεις, φέρνει όλα τα... Και μας φερθήκαν καλά ο κόσμος. Μας αγάπησαν, μας δώσαν και το μαγαζί που ήταν κοινοτικό. Κι εμείς όσο μπορούμε φερνόμαστε καλά με τον κόσμο, ξέρω 'γω; Τι να πω άλλο;

(...) Ο γιος μου ήτανε δέκα χρονών όταν ήρθαμαν και ξεκίνησε ξανά από την πρώτη τάξη και έβγαλε μόνο το δημοτικό.

Δεν πήγε μετά, σαν ήταν μεγάλος δεν συνέχισε. Πήγε για δουλειά με τον άντρα μου, ενώ το κορίτσι ήτανε μωρό όταν ήρθαμαν και μετά ξεκίνησε σχολείο, πρώτη τάξη από την Κόνιτσα. Γιατί εδώ στο χωριό δεν έχουμε σχολείο. Πηγαινοέρχεται με το λεωφορείο του δήμου. Τώρα είναι έκτη, έκτη δημοτικού. Είναι πολύ καλή μαθήτρια. Όλες τις τάξεις τις έχει βγάλει με άλφα, με δέκα. Και τώρα πάει αγγλικά και συνεχίζει, πάει υπολογιστή, επειδή της αρέσει. Και είναι πάρα πολύ καλή και σ' αυτά. Και θέλει να συνεχίσει. Λέει «κι εσείς να φύγετε», λέει, «να πάτε μέσα στην Αλβανία, εγώ μαμά θα μείνω εδώ, θα συνεχίσω το σχολείο», λέει. Της αρέσει, γιατί είναι πάρα πολύ καλή μαθήτρια. Μέχρι στιγμής, δεν ξέρω, στο δημοτικό. Δεν ξέρω αργότερα, στο γυμνάσιο, λύκειο, αν συνεχίσει έτσι, θα είναι ωραία.

(...) Ο γιος τώρα, αν φύγουμε, έρχεται κι αυτός. Δεν λέει ότι δεν έρχομαι μαμά, γιατί είναι μεγάλος. Αμα αποφασίσουμε και πάμε εκεί που μένουμε μέσα, έρχεται, ενώ αυτή λέει «δεν έρχομαι», λέει, «γιατί μ' αρέσει το σχολείο, θέλω να συνεχίσω.» Αυτός είναι με δύο γνώμες. Και έτσι και έτσι.

(...) Ε, τώρα εγώ λέω καλά είμαστε κι εδώ. Όπως είμαστε εδώ, μάθαν και τα παιδιά μας τώρα εδώ και το κορίτσι άμα συνεχίσει το σχολείο εδώ, μετά θα γνωριστεί με κάποιο παιδί, μπορεί και να παντρευτεί εδώ κι εμείς θα πηγαινοερχόμαστε μέσα έτσι σαν... Και πάλι το μυαλό μας εδώ θα να 'ναι, άμα καθήσουν τα παιδιά εδώ. Τώρα δεν ξέρω, ακόμα δεν... Ας μεγαλώσουν και λίγο τα παιδιά και μετά να ιδούμε τι πρέπει να κάνουμε.

(...) Ευχαριστημένοι είμαστε (...) Ήρθαμαν, δουλέψαμαν και έχουμε πέντε χρήματα και αυτοκίνητα πήραμαν και όσο μπορούμε δουλέψαμαν. Πολλές δουλειές και ό,τι δουλειές να 'ναι δεν λέμε ότι δεν πάμε, δεν κάνουμε. Όλα τα κάνουμε.

(...) Δεν κάναμαν μέχρι στιγμής, δεν κάναμαν τίποτα [στην Αλβανία]. Είμαστε μακριά, μένουμε στα Τίρανα και το σπίτι εκεί το 'χουμε νοικιασμένο. Πάμε καμιά φορά, έχουμε ένα δωμάτιο εκεί όταν πάμε μόνοι μας, αλλά πάμε έτσι για δυο τρεις μέρες και φεύγουμε.

(...) Τώρα εδώ είναι κι όλο ηλικιωμένοι. Δεν παραέχει και πολλούς. Είναι ηλικιωμένος κόσμος εδώ στο χωριό. Δεν έχει και πολλές νέες, αλλά λίγες που είναι κάνουμε και παρέα και μας αγαπάν και τους αγαπάμε. Ο κόσμος μέχρι στιγμής καλά μας φέρονται.

(...) Ε, [εδώ είναι] η αδερφή μου είναι, ο αδερφός μου. Βρισκόμαστε συνέχεια. Και πάμε και έρχονται. Και στα Γιάννενα πάμε κι εμείς, τότε έρχεται αυτή. Και η μάνα μου έρχεται από μέσα, έρχεται. Πριν λίγο καιρό την είχα εδώ, εδώ έμενε. Και πιο πολύ εδώ σε μένα μένει. Επειδή παίρνει τη σύνταξη εδώ, αλλά πάει μέσα, άντε πάλι έρχεται εδώ. Και κάθεται από δυο τρεις μήνες εδώ. Τώρα το χειμώνα φεύγει, κάθεται εκεί. Το καλοκαίρι έρχεται εδώ ολοένα.

(...) Εγώ τώρα είμαι δεμένη εδώ με το καφενείο. Δεν πάω και πολύ συχνά, αλλά πότε πάω εγώ, πότε πάει ο άντρας μου, γιατί δεν μπορούμε να φύγουμε όλοι, να το κλείσουμε και να φύγουμε όλοι. Πότε πάει ο ένας... Για γιορτές πάμε οικογενειακά. Πάμε το Πάσχα, καιιά φορά πάμε οικογενειακά για δυο τρεις μέρες, το καλοκαίρι παίρνουμε δέκα μέρες άδεια εδώ από την κοινότητα και τους λέμε ότι δέκα μέρες θα κλείσουμε το καφενείο και μας δίνουν άδεια δέκα μέρες και πάμε το καλοκαίρι. Πάμε και στο χωριό και στα Τίρανα πάμε.

(...) Απ' το ενενήντα που ήρθαμαν, ήρθαμαν κανονικά με χαρτιά. Με διαβατήριο, με βίζα, με όλα. Ενώ τώρα έχουμε κάρτα που 'χουν οι Βορειοηπειρώτες απ' την αστυνομία. Κάθε τρία χρόνια την αλλάζουμε, πάμε και κάνουμε αλλαγή.

(...) Μόνο Κόνιτσα κι εδώ. Πουθενά αλλού δεν πήγαμαν. Ε, Αθήνα., εκεί πάμε, αλλά επειδή έχουμε συγγενείς πάμε για μια μέρα, δυο, έτσι για κάνα... για βαφτίσια ή όταν θα παντρευτεί κάποιος, παράδειγμα, που 'χουμε συγγενείς πάμε για δυο τρεις μέρες. Αλλά κάπου για δουλειά, αλλού πουθενά δεν έχουμε πάει. Εδώ γύρω στα χωριά μας, στην περιοχή των Γιαννίνων, εδώ. Μέχρι τα Γιάννενα έχουμε φτάσει για δουλειά.

(...) [Ο άντρας μου] δουλεύει με το γιο και με δυο άλλους από

το χωριό. (...) Οικοδομές, χτισίματα, σοβατίσματα, ό,τι. Και με εργολάβους. Τώρα, παράδειγμα, έχουν κάνει δύο σπίτια εδώ στο χωριό κι ένα στην Καλόβρουση. Που τα 'χουν εργολάβοι από τα Γιάννενα και τα 'δωσαν στον άντρα μου. Ευχαριστημένοι [είναι]. Με τη δουλειά που κάνουν πληρώνονται. Μέχρι στιγμής ό,τι δουλειά έχουμε κάνει, έχουμε πληρωθεί από όλους. Δεν μας έχει κρατήσει κάποιος, να πει ότι δεν σε πληρώνω, δεν σε κάνω. Όχι.

(...) Εγώ τώρα μόνο τη μάνα μου έχω. Της έχω στείλει πριν που δεν έπαιρνε σύνταξη, της έχω στείλει και λεφτά και τρόφιμα. Αλλά πάλι στέλνουμε κάνα τρόφιμο, κάνα που δεν έχουν εκεί, αυτά που τους λείπουν. Τους βοηθάμε με ό,τι μπορούμε. Λιγοστά, όχι και πολλή βοήθεια αλλά με αυτά που μπορούμε βοηθάμε λίγο.

(...) Τώρα μόνο να σπουδάξει το κορίτσι σκεφτόμαστε. Τίποτε άλλο (χαμογελάει). Επειδή πάει καλά στα μαθήματα και προσπαθούμε. Γι' αυτό τη βάλουμε και αγγλικά και υπολογιστή να μάθει, γιατί αυτά άμα μεγαλώσει μετά χρειάζονται. Πας να σπουδάξεις κάτι, πρέπει να τα ξέρεις αυτά. Και λέμε μήπως σπουδάξει και προσπαθούμε πώς και πώς να σπουδάξει το κορίτσι εδώ.

(...) Αυτά που ζούσα μέσα ήτανε φτωχικά, εκεί μέσα που ήμασταν. Ενώ τώρα είμαστε κάπως διαφορετικά. Εδώ που ήρθαμε δουλέψαμε, αποκτήσαμε πέντε χρήματα και είναι η ζωή κάπως αλλιώς. Όχι όπως ήμασταν το ενενήντα μέσα. (...) Τι να σου πω; Φτωχικά ζούσαμε. (...) Εγώ μεγάλωσα στο χωριό. Τότες ήταν περισσότερο φτώχεια, γιατί η μάνα μου είχε οικογένεια, είχε τέσσερα παιδιά και δούλευαν στον κάμπο, στα χωράφια, για να μας μεγαλώσουν και μεγάλωσαμε με δυσκολία στη μάνα μου, γιατί ήμασταν οικογένεια, δούλευε ο πατέρας μου κι η μάνα μου στον κάμπο με τα χωράφια, τότες που μεγάλωσαμε εμείς. Για να μας μεγαλώσουν. Κι ήτανε πολλή φτώχεια τότες. Πιο περισσότερο απ' το ενενήντα που... Αλλά είχαμε ζώα στο σπίτι. Και πιο περισσότερο ασχολούμασταν μ' αυτά. Είχαμε πρόβατα, γίδια. Κι εγώ κι οι αδερφές μου μ' αυτά μεγάλωσαμε (...) Μέχρι που παντρευτήκαμε, είχαμε ζώα στο σπίτι. (...) Ήταν και η κοπε-

ρατίβα αλλά μετά είχαμαν στο σπίτι ως τότε. Και στην κοπερατίβα, είχαμαν, κρατούσαμεν και στο σπίτι. Η κοπερατίβα είχε άλλα. Δικά της ζώα. Πριν πολλά χρόνια ήταν στην κοπερατίβα όλοι, μετά τα μοίρασαν. Η κοπερατίβα τα 'δωσε στον κόσμο.

(...) Όλοι, όλοι Βορειοηπειρώτες [ήταν στο χωριό μου]. Δεν υπήρχε κανένας, ούτε μιλούσε κανένας άλλη γλώσσα εκεί σε μας. Όλο ελληνικά.(...) Ε, και στο χωριό του αντρός μου, στην Κακαβιά, ήταν οι δικοί του που μένανε. Αλλά είχαν φύγει μέσα, πήγαν στα Τίρανα, επειδή δεν είχαν δουλειές εκεί και στα Τίρανα είχε δουλειές. Και βρίσκαν στα εργοστάσια και αναγκαστικά πήγαν εκεί μέσα, αλλά ο άντρας μου εκεί μεγάλωσε, μέσα, εκεί γεννήθηκε. Οι γονείς του ήτανε απ' το χωριό, απ' την Κακαβιά (...). Γνωριστήκαμε έτσι, με συμπεθεριό. Μια θεία μου έμενε εκεί και μας έκανε. Τότες έτσι παντρευόμαστεν.

(...) Εγώ έκανα οχτώ χρόνια [σχολείο]. Γιατί εμείς εκεί κάναμαν οχτώ χρόνια δημοτικό. Δυο χρόνια κάναμαν σαν γυμνάσιο το δημοτικό εκεί και οχτώ χρόνια έκανα. Μετά δεν συνέχισα, γιατί δεν είχαμε κι εμείς τις συνθήκες, τις ευκολίες, γιατί εδώ γυμνάσιο ήταν, έπρεπε να πήγαινες σ' ένα χωριό, στους Μπουλιαράτες. Πήγαινες εκεί. Εκεί είχε γυμνάσιο. Εκεί στο Γεωργουτσάτι δεν είχε. Μόνο δημοτικό.

(...) Ε, πριν έρθουμε, δεν ξέραμαν πώς είναι η ζωή εδώ. Όταν ήρθαμαν, είχαμαν άλλες εντυπώσεις πριν έρθουμε, και, όταν ήρθαμαν και ζήσαμεν, τότες καταλάβαμαν μόνοι μας ότι είναι ωραία, είναι... άμα δουλέψεις, δεν χάνεσαι ποτές. Όπου κι αν πας, άμα δουλέψεις, άμα έχεις δουλειά, έχεις τα πάντα.

(...) Ε, καλά τώρα, υπάρχουν κόσμος που και τους αγαπάμε και μας αγαπάν, αλλά υπάρχουν και κόσμος που λεν μερικοί «να, ήρθαν οι Αλβανοί και μας πήραν τις δουλειές, μας κάναν.» Είναι και κόσμος τέτοιος. Γενικά καλά είμαστε. Τα σχόλια τώρα, όπου και να πας, ολούθε είναι αυτά.

(...) Έχει πολλοί Αλβανοί που δουλεύουν. Έρχονται κι από την Κόνιτσα κι από μέσα απ' το Λεσκοβίκι, πάρα πολλοί Αλβανοί. Οι περισσότεροι είναι Αλβανοί που δουλεύουν. Και στην

εκκλησία τώρα που γίνεται και στα σπίτια εδώ δουλεύουν πολλοί Αλβανοί. (...) Ε, είναι μερικοί που είμαστε ίδια γλώσσα, αλλά τώρα έμαθαν όλοι ελληνικά και ξέρουν όλοι και δεν μπορείς να τον εντοπίσεις να πεις ότι είναι Αλβανός ή είναι... Γενικά έμαθαν όλοι τα ελληνικά. Και δεν έχουμε πολλή επαφή με κάποιον, παράδειγμα, που δεν τους γνωρίζουμε. Όπως έχουμε αυτή την οικογένεια εδώ που είναι Βορειοηπειρώτες, έχουμε επαφή, περνάμε καλά, αλλά μ' αυτουνούς που έρχονται, δουλεύουν και φεύγουν δεν μας ενδιαφέρει, ας δουλέψουν ο κόσμος, όλοι θέλουν να ζήσουν.

(...) Ε, τώρα, και βέβαια μας νοιώθουν [κοντά τους]. Να, εδώ που έχω εγώ το καφενείο, άμα σου πω οι περισσότεροι που ξέρουν ότι είμαστε κι εμείς από μέσα, έρχονται εδώ. Δεν να πάμε εκεί στους πατριώτες.

(...) Ε, μέχρι στιγμής καλά νιώθουμε, μέχρι αυτή τη στιγμή που ζούμε εδώ πολύ καλά είμαστε. Και πιστεύω να είμαστε ολοένα έτσι, όπως είμαστε τώρα, να 'μαστε μέχρι το τέλος έτσι. Αγαπημένοι και όπως ζούμε τώρα να ζούμε και αργότερα. Ξέρω 'γω; Μέχρι στιγμής είμαστε καλά.

(...) Ε, αν πάμε μέσα, ο άντρας μου πάλι με την ίδια δουλειά που κάνει εδώ θα κάνει και μέσα. Και πριν το ενενήντα αυτή τη δουλειά έκανε, σ' ένα εργοστάσιο που δούλευε, μάστορας ήτανε και μέσα. Και αν πάμε μέσα, εγώ θα μπω σ' ένα εργοστάσιο που δούλευα, που έβγαιναν τα υφάσματα, κουβέρτες. Ήμουν α σ' αυτό το εργοστάσιο. Τώρα έχει ανοίξει πάλι αυτό το εργοστάσιο. Αν πάω μέσα, σκέφτομαι ότι πάλι εκεί θα πάω να δουλέψω. Κι ο άντρας μου πάλι την ίδια δουλειά που κάνει εδώ, αυτό θα κάνει κι εκεί. Κι ο γιος μου πάλι τα ίδια.

(...) Ο άντρας μου έχει συγγενείς μέσα στα Τίρανα. Αδέρφια, αδερφές. Μια αδερφή την έχει στη Γαλλία, μια αδερφή είναι στην Αθήνα, και στη Γερμανία έχει ένα αδερφό. Και μέσα έχει. Τώρα από το ενενήντα και πέρα έχουνε σκορπιθεί, πώς να σου πω... όλοι φύγαν. Άλλοι από 'δω, άλλοι από 'κει, όπου βρήκανε δουλειά, όπου ήταν το καλύτερο.

(...) Ε, τώρα, σα χωριό καλά είναι. Αλλά στην αρχή είχαμε δυσκολία πώς... όσο μάθαμαν... πώς θα ζήσουμε εδώ, γιατί ήμασταν απ' την πόλη και όταν ήρθαμαν εδώ μας φάνηκε κάπως παράξενο. Συνηθίσαμεν μετά. Σαν πήγε και το κορίτσι, ήτανε μωρό, πήγε σχολείο μετά και αποφασίσαμεν, είπαμαν «θα ζήσουμε εδώ τώρα, τι θα κάνουμε;»

(...) Έχουμε ένα σπίτι νοικιασμένο. Είναι της εκκλησίας το σπίτι και δίνουμε ενοίκιο στην εκκλησία.

(...) Όταν ήρθαμαν, το ενενήντα, ήτανε δυσκολία. Ο άντρας μου ήρθε νωρίτερα από μένα. Ήρθε, ε, λίγο καιρό, πέντε έξι μήνες, για να βρει δουλειά, να δει πώς είναι το αυτό, γιατί είχα κι εγώ μωρό, το κορίτσι ήταν μωρό όταν ήρθαμαν και... «να πάω εγώ μπροστά, Ε.», λέει, «να ιδώ, να πιάσω καμιά δουλειά ή κάνα σπίτι», λέει, «να νοικιάσω και μετά...» Και όταν ήρθα εγώ, μου φάνηκε δύσκολα, γιατί είδα, έτσι, στην Κόνιτσα μέσα στα βουνά, δεν είχα έρθει άλλη φορά και δεν ήξερα. Και λέω «μπα, πώς να ζήσουμε εδώ;» Γιατί δεν γνωρίζαμαν κανέναν. Μετά νοικιάσαμεν ένα σπίτι, μας βοήθησαν και ο κόσμος εκεί. Ε, όσο, είχα στεναχώρια στην αρχή, δυο τρεις μήνες, δεν μπορούσα να... Έβγαινα έξω, έτσι, μ' όλα αυτά, που ήξερα και τη γλώσσα και το παιδί μου κι ο άντρας μου κι εγώ ξέραμαν και τη γλώσσα. Άμα δεν ήξερες τη γλώσσα, ήταν πιο δύσκολα ακόμα. Και είχαμε δυσκολία στην αρχή, μόνο επειδή δεν ήμασταν μαθημένοι, όχι από τίποτε άλλο. Που αλλάξαμαν, ήρθαμαν από την πόλη στο χωριό και μας φάνηκε πολύ δύσκολο, γιατί ήμασταν μαθημένοι σε εργοστάσια, στην πόλη να ζούμε κάπως διαφορετικά. Αλλά μετά νοικιάσαμεν το σπίτι, ωραία ήταν εκεί η οικογένεια, εκεί μέσα αυτοί που είχαν, οι νοικιαστές που είχαν το σπίτι, μας φερόθηκαν καλά, μας βοηθήσαν, επειδή ήμασταν και Βορειοηπειρώτες, είναι και ο λόγος κάπως αλλιώς. Αν ήσουν κάπως Αλβανός δεν... φοβόταν κι ο κόσμος, γιατί ακούγαν πολλά από τους Αλβανούς και φοβόταν να σου νοικιάσουν το σπίτι. Μόλις πήγα εγώ σε μια γυναίκα, της λέω «αυτό κι αυτό, έχω δύο παιδιά, θέλω να νοικιάσω ένα σπίτι», «από πού είσαι;», με ρώτησε, «πού έμενες,

τι οικογένεια έχεις;» Ε... με το πρώτο αυτή με έβαλε στο σπίτι, νοίκιασα το σπίτι. Κι ας μην είχαμε και λεφτά. Λέει, «όταν δουλέψετε», λέει, «τότες θα μου δώσετε τα λεφτά. Δεν χρειάζεται να με πληρώσετε μπροστά», λέει. «Όταν πιάσετε λεφτά», λέει, «και να βουλευτείτε πρώτα στην αρχή εσείς, να πάρετε αυτά που σας χρειάζονται», λέει, «γιατί έχετε μικρά παιδιά, και μετά εμένα.» Αλλά μας άρεσε αυτός ο τρόπος που μας φερθήκαν στην Κόνιτσα ο κόσμος. Και μας βοηθήσαν πολύ και με ρούχα και με τα παιδιά με τρόφιμα και μ' όλα αυτά, που δουλέψαμαν κι εμείς. Και μας άρεσε η συμπεριφορά τους. Δεν ξέρω οι άλλοι τι παρόπονα έχουν, αλλά εγώ σαν Βορειοηπειρώτισσα που ήμουνα και ήξερα τη γλώσσα, με βοηθήσαν πάρα πολύ ο κόσμος και γενικά όλοι.

(...) Ο γιος μου μεγάλωσε στη μάνα μου στο χωριό. Από ένα χρονών μικρός, μόλις γεννήθηκε, μέχρι που πήγε σχολείο, έξι χρονών, το μεγάλωσε η μάνα μου και ήξερε τα ελληνικά, γιατί στο χωριό εμείς όλοι ελληνικά, η μάνα μου δεν ξέρει αλβανικά. Πολύ λίγο, έτσι, όσο... πέντε λόγια για να πάει κάπου. Και μεγάλωσε εκεί. Και μετά ήρθε για να πάει στο σχολείο πρώτη τάξη, μιλούσαμε ελληνικά. Όταν πήγε σχολείο, δεν ήξερε, του 'λεγαν για το ψαλίδι στα αλβανικά, αυτός το 'λεγε στα ελληνικά. Και με φώναξαν εκεί σχολείο, λέει «κάτι μας λέει», λέει, «μια κουβέντα, εμείς δεν μπορούμε να την καταλάβουμε.» Δεν τα 'ξερε καλά τα αλβανικά. Μετά συνήθισε, πήγε σχολείο, έμαθε και τα αλβανικά. Αλλά πιο πολύ μιλούσαμε ελληνικά μέσα. Όλοι. Στην αρχή δεν μας άφηναν. Πριν πολλά χρόνια εκεί, για να μιλήσεις έξω. Σου 'λεγαν «να... τούτοι ξέρουν ελληνικά» και μιλούσαμε μόνο μέσα στο σπίτι, έξω όχι. Όταν έβγαινάμε κάπου, δεν μιλούσαμε στο παιδί, να μιλούσαμε ελληνικά και στο δρόμο, όταν πηγαίναμε σ' ένα σινεμά ή κάπου δεν μιλούσαμε ελληνικά. Αλβανικά. Αλλά μες στην οικογένεια μιλούσαμε ελληνικά, για να μάθουν και τα παιδιά. Επειδή ξέραμαν εμείς, να ξέρουν και τα παιδιά. Γιατί μου 'λεγε η μάνα μου «άμα δεν τα μάθεις ελληνικά τα παιδιά, μην τα στέλνεις εδώ, δεν μπορώ να συνεν-

νοηθώ εγώ. Γιατί άλλα μου λένε αυτά, άλλα τους λέω εγώ. Και θα τα μαθαίνεις τα παιδιά ελληνικά», λέει, «όπως ξέρουμε κι εμείς, θα μαθαίνεις τη δική μας τη γλώσσα και μετά τα αλβανικά», λέει (γελάει).

(...) Ε, το 'χα το παιδί αφόντας¹ γεννήθηκε, ήτανε οχτώ μηνών και είχε κάτι προβλήματα, του 'χαμε κάνει εγχείρηση από κοίλη κι εγώ πήγαινα σ' εργοστάσιο, δούλευα και ο άντρας μου πάλι το ίδιο και δεν είχαμαν... για να μην τα πάμε στα νήπια και έκλαιγε, έπρεπε κάπως διαφορετικά, να μην τ' αφήνες να κλάψει, γιατί ήταν οχτώ μηνών και του 'βγαινε ξανά αυτό το πράγμα, η κοίλη που λέγεται. Και αναγκαστικά το πήρε η μάνα μου και το μεγάλωσε μέχρι έξι χρονών που πήγε πρώτη δημοτικού. Και μας βοήθησε κι αυτή. Πήγαιναμε στο εργοστάσιο, δουλεύαμαν και δεν μπορούσαμε να το κρατήσουμε. Άμα κάθονταν ένας και να δούλευε ο άλλος, δεν...δεν μπορούσες να ζούσες μ' ένα μισθό.

(...) Άμα σου πω, περισσότεροι έχει με ντόπιους από 'δω, δεν... δεν παρακάνει παρέα με Αλβανούς. Έχει τρία παιδιά από εδώ από το χωριό, μ' αυτά βγαίνουν στην Κόνιτσα, κάνουν παρέα, μ' αυτά πηγαίνουν στα Γιάννενα για καφέ, μ' αυτά. Έχει δύο φίλους. Ε, και με τους άλλους κάνει αλλά είναι πιο δεμένοι μ' αυτούς. Δυο παιδιά που είναι από εδώ από το χωριό.

(...) [Η κόρη] έχει κι άλλα παιδάκια. Αυτή η οικογένεια. Αλλά αυτή η κοπέλα, η άλλη οικογένεια που 'ναι, πάει πρώτη γυμνασίου τώρα. Στο δημοτικό μαζί πήγαιναν μέχρι πέρυσι.

(...) Όταν ήρθαμαν εδώ στο χωριό στην αρχή, μας άφησε η επιτροπή του χωριού εδώ, μείναμαν πέντε έξι χρόνια χωρίς νοίκιο. Ε, επειδή... για να μας βοηθήσουν. Λέει τώρα ο κόσμος... Τρία χρόνια είχαμαν, μείναμαν στην Κόνιτσα και μετά ήρθαμαν εδώ. Εκεί στην Κόνιτσα βάφτισα και τα παιδιά, τα είχα αβάπτιστα, εμείς... στεφανωθήκαμαν κι εμείς... Για να βαφτίσουν τα παιδιά μας είπαν «πρέπει να στεφανωθείτε.» Και πήγαμε, φέ-

¹ Από τότε που.

ραμαν τα χαρτιά που ήμασταν βαφτισμένοι εμείς από μέσα και στεφανωθήκαμαν εμείς πρώτα και μετά βαφτίσαμεν και τα παιδιά. Το ενενήντα, ενενήντα ένα, ενενήντα δύο, εκεί κάπου. Και όταν ήρθαμαν εδώ στο χωριό, η επιτροπή μας άφησε πέντε χρόνια στο σπίτι χωρίς... Ήταν και το σπίτι, το φτιάξαμαν κι εμείς μόνοι μας, το διορθώσαμεν, σοβατίσματα, ταβάνια, ε, και τώρα δίνουμε λίγα λεφτά έτσι για το καλό, για την εκκλησία. Αλλά περάσαμεν καλά. Μάθαμαν τώρα εδώ και γίναμαν κι εμείς όπως οι χωριανοί τώρα. Ό,τι έρχεται εδώ για το χωριό που δίνουν κάτι για βοήθεια θα μας δώσουν κι εμάς. Σαν χωριανοί που είμαστε. Μας τιμάν κι εμάς εδώ.

Επιμέλεια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Riko P.

Ο Riko P. γεννήθηκε το 1973 σ' ένα χωριό της Λιούσνιας. Ήρθε στην Ελλάδα για πρώτη φορά το 1993 και μετά από κάποια περιπλάνηση εγκαταστάθηκε στην Κρήτη το 1994, όπου ζεί με την οικογένειά του μέχρι σήμερα στο χωριό Πλάτανος της επαρχίας Κισσάμου.

Είμαι ο P., γεννήθηκα στις έντεκα Δεκεμβρίου του χίλια εννιακόσια εβδομήντα τρία, ζω σε μια πόλη μικρή στην Αλβανία, Λιούσνια λέγεται, δεν είμαι μέσα στην πόλη, είμαι σε χωριό. Δοιπόν, τα πρώτα χρόνια που γεννήθηκα δεν έζησα καλά, αργότερα δούλευαν και κάτι άλλα αδέρφια δικά μου, δουλέψανε εκεί πάνω και μετά έφτιαξε η ζωή μας καλύτερα, δηλαδή όχι όπως είμαστε τώρα, λίγο καλύτερα, μετά ανοίξαν και τα σύνορα και βγήκαμε ούλοι¹ έξω. Γενικά ούλη η Αλβανία σχεδόν. Έτσι κι εμείς, εγώ δηλαδή.

(...) Τη μια, ήμουνα μικρός τότε θυμάμαι, ήρθα και ήρθα ως την Κορυτσά, μετά γύρισα πίσω. Πήγα στην Κορυτσά μ' έναν άλλο φίλο. Και τον φίλο μου τον έπιασε η αστυνομία η αλβανική, γιατί ακόμη δεν είχανε ανοίξει κανονικά τα σύνορα... Το ενε-

¹ Όλοι.

νήντα ένα, ενενήντα δύο, κάπου εκεί. Και τον πήρανε, –αυτός ήξερε το δρόμο, γιατί αυτός είχε ξανάρθει μια φορά–, και έμεινα μοναχός και πάω στην Κορυτσά και μου λέει ο οδηγός «πού πας, έχεις οικογένεια, ίντα² θα κάμεις;» Τα πρώτα χρόνια δεν ηξέραμε τι γίνεται όξω, πώς ζούνε επαέ³ πέρα και μετάνιωσα ύστερα και ξαναγύρισα πάλι τα μεσάνυχτα και μπήκα σε μια κλούβα μέσα, είχε και γύφτους (γελάει) και φοβήθηκα, και εντάξει γύρισα.

Μετά πήγα στρατιώτης, τέλειωσα το στρατό, μετά ήρθε ο αδερφός μου πρώτα επαέ πέρα, όταν τέλειωσα εγώ ύστερα ήρθα με τον αδερφό μου. Έκαμα οχτώ μέρες με τα πόδια. Απ' τα σύνορα ως τα Φάρσαλα κοντά. Περάσαμε απ' το... πώς το λένε; Γρεβενά, Τρίκαλα και ε, και ύστερα ήρθαμε στην Αθήνα. Εδούλεψα στην Αθήνα για τέσσερις μήνες σ' ένα... πώς να σου πω; Έπιπλα είχε... και έκατσα τέσσερις μήνες. Μετά ήρθε ο αδερφός μου εδώ στην Κρήτη. Είχαμε κάποιον συγγενή επαέ πέρα και ήρθαμε. Ήρθε πρώτα ο αδερφός μου. (...) Ήρθε αυτός, έπιασε δουλειά και μετά από μια βδομάδα ήρθα κι εγώ επαέ πέρα στην Κρήτη. Μετά έφευγα, ερχόμουνα, αλλά έτσι με τα πόδια, πολλές φορές και με λεφτά· έδινα, φερ' ειπείν, έδινα εκατό χιλιάδες, πενήντα, εξοτάται... Ε, αργότερα έφερα και τη γυναίκα, γέννησε επαέ η γυναίκα, εδά⁴ είμαι καλά.

(...) Στο χωριό έκανα το Δημοτικό. Ε, δεν μπορείς να πεις και χωριό, γιατί είναι μεγαλύτερο. Σαν το Καστέλι. Τσέρουμ το λένε. (...) Αγρότες· ο πατέρας μου, η μάνα μου... Στην κοπερατίβα. Και οι δυο. Και τ' αδέρφια μου μετά· γιατί μεγαλώσανε και τ' αδέρφια. Είμαστε έξι αδέρφια. Τρία αγόρια, τρία κορίτσια. Ούλοι παντρεμένοι βέβαια εδά. (...) Εγώ είμαι ο προτελευταίος. Μετά από εμένα είναι μια αδερφή. Η μεγάλη αδερφή μου δεν έχει πάει πουθενά, στην Αλβανία μέσα είναι. Ο άντρας της εντά-

² Τι;

³ Εδώ.

⁴ Τώρα.

ξει, ήρθε για δυο χρόνια στην αρχή. Ο άλλος ο αδερφός μου, ο δεύτερος που σου είπα, που μας έφερε κι εδώ πέρα, αυτός τώρα είναι στην Ιταλία. (...) Ο τρίτος πάλι επαέ πέρα, έρχεται, φεύγει...

Από την οικογένειά μου δυστυχώς... όχι ότι δεν σπούδασε, το Γυμνάσιο αυτό το έχουνε κάνει όλοι. Μόνο εγώ δεν το έχω κάνει στην οικογένεια, επειδή σ' εμάς το δημοτικό είναι πιο πολλά χρόνια από εδώ πέρα και νομίζω ότι αν τελειώσεις εδώ το γυμνάσιο, νομίζω, είναι το ίδιο σαν το δημοτικό της Αλβανίας. Και ε, οι άλλοι έχουν κάνει, δώδεκα χρόνια, δεκατρία χρόνια έχουν κάνει; Μόνο εγώ έχω κάμει... όχι οχτώ, γιατί κι εγώ ξεκίνησα το γυμνάσιο αλλά το παράτησα. Με τούτα ύστερα που φύγαμε από την Αλβανία και το παράτησα κι εγώ.

(...) Στο χωριό που ήμουνα εγώ παίρναμε καλά λεφτά, –ε, καλά λεφτά!– με τα άλλα χωριά, γιατί στα άλλα χωριά παίρνανε επτά, οχτώ κατοστάρικα. Εμείς στο δικό μου παίρναν δύο, τρεις χιλιάδες, τέσσερις... αλβανικά, το μήνα. (...) Ο πατέρας μου έπαιρνε καλά λεφτά, γιατί δούλευε πολύ στα φάρμακα. Αυτός έπαιρνε και οχτώ και εννιά χιλιάδες, που τα οχτώ και εννιά χιλιάδες ο πρωθυπουργός τα 'παιρνε τόσα λεφτά. Αν θυμούμαι καλά. Αλλά νομίζω ότι έτσι ήτανε.

(...) Περάσαμε καλά. Αλλά δεν μπορώ για ούλη την Αλβανία. Σου είπα για την οικογένειά μου. Γιατί πολλές οικογένειες είχανε, όπως σου είπα εγώ, τα πρώτα χρόνια περάσαμε κακά, γιατί έξι αδέρφια, η γιαγιά μου δεν έπαιρνε σύνταξη, δούλευε μόνο ο πατέρας και η μάνα μου, και αυτοί παίρνανε το μήνα δέκα χιλιάδες· αλλά δέκα χιλιάδες δεν σου φτάνανε για μια οικογένεια, εννιά άτομα· δεν σου φτάνανε. Κι έτσι παίρναμε δανεικά λεφτά στο τέλος του μηνιάτικου, παίρναμε δανεικά από κάπου και τα δίνανε πάλι, όταν παίρνανε, γιατί δεν τους φτάνανε. Ύστερα βγήκανε, σου 'πα, τα αδέρφια στις δουλειές και πιαστήκαμε και ύστερα περνούσαμε καλά.

(...) [Φύγαμε μετά το ενενήντα] γιατί δεν υπήρχε δουλειά. Τελείωσε η δουλειά. Όλα τα πήραμε εμείς τα χωράφια, τα μοι-

ράσαμε και... εντάξει, η οικογένειά μου δούλευε και στα χωράφια, γιατί έχουμε καλά χωράφια, –σου 'πα είναι κάμπος,– και έχουμε τριάντα στρέμματα. Η οικογένειά μου έχει τριάντα στρέμματα. Και τα φυτεύουν η μάνα μου και ο πατέρας μου. (...) Τώρα έχουν πάει σε μια άλλη πόλη, το Δυρράχιο, αλλά πάλι τα φυτεύουνε δηλαδή, αλλά φυτεύουν καρπούζια και φασόλια. Τα πρώτα χρόνια και βγάζανε καλά λεφτά. Πιο πολύ αυτοί οι δυο δουλεύανε.

(...) Εγώ, σου είπα, πρώτος είχα φύγει εγώ αλλά με έπιασαν...

(...) Ο πατέρας μου αυτή τη στιγμή ήταν στο νοσοκομείο. (...) Τότε λυπόμουνα την οικογένεια να τους αφήνα μόνους και να έφευγα, γιατί δεν είχαμε μάθει να φεύγουμε, ούτε στρατιώτης δεν είχα πάει ακόμη, δεκαέξι δεκαεφτά χρονών ήμουνα. (...) Φεύγανε ούλοι τότε και να σου πω και κάτι άλλο. Τότε, μωρέ ούτε τα ρούχα δεν είχαμε. Δεν είχαμε και πολλά. Το πρώτο τζιν που είδα στο χωριό μου, τον λέγαμε εκείνον που έβαλε το τζιν, ελέγαμε «τούτος είναι βασιλιάς!» (χαμογελάει).

(...) [Για την Ελλάδα είχα ακούσει] ότι ζούνε καλά, ότι έχουνε... ζούνε καλά, έχουνε τα πάντα, δεν τους λείπει πράμα... Και λεφτά βέβαια περισσότερα, πιο πολλά.

(...) Από την Ελλάδα δεν υπήρχε πρόβλημα τότε στην αρχή. Και βοηθούσανε και παίρνανε και στα σπίτια και έδιναν και ρούχα και φαί και... τα πρώτα χρόνια. Μετά σφίξανε τα πράγματα. Μετά από δυο τρία χρόνια σφίξανε, που κλείσανε τα σύνορα, μπήκανε ούλοι μέσα, ε, μπήκανε και οι καλοί και οι κακοί δηλαδή...

(...) Όταν τέλειωσα το στρατό ήμουν δεκαεννιά χρονών, μεγάλωσα, ύστερα είχαν φύγει και πολλοί από την Αλβανία... (...) Ένας αδερφός μου είχε έρθει στην Καλαμάτα. Δούλεψε στην Καλαμάτα για τέσσερις μήνες και έβγαλε κάμποσα λεφτά και είχαν αξία εκείνα τα λεφτά και μετά ήρθαμε μαζί. (...) Μετά την Καλαμάτα ήρθε αυτός και δούλεψε πάλι στην Αθήνα, στον Ασπρόπυργο, στα διυλιστήρια για δυο τρεις μήνες, εχτύπησε στο κεφάλι σε ένα εργοστάσιο και γύρισε. Φοβήθηκε και γύρισε. Κι

ύστερα με πήρε και εμένα... (...) Εγώ ήρθα τον Αύγουστο του ενενήντα τρία.

(...) Σου είπα με τα πόδια την πρώτη φορά. Ως τα σύνορα με το λεωφορείο και μετά... –γιατί είχαν σφίξει τα πράγματα στα σύνορα, δεν μας αφήναν να φύγουμε. Μπήκαμε από... εμείς το λέμε Ερσέκα. Το βουνό το θυμούμαι, λέγεται Γραμόζ⁵. Μετά μπορείς να πέσεις κάτω, είναι ένα ποτάμι εκεί, και προχωρήσαμε, προχωρήσαμε και όλο το βράδυ...

(...) Γρεβενά περάσαμε νύχτα. Γιατί περάσαμε μέσα απ' την πόλη. (...) Περάσαμε τα Γρεβενά, απ' τα Γρεβενά στα Τρίκαλα, απ' τα Τρίκαλα πήγαμε στην Καρδίτσα, απ' την Καρδίτσα στα Φάρσαλα. (...) Απ' τα Γρεβενά ως τα Φάρσαλα πήγαμε με μια κλούβα, δική σας βέβαια. (...) Δεν δώσαμε πολλά τότε, γιατί ήταν τα πρώτα χρόνια και οι δικοί σας δεν τα είχανε πολύ μάθει αυτά τα πράγματα, αλλά νομίζω τέσσερις πέντε χιλιάδες το άτομο.

(...) Πριν έρθει η κλούβα ήταν... σίγουρα αυτοί ήταν αστυνομικοί και μας είπαν «καθήστε μωρέ, έχουμε και εμείς κλούβα», αλλά δεν ξέρω πώς το καταλάβαμε εμείς και δεν επήγαμε κοντά τους. Κι εμείς μπήκαμε στα καλαμπόκια και βγήκαμε απ' τον άλλο δρόμο. Και το καταλάβαμε ύστερα ότι ήτανε αστυνομία. Και κάτσαμε εκεί μέσα, φύγανε αυτοί ύστερα, δεν είπανε τίποτα και μετά βγήκαμε μια κλούβα, που σου είπα, και μπήκαμε μέσα και μας πήγαν στα Φάρσαλα. Στα Φάρσαλα μπήκα στο τρένο κατά τις δώδεκα η ώρα το βράδυ, δωδεκάμιση και φτάσαμε στην Αθήνα το πρωί, έξι η ώρα.

(...) Φτάσαμε στην Αθήνα, δεν ήξερα εγώ δεν είχα δει εγώ ξανά τέτοια πράγματα. Πρώτη φορά! (...) Παράξενο μωρέ, κατά πρώτο... δεν εθόλωνα εγώ (γελάει). Το μυαλό μου είχε πάρει στροφές... Ε, ο αδερφός μου με πήρε, ήξερε το δρόμο, πήγαμε στο Μοναστηράκι... πήραμε το λεωφορείο που πάμε για Ασπρόπυργο, εμπήκαμε στο λεωφορείο και μας επήγε στον Ασπρόπυργο.

⁵ Γράμμος.

(...) Στον Ασπρόπυργο είχε ξαναδουλέψει ο αδερφός μου. (...) Την πρώτη φορά που είχε πάει εκεί ο αδερφός μου, είχε πάει μ' έναν φίλο του και αυτός δούλευε εκεί. Δηλαδή ήταν αυτός κι αυτός μας τάισε τις πρώτες δυο τρεις μέρες. (...) Γιατί δεν μπορείς να πας έτσι ξεκάρφωτα χωρίς λεφτά, χωρίς... Ποιος θα σου δώσει να φας, ποιος... (...) Είχαμε ένα σπίτι παλιό αλλά... χωρίς νοίκιο. Αυτό ήτανε εγκαταλειμμένο αλλά είχε και ρεύμα, τα πάντα τα είχε. Τα είχε το σπίτι. (...) Ήταν δύο δωμάτια. Πέντε έξι άτομα.

(...) Δούλεψα τέσσερις μήνες, τεσσερισήμισι. Δεν έπαιρνα καλά λεφτά τότε, αλλά εντάξει. Τρία οχτακόσια έπαιρνα. Εδούλευα πέντε μέρες. Μετά και το Σάββατο εξαρτάται... (...) Τρίβαμε εμείς τα έπιπλα. (...) Μετά ήρθα επαέ πέρα στην Κρήτη. (...) Γιατί ήταν λίγα τα λεφτά και αλλιώς μας τα λέγανε επαέ πέρα, ότι είναι πιο καλά, ότι...

(...) Είχε έρθει στην Κρήτη πρώτα ο αδερφός μου. Πέντε έξι μέρες είχε, αλλά είχε βρει τον Β., τον πατέρα του Γ., και ηύρε και δουλειά. Εδουλέψαμε δυο μήνες, μετά έφυγε ο αδερφός μου, έμεινα εγώ μοναχός. Έμεινα στην οικογένειά τους. Μέσα στο σπίτι έμεινα και έτρωγα, εκεί και κοιμόμουνα, εκεί μέσα, και... καλά εντάξει.

(...) Πέντε με έξι του Γενάρη το ενενήντα τέσσερα [ήρθα]. (...) Μόλις ήρθα, δεν πήγα στο σπίτι του Β., γιατί... που... δεν μας ήξερε τι άνθρωποι είμαστε... Ο αδερφός μου είχε νοικιάσει. Στο Καστέλι. Κάτω στην παραλία ένα δωμάτιο, ε, εντάξει, κοπέλια ήμασταν... Με τον κουνιαδό κι έναν φίλο. Τρία άτομα. Ήρθα κι εγώ τέσσερα. (...) Δεν θυμάμαι, δεν είμαι σίγουρος, αλλά μια σαραντάρια το μήνα [πληρώναμε].

(...) Τους πρώτους πέντε έξι μήνες δούλευα σε έναν άλλο, σ' ένα γέρο αλλά αυτός ήταν αστέρι, και ακόμα ζει, αλλά είναι αστέρι άνθρωπος... Ελιές, γιατί ήταν χειμώνας. Το χειμώνα επαέ πέρα μόνο ελιές υπάρχουν. Δεν υπάρχει άλλη δουλειά. Σ' εκείνον εδούλευα πέντε έξι μήνες, μόλις τέλειωσα από εκεί, ήρθα επαέ στο Βασίλη.

(...) Πέντε χιλιάδες έδιναν τότε. Εντάξει, γιατί εμείς δύο αδέρφια και σου είπα στην Αλβανία έπιαναν εκείνα τα λεφτά, γιατί είχαν αξία. Το ένα είναι... το ένα μπορούσες να τ' αλλάξεις με πέντε, με έξι. Ένα χιλιάρικο έκανε πέντε, έξι χιλιάδες αλβανικά. Ε, έτσι, δύο, τρία χρόνια... Εγώ πες, συνεχώς, εγώ καθόμουνα πολύ, πολύ καιρό εδώ πέρα. Απάντρευτος ήμουνα, πάνω από ένα χρόνο καθόμουνα.

(...) Μετά ήρθα εδώ πέρα. στο Β. (...) Ακόμη είχαμε ελιές. Ο Β. στην αρχή έλεγε ότι είχαμε, –γιατί εγώ, εντάξει, δεν ήξερα καλά τα ελληνικά τότε, πρώτοι μήνες–, έλεγε ότι έχω πολλή δουλειά, έλεγε... αλλά ήθελε να με δοκιμάσει πιο πολύ, λέω 'γω. Αν του κάνω τη δουλειά του, αν δουλεύω... Αν δε δουλεύω, δεν θα με κρατήσει, σιγά. Και η πρώτη μέρα που με φέρνει επαέ τρυγώ ντομάτες, κόβω ντομάτες, ούτε να μετρήσω δεν ήξερα καλά, δεν ξέρω... Θυμούμαι καλά ότι εβδομήντα τρεις κλούβες είχα κόψει και μου λέει το βράδυ ο Ι., το αφεντικό, μου λέει «πόσα έκοψες;» Του λέω 'γω εβδομήντα τρία, ενενήντα τρία... –δεν ήξερα το ενενήντα τρία με το Ι. «Εντάξει», μου λέει. Από εκεί και πέρα ύστερα, μάλλον του άρεσα στα θερμοκήπια. Γιατί ως τότε δεν μου είχανε πει ότι είχανε θερμοκήπια. Δεν μας είχαν αναφέρει ποτέ ως τότε. Ύστερα έφυγε ο αδερφός μου, ήμουνα μονάχος μου. Εδούλευα ένα μήνα, ενάμιση μήνα, μετά μου λέει ο Ι. (γελάει) –σου λέω είναι μεγάλη ιστορία–, μου λέει ο Ι. «φέρε μου ένα φίλο για να τρυγούμε ντομάτες.» Τον φέρνω αλλά όχι ότι μου 'λεγε αυτός, –αλλά κοπέλι ήμουνα δεν τα σκέφτηκα καλά–, και παίρνω το αυτοκίνητο του Β. αλλά το 'χανε πάρει, ο Ι. το 'χε και το τράκαρο το αυτοκίνητο. Το τράκαρο κι έρχομαι επαέ και κλαίω. Γιατί, μωρέ, εντάξει, δεν ήθελα... δεν θέλω να πω για τον εαυτό μου ότι είμαι καλός άνθρωπος, αλλά δεν θέλω να πειράξω κανέναν και δεν μου άρεσε αυτό και το κατάλαβα ότι... ίντα το ήθελα εγώ το ξένο αυτοκίνητο; Και έρχομαι και του λέω, του λέω «Ι., το τράκαρο το αυτοκίνητο» και μου λέει «έλα, μωρέ», μου λέει, «ούλοι οι Αλβανοί είσαστε ίδιοι.» Και δεν μου πήγε καλά βέβαια, τέλος πάντων. Αφού είχε δίκιο από μια μπάντα.

Και το παίρνει το αυτοκίνητο, πάω το βράδυ στο χωριό, στο Καστέλι έμενα τότε, και δεν εβγήκα εγώ από το δωμάτιό μου εκείνο το βράδυ καθόλου. Δεν ήθελα να βγω... (...) Σου είπα είχα κάνει τη ζημιά, η ζημιά έκανε περίπου εκατό χιλιάδες, –για μένα ήταν πολλά–, εντάξει, γι' αυτούς μπορεί να μην ήτανε αλλά η πράξη... Έκλαιγα 'γω συνέχεια και λυπόμουν και τα λεφτά, γιατί έλεγα θα μου κρατήσει τα λεφτά, να πω την αλήθεια τώρα. Γιατί εκατό χιλιάδες... είχα κάνει εγώ γύρω στα διακόσια τότε και, σου είπα, έκλαιγα, έκλαιγα και έρχεται η μάνα του Ι., η κυρία Κ., έρχεται αυτή και μου λέει «έλα να φας, έλα να φας, έλα, έλα» και δεν ήθελα. Τέλος πάντων, πήγα πάνω ύστερα, γιατί με πήρε με το ζόρι και μια κουβέντα που δεν την ξεχνώ ποτέ, έλεγε ο Β. «θα τον πετάξω στο δρόμο», έλεγε για μένα, γιατί του είχα κάνει τη ζημιά. Μου 'λεγε «θα τον πετάξω στο δρόμο.» Εντάξει, αυτός νόμιζε ότι βέβαια του 'κανα τη δουλειά, έπαιρνα εγώ τα λεφτά μου και αυτός έκανε τη δουλειά του. Αλλά και στο δρόμο να με πέταγε, εγώ είχα... με γεννήσε πατέρας, δηλαδή δεν μου άρεσε αυτό τώρα. Εντάξει, το λάθος το 'καμα αλλά δεν μπορείς να το πεις τώρα τον άνθρωπο έτσι. Τέλος πάντων. Και μετά από δύο βδομάδες ηρεμήσαν τα πράγματα και λέω άσε να τον δοκιμάσω. Έφευγε τότε ένας συγγενής μας για Αλβανία, λέω άσε να τον δοκιμάσω, θα μου τα δώσει τα λεφτά ή όχι. Και μου τα 'δωσε τελικά.

(...) Εδώ μαζέψαμε και καλά λεφτά τότε, τα πήρε ο αδερφός μου επάνω, τα έβαλε σε μια τράπεζα. (...) Ε, τότε με τον αδερφό μου είχαμε κάνει ένα διακόσια. Αλλά εγώ τα περισσότερα βέβαια. αλλά επειδή ήμασταν μια οικογένεια δεν τα θεωρούσαμε ότι ο ένας έκανε πιο πολλά, ο άλλος πιο λίγα, ή ο άλλος δεν έχει κάνει καθόλου είναι πάνω...

(...) Τα βάλαμε στις πυραμίδες. Τα χάσαμε. Αλλά, να σου πω την αλήθεια, εκείνα τα λεφτά που βάλαμε από εκείνη τη φορά, να πω την αλήθεια, έχω πάρει πιο πολλά. Γιατί έπαιρνα κάθε μήνα, –εκεί μέσα νομίζω πως είχα τέσσερα εκατομμύρια αλβανικά– έπαιρνα κάθε μήνα τριακόσιες χιλιάδες...

(...) Θα σου πω τώρα. Ο πατέρας μου και τούτος ο αδερφός μου που ήταν επαέ κάναν τον πλούσιο στην Αλβανία. Γιατί τότε στο χωριό μου δυο τρεις είχανε τα πολλά λεφτά. Και 'παίρναν πολλά λεφτά από τις τράπεζες. Που 'κείνα τα λεφτά είχαν πολλή αξία τότε. Πολλή. Να πάρεις τριακόσιες χιλιάδες, όχι μόνο εκείνα τα τριακόσια, και τα λεφτά που θα δούλευα 'γω, γιατί εγώ σου είπα ότι δεν έφυγα από τον πατέρα. Έφευγα από κανένα μήνα αλλά ερχόμουνα συνέχεια. Τα χωράφια τα φυτεύανε και απ' τα χωράφια έβγαζαν πέντε έξι εκατομμύρια αλβανικά στην Αλβανία. Και ούλα τα τρώγανε στα καφενεία. Κερνούσαν τον ένα, τον άλλο και έτσι έφευγαν τα λεφτά. Τότε δεν έκαναν τίποτα. Τα ξοδεύανε, γιατί λέγανε «άντε μωρέ», νομίζανε ότι θα είναι έτσι πάντα, ότι θα είναι φουλ τα λεφτά. Δεν τα ξέραμε, γιατί δεν είχαμε δει ό,τι είδαμε. Μας ήρθαν έτσι ξαφνικά τα πάντα. Μας φύγανε κι αυτά τα λεφτά, τα τρώγαμε ούλα τα λεφτά και, σου είπα, αργότερα μετά εγώ μεγάλωσα, μεγάλωσα... εντάξει, δεν ήμουν και μεγάλος, είκοσι τριών χρονών ήμουν τότε, μου λέει ο πατέρας μου, ο αδερφός μου πιο πολύ, αλλά εντάξει και αυτός, μου λέει, εγώ είχα γνωρίσει μια κοπελιά όταν πήγαινα στην Αλβανία, στο χωριό και δεν ήθελα εγώ, αφού είχα γνωρίσει μια και μου άρεσε, και της άρεσα μου λέει ο πατέρας μου «σου έχω βρει μια κοπελιά.» Την επαίρνανε στη δουλειά, τη γυναίκα που έχω τώρα δηλαδή, την επαίρνανε στη δουλειά και ήταν καλή. Εντάξει, εγώ δεν μπορώ να πω τώρα ότι είναι κακή, γιατί είναι γυναίκα μου (γελάει) αλλά του λέω 'γω «ξέχασέ το αυτό το πράγμα, εγώ θα ανέβω», –είχα σκοπό να πάω στην Αλβανία τότε, γιατί είχα πολύ καιρό–, του λέω «ξέχασέ το αυτό το πράγμα, δεν παντρεύομαι εγώ, παρά έχω σκοπό να 'ρθω.» Και πάω και μόλις φτάνω στο σπίτι, ούλοι απάνω μου. «Έχουμε βρει μια κοπελιά, μια καλή, το ένα το άλλο», εντάξει, τα αδέρφια μου ξέρανε ότι είχα σχέση με την άλλη αλλά τούτη τους άρεσε πιο πολύ. Και μου λέει ο πατέρας μου, –γιατί είχε καλή σχέση με τον πεθερό μου τότε–, δηλαδή τους έπαιρνε ο πεθερός μου στο σπίτι και τρώγανε, χωρίς... αλλά του είχε πει ο πατέρας μου, ότι «αυτό το κο-

πέλι είναι δύσκολο· δηλαδή μπορεί εμείς οι δυο να δώσουμε τα χέρια, αλλά δεν μπορούμε να πούμε ναι, γιατί εξαρτάται από αυτόν.» Και έρχεται ο πατέρας μου και μου λέει... του 'λεγα εγώ «όχι, όχι, όχι», –ο πατέρας μου δεν μου είπε πράγμα εκείνη τη στιγμή, αλλά οι άλλοι–, του λέω «δεν παντρεύομαι», λέω. Εγώ ήθελα να βρω την άλλη, να δούμε, γιατί είχα πολύ καιρό και ήθελα να δω τι θα μου πει. Και πηγαίνω εκεί και κάθε μέρα έλεγα «όχι». Και μου λέει ο πατέρας μου «φύγε από μέσα απ' το σπίτι, να μην σε ξαναδώ.» Ήθελε να με βγάλει από το σπίτι. Επειδή δεν του 'κανα το χατίρι. Τέλος πάντων. Ε, το βράδυ βγήκα να βρω εκείνη την κοπελιά, δεν την είδα βέβαια αλλά όυλα είναι γραμμένα από το Θεό. Αν είναι κάτι να γίνει, θα γίνει. Την άλλη μέρα, με παίρνει ο πατέρας μου, –είχαμε ένα αυτοκίνητο τότε, αυτά τα χρόνια λίγοι είχανε αυτοκίνητο, αλλά είχαμε ένα Φιάτ εκατόν τριάντα ένα–, και πάμε στο χωράφι μας, εκεί είχε και το σπίτι ο πεθερός μου. Και μου λέει «έλα να πάμε στο μαγαζί», –είναι ένα μαγαζί εκεί–, μου λέει ο πατέρας μου «έλα να πάμε να πιούμε έναν καφέ.» Δεν το κατάλαβα εγώ ότι θα 'ρχόταν ο πεθερός μου εκεί, –εγώ δεν τον ήξερα τότε. «Πάμε», του λέω. Και ήρθε ο πεθερός μου, χωρίς να ξέρω εγώ ποιος είναι, και εντάξει του μιλάω, μου μιλάει, ε, ήπιαμε έναν καφέ και πάμε, φεύγουμε. Είχαμε μια καλύβα εκεί. Και μου λέει ο πατέρας μου ύστερα «έλα να πάμε.» «Να πάμε πού;» «Να πάμε στον τέτοιο»... λέω... πώς να στο πω, στο τάδε φέρ' ειπείν, πάμε εκεί και ξεκινάμε και μου λέει ο πατέρας μου, –την είχα δει εγώ σε μια φωτογραφία την κοπελιά που έχω αλλά ξυπόλυτη, όχι ότι δεν είχε, αλλά, σου λέω όταν δουλεύεις στο χωράφι μόνο... ξυπόλυτη... παντόφλες δεν είχαμε –, του λέω 'γω «τούτη μου φέρνετε; Ίντα 'ναι τούτη, ξυπόλυτη;» (γελάει) Τέλος πάντων, μπήκαμε μέσα και μου λέει, –έτσι όπως ήμαστε τώρα μου άρεσε, να σου πω, απ' το πρόσωπο έτσι μ' άρεσε, αλλά και τα αδέρφια μου, ο αδερφός μου ο μεγάλος, από μια μπάντα λέει, καλά, δεν μπορώ να πω, είναι έξυπνος γιατί έχει περάσει πολλά, πολλές κοπελιές από τα χέρια του και ξέρει πολλά για τις γυναίκες–, και μου λέει «Ρ., δεν θέλω

το κακό σου· είμαι αδερφός σου, δεν θέλω το κακό σου.» Από εκείνο πιο πολύ εγώ... ότι είπα... μετά είπα το «ναι.» Μπήκαμε μέσα, δεν θυμόμουν τώρα τι λέγαμε εκεί ούλοι, και μπήκαμε σ' ένα δωμάτιο με την κοπελιά μου και τα είπαμε. «Μήπως έχεις έναν άλλο; Να μη μπω εγώ στη μέση...», το ένα το άλλο... «Αυτά είναι τα δικά μου», αυτή μου 'λεγε τα δικά της και δώσαμε τα χέρια, δηλαδή συμφωνήσαμε. Συμφωνήσαμε αλλά εγώ σου είπα ήμουν κοπέλι τότε και μπήκαμε μετά στο δωμάτιο που ήταν οι άλλοι, στο σπίτι της κοπελιάς, και του λέω εγώ του πεθερού μου, του λέω «εντάξει, δεν λέω όχι αλλά θα σου πω την Πέμπτη.» Αλλά ο αδερφός μου το κατάλαβε, γιατί, όπως έμαθα αργότερα, δεν ξέρω πώς κράτησε τη γλώσσα ο πεθερός να πει «όχι δεν στη δίνω.» Ο αδερφός μου με πήρε αμέσως, μ' έβγαλε από το δωμάτιο, μου λέει «μην πεις όχι, δηλαδή εδώ θα πεις ναι οπωσδήποτε, γιατί, εγώ σου είπα, δεν θέλω το κακό σου.» Εντάξει. «Ναι;» «Ναι.» Έγινε αυτό το πράγμα, ε, είπα το «ναι» και εντάξει ύστερα αρραβωνιαστήκαμε, μετά από ένα χρόνο παντρευτήκαμε και τώρα πήγα πήρα τη γυναίκα.

(...) Είχα αρραβωνιαστεί ένα χρόνο.(...) Και έφυγα και ήμουν τότε λέω «τι να κάνω, Να πάω να την πάρω, να την πάρω και να την έχω επαέ πέρα...» Εμάζεψα κάμποσα λεφτά, ίσα ίσα για το δρόμο, για να έρθω επαέ πέρα, για να μην παίρνω από τον πατέρα μου, όχι ότι δεν είχε, δεν ήθελα να του πάρω από την τσέπη, και λέω, πάω στην Αλβανία, και λέω του πατέρα μου «άντε να του πεις», –γιατί εμείς πριν να παντρευτούμε λέμε... πάμε δυο τρεις μήνες για να κλείσουμε την ημέρα–, του λέω εγώ έτσι κι έτσι «πρέπει να πας να του πεις του πεθερού μου ότι ο γιος μου θέλει να την πάρει την κόρη.» Και δεν ήθελε ο πατέρας μου, γιατί λέει «αν θα μας πει όχι, αν θα μας πει όχι, πρέπει να χωρίσετε.» Ένα απ' τα δύο. Γιατί αν σου λέει «όχι δεν στο δίνω», πάει να πει ότι δεν του αρέσω... ότι δεν θέλει να μας τη δώσει. Του λέω εγώ «θα πας εσύ και εγώ θα κουβεντιάσω με την κοπέλα.» Μίλησα εγώ με την κοπελιά, μου λέει η κοπελιά «εντάξει.» Αφού αρραβωνιασμένοι ήμασταν, και πώς θα μου πει «όχι»; Και πάει

ο πατέρας μου, αλλά είναι και νευρικός ο πατέρας μου, πολλά νεύρα, και τον ζητάει και του λέει ο πεθερός στην αρχή «όχι» και νευριάζει ο πατέρας μου και του λέει «αν λες όχι», γυρίζει και μου λέει εμένα ο πατέρας μου «αφού είπε όχι, εδώ θα τελειώσουμε.» «Ή το ναι ή το όχι», του λέει του πεθερού μου. «Εδώ τελειώνουνε. Ή θα το πάρει να παντρευτεί τώρα ή θα χωρίσουνε. Ένα απ' τα δύο!» Και μετά είδε ο πεθερός μου ότι δεν σηκώνει άλλο και λέει «ό,τι θα πει η κοπελιά.» Και λέω 'γω «με την κοπελιά έχω κουβεντιάσει εγώ αλλά, επειδή είσαι εσύ πατέρας, πρέπει να σε ρωτήσει και 'σένα, γιατί δεν γίνεται χωρίς να ρωτήσει.» Ε, και λέει κι αυτός το «ναι», μετά από δύο εβδομάδες παντρευτήκαμε, έγινε νωρίς, γιατί εγώ δεν του ζήτησα και πράγμα, ρούχα αυτά, όπως κάνουν οι γυναίκες, ξέρω 'γω τι. Δεν του ζήτησα εγώ, του λέω «εγώ δεν θέλω τίποτα όπως είναι, θα το πάρω. Δεν θέλω 'γω...» Γιατί η γυναίκα μου δεν είχε τη μάνα της, είχε 'ποθάνει· είχε μία μητριά, γι' αυτό γινόταν ούλα τούτα πιο πολύ, οι φασαρίες. Ε, κι έτσι παντρευτήκαμε μετά από δυο τρεις εβδομάδες και με τα λεφτά που είχα για να 'ρθω επαέ πέρα, τα 'φαγα τελικά με δύο τρεις φίλους και αυτοί βέβαια είχανε και τα χάσανε. Κάνανε τους μάγκες, πες... (γελάει). Στα μπουζούκια, παντού. Τέλος πάντων. Παίρνω ύστερα τη γυναίκα μου, έδωκα διακόσιες χιλιάδες ως την Αθήνα. (...) Ελληνικά, γιατί ήρθαμε με ταξί με τη γυναίκα μου (...) αλλά όχι ταξιτζή κανονικό. (...) Έλληνας. Έλληνες, Αλβανοί, αυτοί τα 'χουνε... μαζί τα 'χουνε αυτά. Ε, και δεν είχα εγώ λεφτά βέβαια, και λέω του Β. «Β., στείλε μου λεφτά., να πληρώσω το ταξί, γιατί δεν έχω.» Αλλά, εντάξει, κι ο ταξιτζής καλός άνθρωπος. Του λέω 'γω «όχι αύριο, μεθαύριο θα σου φέρω τα λεφτά· ή έλα να τα πάρεις εκεί που θα με αφήσεις.» «Σύμφωνοι;» «Σύμφωνοι.» Και μετά από δύο μέρες μου τα φέρνει ο Β., στο Αιγάλεω, είχε έναν συγγενή του, πάω επαέ και τα παίρνω και μετά πάω στον ταξιτζή κι έρχομαι επαέ πέρα.

(...) Το ενενήντα έξι. Τέλη του ενενήντα έξι. Το ενενήντα επτά, μόλις είχε έρθει η γυναίκα, έμεινε έγκυος, ε... δεν εδούλε-

ψε βέβαια, δεκαπέντε μέρες... (...) Στο Β. μέναμε. Καλό σπίτι. Δεν έλειπε τίποτα. Δύο δωμάτια ήταν. Γκαρσονιέρα πες, σαράντα χιλιάδες. Ε, έτσι... πιο πολύ γιατί δεν εδούλευε η γυναίκα, έμεινα εγώ μοναχός, έγκυος, λεφτά, εξετάσεις, γιατρούς, το ένα το άλλο, δεν μου 'βγαινε, είχα και τον αδερφό μου τότε και τα λεφτά που έβγανε ο αδερφός μου πάλι τα 'τρωγα εγώ! Δεν μου 'βγαινε. Δεν μπορούσα. Ε, έκατσα ένα χρόνο και ντρεπόμουνα να πάω στην Αλβανία αργότερα, γιατί ένα χρόνο και να μην πας φράγκο, ντρέπεσαι. Όχι ότι θα σου πούνε πράγματα, ντρέπεσαι να μη... Και μετά είχαμε μια φασαρία με τον Β., κάτι... βλακεία, πες, όχι φασαρία, και μάλωσα με αυτούς και την παρότησα και τη δουλειά βέβαια τότε... (...) Εμείς βέβαια δουλεύαμε... Σου 'πα ότι δεν μπορώ να το πω εγώ αυτό. Να 'ναι κι ο ίδιος επαέ μπροστά δεν με νοιάζει, τα λέω. Δουλεύαμε πολύ. Και είχα δύο ξαδέρφια τότε, όμως εκάτσαμε ως αργά εμείς, κοιμόμασταν ως οχτώ η ώρα κοιμόμασταν το πρωί. Αλλά οι άλλοι εβγαίναν στην πλατεία, στους δρόμους. Εγώ δεν ήμουν σίγουρος, και μου 'λεγε ο ξάδερφός μου, μου λέει «έτσι κι έτσι έλεγε ο Β., ότι ακόμα κοιμόσαστε; Οι άλλοι έχουν πάει στα χωράφια κι εσείς κοιμάστε;» Και εγώ γευριάστηκα. Όχι φωνές... Είχα πολλά πάνω στο κεφάλι μου. Λέω «λεφτά δεν έχω, ίντα κάμω;» Ήθελα και να φύγω κιόλας. Λέω 'γω «δεν με νοιάζει και να φύγουμε.» Του λέω «δεν θα ξαναπάμε στη δουλειά.» Γιατί από εμένα εξαρτώνταν ούλοι. Ό,τι έλεγα εγώ, εκάνανε ούλοι. Επειδή εγώ τους είχα φέρει, τα πάντα. Λέω «δεν ξαναπάω· αφού είπε αυτό το πράγμα, δεν ξαναπάμε στη δουλειά, τελείωσε.» Και λέω του γιου του Β. «δεν ξανάρχομαι.» Τότε παίρναμε έξι χιλιάδες. Του λέω «δεν ξανάρχομαι στη δουλειά.» Αλλά, εντάξει, σωστό δεν είναι, γιατί του άφησα τη δουλειά στη μέση. Και όταν αφήσεις τη δουλειά στη μέση... είναι μια δουλειά που πρέπει να τελειώσεις εσύ! Τέλος πάντων, έτσι το κατάλαβα, έτσι το σκέφτηκα και τελείωσε. Έφυγα τότε. Του λέω «φεύγω.» Το βράδυ μου λέει «έλα να πάρεις τα λεφτά· αφού θες να φύγεις, έλα να πάρεις τα λεφτά.» Αλλά πάλι είχε δηλαδή... μαζί μου δηλαδή... έλεγε καλά λόγια

για μένα. Και μου 'λεγε «άμα δεν φύγεις, το σπίτι δεν στο παίρνω.» Γιατί αυτός το είχε πάρει το σπίτι αυτός ήταν... με ευθύνη του. Και μου λέει «αν θα κάτσεις, ναι.» Του λέω 'γω «όχι θα φύγω.» Είχα έναν μπατζανάκη, του λέω «θα κάτσει ο μπατζανάκης.» Αν θα κάτσει αυτός, εγώ δεν μπαίνω στη μέση. Αν θες εσύ, πάρε τον ιδιοκτήτη του σπιτιού τηλέφωνο. Αλλά δεν τον άφηνε ο ιδιοκτήτης. Τέλος πάντων. Του λέω «εγώ θα φύγω.» «Εντάξει.» Με πλήρωσε, μετά μου 'λεγε «δεν φταις εσύ, φταίω εγώ που δεν σε πληρώνω κανονικά, όπως πρέπει.» Γιατί εδούλευα πιο πολύ απ' τους άλλους. Ίδιες ώρες αλλά πιο γρήγορα. Και ήξερα και τη δουλειά. Του λέω εγώ «αυτό δεν το ξέρω, εσύ κανονίζεις· εσύ ξέρεις απ' αυτό, δεν ξέρω εγώ.» Γιατί αυτός μάλλον ήθελε να μου πει ότι «να σου 'δυνα εσένα εφτά και ο άλλος που δεν δούλευε να του έδυνα πέντε.» «Δεν ξέρω», του λέω. «Αυτό εσύ κατέχεις.» Τέλος πάντων, πήρα τα λεφτά, με πλήρωσε, έφυγα 'γω και πάω τον πρώτο χρόνο να δουλεύω στην Αλβανία. (...) Και πάω εκεί τον πρώτο χρόνο, δηλαδή το ενενήντα εφτά, λέω τώρα, το ενενήντα οχτώ λέω τώρα, το ενενήντα οχτώ, πάω εκεί, λέω εγώ «δεν ξαναπάω έξω απ' την Αλβανία, βαρέθηκα.»

(...) Στο χωριό. Πάω εκεί, δουλέψαμε εκείνο το χρόνο με ένα από τ' αδελφια μου στα χωράφια μας, εντάξει, εβγάλαμε κάτι αλλά όχι καλά. Μετά με παίρνει ένας αδερφός μου, ο ένας αδερφός μου τότε έκανε εμπόρια, ο αδερφός μου ο μεγάλος είπα δεν θα το πω, τα λέμε εδώ χωρίς... δεν έπρεπε να πω και όνομα τώρα, τέλος πάντων τώρα, αφού είπαμε, ο αδερφός μου ο μεγάλος έμπλεξε με εμπόριο με γυναίκες. Δούλεψε αυτός επαέ στην Ελλάδα πέντε έξι μήνες με μια γυναίκα και... τις έβγαζε στους δρόμους, εδούλευαν αυτές και έπαιρνε ο αδερφός μου τα λεφτά. Τέλος πάντων, μετά αυτός πήγε στην Ιταλία. Με αυτές τις γυναίκες. (...) Η μια είναι Αλβανίδα, η άλλη είναι Ρουμάνια. Και τη Ρουμάνια την πήρε από κάποιον Έλληνα. Δεν ξέρω πώς έγινε, τέλος πάντων... Και μου λέει, –γιατί δεν το σκέφτηκα εγώ στην αρχή, του λέω «θα πάω»–, μου λέει «έλα κι εσύ στην Ιταλία, θα

βγάλουμε λεφτά», το ένα το άλλο, δεν το σκέφτηκα, λέω 'γω «εντάξει, να έρθω.» Αλλά η μία είχε κόρη. Η κόρη ήταν μεγάλη. Δεκαέξι δεκαεφτά χρονών. Πάω στην Ιταλία και μου λέει «θα πεις ότι είσαι απάντρευτος.» Εγώ ήμουν παντρεμένος και με κοπέλι. Αλλά, σου είπα πριν, δεν θέλω να κάνω κακό σε κανέναν, λυπούμαι τους ανθρώπους. Λέω 'γω «εντάξει.» Στην αρχή λέω «εντάξει.» Μετά γνώρισα την κοπελιά, την κόρη της γυναίκας που είχε ο αδερφός μου... εντάξει... γυναίκα (χαμογελάει). Φίλοι. Και στο σπίτι μέναμε μαζί, όχι ότι κοιμόμουνα μαζί, αλλά το λυπήθηκα. Το λυπήθηκα, γιατί ήτανε, το κορίτσι βέβαια, όχι τη μάνα, αφού η μάνα ήτανε βρώμα, ήθελε να βγάλει την κόρη της στο δρόμο, το λυπήθηκα... Της λέω «ίντα γίνεται; Δεν είναι αμαρτία;» Το σκέφτηκα: «δεν είναι αμαρτία; Να το βγάλω στο δρόμο και να το βγάλω εγώ, χωρίς να θέλει αυτή;» Γιατί δεν ήθελε αυτή. Άμα ήθελε αυτή, τι μ' ένιαζε, δεν φταίω εγώ, αν θες εσύ να βγεις... Αμαρτία. Και μετά σκέφτομαι να την επάντρευα εκείνη την κοπελιά. Αλλά καλά που δεν το 'κανα αυτό το πράγμα. Λέω «άσε να το κάνω σ' ένα φίλο, γιατί είναι καλή κοπελιά» και ο φίλος μου στην Ιταλία ήταν τότε. (...) Στη Βερόνα. [Δεν δούλευα] καθόλου. Εγώ έζησα σαν το βασιλιά, εκεί δα (γελάει). Τη ζωή που 'χω κάνει εκεί δα δεν θα την ξανακάνω ποτέ. Δεν πρόκειται να την κάνω. Βόλτες πάνω κάτω, παντού... Λέω «όχι δεν το... δεν αυτό... δεν το κάνω.» Και τελικά δεν το 'κανα κουβέντα... Έκατσα τρεις μήνες, δεν άντεχα! Δεν άντεχα σ' εκείνο το σπίτι μέσα! Ό,τι γινόταν σ' εκείνο το σπίτι δεν τ' άντεχα!

(...) Ήταν άλλος ένας ξάδερφός μου με μια γυναίκα, με μια φίλη του, αλλά τι γινόταν εκεί δα... χαμός! Δεν το φαντάζεσαι τι γινόταν! Λέω 'γω «δεν κάνω εγώ επαέ μέσα.» (...) Να σου πω, ο αδερφός μου είχε πιαστεί καλά τότε. Είχε σπίτι. Αλλά όποιος έχει σπίτι, όποιος έχει σπίτι, παίρνει δεκατρείς χιλιάδες απ' τον άνθρωπο που πάει με τη γυναίκα. (...) Γιατί ενοίκιαζε, ο αδερφός μου ενοίκιαζε δυο σπίτια. Μόνο τα σπίτια είναι δύο εκατομμύρια εβδομήντα λίρες, που εκείνα τα λεφτά το μήνα είναι δύσκολο να τα πάρεις! Δηλαδή να δουλεύεις να τα πάρεις, είναι

δύσκολο! Αυτός τα έπαιρνε έτσι τα λεφτά. Οι γυναίκες εβγάνανε μέχρι ένα εκατομμύριο τη βραδιά! Πολλά λεφτά! Και λέω 'γω «δεν κάνω επαέ, θα φύγω.» Έκατσα τρεις μήνες... Είχα ένα φίλο, σου είπα, ο φίλος μου ήταν στο Ουντινέζε απάνω. Και του λέω «έτσι και έτσι», μου λέει «θα σου βρω εγώ δουλειά αλλά όχι τώρα, αργότερα· απ' τον Ιούλιο κι ύστερα.» Του λέω 'γω «ως τον Ιούλη...» –ήταν Φλεβάρης– του λέω «ως τον Ιούλη ίντα κάμω; Παντρεμένος άνθρωπος, να κάτσω, ντρέπομαι. Δεν αυτό», λέω, «θα φύγω.» Τελικά έφυγα. Γύρισα στην Αλβανία, πήρα τηλέφωνο, γιατί είδα ότι... λέω «θα ξαναγυρίσω εκεί δα.» Λέει «εντάξει», μου λέει, «γύρισε.» Και ήρθα πάλι μόνος. Εδούλευα στην Ίο. Στην αρχή είχα μια αδερφή με τον γαμπρό μου και μου λέει «έλα επαέ.» Και πάω εκεί, εκεί δουλεύω σ' ένα σούπερ μάρκετ, για ένα μήνα, μετά μάλωσα με αυτόν... (...) Μηνιάτικο έπαιρνα. Διακόσιες χιλιάδες το μήνα. Δεν μπορώ να πω ότι αυτό αλλά ήταν μαλάκας αυτός που το είχε, το αφεντικό.

(...) Στην αρχή με πήρε σε ένα σκάφος, μου λέει «θα κάνεις δουλειές στο σκάφος.» Στο σκάφος εντάξει, δεν έκανα πολλή δουλειά. Πες καθόλου αλλά και ώρες όμως εκεί ήμουνα· ήμουνα έτοιμος, ό,τι θα μου 'λεγε. Μετά, όσο περνούσαν οι μέρες (...) μου άλλαξε το σχέδιο, με έβαλε από τις δύο ως τις δύο τα μεσάνυχτα στο σούπερ μάρκετ. Όταν σου λέω κούραση, κούραση! Λέω 'γω, του λέω «θα φύγω, δεν κάνω, δεν μπορώ.» Αλλά μάλωσα πιο πολύ γιατί άλλα μου 'λεγε ο ίδιος, άλλα μου 'λεγε η κόρη του, άλλα μου 'λεγε η γυναίκα του, κάθε ένας μου 'λεγε τα αντίθετα, αλλιώς. Και του λέω 'γω «δεν μπορώ να πάω εγώ μαζί σας, γιατί εσείς άλλα λέει ο ένας, άλλα λέει ο άλλος.» Του λέω 'γω «βρες άλλον εργάτη και θα φύγω.» «Εντάξει», μου λέει. Ήβρε έναν άλλο μετά από δύο μέρες, –έκατσα δηλαδή δύο μέρες, δεν του άφησα έτσι τη δουλειά, να τον αφήσω στη μέση. Του λέω «βρες έναν άλλο», γιατί έτσι είχαμε κάνει τη συμφωνία. Αυτός τα ήξερε αυτά τα πράγματα μάλλον, γιατί κάθε χρόνο, από ό,τι έμαθα αργότερα, έτσι τα έκανε. Του λέω εγώ «βρες άλλον, γιατί δεν κάνω εγώ άλλο επαέ.» «Εντάξει», μου λέει. Μόλις φεύ-

γω από εκεί, πάω σ' έναν άλλον, αυτός ήταν ο πιο πλούσιος στο χωριό, στο νησί. Καλός άνθρωπος. Φοβερός. Αστέρι! Μ. τον έλεγαν. Του λέω «Μ.», –τον είχα γνωρίσει εγώ πιο μπροστά, γιατί ήταν ένας απ' τα Γιάννενα–, και όταν σου λέω, δεν το λέω επειδή είσαστε εσείς, αστέρι αυτός ο άνθρωπος. Έμπαινα στο μαγαζί του σαν να 'ταν σπίτι μου. Έμπαινα σ' εκείνον και μου 'λεγε αυτός πράγματα που ούτε ο αδερφός μου δεν μου τα 'χε πει. Και από 'κει τον γνώριζα ετούτον το Μ., το άλλο αφεντικό. Πάω εκεί και του λέω «έχω μείνει χωρίς δουλειά· τι να κάνω;» «Γιατί;» μου λέει. «Μάλωσα μ' εκείνον τον μαλάκα, έτσι και έτσι», «εντάξει», μου λέει, «έλα επαέ.» Και δούλευα εκεί γκαρσόν. Σ' εκείνο το μαγαζί και έπαιρνα οχτώ και έτρωγα, εντάξει, καλά. Και μπουρμπουάρ. Λίγα βέβαια, αλλά εντάξει, καλά. Έκατσα για τρεις τέσσερις μήνες. (...) Μοναχός ήμουν τότε. Ε, μετά, το Σεπτέμβριο, αρχή του Σεπτεμβρη ήρθα πάλι επαέ. Για δουλειά. Μετά από δύο χρόνια σχεδόν. Ήρθα πάλι, δούλεψα επαέ ως τέλος του Γενάρη και έφυγα, τότε, τέλος του Γενάρη, πάω παίρνω τη γυναίκα και την κόρη μου, κάθομαι επαέ με τη γυναίκα, ένα χρόνο... στον Πλάτανο μετά. (...) Τριάντα χιλιάδες [νοίκι] στην αρχή. Στην αρχή εγώ έχρωσταγα πολλά λεφτά επάνω στην Αλβανία, γιατί αγοράσαμε το άλλο σπίτι σε μια άλλη πόλη και χρώσταγα εγώ χρώστα τέσσερα πέντε εκατομμύρια. (...) Στο Δυρράχιο. Τέσσερα πέντε εκατομμύρια έχρωσταγα. Επήρα και την κόρη αλλά με την κόρη δεν... μου φεύγανε τα λεφτά, δεν μπορούσα να κάνω τίποτα. Την κράτησα την κόρη δύο τρεις μήνες και ύστερα την έστειλα στην Αλβανία, με έναν ξάδερφό μου. Κάθομαι με τη γυναίκα και δουλέψαμε καλά. Δούλευε στο φούρνο η γυναίκα, στο χωριό. Εντάξει. Δουλεύαμε πολύ, τέλος πάντων, παίρναμε καλά λεφτά και ε, κάναμε κάμποσα λεφτά. Τα πληρώσαμε αυτά που είχα πάρει, τέσσερα πέντε εκατομμύρια, και μου μείνανε κιόλας. Άλλα τέσσερα πέντε μου μείνανε. Και αυτό, εδά πάλι είμαι επαέ πέρα...

(...) Μετά αλλάξαμε σπίτι. Αφού, εντάξει, τα οικονομικά πήγαν καλά. Τώρα καλά, τα πάντα. Ένα δωμάτιο είναι βέβαια,

αλλά... σαράντα πέντε χιλιάδες χωρίς το ρεύμα βέβαια, το ρεύμα είναι δικό μου, πάει πενήντα πέντε, πάει. (...) Η κόρη νήπια πάει, γιατί είναι πέντε χρονών είναι. Ούτε πέντε δεν είναι. Τέσσερα και...

(...) Μου έχει πάρει ένα μηχανάκι [το αφεντικό], αλλά δεν έχω ούτε άδεια, ούτε τίποτα βέβαια, αλλά εντάξει... δεν μας λείει κανείς πράγμα. (...) Ε, όλη την ημέρα. Το καλοκαίρι αλλάζουμε το ωράριο, γιατί κάνει ζέστη το μεσημέρι, δεν μπορείς να δουλέψεις. Οχτάωρο δουλεύω. (...) Εγώ παίρνω... από τους άλλους εγώ παίρνω πιο πολλά. Χωρίς να ξέρουνε οι άλλοι. Χωρίς να ξέρει, και ο φίλος μου δεν ξέρει, χωρίς να το ξέρει, εγώ παίρνω διακόσια τριάντα. Αυτός παίρνει διακόσια δέκα. Μηνιάτικο. (...) Κάθε μέρα. Σου λέω κάθε μέρα. Εντάξει, μπορεί να λείπω καμιά θα μας το πληρώσει βέβαια, ή αν λείπουμε μισή μέρα το πληρώνει, δεν...

(...) Η γυναίκα ό,τι κάνει. Εκεί θα είναι με κιβώτια. Συσκευάζει παξιμάδι. Ό,τι κάνει, αλλά είναι μαλακία δουλειά. Δηλαδή πολλές ώρες... (...) Περίπου στα διακόσια χιλιάδικα [παίρνει].

(...) Να σου πω, δεν είναι καλές γυναίκες οι άλλες, όχι επειδή δεν είναι Αλβανίδες, αλλά ούλες έχουν γκόμενους, δηλαδή άστα, εντάξει. Να πω την αλήθεια, αν της έβρισκα άλλη δουλειά της γυναίκας, δεν θα την άφηνα εκεί. Αλλά, εντάξει, εδά έχουν αλλάξει, γιατί τον πρώτο χρόνο που την έφερα εκεί ήταν δυο τρεις άσε... Και όταν είναι μια ή δύο, τις βάνουνε ούλες... λένε στο φούρνο γίνεται... Αλλά, εντάξει, επαέ στο χωριό είναι μερικές Αλβανίδες και κάθονται και καλά, δηλαδή δεν γυρίζουνε και ξέρω 'γω τι... Και νομίζω ότι οι Αλβανίδες έχουν καλό όνομα επαέ στο χωριό. Ούλες.

(...) Μένουνε μωρέ, αλλά, να σου πω, τώρα με τούτα τα ευρώ είναι δύσκολα. Να σου πω, αυτό το μήνα δεν μου μείνανε, εντάξει δεν πήραμε και πολλά, με τη γυναίκα νομίζω πως εμάζωξα... εντάξει, εγώ δεν είχα, πολύ λίγα είχα, γιατί του χρώσταγα του Ι. κάμποσα, εγώ πήρα τριακόσια πενήντα ευρώ, γιατί σου 'πα, ήταν λίγα, γιατί δεν είχαμε, γύρω στις εκατό χιλιάδες λέκια, περίπου

λέω, η γυναίκα πήρε τετρακόσια πενήντα, πεντακόσια, ε, είναι οχτακόσια ευρώ και μακάρι να μου μείνουνε τριακόσια, τριακόσια πενήντα ευρώ. (...) Δεν έχουμε βέβαια [έξοδα], γιατί εμείς δεν ζούμε τη ζωή που ζει ένας Έλληνας... Όμως, εντάξει, κάναμε μαλακία, γιατί εμείς έχουμε ένα καλό πράγμα, που μπορούμε να πάμε, αλλά εντάξει δεν πάμε συνέχεια στην Αλβανία, στην Αλβανία είναι πιο φτηνά τα ρούχα. Όταν έφυγα πριν από τρεις τέσσερις μήνες στην Αλβανία με τη γυναίκα, πήρα επαέ διακόσιες χιλιάδες. Αλλά διακόσιες χιλιάδες ελληνικά για μένα είναι πολλά. Ένα μήνα δουλειά έκανα. Ενώ, όταν ήρθα όμως, αγόρασα κάμποσα ρούχα στην Αλβανία και δεν είναι να πεις είναι κακά ρούχα ή ξέρω 'γω, καλά. Φτηνά. Τζάμπα πες. Αλλά, εντάξει, παίρνω επαέ αλλά όταν παίρνω κάτι επαέ, το λυπούμαι. Φεύγουν τα λεφτά, γιατί δεν μένουνε και έχω σκοπό και εγώ, εντάξει, βέβαια έχω αγοράσει σπίτι, ο μεγάλος τώρα έχει το δικό του σπίτι, βίλα, αλλά δεν το θέλει αυτός το σπίτι βέβαια, γιατί δεν έρχεται στο σπίτι, ε, έχω σκοπό κι εγώ να φτιάξω ένα σπίτι. (...) Πιο πολύ αγοράσαμε το οικοπέδο. Βέβαια και το σπίτι είναι αλλά είναι παλιό σπίτι. Εγώ θέλω ένα δικό μου σπίτι. Γιατί εκεί είμαι με τον άλλο αδερφό μου. Βέβαια εγώ είμαι επαέ συνεχώς, δεν πάω πια πάνω, αν πάω δέκα δεκαπέντε μέρες, είκοσι μέρες, σιγά! Αλλά θέλω να φτιάξω ένα δικό μου σπίτι.

(...) Το σκέφτομαι βέβαια αλλά δυστυχώς νομίζω όχι [δεν θα γυρίσω]. Αλλά θέλω βέβαια... (...) Βέβαια, αφού μωρέ έχουμε τα χαρτιά, τα πάντα, σιγά τι... δεν είναι το θέμα, εντάξει, μπορεί να τους ήθελα τους ανθρώπους μου βέβαια αλλά πρώτα είναι τα λεφτά και ο άνθρωπος πρέπει να κυνηγά πιο πολύ τη δουλειά. Αν έχει τη δουλειά, έχει τα πάντα. (...) [Η γυναίκα] δεν θέλει να μείνουμε εδώ, αλλά τα λέμε, της λέω κι εγώ ότι νομίζω ότι θα μείνουμε εδώ. Χωρίς να το καταλάβουμε δηλαδή. Χωρίς να το καταλάβουμε. Θέλουμε δεν θέλουμε, γιατί σου λέω εγώ σκέφτομαι να φτιάξω το σπίτι. Μπορεί να πάω αυτόν το χρόνο. Δεν ξέρω αν θα πάω, αλλά νομίζω ότι θα πάω. Θα πάω, να το βάλω μπροστά το σπίτι. Να το σιάξω το σπίτι όπως το θέλω εγώ, θα δουλέ-

ψω τρία τέσσερα χρόνια. Και φεύγουν τρία τέσσερα χρόνια χωρίς να το καταλάβεις. Και μετά θα σκέφτεσαι, λες «έχω το σπίτι τώρα αλλά πρέπει να κάνω κάτι για να ανοίξω δουλειά.» Για ν' ανοίξεις δουλειά πάλι θα σου φύγουνε άλλα τέσσερα πέντε χρόνια και θα πάω σαράντα χρονών. Όταν θα πάω σαράντα χρονών, θα μεγαλώσει η κόρη και θα πει η κόρη «δεν ξαναπάω στην Αλβανία: τι να κάνω εγώ εκεί; Τους φίλους μου, ούλα τα 'χω επαέ πέρα» κι έτσι θα απομείνω εδώ. Νομίζω.

(...) Κοίτα, το όνειρο είναι να του αφήσω κάτι, μια περιουσία. Αυτό είναι το πιο σημαντικό. Τώρα τα πολλά γράμματα δεν μ' αρέσουνε... όχι δεν μου αρέσουνε, καλά είναι, αλλά αυτό εξαρτάται, όσο και να το βοηθάς, αν δεν του κόβει το μυαλό του δεν αυτό, είναι να το έχει το ίδιο. Ο κάθε ένας ο γονιός σκέφτεται να του αφήσει κάτι περισσότερο, ή λεφτά ή περιουσίες ξέρω εγώ, αυτό σκέφτεται ο γονιός. Εντάξει, να σου πω, σου είπα εγώ ότι δυστυχώς θα μείνω εδώ, δεν μου αρέσει να μείνω, αλλά θα μείνω. Δεν ξέρω, εξαρτάται τι θα γίνει ως τότε μετά από δύο χρόνια, αν θα είμαι επαέ πέρα θα πάει επαέ στο σχολείο, αν δεν θα είναι, θα πάει στην Αλβανία.

(...) Τι να σου πω [για την Ελλάδα]. Παντού είναι σχεδόν το ίδιο. Παντού υπάρχουν καλοί και κακοί. Αλλά εμένα προσωπικά δεν μ' αρέσουν κάποιιοι άνθρωποι που μιλούνε πριν να τον ξέρουν τον άνθρωπο. Δηλαδή, λένε πράγματα ότι... «να οι Αλβανοί τι κάνανε!» Δεν μπορείς να πεις «να οι Αλβανοί!» Πες «να ο Αλβανός, να ο τάδε!» Δεν μπορείς να πεις «να ο Ρ.!» Δεν μπορείς να πεις και ο Ρ. μπαίνει με τους άλλους! Δεν μπορείς να τον βάλεις τον άλλον! Έτσι, αλλά εντάξει, καλοί και κακοί, σου είπα, παντού. Μπορεί σ' εμάς... επειδή ήταν το καθεστώς νομίζω, γιατί στην Αλβανία εμείς τους ξένους τους φιλοξενούμε πολύ. Μπορεί εδώ πέρα να μην είναι αυτό το πράγμα, να μην το πιστεύουνε, αλλά όταν έρχεται κάποιος ξένος σ' εμάς, τον φιλοξενούμε και τον προσέχουμε.

(...) Τους σέβομαι πολύ [τους Έλληνες], γιατί δουλεύουνε. Ότι δουλεύουνε εντάξει. (...) Καλοί άνθρωποι. Να σου πω όμως,

οι άνθρωποι δουλεύουνε, γιατί βγάνουνε. Κι εγώ αν θα είχα δουλειά στην Αλβανία και αν θα έβγαζα, θα δούλευα. Εμείς δουλεύουμε εδώ πέρα. Εγώ δουλεύω σε ξένο άνθρωπο και τι παίρνουμε, και πάλι δουλεύω! (...) Υπάρχουν καλοί και κακοί άνθρωποι. Υπάρχουν καλοί και κακοί. Δεν μπορώ να τους βάλω εγώ όλους σ' ένα καζάνι· δεν μπορώ να τους βάλω.

(...) [Οι Κρητικοί] πιο απλοί άνθρωποι αλλά πιο καλοί. Εντάξει, να σου πω σ' αυτό το χωριό ζηλεύουν οι άνθρωποι. Επειδή είναι πλούσιος ο κόσμος και έχουν πολλά λεφτά εδώ πέρα ζηλεύει ο ένας τον άλλο. Αλλά γενικά σε άλλα χωριά είναι καλοί άνθρωποι. Ειδικά οι γέροι είναι πιο φιλότιμοι, μιλούνε αλλιώς. Ενώ οι νέοι, τους νέους δεν τους θέλω. Να σου πω την αλήθεια, τους νέους επαέ στην Ελλάδα δεν τους θέλω, γιατί δεν μας χωνεύουνε, γιατί μας θεωρούν ότι να οι Αλβανοί, ότι δεν... ότι δεν ξέρουνε... ότι δεν ξέρουν απ' τη ζωή. Όχι ότι εμείς δεν ξέρουμε. Η φτώχεια κάνει τα πάντα. Η φτώχεια σε κάνει να φαίνεσαι ότι δεν ξέρεις. Γιατί, αν έχει ο άνθρωπος και να μην ξέρει, τα λεφτά σε κάνουν να μάθεις. Αυτό είναι...

(...) Μουσουλμάνος είμαι. Εμένα με λένε Χαερί στην Αλβανία, αλλά το έχω αλλάξει το όνομα. (...) Το έχω αλλάξει κανονικά στην Αλβανία. (...) Γιατί εδώ πέρα, σου είπα, τους Μουσουλμάνους δεν... όχι τώρα, τώρα μας ξέρουν, ποιος είμαι και τι αυτό, δεν μας χωνεύανε τους Μουσουλμάνους. Δεν θέλανε Μουσουλμάνους. (...) Μόνος μου το άλλαξα. Σκέφτηκα... λέω «άσε θα πω Νίκος», γιατί μου άρεσε αυτό το όνομα. Δηλαδή από κάποια ονόματα που είχα ακούσει, μου άρεσε αυτό. (...) Στην Αθήνα με λέγανε Ρίκο. Και στην Αλβανία με λένε Ρίκο, δηλαδή στο μικρό όνομα με λένε Ρίκο. Χαερί με λένε, με λέγανε, αλλά Ρίκο με λέγαν στο μικρό. Όταν ήρθα επαέ ύστερα το έβαλα Νίκο. (...) Π. [στο επώνυμο]. Εγώ έχω μεγάλη ιστορία, δεν μπορώ να στα πω τώρα, γιατί μάλλον εσείς που είσαστε απ' τα Γιάννενα μπορεί να μην σας πάει καλά. Εγώ, η οικογένειά μου είχε να κάνει με τους Έλληνες μια ζωή. Αλλά δεν μπορώ να τα πω, γιατί ντρέπομαι. Να σου πω την αλήθεια, ντρέπομαι. Εσείς θα ξέρετε καλά,

θα το καταλάβετε ποιος είμαι. Ο πατέρας μου ήρθε απ' την Ελλάδα. Και να σου πω από πού; Από το Φιλιάτι (γελάει). Τσάμηδες. Και το σαράντα τέσσερα... Ντόλια το λέγανε το χωριό. Δεν έχω πάει και θέλω να πάω. Μου αρέσει να πάω μόνο να δω. Απλώς να δω...

Επιμέλεια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Lurka D.

Ο Lurka D. γεννήθηκε το 1971 σ' ένα χωριό κοντά στο Φίερι. Ήρθε στην Ελλάδα το 1991 και μετά από κάποια περιπλάνηση εγκαταστάθηκε στην Κρήτη, όπου και ζει μέχρι σήμερα με την οικογένειά του στο χωριό Πλάτανος της επαρχίας Κισσάμου.

Τ' όνομά μου κατ' αρχήν είναι Lurka D. και είμαι βαφτισμένος στην Κατερίνη. Το Μάρτη του ενενήντα ένα. Έχω γεννηθεί στην πόλη Φίερι και έχω μεγαλώσει στο χωριό που λέγεται Μαρίναζ. Λοιπόν, έχω γεννηθεί στις είκοσι Αυγούστου του χίλια εννιακόσια εβδομήντα ένα και έχω μεγαλώσει εκεί πέρα, μέχρι που πήγα δέκα χρονών, χωρίσαν οι γονείς μου, από εκεί και πέρα μετά η μάνα μου ξαναπαντρεύτηκε, έχω και δυο αδερφές και εγώ κατάντησα στη μέση του δρόμου, όταν λέμε· μέσα στους τέσσερις δρόμους. Από τη στιγμή που χώρισαν οι γονείς μου. Έχω μεγαλώσει σχεδόν, όχι σχεδόν, μα στο δρόμο. Μέχρι ούτε το δημοτικό –δεν ξέρω πώς το λέτε εσείς– οχτώ τάξεις έχω κάνει, επτά όχι οχτώ. Το όγδοο δεν επρόλαβα να το τελειώσω, γιατί λόγω οικονομίας, με τον πατέρα μου δεν τα πήγαινα καλά –με τον πατέρα μου καθόμουνα– κι έπιασα δουλειά από μικρό παιδί, πριν τελειώσω το σχολείο. Και μετά πήγα και έδωσα εξετάσεις.

Δούλεψα κάμποσο καιρό, μετά ανοίξαν τα σύνορα το τέλος

απ' τα βαφτίσια, που ήμουνα βαφτισμένος. Ήμουνα ο μόνος Αλβανός που ήρθα εδώ βαφτισμένος. Είχανε κάνει και κάτι φασαρίες εδώ με μια κοπελιά και ξέρω εγώ, δεν ήξερα εγώ τίποτα. Και μετά από τρεις μέρες με πιάνει η αστυνομία. Πάω στην... με παίρνουν εκεί μέσα, ζητάω και εγώ το διοικητή. Του λέω «γιατί με πιάσατε χωρίς να κάνω τίποτα, χωρίς να φταίω σε τίποτα; Για ποιο πράγμα;» Μου λέει ο διοικητής «ξέρεις κάτι, εμείς αυτή τη διαταγή έχουμε, εκτός αν έχεις ένα χαρτί ή ξέρω 'γω, ότι έχεις τόσα χρόνια 'δω ή...» Και από εκεί και πέρα βγάνω κι εγώ το χαρτί απ' το βαφτίσι μου και μου λέει ο διοικητής «εντάξει θα σ' αφήσω». Τώρα, μόνο εμένα πιάσανε τότε μαζί μ' έναν άλλο απ' τα Τίρανα. Ήξερα τα ελληνικά, μ' αφήσανε εντάξει. Και από τότε μου λέει ο διοικητής, μου λέει «ξέρεις να οδηγάς;» Του λέω «ξέρω». Και με παίρνει και μου λέει «θα σε πάω σε έναν καλό άνθρωπο αλλά θέλω να δουλέψεις» (...). Ο διοικητής της ασφάλειας. «Αφού ξέρεις να οδηγάς, θα σε πάω κάπου». Και με παίρνει μετά, με φέρνει στην κυρία Σ., εδώ πέρα. Και από 'δω και πέρα άρχισε η δουλειά μου, δουλεύω εδώ κάθε μέρα, δεν έχω κανένα παράπονο, αυτό είναι.

(...) Ο πατέρας μου ήταν αγρότης (...) και η μάνα μου δούλευε σε παιδικό σταθμό (...) Είχα και δυο αδερφές (...) Χωρίσανε οι γονείς μου (...) και ξαναπαντρεύτηκε η μάνα μου. Ο πατέρας μου δεν παντρεύτηκε. Εγώ πήγα με τον πατέρα μου (...) Έζησα με τον πατέρα μου. Ε, στα χαρτιά είμαι με τον πατέρα μου. Παρόλο που πήγανε στραβά οι δουλειές. Γιατί, εντάξει, με κακομεταχειριζότανε. Συγκρουστήκαμε, δεν τα πήγαμε καλά και έφευγα απ' το σπίτι και μεγάλωνα στο δρόμο. (...) Η μάνα μου δεν ήξερε τίποτα. (...) Η μάνα μου ξαναπαντρεύτηκε σε άλλο μέρος. (...) Πήρε τις δυο αδερφές μου και ξαναπαντρεύτηκε. (...)

Τα χάλασα με τον πατέρα το ενενήντα τρία; Το ενενήντα δύο; Ενενήντα δύο, ενενήντα τρία πήγα στο χωριό της μάνας μου. Ήξερα πού ήταν παντρεμένη και πήγα στο χωριό, για να μείνω εκεί. Και ξεκίνησα και έμενα εκεί. (...) Εγώ τώρα εκεί μένω. Και τώρα (...) Χώρισαν οι δικοί μου το ογδόντα ένα και μέχρι το ενε-

νήντα εγώ μεγάλωσα στους δρόμους (...) Κοιμόμουνα όξω. Όξω! Στους δρόμους (...) Έτρωγα, πήγαινα, φέρ' ειπείν, μπορεί να καθόμουνα για τρεις τέσσερις μέρες χωρίς να φάω τίποτα. Πήγαινα σ' ένα φούρνο και ζήταγα ψωμί. Σ' ένα φούρνο κρατικό και έπαιρνα ψωμί από 'κει. Και έτρωγα. Μπορούσα να κάτσω τέσσερις μέρες χωρίς να φάω(...) Και το χειμώνα όξω κοιμόμουνα. Θυμάμαι μια χρονιά... όπως είναι τα καθίσματα έξω στα παγκάκια, θυμάμαι μια χρόνια που είχα κοιμηθεί στα Τίρανα (...) Πιτσιρίκι. Έντεκα χρονών (...) Μοναχός μου. Ανέβαινα στο τρένο και έφευγα. Χωρίς εισιτήριο, χωρίς τίποτα. (...) Και με έπιανε η αστυνομία, φέρ' ειπείν, στα Σκόδρα ή στην Κορυτσά που ήταν ζώνη... ε, που χωρίζουνε τα δυο κράτη, -γιατί ήταν πιο αυστηρή η αστυνομία εκεί-, και παίρναν τηλέφωνο τον πατέρα μου και του λέγαν «έλα να πάρεις το παιδί σου, γιατί είναι στο τάδε μέρος». Και ερχόταν αυτός μ' έπαιρνε. Έπαιρνε τηλέφωνο η αστυνομία της Κορυτσάς, έπαιρνε την αστυνομία του Φίερι. Η αστυνομία του Φίερι έπαιρνε τον πατέρα μου και του 'λεγε «να πας να πάρεις το παιδί σου στο τάδε μέρος». Και ερχόταν αυτός και μ' έπαιρνε. (...)

Μάλωνα εγώ με τον πατέρα μου και ξανάφευγα. (...) Για πολλά και διάφορα. Δηλαδή μου είχε κάνει... μου είχε κάνει πολλά. Και η μάνα μου και ο πατέρας μου. Εντάξει. Μου έχουν κάνει πολλά. Θυμάμαι μια χρονιά, όταν ήμουνα στα Τίρανα, ήταν χειμώνας, Γενάρης. Μπορεί να ήμουν δώδεκα δεκατρίω χρονών; Έντεκα; Δεν θυμάμαι κι εγώ. Μόνο θυμάμαι αυτό. Έκανε κρύο. Κοιμόμουνα σ' ένα κάθισμα, που είναι στα παγκάκια, που σου 'λεγα, και πήγε αργά. Ήτανε και άλλοι άνθρωποι από μακριά, φέρ' ειπείν, και κοιμόταν έτσι. Δεν ήμουνα μοναχός μου. Ήταν μεγάλοι άνθρωποι και ήταν από μακριά. Δεν βρίσκανε ξενοδοχείο, εντάξει. Εγώ δεν είχα τα οικονομικά. Και όταν ξυπνάω το πρωί, τι να βλέπω; Είχε γίνει όλο άσπρο! Παγωνιά όξω! Είχα παγώσει! Ήθελα μισή ώρα, μόλις σηκώθηκα απ' το παγκάκι, ήθελα μισή ώρα να συνέλθω. Για να μπορώ να περπατήσω. [Δεν είχα] τίποτα. Τίποτα. Ξεσκεπάστος. Ένα παντελόني, ένα μπου-

φάν, τίποτα άλλο. Ούτε κουβέρτες, ούτε τίποτα. Και πάλι άλλη μια χρόνια στη Σκόδρα, πάλι εκεί κοιμήθηκα σ' ένα τρένο, που έξω χιόνιζε κι εγώ κοιμόμουν μέσα.

(...) Μετά που πήγα δεκατεσσάρων χρονών, από τότε έπιασα δουλειά. Σε πετρελαιοπηγές. Στο χωριό μου υπάρχουν πολλές πετρελαιοπηγές (...) Εκεί. Όπου πήγαινα εγώ, πάλι εκεί γύριζα. (...) Έπιασα δουλειά εκεί (...) Όταν άρχισα να δουλεύω, δεν κοιμόμουν έξω. (...) Πήγαινα σε... όχι στο Φιέρι, στο Πατόσι λέγεται, στο οποίο υπήρχανε δωμάτια για τους εργάτες. Και πλήρωνα, φέρ' ειπείν, ένα ποσοστό για όλο το μήνα. Και όταν ήμουν μικρός και... έμενα, καθόμουν τότε στα Τίρανα. Και ήταν, η κόρη του υποδιευθυντή του πετρελαιοπηγίου, ήτανε μαθήτρια στο... σπούδαζε για νοσοκόμα, για κάτι τέτοιο. Και εκεί τη γνώρισα εγώ αυτήν, -γνωριστήκαμε έτσι, αυτή ήτανε μεγάλη εγώ ήμουν πιτσιρίκι. Και τη γνώριζα. «Από που είναι;» «Απ' το Φιέρι. Είναι πατριώτης μου» και ξέρω εγώ... και έρχεται ο πατέρας της μια φορά και μετά από κάμποσο καιρό, όταν πήγα -είχε μιλήσει αυτή με τον πατέρα της, ότι είναι ένα παιδί από το τάδε μέρος και αυτό κι αυτό- και πήγα 'γω στο χωριό μου και καθόμουν εκεί. Και όταν κοιμόμουν όξω, γιατί στο χωριό μου υπάρχουν πετρελαιοπηγές, υπάρχει υγραέριο. Όλα δηλαδή, φέρ' ειπείν, είναι ένα γκρουπ εδώ, που έχει τις πετρελαιοπηγές, έχει και τα τέτοια μέσα. Έχει και αέρα. Υγραέριο. Και κοιμόμουν εκεί μέσα. Και με παίρνει ένας το πρωί και μου λέει «θέλεις να δουλέψεις;» Του λέω «θέλω». «Θα πάμε», μου λέει, «στο διευθυντή». Του λέω «εντάξει, πάμε». Πήγαμε εκεί, μας δέχτηκε ο άνθρωπος, ήταν εντάξει. Τότε ήτανε, δεν ξέρω, είχε κάποια θέση στο Υπουργείο. Θέση δεν είχε, όμως απλά ήτανε ένας μεγάλος άνθρωπος τότε για το κομμουνιστικό κόμμα, του Χότζα, φέρ' ειπείν. Και πήγαινε η λέξη του. Άμα πει μία κουβέντα, θα γινόταν οπωσδήποτε.

Και από 'κει και πέρα πιαστήκαμε εκεί για να δουλέψουμε. Με πήρε ο άνθρωπος, μ' έβαλε στη δουλειά, δούλευα από δεκατεσσάρων, δεκατρία δεκατεσσάρων χρονών -δεν ξέρω πόσο

ήμουνα τότε—, κουβαλούσα πετρέλαιο για τα τρακτέρια που δούλευαν στις πετρελαιοπηγές. Κρατούσα τριάντα κιλά από 'δω, τριάντα απ' την άλλη μπάντα, πετρέλαιο, τριάντα λίτρα. Και πήγαινα, φέρ' ειπείν, εκατό μέτρα με εξήντα λίτρα πετρέλαιο, για να πάω... —και ήτανε και χειμώνας— ξυπόλυτος, για να πάμε να βάλουμε πετρέλαιο στο τρακτέρ, για να δουλέψει. Και έτσι δουλέψα εγώ κάμποσο καιρό εκεί πέρα, μετά, εντάξει άνθρωπος του δρόμου ήμουνα, πήγα, όπως δουλέυα εκεί, μετά δεν είχα δουλειά, ήμουνα κάμποσες μέρες χωρίς δουλειά, γιατί είχα πάρει άδεια, κάτι τέτοιο, δεν θυμάμαι και εγώ καλά, και καθόμουνα στο σχολείο. Εκεί παίρνω ένα ποδήλατο, του δάσκαλου, και φεύγω με το ποδήλατο. Τώρα ήτανε το ογδόντα εννιά, το ενενήντα, τότε που ανοίξανε τα σύνορα. Τον Ιούλιο, τον Ιουνιο, κάπου εκεί. Όχι, που ανοίξαν οι πρεσβείες, οι πρεσβείες στην Αλβανία. Λοιπόν... και παίρνω ένα ποδήλατο, το κλέβω. Και πάω από το Φιέρι μέχρι στην Κορυτσά με το ποδήλατο. Ανοίξανε, το Μάρτη ανοίξανε οι πρεσβείες τότε στην Αλβανία; (...) Ήτανε να ανοίξουν, να ξαναανοίξουν, ανοίξανε λίγο τότε και θα ξαναανοίξουνε πάλι οι πρεσβείες. Και πουλάω και εγώ το ποδήλατο στην Κορυτσά, παίρνω κάμποσα φράγκα και τα δίνω πάλι για τα Τίρανα.

Όπως καθόμουνα εκεί στα παγκάκια, έρχεται ένας και μου λέει «από πού είσαι εσύ;» «Από το Φιέρι». Λέει «έλα δω. Σήκω». Ένα χέρι τόσο (δείχνει). Μισό μέτρο. Και με παίρνει και με βάνει μέσα. Στη φυλακή. (...) Αστυνόμος. Με βάνει εκεί και από εκεί και πέρα το κράτος ερχότανε στα Τίρανα και έπαιρνε, τους πηγαίνανε σε πόλεις. Δηλαδή πηγαίνανε στην Κορυτσά, στον Άγιο Σαράντα, στην Αυλώνα, στο Φιέρι, στη Λούσνια, Ντυρράχιο... (...) Εμένα από εκεί και πέρα με πήρανε με το λεωφορείο—ήμασταν πολλά άτομα, ήμασταν δύο λεωφορεία. (...) Όλους αυτούς που περιμένανε έξω και περιμένανε τις πρεσβείες ν' ανοίξουνε τους πιάσανε και τους πήγανε σε κάθε πόλη. Και πηγαίνουν εμένα στο Φιέρι.

Εκεί μόλις ξημέρωσε —γιατί πήγαμε νύχτα—, ξημέρωσε, μου

λέει ο νόρμας, μου λέει «έλα εδώ». Μου λέει «το ποδήλατο πού το πήγες;» «Το πούλησα», του λέω. Είδα, με το που είπε ότι «το ποδήλατο πού το πήγες;», το ήξερα εγώ ότι είχε κάνει μήνυση ο άνθρωπος, εντάξει, με το δίκιο του. Του λέω «το πούλησα». Εντάξει. Του λέει «βάλτον μέσα». Μέσα κι εγώ, δικάζομαι έξι μήνες. Στη δίκη όμως, όταν ήμουν εγώ, δεν ήταν κανείς από τους δικούς μου. Κανείς! Μοναχός μου. Ε, εντάξει, έκανα τους έξι μήνες και βγαίνω το Γενάρη. (...) Εντάξει, εγώ ήμουνα σ' ένα κάμπινγκ, πάλι στο Φίερι, ε, ήτανε, δεν ήταν φυλακή ακριβώς. (...) Δουλεύαμε σε οικοδομές (...) Δουλεύαμε και κάναμε οικοδομές. Δεν ήταν όπως οι ψηλές οι φυλακές, που δουλεύεις και βγάνεις δάκρυ... ή ξέρω εγώ τι είναι αυτά, που δουλεύεις στο χώμα. Εντάξει, εγώ είχα μια ελαφριά δουλειά και δουλευα σοφάδες σε οικοδομές. Βλέπαμε ανθρώπους, το ένα το άλλο, αλλά άμα πας σε άλλες φυλακές δεν βλέπεις κανέναν. Και έτσι μετά, μόλις βγήκα απ' τη φυλακή, ήρθα εδώ πέρα. Ηρθα εδώ πέρα, πήγα στην Κατερίνη, εκεί, δόξα τω Θεώ, εμπλεξα με καλούς ανθρώπους (...) (...) Πήγα στο σπίτι, μόλις βγήκα απ' τη φυλακή, και μου λέει ο πατέρας μου, λέει «τώρα τι θα κάνεις;» Του λέω «θα βρω μια δουλειά». Εντάξει. Πηγαίνω και βρίσκω μια δουλειά στο Τεπελένι. Για να βγάνουμε τέτοιο... υπάρχει ένα μέρος που κάνει... πώς τα λένε μωρέ αυτά, μπαίνεις στο χώμα και βγάνεις... [Ανθρακωρυχεία]. Λοιπόν, και πάω εγώ εκεί πέρα, δυο τρεις μέρες, μετά πηγαίναμε πάλι στο σπίτι, μας πήγαινε η φίρμα, φερ' ειπείν, που λεγόταν εκεί, μας πήγαινε, είχε λεωφορείο και μας πήγαινε στο σπίτι. Πάω στο σπίτι, λέω στον πατέρα –έκανα εγώ την εκπαίδευση και τα πάντα– πήραμε και τα ρούχα, όχι δεν τα είχαμε πάρει, πάω στο σπίτι και του λέω του πατέρα μου «αύριο του λέω θα πιάσω δουλειά». Όμως τότε είχαν αρχίσει ο κόσμος και έφευγε. Και λέω κι εγώ «να πάω να μπω εκεί μέσα να βγάλω τι;» Εγώ είχα ακούσει ότι «ξέρεις κάτι, άμα πας όξω, θα βρεις τα λεφτά στο δρόμο», φέρ' ειπείν. Έτσι είχα ακούσει. Έτσι λέγανε τότε. Και λέω κι εγώ, μου λέει ο πατέρας «αν αποφασίσεις και φύγεις όξω, δεν θα είσαι πια παιδί μου. Καθόλου». Του λέω

«όχι», του λέω, «εγώ να φύγω; Πού να πάω;» Με το που πάω στο Τεπελένι εγώ, πήρα τα ρούχα, είχα ένα χωριανό μου και του λέω «θα 'ρθεις μαζί μου;» Μου λέει «πού;» «Στην Ελλάδα», του λέω. «Θα 'ρθεις;» «Όχι», μου λέει, «δεν έρχομαι εγώ εκεί πέρα». «Έλα» του λέω, «αν θέλεις». «Όχι», μου λέει, «δεν έρχομαι». Εντάξει... Τ' αφήνω όλα τα ρούχα, μόνο πήρα το μεγάλο μπουφάν, που ήταν χοντρό, που το είχα από εκεί πέρα και του δίνω μία και έρχομαι εδώ πέρα. Αυτό ήταν.

Τα σύνορα τα περάσαμε με τα πόδια, δεν υπήρχε πρόβλημα. (...) Ξεκινήσαμε απ' τον Άγιο Σαράντα. Πριν φτάσουμε στον Άγιο Σαράντα ήμασταν πέντε άτομα; Τέσσερα; (...) Μέχρι εκεί πήγαμε με τ' αυτοκίνητο εμείς. Από κει και πέρα όμως... (...) Γενάρης του ενενήντα ένα (...) Πριν φτάσουμε στον Άγιο Σαράντα, υπάρχει ένας δρόμος που έρχεται στο... πώς το λένε μωρέ... Κονισπόλι. Λοιπόν και κατεβαίνουμε εκεί πέρα και παίρνουμε το δρόμο με τα πόδια απ' το Κονισπόλι. Πριν φτάσουμε στο Κονισπόλι. Να μην σου πω πέντε έξι ώρες πιο μπροστά με τα πόδια! Και ξεκινάμε από 'κει, περνάμε τα βουνά, δηλαδή όλο το δρόμο, χωρίς τίποτα, απλά φοβόμασταν... (...) Τίποτα. Εγώ δεν είχα τίποτα (...) Με τα χέρια στην τσέπη (...)

Έρχομαι, περνάω τα σύνορα, όταν ήρθαμε στα σύνορα, ξεχωριστήκαμε. Άλλοι πήγαν από δω, άλλοι από 'κει, εγώ έμεινα μοναχός μου. (...) Για να μην μας πιάσει η αστυνομία. Να μην μας πιάσουν οι φαντάροι και τέτοια πράγματα. (...) Έμεινα μοναχός μου. Και πάω, όπως ξεκινάω στο δρόμο, πέρασα τα βουνά εγώ χωρίς να ξέρω τίποτα. Και μπαίνω στον πρώτο δρόμο, ασφαλτο. Και παίρνω τον ασφαλτο. Όταν περπάταγα 'γω υπήρχαν φαντάροι... Εγώ περπάταγα εδώ και οι φαντάροι ήταν εδώ πέρα (δείχνει). Δίπλα στο δρόμο. Εγώ μοναχός μου, χωρίς να με ενοχλήσει κανείς, χωρίς τίποτα. (...) Ήταν και άλλοι Άλβανοί που γυρίζανε πίσω. Μου λέει «πού πας; Θα σε σκοτώσουν! Θα σε κάνουνε, θα σε ράνουνε». Του λέω «δεν πειράζει, εγώ φεύγω», του λέω.

Και ξεκινάω και πηγαίνω στην... πριν φτάσουμε στη Γουμ-

νίτσα υπάρχει ένα χωριό που λέγεται Φιλιάτες. Δεν μπορούσα να περάσω το ποτάμι, γιατί υπήρχαν αστυνομικοί και απ' την καινούργια γέφυρα και απ' την άλλη, που είναι η παλιά, που πας στους Φιλιάτες (...) Κι εγώ πήγα απ' το παλιό. Ήταν οι αστυνομικοί εκεί πέρα και δεν μας αφήναν... Πάει νύχτα και μπαίνω με τα ρούχα μου, όπως ήμουν, μπαίνω στο ποτάμι και βγαίνω απ' την άλλη μπάντα. Όπως πήγα στην άλλη μπάντα, σηκώθηκα και έφευγα. Και πήρα το δρόμο, πήγα στη Γουμενίτσα, Πρέβεζα, στην Πρέβεζα, πριν φτάσω στην Πρέβεζα, βρήκα ένα αυτοκίνητο. Με πήρε κάποιος, μου λέει «πού θα πας;» Εντάξει, σταματούσα εγώ σε κάποιες ταβέρνες, φέρ' ειπείν, που υπήρχαν στο δρόμο, έτρωγα. Μου δίναν οι άνθρωποι. Φαϊ, ό,τι ήθελα. Μετά που φτάνω πριν την Πρέβεζα, βρίσκω ένα αυτοκίνητο και πάω μέσα στην Πρέβεζα. Στην Πρέβεζα τώρα μαθαίνω εκεί πέρα απ' τους Αλβανούς ότι «ξέρεις κάτι», —γιατί είχα πεινάσει να σου πω την αλήθεια—, ότι υπάρχει ένα κάμπινγκ, λίγο έξω απ' την Πρέβεζα, απάνω δεν ξέρω, ούτε εγώ δεν θυμάμαι, να μου πεις να πάω τώρα, δεν το θυμάμαι (...) Μου λένε ότι «άμα πας εκεί, εκεί θα βρεις και δουλειά και τα πάντα». Πάω εγώ στο κάμπινγκ, τώρα εκεί πέρα όλοι οι άνθρωποι —είχε πολύ κόσμο— (...) λέω «τι θα γίνω εδώ πέρα; Εδώ θα κάτσω;» Ρωτάω τους άλλους τους Αλβανούς, του λέω «τι γίνεται; Δουλειά υπάρχει τίποτα;» Μου λέει «τίποτα» Τώρα; Τίποτα. Βγαίνω κι εγώ, —όπως μπήκα, χωρίς να με ελέγξει κανείς—, έτσι βγήκα. Παίρνω το δρόμο, ξαναφεύγω. Πηγαίνω Άρτα. Εκεί πέρα βρίσκω αυτοκίνητα και πάω μέχρι... βρίσκω ένα μικρό αυτοκίνητο και πάω μέχρι στην Πάτρα. Ένα φορτηγό. Μία κλούβα. Μία κλούβα, μέχρι στην Πάτρα. Πήγα εγώ στην Πάτρα, του λέω «πού πας;» «Αθήνα», μου λέει. «Αθήνα πας, ρε; Θα 'ρθω κι εγώ». Ένας είχε φορτώσει ξύλα, μ' αυτόν πήγα... (...) Έκανα ωτοστόπ, του λέω «πού;» Μου λέει «Αθήνα». Του λέω εγώ «μαζί σου» του' πα (γελάει) και μπαίνω μέσα, πάω μέχρι στην Αθήνα, εκεί που σταμάτησε αυτός, ήτανε τέσσερις η ώρα, πέντε η ώρα το πρωί, γιατί πηγαίναμε σ' ένα μαγαζί που είχε κλαρίνα και τέτοια πράγματα... και τραγουδί-

στριες... και πάω εκεί πέρα και λέω, μπαίνω μέσα, –είχα πεινάσει–, λέω πού θα βρω να φάω! Και μπαίνω μέσα εκεί, μου λέει ο άλλος «τι θα πεις;» Εγώ δεν ήξερα τίποτα. Και πάει και μου φέρνει ένα ποτήρι ουίσκι. Ο σερβιτόρος. Μοναχός του. Ε, το παίρνω εγώ, το πίνω, λέω «τι διάολο είναι», –δεν είχα ξαναπιεί ούτε ουίσκι, ούτε κόκα κόλα, ούτε τίποτα–, απλά όταν πήγα στην Ελλάδα μου δίνανε τότε κόκα κόλα, λέω «τι διάολο είναι εδώ;» λέω κι έχει τόσο... (γελάει). Μου δίνει το ουίσκι, λέω «τι γίνεται ρε παιδιά;» (γελάει). Και έμεινα στην Αθήνα, εντάξει. Μια γυναίκα εκεί, τραγουδίστρια ήτανε –δεν ξέρω και εγώ, δεν το θυμάμαι καλά, δεν το είδα έτσι–, απλά εγώ κρύωνα πάντως εκεί, μόλις είχα φτάσει στην Αθήνα. Κρύωνα και βάνω το... και βγάνει το παλτό της, βγάνει το παλτό της και μου το δίνει. Ένα πλεχτό (...) Το παίρνω εγώ, το βάνω. Κρύωνα. Εντάξει. Ξημέρωσε και λέω «τώρα πού να πάω, να βρω καμιά δουλειά να δουλέψω». Πάω στην Ομόνοια, όπως είπα, για δουλειά, τίποτα. Πήρα το τρένο και πήγα μετά μέχρι που βρήκα δουλειά στην Κατερίνη (...) Μπαίνω στο τρένο, μου λένε πως στη Θεσσαλονίκη υπάρχει δουλειά πολλή και δεν υπάρχει κανένας Αλβανός. Μπαίνω μες στο τρένο και φεύγω για τη... για τη Θεσσαλονίκη. Πάω στη Θεσσαλονίκη να βρω δουλειά, βρήκα στην οικοδομή, τελικά και ξαναπηγαίνω πάλι πίσω. Τώρα σκεφτόμουνα, έβλεπα ταμπέλες στο δρόμο για να θυμηθώ το δρόμο (...) Στο σταθμό εκεί που κατέβηκα, εκεί που κατέβηκα, λέω «αν χάσω το δρόμο, να μην χάσω το δρόμο», λέω «να ξαναγυρίσω πάλι πίσω». Και έβλεπα τις ταμπέλες. Όπως πήγα, βρήκα δουλειά εγώ στην οικοδομή. Και μου λέει «αύριο θα σε πάρω». Του λέω «εντάξει, αύριο θα είμαι εδώ». Και ξαναγυρνάω πάλι πίσω. Με το που πηγαίνω πίσω, χάνω το δρόμο και δεν τον ξαναβρίσκω πάλι. Ρωτάω από 'δω, ρωτάω από 'κει, του λέω «σταθμό, σταθμό», του λέω «τρένο». «Train», του λέω. Λέει «α, σταθμό ναι». Από 'δω από 'κει, πάω στο σταθμό. Λέω «τι θα γίνω τώρα; Πού θα τον βρω τον άνθρωπο που μου είπε για δουλειά αύριο; Να πάω για δουλειά». Εντάξει. Τελικά λέω κι εγώ «δεν ανεβαίνω στο τρένο να πάω πάλι Αθήνα;» Ανε-

βαίνω το τρένο για να πάω στην Αθήνα. Με το που ανεβαίνω, στην Κατερίνη, πριν στην πλατεία, κοιτάξαν οι άνθρωποι για εισιτήρια, περάσαμε την πλατεία εμείς και εγώ, εμένα ακόμα δεν είχαν έρθει –δεν είχα εγώ, δεν είχα βγάλει, όχι. Δηλαδή, όταν περάσαμε την πλατεία, τότε αρχίσανε οι άνθρωποι και ψάχνανε για εισιτήρια και τέτοια. Λέω κι εγώ «μέχρι εδώ καλά πάμε». Με το που έρχεται ο εισπράκτορας ή ο ελεγκτής –πώς το λένε– για τα εισιτήρια, μου λέει «το εισιτήριό σου». Του λέω «δεν έχω». «Πέρασε από 'δω». Κοιτάω κι εγώ, τι μου' λεγε αυτός (...) Με το που φτάνουμε στην Κατερίνη, με κατεβάζει εμένα εκεί πέρα, τότε υπήρχανε Κοσσοβάροι, από το Κοσσυφοπέδιο (...) Δουλεύανε. Με το που πάω εγώ, μου λένε «από πού είσαι;» «Αλβανός» (...) Λέω «πού είστε ρε; Γιατί δεν έχω βρει κανέναν» (γελάει). Ε, εκεί μετά άμα του' λεγες πράμα για το Χότζα τότε, παρά λίγο να μαλώσω με έναν εκεί πέρα στην Κατερίνη, με έναν Κοσσοβάρο. Μου λέει «ο Χότζας καλός». Λέω «ρε, άσε το καλό που είναι, μα... εσύ το ξέρεις ή εγώ;» Και πάρα λίγο να πιαστούμε. Και εκεί με βοήθησε ένας Κοσσοβάρος, –να σου πω την αλήθεια–, ένας απ' το Κοσσοβο με βοήθησε. Εκεί πέρα στην Κατερίνη... (...) Στην αρχή μου 'δωσε να φάω, γιατί ήμουνα πεινασμένος. Μου 'δωσε να φάω, φάγαμε εκεί, ήπιαμε... Μετά από δυο τρεις μέρες, βρήκα εγώ δουλειά, βρήκα τσοπάνος δουλειά (...) Και μετά έπαθα ένα ατύχημα κι έκανα εγχείρηση. Αρρώστησα. Από κύστη. (...) Τρεις μέρες [δούλεψα]. Την τρίτη μέρα με παίρνει ο άνθρωπος που δούλευα στα πρόβατα και με πάει στο νοσοκομείο. Επί τόπου. Και με παρατάει εκεί και φεύγει. Δεν ξανάρθε αυτός, ούτε δεν τον ξαναείδα. (...) Τίποτα, ρε. Ούτε λεφτά, ούτε τίποτα... Ήξερα εγώ τότε; Μόλις είχα πάει. Λοιπόν και πάω εκεί, εντάξει, στην Κατερίνη τώρα να κάτσεις ενάμιση με δύο μήνες σ' ένα νοσοκομείο... τόσον καιρό, γνωρίζεσαι με όλους τους ανθρώπους. Όμως είχα και καλούς ανθρώπους στο νοσοκομείο. Πάρα πολύ καλοί άνθρωποι. [Βοήθησαν] πολύ. Όταν σου λέω πολύ! Όλοι οι επισκέπτες που ερχόταν τότε, –εγώ ήμουνα δεκαεννιά χρονών τότε–, όλοι οι επισκέπτες που

ερχότανε θα μου φέρνανε κι ένα δώρο. Ή λεφτά ή ξέρω εγώ. Δηλαδή ήμουν ο μοναδικός Αλβανός που υπήρχε σε αυτή την περιοχή και έκατσα ενάμιση μήνα, δύο μήνες και όταν βγήκα απ' το νοσοκομείο, βγήκα με τετρακόσιες χιλιάδες (...) Ήρθε ο παπάς, ήρθε και μια άλλη γυναίκα απ' την Αμερική. Εντάξει, αυτή το είχε ειδικό το θέμα, ήθελε –Ελληνίδα αυτή–, όπως είναι η κύρια Σ. τώρα εβδομήντα χρονών, ήθελε να υιοθετήσει ένα παιδί. Και ήρθε εκεί, εγώ δεν ήξερα, απ' τη Φιλαδέλφεια δεν ξέρω από πού ήταν, δεν το θυμάμαι καλά, και μου είπε εκεί διάφορα. Εγώ δεν καταλάβαινα τίποτα. Μετά από κάμποσο καιρό είχαν έρθει κάτι απ' την Κορυτσά –δεν ξέρω από πού ήταν– από το Αργυρόκαστρο, δεν θυμάμαι. Πάντως Βορειοηπειρώτες ήτανε. Κι έρχονται εκεί πέρα. Δεν ξέρω τι κουβεντιάσανε μαζί τους –δεν ήξερα εγώ ελληνικά καθόλου. Απλά του 'λεγα «κρυώνω, φαϊ», αυτά ήξερα εγώ και κουβέρτα. Τίποτα άλλο. Δεν ξέρω τι κουβεντιάσανε αυτοί και φύγανε. Ε, από τότε δεν την ξαναείδα εγώ. Μ' άφησε αυτή, αυτή η γυναίκα μ' άφησε εκατό χιλιάδες, μόνο αυτή. Μου λέει «αν αναρρώσεις», μου άφησε το τηλέφωνο, «αν θες τίποτα άλλο, εντάξει». Δεν ήξερα εγώ τι ήθελε. Και ήτανε... και εκεί γνώρισα και τη νουνά μου. (...) Ήτανε καθαρίστρια στο νοσοκομείο και μου λέει «θέλεις να βαφτιστείς;» Λέω «θέλω». «Εντάξει», μου λέει, «θα σε βαπτίσω εγώ». Θέλαν πολλοί άνθρωποι. (...) Μουσουλμάνοι [οι δικοί μου]. Έτσι μου 'ρθε, είπα να βαφτιστώ... Μα ήταν και πολλοί άνθρωποι τότε. Λοιπόν και βγαίνω εγώ, το Μάρτη βγαίνω απ' το νοσοκομείο. Είκοσι του Μαρτίου, κάτι τέτοιο. Και πάμε στον Άγιο Δημήτρη στην Κατερίνη... (...) Μόλις βγήκα απ' το νοσοκομείο, έκατσα δύο τρεις μέρες και επί τόπου στην κολυμπήθρα. (...) Εκεί έγινε άλλο πράμα. Πάρα πολύ κόσμο... (...) Κάλεσε η νουνά... και άνθρωποι που ήξερα εγώ απ' το νοσοκομείο... (...) Έκανα φίλους. Εντάξει, μεγάλοι ήτανε, όμως έκανα πολλούς φίλους. Σχεδόν είχα... σχεδόν γνώριζα ένα ολόκληρο χωριό εκεί. Εκεί ήταν άνθρωποι από ένα χωριό, απ' την Καρίτσα της Κατερίνης, κοντά στο Δίο και ήταν άνθρωποι εκεί και μου λέγανε ότι «χρειάζεται να 'ρθεις στο χω-

ριό μας» και το ένα και το άλλο. Και γνώριζα πάλι κι έναν άλλο άντρα εκεί, του οποίου ο γιος του είχε φύγει στην Αμερική –είχε μόνο ένα γιο– είχε και τις κόρες εκεί, εντάξει. Πάντως ο γιος του... και ήτανε πολύ πληγωμένη, έκλαιγε αυτή η γρια για το γιο τους και ο άντρας της ερχόταν στο νοσοκομείο, γιατί είχε ένα γνωστό του. Και μου 'λεγε: «όταν βγεις απ' το νοσοκομείο πού θα πας; Έχεις κάνα σπίτι, ξέρω εγώ;» Του λέω «τίποτα». «Και πού θα πας;» «Θα βρω», του λεγα 'γω. Έτσι, με τις δύο τρεις λέξεις που ήξερα. Και με το που βγαίνω απ' το νοσοκομείο, με παίρνει ο άνθρωπος και με βάνει στο σπίτι του. Μεσ' στην πόλη. Και έκατσα εκεί... (...) Άγνωστος. Απλά τον γνώρισα στο νοσοκομείο. Εκεί. Ερχόταν ο άνθρωπος, είχε ένα δικό του ασθενή εκεί πέρα και ερχόταν. Και κάναμε καλαμπούρι. Εγώ μισά μισά, –αυτός ήτανε Πόντιος αυτός ο άνθρωπος– είχε παντρευτεί, εντάξει, δεν ξέρω... Και έκατσα έξι μήνες ή ένα χρόνο, δεν θυμάμαι κι εγώ καλά... στο σπίτι του (...) Τέσσερις μήνες έκατσα στο σπίτι του χωρίς να δουλεύω. Για ν' αναρρώσω. (...) Είχε τη γυναίκα του, είχε και τα παιδιά, τις κόρες δίπλα. Μεγάλος άνθρωπος. Γέρος. Και ερχόταν εκεί. Και έκατσα... Με πήρε εμένα από το νοσοκομείο και μ' έβαλε στο σπίτι του, εκεί γνώρισα και τη γυναίκα του, καθίσαμε μαζί, έκατσα τέσσερις μήνες, χωρίς να δουλέψω χωρίς τίποτα... Με τάιζε, με πότιζε... Του 'λεγα –γιατί εγώ είχα χρήματα– του 'λεγα «θες λεφτά; Ό,τι τρώω». Μου λέει «μην την ξαναπείς αυτή τη λέξη. Εσένα, μου λέει, σ' έχω σαν το παιδί μου». Γιατί ο γιος του είχε φύγει, είχε πάει στη Γερμανία, για δουλειά και μ' είχε σαν το παιδί του. Κι εκεί κοιμόμουνα εγώ. Κοιμόμουνα, φέρ' ειπείν, όπως είναι οι κρεβατοκάμαρες μέσα, εγώ κοιμόμουνα εδώ (δείχνει). Είχα την τηλεόραση και ξάπλωνα. Πήρα κι ένα ποδήλατο εκεί και σιγά σιγά αρχίσαμε να δουλεύουμε... Πήγαμε στο χωριό μετά, στην Καρίτσα, βάναμε καπνά, εκεί δούλεψα κάμποσο καιρό... (...) Εκεί βρήκα μια οικογένεια που είχε τρεις γιους. Ο ένας ήταν φαντάρος κι οι άλλοι δύο ήτανε στο σπίτι. Αυτοί ήτανε πραγματικά σαν δικοί μου άνθρωποι (...) Και κοιμόμουνα στο σπίτι τους μαζί με τα παιδιά.

Έβγαινα στην καφετέρια, στις καφετέριες εκεί στο χωριό, στην Καρίτσα, και του 'λεγα... όταν έβγαινα έξω, έβρισκα πολλούς ανθρώπους. Ο άλλος μου 'λεγε «να έρθεις μαζί μου», ο άλλος έτσι, ο άλλος αλλιώς... Τότε είχα αρχίσει εγώ και να μιλάω τα ελληνικά. Τα είχα μάθει. Λίγο πολύ. Και του 'λεγα «ξέρεις κάτι, αντάμωσα τον τάδε σήμερα· τι άνθρωπος είναι;» Μου 'λεγε «μακριά απ' αυτούς».

(...) Γιατί ήταν άνθρωποι που ήταν με ναρκωτικά... (...) Και μου λέγανε μακριά από αυτούς. Και ό,τι μου λέγαν αυτοί, άκουγα εγώ. Δεκαεννιά χρονών, είκοσι χρονών παιδί τότε και ό,τι μου λέγανε αυτοί έκανα και εγώ. Μέχρι που ήρθα εδώ στην Κρήτη. Έγινε εικοσιπέντε χρονών.

(...) Δούλεψα στο καπνό, πόσο κρατάει το καπνό; Ένα μήνα, δύο μήνες; Μεροκάματο εγώ έπαιρνα έξι χιλιάδες. Το χίλια εννιακόσια ενενήντα ένα... (...) Μετά έκατσα στο χωριό, δούλευα διάφορες δουλειές, πάλι σ' αυτό το χωριό. Ε, γνώρισα πολλούς ανθρώπους εκεί. Σχεδόν όλο το χωριό το ήξερα (...) Διάφορες [δουλειές]. Διάφορα. Καλαμπόκια, τεύτλα, το ένα, το άλλο, διάφορα. Διάφορες δουλειές. Δεν ήταν ότι είχα μια μόνιμη δουλειά. Μετά από κάμποσο καιρό βρήκα μια δουλειά που δούλευα σε μια καφετέρια. (...) Σαν γκαρσόν (...) Λιγότερα [λεφτά]. (...) Μετά από ένα χρόνο πέσανε πολλοί Αλβανοί και κατέβηκε το μεροκάματο στα δυόμισι χιλιάρικα. Και ενάμισι έχω δουλέψει... Εντάξει, τότε έκατσα δύο χρόνια εκεί, ήρθα εδώ, μετά έφυγα, πήγα στην Αλβανία, αρραβωνιάστηκα εκεί, παίρνω τη γυναίκα μου...

(...) Σε αυτό το χωριό ήταν άνθρωποι που δουλεύαν εδώ πέρα. Δουλεύαν στον Τ. Στο Ν. Τ., που είχε το φούρνο εδώ (...) Δουλεύανε και στις ελιές (...) Οι περισσότεροι, εντάξει, δουλεύανε στις ελιές, αλλά όμως ήτανε άνθρωποι που δουλεύανε και στο φούρνο (...) Έμαθα ότι έχει δουλειά, μου δώσανε τα στοιχεία, τη διεύθυνση τα πάντα (...) Ήρθα εδώ για το φούρνο εγώ. Για τον Τ. στην αρχή. Πάω στον Τ., του λέω «μ' έχουνε στείλει από τη Μακεδονία, πως έχεις δουλειά». Μου λέει «τώρα δεν έχω δου-

λειά.» Λέω «εντάξει.» Ήταν Αλβανοί εδώ πέρα. Ε, ήταν Αλβανοί που μου λέγανε ότι «θα φύγεις» και το ένα και το άλλο. Εντάξει. Κι εγώ μετά του λέω «δεν έχω λεφτά» και το ένα, το άλλο, και μετά πιάστηκα εδώ πέρα. Δούλεψα δύο τρεις μέρες, που με έπιασε η αστυνομία και μετά... (...) Λοιπόν, μου λέει ο διοικητής... (...) Όπως με έπιασε, πήγε αργά, πήγε κατά τις εννιά η ώρα, –εγώ δεν ήξερα, αν είχε ταξί στο Καστέλι, αν... που... τι γινότανε–, δεν είχα ούτε λεφτά μαζί μου. Γιατί δεν είχα πληρωθεί από το αφεντικό που δούλευα τρεις μέρες εδώ. Και μου λέει «ξέρεις κάτι;» Μου λέει «να πας εκεί πέρα». Του λέω «εντάξει». Του λέω «πώς θα πάω;» Μου λέει «μ' ένα ταξί». Του λέω «λεφτά δεν έχω». «Δεν έχεις λεφτά; Εντάξει», μου λέει. Παίρνει στο ράδιο το μικρό αυτοκίνητο της αστυνομίας. Του λέει «έλα εδώ». Έρχεται ο άνθρωπος, του λέει «θα πάρεις αυτόν και θα τον πας στο τάδε μαγαζί, στην κυρία Σ.» Εντάξει. Μπαίνω εγώ μέσα με την αστυνομία και έρχομαι εδώ. Ήταν το παλιό καφενείο τότε. Και μπαίνω μέσα, με το που μπαίνω μέσα... (γελάει) είχα μακριά μαλλιά και είχα και πολλά μαλλιά τότε, όχι όπως τώρα που πέσανε και μου λέει, με το που με βλέπει έτσι λέει «αυτός είναι που θα μου δουλέψει;» «Ναι», της λέει αυτός, «αυτόν σου 'στειλε ο διοικητής.» «Εντάξει», λέει η γυναίκα. Πήγε 'κει, έφερε δυο τσιπουδιές, μας κέρασε και μου λέει «παιδί μου ξέρεις να οδηγάς;» «Ξέρω», της λέω. Και έτσι ξεκινήσαμε εμείς τις ελιές. Δουλεύαμε στις ελιές τότε. Δεν είχαμε ούτε θερμοκήπια, ούτε τίποτα. Δούλεψα εγώ τον πρώτο χρόνο, όχι και σωστά, ως το Γενάρη. (...) Μόνος μου. Μαζί με την κυρία Σ. (...) Γιατί είχα την κοπελιά στην Αλβανία. Αυτό ήταν το πρόβλημα (...)

(...) Λοιπόν... και πάω εκεί πέρα το Γενάρη, το Μάρτη ξεκινάμε, εγώ, αυτή και ένας άλλος και ερχόμαστε στην Ελλάδα με τα πόδια! Απ' την Πρέβεζα πάλι. Απ' το Κονισπόλι πάλι. Το ενενήντα τρία... το ενενήντα τέσσερα. Ενενήντα τέσσερα. Ερχόμαστε με τα πόδια, εγώ, αυτή και ένας ξάδερφος μου. Έτυχε μία... είχα μία τύχη, γιατί μόλις φτάνω στην Πρέβεζα, κάναμε έξι ή επτά μέρες; Οχτώ μέρες... (...) Οχτώ μέρες με τα πόδια από τα

βουνά (...) Μάρτη ήτανε. Έξω [κοιμόμασταν]. Τρώγαμε αμύγδαλα (...) Έτσι κουκουλωνόμασταν εκεί πέρα για να περάσει η νύχτα. Και την ημέρα... Λοιπόν, με το που φτάνουμε στην Πρέβεζα εγώ κι αυτή, κοντά στην Πρέβεζα μας είχε πιάσει μια πείνα, μπαίναμε σε πορτοκάλια ή μανταρίνια ό,τι είχε, λεμόνια (γελάει)... Πεθάναμε της πείνας ρε, δεν είχαμε τίποτα (...) Τρώγαμε λεμόνια. Ευτυχώς που μας είχε μείνει λίγο ζάχαρη και τρώγαμε λεμόνι με ζάχαρη. Και φτάνουμε στην Πρέβεζα, σε ένα χωριό, Άγιο Θωμά... Ναι, στον Άγιο Θωμά. Είχε θερμοκήπια εκεί. Και μπαίνουμε μέσα. Εγώ είχα, εντωμεταξύ, εγώ είχα κανονίσει με έναν ταξιτζή απ' την Κατερίνη για να έρθει (...) Όταν ήμουν στην Κατερίνη του 'λεγα «άμα πάω στην Αλβανία, για να πάρω τη γυναίκα μου, θα ρθεις να με πάρεις, όπου και αν είμαι.» Μου λέει «θα 'ρθω.» Και παίρνω τηλέφωνο στην Κατερίνη έναν ταξιτζή και του λέω «θα 'ρθεις να με πάρεις στο τάδε μέρος. Στην Πρέβεζα. Είμαι με τη γυναίκα μου.» Ήτανε νύχτα. Και έρχεται ο άνθρωπος (...) Ήρθε ως την Πρέβεζα. Με το που ήρθε και μπαίνουμε στο ταξί, αρχίζει ένας χειμώνας... Όχι, πριν μία βραδιά είχε αρχίσει ο χειμώνας. Με το που φτάσαμε εμείς στην Πρέβεζα, άρχισε βροχές, καταιγίδες και χιόνια πάνω στα βουνά. Ήρθε αυτός με τα χιόνια, το ένα το άλλο, ήρθε, εκείνη τη βραδιά εκεί, μας πήρε εμάς και φεύγουμε, περνάμε τα Γιάννενα πρωί πρωί και βγαίνουμε στην Κατάρρα πάνω. Στην Κατάρρα ήτανε δύο μέτρα το χιόνι. Με αλυσίδες και τέτοια πράγματα. Και φτάνουμε στην Κατερίνη δύο η ώρα τη νύχτα. Στο χωριό, στην Καρίτσα, δύο ή τρεις η ώρα τη νύχτα ήταν. Και ήτανε χιόνι μέχρι εδώ πέρα στα γόνατα, πάνω απ' τα γόνατα. Του λέω «πού να κοιμηθούμε;» Για να πηγαίναμε στους ανθρώπους να τους ξυπνήσουμε τη νύχτα... ήτανε... δεν μπορούσαμε να το κάνουμε αυτό, γιατί θα λέγανε ότι ήρθανε να κλέψουν ή, ξέρω 'γω, μπορεί να μας κυνηγούσανε κιόλας. Και βρίσκουμε ένα παλιό σπίτι. Εγώ κι αυτή και ο άλλος, ένας που είχαμε μαζί. Τίποτα, ούτε πόρτες, ούτε παραθύρια. Και μπαίνουμε μέσα και αυτό ήταν. Καθίσαμε έτσι... ίντα κοιμόμασταν; Απλά, καθόμασταν, κρυώ-

ναμε, κάναμε πως τρέχαμε για να ζεσταθούμε. Μέχρι που ξημέρωσε. Πάμε στο σπίτι, στους ανθρώπους που είχα εγώ πριν. Κάνουμε ένα μπάνιο, φάγαμε, ήπιαμε καλά, κάτσαμε καμπόσες μέρες εκεί, κάτσαμε κάμποσο καιρό εκεί πέρα, δουλέψαμε, μετά υπήρχε πρόβλημα στην Κατερίνη και λέγανε «όποιος Έλληνας κρατάει ξένους μέσα, αλλοδαπούς, έχει πρόστιμο πεντακόσιες χιλιάδες μέχρι ένα εκατομμύριο.» Και λέμε «ίντα θα γενούμε εδώ;» Το αφεντικό που είχα εγώ είχε ένα σπίτι έξω απ' το χωριό και μας πάει εκεί πέρα, για να μένουμε. Μένουμε εμείς εκεί πέρα, μια βραδιά... κάτι δικοί μας πάλι Αλβανοί, μας λέει ένας άλλος «ξέρεις κάτι, μην πάτε απόψε στο σπίτι». Γιατί αυτός την είχε φάει πριν μία βραδιά. Του είχανε σπάσει το κεφάλι ή ξέρω εγώ. Μου λέει «μην πάτε, γιατί θα έχετε καλά ξεμπερδέματα. Σας ψάχνουν.» Του λέω «ποιοι;» «Δεν τους ξέρω. Αλβανοί. Έχουνε καραμπίνες, έχουνε το ένα το άλλο». Του λέω «εντάξει.» Έφυγα εγώ από 'κει και μέναμε εκείνη τη βραδιά, για τύχη μας, καθήσαμε στο σπίτι του αφεντικού, μας κράτησε εκεί. Πάμε την άλλη μέρα το πρωί, με το γιο του. Του λέω «πάμε μια βόλτα», δεν ξέρω, είχαμε κάτι ρούχα να πάρουμε, κάτι τέτοιο. Απ' την αποθήκη που μέναμε. Με το που πάμε εκεί τι βλέπουμε; Η πόρτα ήτανε κλειστή. Τα παραθύρια, που ήταν σιδερένια, -βρήκαμε κάλυκες από πιστόλι, βρήκαμε από καραμπίνα, είχανε κάνει την πόρτα κομμάτια. Είχανε μπει μέσα, είχανε πάρει όλα τα ρούχα μας, είχανε πάρει ό,τι μας δώσανε, γιατί δεν είχαμε εμείς αγοράσει, ό,τι μας δώσανε και ό,τι είχαμε εμείς μέσα. Απλά μας είχανε αφήσει έτσι. Και ερχόμαστε πάλι στο σπίτι και είχανε στείλει κάποιον και του λέγανε ότι «ξέρεις κάτι, πες του Λ. ή θα μας δώσει πενήντα χιλιάδες ή θα του πάρουμε τη γυναίκα ή θα τον σκοτώσουμε. Ένα απ' τα δύο.» Αυτοί νομίζανε πως εγώ είχα πολλά λεφτά, πως δούλευα και ξέρω 'γω. Μου λέει αυτή «τι θα κάνουμε;» Αυτή μόλις πρωτοήρθε. Της λέω «κάτσε εσύ, να τα κανονίσω εγώ.» Του λέω του αφεντικού «φεύγω για την Αλβανία μαζί με τη γυναίκα» «Τι;» μου λέει. Του λέω «φεύγω. Όποιος σε ρωτήσει πες του ότι έφυγε για την Αλβανία. Εγώ θα πάω στην

Κρήτη», του λέω. Μου λέει «εντάξει.» Μια του δίνω με αυτήν, πάω στη Θεσσαλονίκη, κόβω τα εισιτήρια στο καράβι κι έρχομαι στο Ηράκλειο. Απ' το Ηράκλειο, ήτανε Μάρτης, πατάτες βγάλανε τότε, ήρθαμε εδώ και από τότε εγκατασταθήκαμε εδώ πέρα.

(...) Εδώ έχουμε απ' το... εντάξει, εγώ έχω απ' το ενενήντα τρία, αυτή έχει απ' το ενενήντα τέσσερα, ε, εννιά χρόνια (...) Δεν έχουμε εμείς παντρευτεί, απλά πήγαμε στο δημαρχείο του λέμε... πολιτικό γάμο. Στην Αλβανία (...) Το παιδί γεννήθηκε στις είκοσι δύο του Σεπτέμβρη του ενενήντα έξι (...) Πάει στα νήπια το παιδί. Του χρόνου πάει πρώτη.

(...) Εμείς έχουμε ελιές και θερμοκήπια. Έχουμε τρία στρέμματα θερμοκήπια και εφτακόσιες ρίζες ελιές (...) [Δουλεύουμε] εγώ και η γυναίκα (...) Αν είναι μια δουλειά, φερ' ειπείν, που είναι ζόρικη ή δεν μπορεί να την κάνει η γυναίκα, μπορώ να βάλω έναν άλλο άνθρωπο. Τον παίρνουμε και τον βάνουμε (...) Εμείς τις ελιές με μισθό τις έχουμε (...) Ενώ στο θερμοκήπιο είμαστε... τα έχουμε μισά μισά. (...) Έχει βάλει τα χωράφια και την κατασκευή [η κ. Σ.] και εμείς τα εργατικά, ψέκασμα το ένα το άλλο... (...) Μοιράζουμε το κέρδος, μοιράζουμε τα έξοδα, τα πάντα (...) Το σπίτι είναι της κυρίας Σ. (...) Μας το έχει παραχωρήσει, επειδή δεν έχει αυτή άνθρωπο εδώ πέρα, γιατί ο γιος της είναι στην Αθήνα, ξέρω 'γω, έχει μόνο εμάς. Σαν οικογένεια, φερ' ειπείν. (...) Είχαμε και το καφενείο (...) Το είχαμε δύο χρόνια, τρία; Πόσο το είχαμε; Δύο, τρία χρόνια το είχαμε (...) Συνεταιρικά το είχαμε (...) Σαν οικογένεια... Σαν μια οικογένεια (...) Τα έξοδά μας, τα τσιγάρα μας, τα πιοτά μας, τα... (...) Όλα μαζί... Τρώγαμε μαζί, τα πάντα δεν είχαμε... ούτε έχουμε χωρίσει τίποτα (...) Το αυτοκίνητο το δικό μου είναι Ι.Χ.. Το έχω αγοράσει. (...) Έχω και της κυρίας Σ., αγροτικό, το έχω κι αυτό, όμως έχω και το δικό μου που είναι Ι.Χ. μεταχειρισμένο. (...)

Εγώ προς το παρόν ούτε σκέφτομαι να γυρίσω (...) Τα όνειρά μας, είναι πρώτα απ' όλα το παιδί (...) Αυτός θα αποφασίσει (...) «Είμαι Έλληνας», λέει. Έτσι λέει αυτός. «Δεν είμαι Αλβα-

νός εγώ», λέει (...) Κοίταξε να δεις. Και να τα μάθει [τα αλβανικά] καλό είναι. Καλό είναι. Δεν θα του κάνει κακό (...) Δεν μας νοιάζει καθόλου. Πρώτα απ' όλα το μέλλον του παιδιού και μετά τα υπόλοιπα (...)

Το παιδί και η γυναίκα [έχουν βαφτιστεί]. (...) Η κυρία Σ. έχει βαφτίσει τη γυναίκα μου (...) Και το παιδί το έχουνε βαφτίσει πάλι κάτι χωριανοί εδώ πέρα (...) Είναι τρεις νουνές. Είναι πρώτα... οι δύο είναι αδερφές και η μία είναι πρώτη ξαδέρφη.

(...) Πολλά μας ενδιαφέρουν εμάς, όμως... (...) Τα όνειρα είναι μεγάλα. Εγώ θέλω, εγώ θέλω, φέρ' ειπείν, να έχω τρία στρέμματα θερμοκήπιο, να έχω ένα σπίτι, να έχω ένα σπίτι δικό μου, ξέρω εγώ, να μην έχω προβλήματα αύριο μεθαύριο, να μην έρχεται η αστυνομία και να μου πει «ξέρεις κάτι... λήγουν τα χαρτιά σου και φεύγεις.» Αυτό είναι. Εντάξει, εμείς, τα όνειρα είναι μεγάλα. Όμως για να πεις ότι είμαστε... αυτά τα χαρτιά που έχουμε δεν τα κουνάει τίποτα και μπορείς να ξεκινήσεις, ή, φέρ' ειπείν, μετά από τόσα χρόνια μπορείς να πάρεις ελληνική υπηκοότητα, εντάξει. Εγώ έχω δέκα χρόνια εδώ πέρα... (...)

Εγώ περισσότερο κάνω παρέα με τη γυναίκα και το παιδί μου (...) Δεν έχω και πολλά με Αλβανούς (...) Δεν μ' αρέσουνε πολλά πράγματα. Γιατί, εντάξει, και εγώ Αλβανός είμαι, να μην αυτό, όμως... δεν είναι άνθρωποι που μπορείς να... μπορούν να σου πουν, αν τους κάνεις κάτι, να σου πούνε ένα «ευχαριστώ». Είναι άνθρωποι που θέλουν να παίρνουν.

(...) Ούτε 'γω δεν μπορώ να καταλάβω πώς τα καταφέρνω. Με τη δουλειά. Έχω τη γυναίκα μου. Για κάτι που δεν αυτό... εντάξει, βοηθάει και αυτή, όμως την πείρα που έχω πάρει στα θερμοκήπια απλά την πήρα ως εργάτης που ήμουνα, που δούλευα στα θερμοκήπια.(...) Έχω πάρει λίγο πολύ τη δουλειά, πώς γίνεται, τα πάντα, μετά έρχεται και ο γεωπόνος και μου λέει «ξέρεις κάτι, θα βάλεις αυτό το πράγμα, θα βάλεις το άλλο», πάντα ρωτάω το γεωπόνο. Για ό,τι γίνεται στο θερμοκήπιο. Αν βλέπω κάτι παράξενο, εντάξει. Τις αρρώστιες εγώ τα έχω μάθει, γιατί είναι εδώ και τέσσερα χρόνια που είμαι σε θερμοκήπια, πέντε

πάει σιγά σιγά. Τις αρρώστιες τις έχω μάθει. Για το παραμικρό που δεν μ' αρέσει, φέρ' ειπείν, στο φυτό, του λέω του γεωπόνου «έλα 'δω, δεσ αυτό το φυτό ή δεσ το θερμοκήπιο, τι θέλει;»

(...) Σκεφτόμαστε να επεκτείνουμε, να βάλουμε κάνα δυο στρέμματα θερμοκήπια ακόμα. Το σκεφτόμαστε. Τώρα όλα εξαρτώνται, γιατί αυτά για να τα φτιάξεις χρειάζονται να πάρεις και επιδότηση. Γιατί αν δεν μπορείς να πάρεις αυτά τα πράγματα, δεν μπορείς να φτιάξεις και θερμοκήπιο. Λοιπόν και γι' αυτό έχω ρωτήσει κι εγώ αν μπορώ να πάρω ελληνική υπηκοότητα. Όμως δεν μας έχουν δώσει τίποτα απάντηση (...) Δεν ξέρω. Ούτε εγώ δεν τον ξέρω το νόμο, να σου πω την αλήθεια. Ε, εντάξει εγώ έχω δέκα χρόνια. Αποδειχνεται ότι έχω δέκα χρόνια εδώ. Με το χαρτί που έχω βαφτιστεί, αποδειχνει ότι έχω δέκα χρόνια στην Ελλάδα. Αλλά είναι λίγο δύσκολο. Δεν είναι μόνο το χαρτί που έχω βαφτιστεί. Είναι και το χαρτί που έχω βάλει τότε και λεφτά στην τράπεζα. (...) Αίτηση δεν έχω κάνει (...) Για την αίτηση πρέπει να πληρώσεις πεντακόσιες χιλιάδες. Γιατί; Αν δεν βγούνε, αν δεν βγει η υπηκοότητα, γιατί να τα χάσω εγώ τα πεντακόσιες χιλιάδες; (...) Πρέπει να είμαι σίγουρος, για να κάνω αυτή την πράξη. Γιατί αυτό είναι σαν να πετάς πεντακόσιες χιλιάδες που δεν σου χρειάζονται. Τα πετάς τζάμπα.

(...) Εγώ δεν είχα ακούσει και πολλά για την Ελλάδα. Όμως βρήκα πολύ καλά πράγματα. Γιατί άλλα λέγανε και άλλα βρήκα. Εντάξει, απ' το κράτος που είχαμε εμείς τότε λέγανε πως ένα... μια φασαρία να γινότανε στο γήπεδο τότε, λέγανε πως οι Έλληνες πεινούνε. Δεν έχουνε να φάνε. Έρχομαι στην Ελλάδα και βρήκα άλλα πράγματα. Βρήκα διαφορετικούς ανθρώπους, το ένα, το άλλο... Εντάξει, παρόλο που εμείς τα κάναμε μετά... τα διαλύσαμε τελείως... Όταν ήρθα εγώ, περπάταγες στο δρόμο και σε ρώταγε ο άλλος αν έχεις φάει ή δεν έχεις φάει. Στην αρχή. Πήγαινε να περάσεις τώρα, αν σε ρωτήσει κανείς... (...) Αλλάξανε πολύ. Παρά πολύ.

(...) Εντάξει, εμένα, εμένα σαν Λ. με πειράζει. Γιατί κι εγώ Αλβανός είμαι. Μην ξεχνάμε τώρα τις ρίζες! Όταν ακούω, όταν

ο άλλος, φερ' ειπείν, κάνει μία κακή πράξη, δεν μου έρχεται κι έμενα σε καλό. Γιατί όταν θα βγω αύριο μεθαύριο έξω, θα μου λένε «α! μην κάνεις έτσι, γιατί Αλβανός είσαι. Είδες τι έκανε ο άλλος; Είδες τι έκανε ο τάδε;» Δεν μου έρχεται για καλό. Όταν ακούω και έκανε ο άλλος, σκότωσε τον έναν ή λήστεψε τον άλλο. Δεν μου έρχεται καλό. Ντρέπομαι. Ντρέπομαι για λογαριασμό τους. Όχι για τίποτα άλλο. Για αυτά που κάνουν εκεί πέρα...

Εθνική Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Επιμόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσο

ΓΛΩΣΣΑΡΙ

άθειιστ: άθεος	νίλα: συμφορά, δυστυχία
αλάργα: μακριά	νταμάρι: σοί, ράρσα
αφόντας: από τότε που	ντικταπούρα: δικτατορία
βαϊζω: γέρνω	ντιπι καθόλου
βερεσέ: επί πιστώσει	ούλοι: όλοι
δραστέλα: νεροτριβή	πασαπόρτ: διαβατήριο
εδά: τώρα	προβοκάτο: προβοκάτσια
εμπασάντα: πρεσβεία	πρόμπλεμ: πρόβλημα
επαέ: εδώ	σάμα(τι): μήπως
ινάτι: πείσμα, νεύρο, γινάτι	σιαρτζής: πριονάς
ίντα: τι	σιγκουρίμι: μυστική αστυνομία
καρούά: καρδιά	σύστεμ: σύστημα
κασμάς: γεωργικό εργαλείο	ταμάμ: εντάξει, καλά
κλειάω: κλείνω	ταπί: τίτλος ιδικτησίας
κολάη: καθόλου· ευχέρεια, δυνατότητα	τζινίζομαι: πειράζομαι
κοπερατίβα: συνεταιρισμός	φίσκα: γεμάτο
κουρμπέτι: ταξίδι εργασίας	φυσέκι: πολύ μεθυσμένος
λεκ: αλβανικό νόμισμα	χούγια: συνήθειες, ελαττώματα

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΟΔΗΓΟΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ

Ζητάμε από τον πληροφορητή να μας διηγηθεί την ιστορία της ζωής του, εξηγώντας του ότι μας ενδιαφέρει να μάθουμε για τον τόπο που γεννήθηκε και μεγάλωσε, την οικογένειά του, τις συνθήκες στις οποίες ζούσε στη χώρα του, τους λόγους που τον ανάγκασαν να την εγκαταλείψει, τους λόγους που επέλεξε την Ελλάδα, την εμπειρία του σχετικά με την έξοδό του από τη χώρα του και την είσοδό του στην Ελλάδα, τις συνθήκες διαβίωσης και απασχόλησης στην Ελλάδα, τα βιώματά του, τις σχέσεις του, τις απόψεις του για την Ελλάδα και τους Έλληνες, τα σχέδιά του για το μέλλον, τη σχέση του με τον τόπο καταγωγής και τις προοπτικές σε ό,τι αφορά την παλιννόστηση.

Τον αφήνουμε να ολοκληρώσει την αφήγησή του χωρίς παρεμβάσεις.

Όταν ολοκληρώσει, έχοντας κρατήσει κάποια στοιχεία που θεωρούμε ότι χρήζουν περαιτέρω διευκρινήσεων, του δίνουμε τη δυνατότητα να τα αναπτύξει περισσότερο, χωρίς ωστόσο να τον κατευθύνουμε.

Ακολουθεί η συνέντευξη με άξονα τη βιο-ιστορία του μετανάστη, αλλά δομημένη στη βάση συγκεκριμένων θεματικών ενοτήτων, που συνδέονται με τις υποθέσεις εργασίας και τα ζητούμενα της έρευνας.

A. Κοινωνιο-δημογραφικά στοιχεία για την οικογενειακή κατάσταση πριν τη μετανάστευση και τώρα.

Πριν:

- Δομή, μέγεθος, λειτουργίες της οικογένειας
- Οικονομική και κοινωνική κατάσταση
- Κοινωνική κινητικότητα, διαγενεακή διαφοροποίηση
- Αστικοποίηση
- Εκπαίδευση
- Συνθήκες διαβίωσης, τρόπος ζωής

Τώρα:

- Δομή, μέγεθος, λειτουργίες της οικογένειας με έμφαση σε ενδεχόμενες αλλαγές, στη διάσπασή της κ.λπ.
- Απασχόληση μελών
- Οργάνωση νοικοκυριού
- Κοινωνικές συνθήκες

B. Αίτια μετανάστευσης και «επιλογής» της Ελλάδας.

- Οικονομικοί, κοινωνικοί, πολιτικοί ή άλλοι λόγοι
- Περιγραφή συνθηκών
- Προσωπικές ή οικογενειακές στρατηγικές
- Λόγοι εισόδου στην Ελλάδα, επιλογή ή όχι, τελικός προορισμός ή ενδιάμεσος σταθμός

Γ. Ιστορικό εισόδου στην Ελλάδα.

- Πότε, πώς, από πού
- Συλλήψεις, απελάσεις
- Περιπλάνηση στο χώρο, διαδρομή μέχρι την εγκατάσταση στον τόπο της σημερινής διαμονής
- Τρόποι αναζήτησης εργασίας, σχετικές εμπειρίες και βιώματα
- Είδος απασχόλησης, μορφές εργασίας όλο αυτό το διάστημα

Δ. Συνθήκες διαβίωσης στην Ελλάδα.

- Κατοικία
- Κοινωνικές συνθήκες
- Ελεύθερος χρόνος, συναναστροφές, ποιότητα ζωής
- Εκπαίδευση παιδιών
- Καταναλωτικές συνήθειες και συμπεριφορές

Ε. Εργασιακή κατάσταση - επαγγελματική διαδρομή.

- Εργασιακή κατάσταση, επαγγέλματα στη χώρα προέλευσης
- Συνθήκες εργασίας
- Εργασιακές σχέσεις
- Αμοιβές
- Εργασιακή κατάσταση στο παρόν
- Εργασιακές σχέσεις
- Αμοιβές

ΣΤ. Εισοδηματική κατάσταση και κατανάλωση.

- Ατομικό και οικογενειακό εισόδημα
- Διαχείριση εισοδήματος
- Επενδύσεις
- Αποταμιεύσεις
- Εμβάσματα
- Κατανάλωση
- Γενικά για την οικονομική διαχείριση

*Ζ. Οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις με τη χώρα προέλευσης.
Διατήρηση δεσμών και επαφών με τη χώρα προέλευσης.*

- Επισκέψεις
- Αποταμιεύσεις, εμβάσματα, επενδύσεις
- Αποστολή καταναλωτικών αγαθών (οικιακά σκεύη κ.λπ.)
- Ενημέρωση (τρόπος, μέσα, συχνότητα κ.λπ.)

- Συμμετοχή σε πολιτικές διαδικασίες (εκλογές κ.λπ.)
- Προοπτική επιστροφής

Η. Κοινωνικές σχέσεις στην περιοχή διαμονής και απασχόλησης.

- Σχέσεις με ντόπιους πέρα από το χώρο εργασίας
- Συμμετοχή σε κοινωνικές εκδηλώσεις
- Σχέσεις με άλλους μετανάστες της ίδιας εθνικότητας
- Σχέσεις με μετανάστες άλλων εθνικοτήτων
- Συμμετοχή σε Συλλόγους ή Οργανώσεις

Θ. Ατομικές και οικογενειακές στρατηγικές.

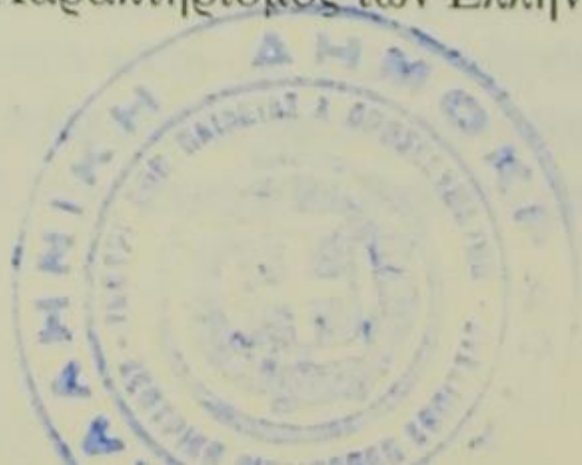
- Περιγραφή στρατηγικών, εάν υπάρχουν
- Ενδεχόμενες αλλαγές που έχουν επέλθει
- Προοπτικές

Ι. Βίωση της αντιμετώπισης από την τοπική και την ευρύτερη ελληνική κοινωνία.

- Κοινωνικές σχέσεις (ένταξη, αποκλεισμός κ.λπ.)
- Οικονομικές σχέσεις (αμοιβές, εκμετάλλευση κ.λπ.)
- Θεσμικό πλαίσιο (υπηρεσίες, οργανισμοί, θεσμοί κ.λπ.)
- Πολιτισμικά (νοοτροπίες, συμπεριφορές, σύστημα αξιών κ.λπ.)

ΙΑ. Απόψεις για την Ελλάδα και τους Έλληνες.

- Πριν τη μετανάστευση
- Τώρα
- Απόψεις για τη συγκεκριμένη περιοχή και τοπική κοινωνία
- Απόψεις για τους θεσμούς και την πολιτεία
- Χαρακτηρισμός των Ελλήνων

Επιμόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Στην Ελλάδα, μια χώρα που ιστορικά συνήθισε να στέλνει και όχι να δέχεται μετανάστες, τα πράγματα άλλαξαν άρδην στη δεκαετία του 1980 και πήραν αναπάντεχη τροχιά μετά το 1990, με την κατάρρευση των καθεστώτων του πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού και κυρίως του αλβανικού. Η Ελλάδα δέχτηκε εκατοντάδες χιλιάδες μετανάστες, στην πλειοψηφία «παράνομους», χωρίς να είναι έτοιμη για κάτι τέτοιο και δίχως να διαθέτει το κατάλληλο εκείνο θεσμικό πλαίσιο για να αντιμετωπίσει το φαινόμενο. Η ίδια η ελληνική κοινωνία αντέδρασε σπασμωδικά απέναντι στο γεγονός κι ένας ολόκληρος λαός, που στο σύνολό του έφερε στη συλλογική του μνήμη νωπά τα τραύματα της «ξενιτιάς», αντιμετώπισε με τα πλέον αντιφατικά αισθήματα τους «άλλους» που του χτύπησαν από ανάγκη την πόρτα.

Επιμέλεια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κοινοβουλίου

ISBN 960-710-452-X

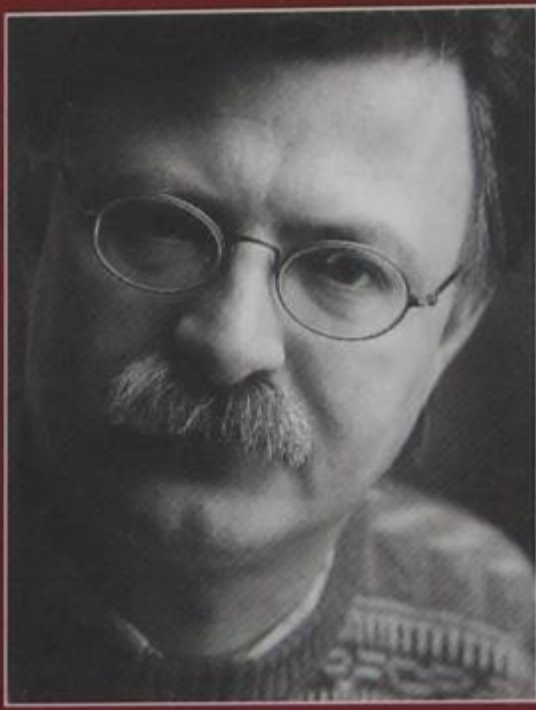
54342

9602104521

KON

Ο Βασίλης Νιτσιάκος γεννήθηκε στην Αετομηλίτσα Ιωαννίνων το 1958. Σπούδασε Φιλολογία, Λαογραφία και Κοινωνική Ανθρωπολογία στα Πανεπιστήμια Ιωαννίνων, Leeds και Cambridge αντίστοιχα. Το 1986 αναγορεύτηκε διδάκτωρ του Πανεπιστημίου του Cambridge. Από το 1989 διδάσκει Λαογραφία στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, όπου σήμερα κατέχει θέση αναπληρωτή καθηγητή. Από το 1994 μέχρι το 1998 υπήρξε επιστημονικός συνεργάτης του Πανεπιστημίου του Cambridge σε διεθνές ερευνητικό πρόγραμμα. Έχει συγγράψει τα βιβλία *Παραδοσιακές κοινωνικές δομές, Οδυσσέας* 1991, *Οι ορεινές κοινότητες της Πίνδου. Στον απόηχο της μακράς διάρκειας, Πλέθρον* 1995, *Λαογραφικά ετερόκλητα, Οδυσσέας* 1997, *Νομός Ιωαννίνων. Σύγχρονη πολιτισμική γεωγραφία* (σε συνεργασία), *Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων* 1998, *Τα ποτάμια της Ηπείρου. Τόποι και δρόμοι των νερών, των ανθρώπων και των πολιτισμών* (σε συνεργασία), *N.A.I.* 2001 και *Χτίζοντας το χώρο και το χρόνο, Οδυσσέας* 2003.

Βιβλιοθήκη Κόνιτσα